

**İzmir Sanayi Mektebinin Osmanlı
Sanayileşme Politikalarının Eğitim Üzerinden
Değerlendirilmesi ve Toplumsal Yansımaları
Doktora Tezi
Esin SUSAM
Eskişehir 2023**

**İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN OSMANLI SANAYİLEŞME
POLİTİKALARININ EĞİTİM ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ VE
TOPLUMSAL YANSIMALARI**

Esin SUSAM

DOKTORA TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Sedat BİNGÖL

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mart 2023

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1906E115 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Esin SUSAM'ın "İzmir Sanayi Mektebinin Osmanlı Sanayileşme Politikalarının Eğitim Üzerinden Değerlendirilmesi ve Toplumsal Yansımaları" başlıklı tezi **06 Şubat 2023** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 37. Maddesi uyarınca ilgili maddeleri uyarınca **Tarih Anabilim Dalında, Doktora** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : **Doç. Dr. Sedat BİNGÖL**

Üye : **Prof. Dr. Kemal YAKUT**

Üye : **Prof. Dr. Hayrettin PINAR**

Üye : **Doç. Dr. Murat BURGAÇ**

Üye : **Dr.Öğr.Üy. Erhan AKARÇAY**

ÖZET

İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN OSMANLI SANAYİLEŞME POLİTİKALARININ EĞİTİM ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Esin SUSAM

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mart 2023

Danışman: Doç. Dr. Sedat BİNGÖL

Araştırmanın amacı; Osmanlı Sanayileşme Politikalarının, eğitime yansımalarının somut bir göstergesi olan sanayi mekteplerinin, İzmir Sanayi Mektebi örneği üzerinden değerlendirilmesi ve bunun toplumsal yansımalarını incelemektir. Araştırmada Tarih bilimine ait araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Tarih biliminin öngördüğü şekilde belgelerin saptanması için kaynak taraması yapılmış, kaynaklar sınıflandırılmış, incelenmiş ve çözümleme yapılmıştır. Bu bağlamda, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler, İzmir Sanayi Mektebi Arşivindeki yıllıklar, Aydın Vilayet Salnameleri, Maarif Salnameleri, Düsturlar, Birinci El kaynaklar ve Telif eserlerden elde edilen bilgiler objektif bir şekilde değerlendirilmiştir.

Osmanlı bürokrasisinde, sanayileşmenin yalnızca fabrika ve üretim tesisleri açarak sağlanamayacağı farkındalığı oluşmasıyla birlikte, sanayileşme politikaları çerçevesinde devlet teşvikiyle yetim çocuklara sanat eğitimi verilmesi ve sürdürülebilir üretim yapılması amacıyla sanayi mektepleri açılmıştır. Yetim çocukların barınma ve eğitim imkânı buldukları sanayi mektepleri, sanat dallarının yaşatılmasına hizmet etmiştir.

Sanayi mekteplerinin ilklerinden biri olan İzmir Sanayi Mektebi, gerek birçok yetim çocuğun barındırılması ve gerekse üretim faaliyetleri bakımından sanayi mektepleri arasında en başarılılarıdandır. Kurulduğu tarihten itibaren varlığını sürdüren İzmir Sanayi Mektebi, İzmir'in bir liman kenti olması, hayırseverlerin bağışları, özellikle de mektep yararına düzenlenen piyangolar sebebiyle, diğer sanayi

mekteplerine göre daha büyük bir bütçeye sahipti. Bu nedenle İzmir Sanayi Mektebinde, diğerlerinden fazla sanat dalı bulunmaktaydı.

İzmir Sanayi Mektebinde yetişen kişiler bölgenin ve başka bölgelerin zanaatkâr ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu bakımdan İzmir Sanayi Mektebi örneği, sanayi mekteplerinin sanat ustası yetiştirerek, sanayileşmenin eğitim kurumları aracılığıyla ilerletilmesinin doğru bir adım olduğunu göstermektedir.

Sanayi Mektepleri, ağır sanayi oluşturulması ve sanayi ağı kurulması yönünden ciddi bir rol oynayamasa da sanatların yaşatılması ve modern teknolojiyle hafif sanayi üretiminin gerçekleştirilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı sanayileşmesi, Osmanlı sanayileşme politikaları, Eğitim, İzmir sanayi mektebi, Tarih

ABSTRACT

EVALUATION OF OTTOMAN INDUSTRIALIZATION POLICIES OF IZMIR INDUSTRIAL SCHOOL THROUGH EDUCATION AND THEIR SOCIAL REFLECTIONS

Esin SUSAM

Department of History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, March, 2023

Supervisor: Doç. Dr. Sedat BİNGÖL

The aim of the research is; to evaluate the industrial schools, which are a concrete indicator of the reflection of the Ottoman Industrialization Policies on education, through the example of Izmir Industrial School and to examine their social reflections. In the research, research methods of historical science were used. In order to determine the documents as predicted by the science of history, the source was scanned, the sources were classified, examined and analyzed. In this context, the documents in the Prime Ministry Ottoman Archive, the annuals in the Izmir Industrial School Archive, the Aydın Vilayet Salnames, the Maarif Yearbooks, the Maxims, the First Hand sources and the information obtained from the copyright works were evaluated objectively.

With the awareness in the Ottoman bureaucracy that industrialization could not be achieved only by opening factories and production facilities, industrial schools were opened with the aim of providing art education to orphan children and making sustainable production with the encouragement of the state within the framework of industrialization policies. The industrial schools, where orphan children had the opportunity to live in shelter and education, served to keep the arts alive.

Izmir Industrial School, which is one of the first of the industrial schools, is one of the most successful among the industrial schools in terms of housing many orphan children and production activities. Izmir Industrial School, which has existed since its establishment, had a larger budget than other industrial schools due to the fact that Izmir is a port city, the donations of philanthropists, especially the lotteries organized for the benefit of the school. For this reason, there were more branches of art in Izmir Industrial School than any other.

The people who grew up in Izmir Industrial School met the artisan needs of the region and other regions. In this respect, the example of Izmir Industrial School is to show that it is a right step to advance industrialization through educational institutions by training art masters of industrial schools.

Although Industrial Schools cannot play a serious role in terms of creating heavy industry and establishing an industrial network, they have an important place in terms of keeping the arts alive and realizing light industrial production with modern technology.

Keywords: Ottoman industrialization, Ottoman industrialization policies, Education, Izmir industrial school, History

ÖNSÖZ

Araştırma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) kapsamında 1906E115 numaralı proje olarak desteklenmiştir. Destekleri için Anadolu Üniversitesi ve proje birimine teşekkür ederim.

Araştırmanın her aşamasında rehberlik eden, hoşgörülü ve alçakgönüllü bir şekilde yardımlarını esirgemeyen ve bana güvenen danışmanım saygı değer Doç. Dr. Sedat BİNGÖL hocama teşekkür ederim. Aynı zamanda tez izleme komitesinde yer alan sayın Prof. Dr. Ayla EFE hocama ve sayın Dr. Öğr. Üy. Erhan AKARÇAY hocama değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Savunma jürisinde görev alan Prof. Dr. Kemal YAKUT, Prof. Dr. Hayrettin PINAR, Doç Dr. Murat BURGAÇ hocalarıma da değerli görüş ve önerileri için teşekkür ederim. Tarih bölümü araştırma görevlisi Sertaç DEMİR ‘e bana verdiği desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Benim için çok önemli ve bir o kadar zorlu çalışma sürecinde maddi manevi desteğini esirgemeyen, arkamda duran anneme, babama, ağabeyime ve kardeşime sevgili aileme çok teşekkür ederim.

Tarih: 08.03.2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

İmza

Öğrencinin Adı Soyadı

Esin SUSAM

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	ii
JÜRİ ENSTİTÜ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
TABLOLAR DİZİNİ	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvi
1.GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
KLASİK OSMANLI EĞİTİM HAYATINA KISA BİR BAKIŞ	5
1.1 Osmanlı Devletindeki Medreseler	5
1.1.1.Medreselerin Bilimden Uzaklaşması.....	8
1.1.2. Medreselerin Bozulması	11
1.1.3.Yönetim- Medrese İlişkisi	13
1.1.4. Bozulmuş Medreselerin Siyasal ve Toplumsal Hayata Etkileri (Yenileşmeye etkileri).....	15
1.2. Enderun	22
1.3. Gayrimüslim Okulları	25
1.3.1. Cemaat Okulları	26

1.3.2.Yabancı Okullar.....	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI EĞİTİM HAYATINDA YAŞANAN	
DEĞİŞİMLER	35
2.1 Batılı Tarzda Okulların Açılması.....	38
2.1.1.Askeri okullar.....	38
2.1.2. Sivil Okullar	42
2.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi	53
2.3 Batı Tarzı Okulların Eğitim Bilimleri ve Yöntemleri Açısından	
Değerlendirilmesi	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	70
KLASİK DÖNEMDE OSMANLI SANAYİ ÜRETİMİNDE EĞİTİM.....	70
3.1 Mesleki Eğitim.....	70
3.1.1. Ahilik Sistemi	70
3.1.2. Lonca Teşkilatı.....	80
3.1.3. Gedik Sistemi.....	82
3.2 Islahhanelerin Kuruluşu	94
3.2.1. Mithat Paşanın Kurduğu Islahhaneler	96
3.2.2.Islahhaneler Nizamnamesi Hükümleri	99
3.3 Islahhanelerin Sanayi Mekteplerine Dönüşüm Süreci	101
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	106
İZMİR SANAYİ MEKTEBİ.....	106
4.1. Mektebin Teşkilat ve İdari Yapısı.....	106
4.2. Mektebin Öğretim Kadrosu.....	108
4.3. Mektebin Müfredatı	113
4.4. Mektebe Öğrenci Kabulü- Öğrenci Sayısı.....	116
4.5. Mektebin Bölümleri.....	118

4.5.1.Marangozluk	118
4.5.2.Kunduracılık	120
4.5.3.Terzilik	122
4.5.4. Demircilik	124
4.5.5. Dökmecilik.....	126
Müretteplik ve Mücellitlik	127
Mızıkacılık	129
Havlu (Çulha) ve Kaşmircilik.....	131
Çorapçılık	133
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	135
İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN MALİ DURUMU	135
5.1. Mektebin Gelir Kaynakları.....	136
5.1.1. Vakıf Arazileri.....	136
5.1.2. Emlak Gelirleri	137
5.1.3.Piyango Gelirleri.....	138
5.1.4 Diğer Gelirler	141
5.2. Mektebin Giderleri	143
5.2.1. İdare ve Öğretmenlerin Maaşları.....	143
5.2.2. Öğrenci Giderleri.....	145
5.2.3. Diğer Giderler	148
5.3. İzmir Sanayi Mektebinin Yıllara Göre Bütçesi Değerlendirmesi	151
ALTINCI BÖLÜM	157
İŞGAL DÖNEMİNDE İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN DURUMU	157
6.1. İşgal Sonrası Mektep İdaresinin Görevden Alınması ve Yeni Düzenlemeler	157
6.2. Mektebin Kapatılıp Yunan Darülfünunu Yapılmak İstenmesi.....	160
6.3. İşgal Sırasında Mektep Çalışanlarının Maaş Durumu	165

YEDİNCİ BÖLÜM	172
İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN TOPLUMSAL ETKİLERİ	172
7.1. İzmir Sanayi Mektebinin Genel Değerlendirilmesi	172
7.1.1. İzmir Sanayi Mektebi Öğrencilerinin Mektepteki ve Mezun Olduktan Sonraki Durumları	172
7.1.2. İzmir Sanayi Mektebinde Görev Alan Memurlar ve Durumları	175
7.2 İzmir Sanayi Mektebine Yapılan Mali Destek; Piyangoların Değerlendirilmesi	181
7.2.2. Yasaklanan Piyangoların Tekrar Düzenlemesi Süreci	185
7.3. İzmir Sanayi Mektebinin Diğer Sanayi Mektepleriyle Karşılaştırılması ...	189
7.3.1. Ülke Genelindeki Sanayi Mektepleri, Öğrenci Sayı ve Milletleri	190
7.3.2. Ülke Genelindeki Sanayi Mekteplerinin Bölümleri ve Sayıları	192
7.3.3. Sanayi Mekteplerinin Bölümlere Göre Öğrenci Dağılımı	193
7.3.4. Bazı Sanayi Mekteplerinin Bütçelerinin Karşılaştırılması	196
7.4. İzmir Sanayi Mektebi Kayıt Defteri	198
7.4.1. İzmir Sanayi Mektebi Öğrenci Kayıtları	198
SONUÇ	206
KAYNAKÇA	214
EKLER	1

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1	Eğitimde modernleşme sürecinde idare alanında yapılan yenilikler	37
Tablo 4,1	1900 yılı İzmir Sanayi Mektebi Komisyon Heyeti	106
Tablo 4. 2	1330 (1911/1912) Yılı İzmir Sanayi Mektebi İdari Kadrosu	107
Tablo 4. 3	1323 Yılı İzmir Sanayi Mektebi Öğretmen Kadrosu	108
Tablo 4. 4	1881 Yılı İzmir Sanayi Mektebi Öğretmen ve Çalışanların Maaşları.	109
Tablo 4.5	1308 Yılı İzmir Sanayi Mektebi Sanat Ustaları ve Çalışma Durumları	111
Tablo 4. 6	1881 Yılı İzmir Sanayi Mektebinin Bölüm, Usta ve Öğrenci Sayısı.....	112
Tablo 4. 7	1893/94 -1899/1900 öğretim yılları ders programları	114
Tablo 4. 8	İzmir Sanayi Mektebi öğrenci sayı ve milleti	117
Tablo 4. 9	Yıllara göre marangozluk bölümü ustaları ve öğrenci sayısı.....	119
Tablo 4. 10	Kunduracılık bölümü usta ve öğrenci sayısı.....	121
Tablo 4. 11	Terzilik bölümü usta ve öğrenci sayısı	123
Tablo 4.12	Demircilik bölümü usta ve öğrenci sayısı	125
Tablo 4.13	Dökmecilik bölümü usta ve öğrenci sayısı	126
Tablo 4. 14	Mürettip ve Mücellit bölümü usta ve öğrenci sayısı.....	128
Tablo 4.15	Havlü – Kaşmir bölümü usta ve öğrenci sayısı	132
Tablo 4.16	Çorapçılık bölümü usta ve öğrenci sayısı	134
Tablo 5,1	1906 yılı bütçesi gelir kalemleri	142
Tablo 5,2	1881 yılı çalışan ve öğrenci maaşları	144
Tablo 5,3	Yıllara göreİzmir sanayi mektebi öğrenci sayısı	146
Tablo 5,4	İzmir sanayi mektebinin avrupadan gümrüksüz aldığı malların listesi	149
Tablo 5,5	İzmir sanayi mektebinin1905 yılı bütçesi gider kalemleri	150
Tablo 5,6	İzmir sanayi mektebi 1881 yılı bütçesi	152
Tablo 5,7	İzmir sanayi mektebi 1906 yılı bütçesi	152
Tablo 5,8	Aydın vilayeti 1914 eğitim bütçesine ayrılan pay	153
Tablo 5,9	1917 yılı irade-i seniyyesi ile indirimde gidilecek bütçe kalemleri	155
Tablo 5,10	1917 yılı irade-i seniyyesi ile bütçe zammı yapılacak kurumlar	155
Tablo 7,1	İzmir sanayi mektebi 1881 yılı idare heyeti	175
Tablo 7,2	İzmir sanayi mektebi 1900 yılı idare heyeti.....	176
Tablo 7,3	1911 yılı çekilen piyangoları ve verilen ikramiye miktarları	189
Tablo 7,4	1903 yılı ülke genelindeki sanayi mektepleri ve öğrenci sayısı	190
Tablo 7,5	1901 yılı ülke genelindeki bazı sanayi mektepleri öğrenci dağılımı	191
Tablo 7,6	1903 yılı ülke geneli sanayi mektepleri bölüm ve sayıları	192
Tablo 7,7	1899/1900 yılı İzmir sanayi mektebi öğrenci sayısı	193
Tablo 7,8	Kosova hamidiye sanayi mektebinin bölümlere göre öğrenci sayısı.....	193
Tablo 7,9	Selanik hamidiye sanayi mektebinin bölümlere göre öğrenci sayısı.....	194
Tablo 7,10	Kastamonu hamidiye sanayi mektebinin bölümlere göre öğrenci sayısı... ..	194

Tablo 7,11	1897 yılı Dersaadet sanayi mektebinin bölümleri,öğrencileri, milliyetleri	195
Tablo 7,12	1897 yılı İzmir sanayi mektebinin bölümleri ve öğrencileri	195
Tablo 7,13	1906-1908 yılları arasında bazı sanayi mekteplerinin bütçeleri	197
Tablo 7,14	1906-1913 yıllarında İzmir sanayi mektebine kaydolan bazı öğrenciler...	199
Tablo 7,15	1914-1918 yıllarında İzmir sanayi mektebine kaydolan bazı öğrenciler	201

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: 1903 yılı Osmanlı sanayi mekteplerinin öğrenci dağılımı	209
Şekil 2: 1903 yılı Osmanlı sanayi mekteplerindeki bölüm sayıları.....	209

1.GİRİŞ

Osmanlı devlet adamlarının sanayi mektepleri kurmasındaki temel amaç Avrupa'nın haksız rekabeti karşısında dayanamayıp yok olan gedik usulünün yerini doldurmaktır. Gedik usulüyle hem usta-kalfa- çırak ilişkisi ile sanat erbapları yetişmekte hem de el işçiliğine dayalı olarak imalat sanayi üretimi gerçekleştirilmekteydi. Fakat Avrupa'nın sanayi devrimi sonrası seri üretime geçmesi ve bunun sonucunda ülkenin Avrupalı tüccarların ham madde kaynağı ve pazarı olması sebebiyle Osmanlı imalat sanayisinde ciddi sıkıntılar görülmeye başlanmıştır. Avrupalı tüccarların seri üretim, ürün çeşitliliği ve vergi muafiyetleri gibi üstünlükleri karşısında Gedik Sisteminin şansı kalmamış ve sistem çökmüştü. Buna bağlı olarak şehir ekonomisinin temelini oluşturan imalathaneler kapanmıştır. Bu durumdan en çok, ihtiyaç duyduğu mamul malları Gedik esnafından karşılayan askeriye ve diğer devlet kurumları etkilenmiştir.

Osmanlı devlet adamları, usta-çırak eğitimi ile hem üretimi sağlama hem de sanat dallarını ayakta tutma adına yeni arayışlara girmişti. Bu arayışlardan biri de Mithat Paşanın önderliğini yaptığı eğitim ve üretimin bir arada sunulduğu, aynı zamanda halkın üretime dâhil edildiği ıslahhaneler ve sonrasında gelen sanayi mektepleri projesiydi. Mithat Paşa, Avrupa'da örneklerini gördüğü eğitim işlerinin devletin sorumluluğunda olması ve bunun yanında sosyal devlet olma anlayışına paralel olarak kurulmaya başlanan ıslahhaneleri Osmanlı Devletinde hayata geçirmişti. Halka devlet eliyle eğitim hakkı sunan ıslahhaneler yetim çocuklara bir taraftan barınak olacakken diğer taraftan sanat öğrenecekleri ve meslek edinebilecekleri bir yer olacaktı. Buralarda üretim, geleneksel üretim sisteminde olduğu gibi usta- çırak ilişkisi ile yeni teknoloji kullanılarak yapılacak ve Gedik Sisteminin alternatifi ve daha modernize edilmiş hali olarak devam ettirilecekti. Mithat Paşa'nın kurduğu ilk ıslahhaneler başarı elde edince ıslahhaneler ülke çapında yaygınlaştırıldı. Islahhanelerle amaçlanan çöken Gedik Sistemine alternatif yaratmaktır. Gedik Sisteminin çöküşü ile yok olan küçük sermayeli hafif sanayi üretiminin tekrar sağlanmasıydı.

Mithat Paşa, İstanbul'a geldiğinde Osmanlının ileri gelen devlet adamları Âli ve Fuat Paşaların desteği ile sanayi devleti olma ve fabrikalaşmanın en gerekli unsuru olan kalifiye eleman yetiştirecek ıslahhanelerden daha ileri bir eğitimle ağır sanayiye eleman yetiştirecek sanayi mektebi açma girişimlerinde bulunup Mektep-i Sanayi'yi açarak sanayi mektepleri dönemini başlatmıştı. Sanayi Mektepleri, ıslahhane mantığında yetim çocuklara hem barınak hem de sanat eğitim merkezi olmakla beraber dışarıdan meslek öğrenmek isteyen ya da mesleklerinde ilerlemek isteyen yetişkinlere de dışarıdan eğitim veren bir kurumdu.

Sanayi mekteplerinin de ıslahhaneler gibi temel olarak yetimlere yönelik olmasının ana sebebi; ebeveynlerin sanayi okullarına rağbet göstermemesi, çocuklarının eğitiminde rüştiye idadi gibi daha iyi gördükleri okulları tercih etmeleri etkili olmaktadır. Bu nedenle sosyal devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte devlet, bakmakla yükümlü bulunduğu yetimleri bu kurumlarda eğitecek ve bu yetimler birer sanat dalında ustalaşarak hem devlet kurumlarının ihtiyaç duyduğu üretimi gerçekleştirecek hem de ekonomiye katkı sağlayacaklardı. Böylece sanayi mektepleri projesi devlete uzun vadede geri dönüşü olan bir yatırım olacaktı.

Mithat Paşa, Mektep-i Sanayi Nizamnamesini hazırlarken sıkı bir disiplin içerisinde, çağdaş teknoloji kullanarak üretim gerçekleştirecek etkin bir kurum kurmayı amaçlamıştı. Mektep-i Sanayi ile geleneksel üretim dallarının yanında modern ve teknolojik üretim dallarında da eğitim verilecek, mektep-i sanayi ile hem geleneksel üretim yaşatılacak hem de buradan mezun olanlar açılan fabrikalarda istihdam ettirilerek, sanayi ağı kurmanın önündeki en büyük eksikliklerinden biri olan kalifiye eleman sıkıntısı ortadan kaldırılacaktı. Sanayi mektepleri projesi ile geleneksel üretimi yaşatacak ve modern üretimi tesis edecek bir sistem yaratılma amaçlanmıştı.

Osmanlı Devletinin ilk sanayi mektebi olan Mektep-i Sanayi'nin 1868 yılında açılmasının ardından yönetimin ülkenin tüm büyük vilayetlerinde birer ıslahhane kurulması emri ile ıslahhaneler tüm ülke geneline yayılacaktı. İstanbul dışında Sanayi mektepleri yerine ıslahhanelerin kurulmasının tercih nedeni, merkez dışındaki bölgelerde ilk olarak geleneksel üretimin sürdürülmesine ihtiyaç duyulması ve de buralarda fabrikalaşmanın ya hiç olmaması ya da çok az olması olarak açıklanabilir.

Ülke genelinde ıslahhanelerin açılması kararıyla açılan ilk ıslahhane sonradan İzmir Sanayi Mektebi olacak olan İzmir Islahhanesidir. İzmir Islahhanesi geleneksel ıslahhane mantığıyla yetim çocuklara yönelik temel eğitim veren, devletin ve hayırseverlerin bağışlarıyla açılan ve bu bağışlarla işletilen bir kurumdur. İzmir Islahhanesinde, klasik ıslahhanelerde olduğu gibi öğrencilere temel eğitimin (dini eğitim ve okuma yazma, basit hesap) yanında sanat eğitimi verilmekteydi. Burada az bir sermaye ile hem sanat erbabı yetiştiriliyor hem de devletin özellikle de ordunun ihtiyacına yönelik üretim gerçekleştiriliyordu.

Yönetimin kararıyla ülke genelinde açılan ıslahhaneler devletin içine girdiği ekonomik sıkıntılardan dolayı varlıklarını sürdürmeyi başaramayarak kapanmıştı. İzmir Islahhanesi de kısa bir kapanış süreci yaşamış sonra tekrar faaliyete geçirilmişti. Özellikle 1881 yılı itibarıyla II. Abdülhamit döneminde ıslahhaneler sanayi mektepleri adını alarak yeniden canlandırılmış ve temel eğitim açısından daha planlı ve ciddi bir eğitim veren kurumlar haline dönüştürülmüştü. Daha öncesinde daha çok sanat eğitimine önem verilirken 1881 sonrasında sanayi mektepleri haline getirilince sanat eğitimi ile temel eğitime denge getirilmişti.

Sanayi Mekteplerinde temel eğitimde ders programları devlet tarafından oluşturuluyor ve tüm sanayi mekteplerinde aynı dersler merkezin uygun gördüğü saatlerde gösteriliyordu. II. Abdülhamit döneminde hâkim olan din unsuru ağırlıklı olarak eğitim alanında da kendini gösteriyor ve genel olarak tüm okullarda dini dersler programın temelini oluşturuyordu. Sayısı ve ders saati az da olsa bilim dersleri de gösterilmekteydi. Bunun haricinde sanayi mekteplerinde açılan sanat dalları vilayetten vilayete değişmekteydi.

Sanayi mekteplerinde sanat bölümlerinin açılmasında o bölgenin sosyo-ekonomik yapısı, bölgedeki ham madde durumu, ulaşım ağı gibi etmenler etkili olmaktaydı. Sanayi mekteplerindeki üretim tüketici odaklı yapıldığı için üretim yöre halkının ihtiyaçları doğrultusunda şekilleniyordu. Bunun yanında daha önce belirtildiği üzere ordu da sanayi mekteplerinin daimi müşterisiydi.

İzmir Sanayi Mektebi bulunduğu konum sayesinde hammaddeye ulaşım ve mamul maddeleri dağıtım yönünden ciddi bir avantaja sahipti. İzmir'in bir liman kenti olması İzmir Sanayi Mektebini diğer sanayi mekteplerinden daha avantajlı hale getirmekteydi. Bu avantaj İzmir Sanayi Mektebinin, diğer sanayi mekteplerinden daha fazla sanat bölümüne sahip olmasını sağladığı gibi ülke sanayi mektepleri arasında en çok öğrenciye sahip olarak Mektep-i Sanayi'den sonraki en büyük, en köklü sanayi mektebi olmasını sağlamıştı.

Çalışma özgün bir konuya sahip bulunarak gerek İzmir Sanayi Mektebi ve gerekse Osmanlının eğitim vasıtasıyla sanayileşme atılımları hakkında literatüre ciddi bir katkı sağlayacaktır.

Devletin, eğitim politikalarıyla ekonomi politikalarının birleştirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sanayi mektepleri projesinin hayata geçirilmesiyle ülke genelinde açılan sanayi mekteplerinin, açılış amaçlarına uygun bir şekilde okullar aracılığıyla sanayi üretimine katkı sağlayıp sağlamadığı, sanayi mekteplerinin ne derecede başarılı olduğu konusunun aydınlatılması temel amaç olarak saptanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda İzmir Sanayi Mektebi temel alınarak mektebin açılışından 1922 yılına kadarki süreçte Osmanlı Devletinin sanayileşme politikaları eğitim üzerinden değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK OSMANLI EĞİTİM HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

1.1 Osmanlı Devletindeki Medreseler

Osmanlı devletinin eğitim hayatının incelendiği bu bölümde ilk ele alınması gereken medreselerdir. Medreseler İslam dünyasının temel eğitim kurumlarıdır. Türklerde, İslamiyet'e geçişle birlikte medreseler açmış ve tüm İslam dünyası gibi Türklerin de temel eğitim kurumu medreseler olmuştur. Osmanlı devleti, beylikten devlet yapılanmasına geçişle birlikte medreseler açıp buralarda İslam dünyasının önemli bilginlerini barındırmıştı. Osmanlı devletinin ilk medresesi Orhan Bey döneminde 1330 yılında açılan *İznik Orhaniyesi* idi. Orhan Bey ile başlayan medreseleşme süreci sonraki padişahlar döneminde de devam ettirilmiştir. Osmanlı, fethettiği merkezlerde medreseler kurmuş ve bu medreselerde Şam, Mısır, Maveraünnehir gibi bölgelerde yetişmiş kişileri görevlendirmişti. Sözü edilen bu ilk dönem medreselerindeki derslerin içeriği hakkında bilgi yoksa da, muhtemelen ders içeriklerinin Selçuklu medreselerindeki müfredata benzer olduğu düşünülmektedir. Genel olarak bu dönemde dini bilimler (hadis, fıkıh, kelam, tefsir) yanında doğa bilimleri (matematik, astronomi, mantık) de okutulmaktaydı. (Akyüz, 2018)

Medreselerin genel yapısından bahsedilecek olunursa; Osmanlı devleti, halk eğitimini uzun yıllar devletin görevi olarak görmediği için eğitimde tutarlı, birlik sağlayacak, eşit şartlarda eşit bir şekilde eğitim öğretim hizmeti vermemiştir. Osmanlı'nın en yaygın ve temel eğitim kurumu medreseler, kişilerin çabası ile kurulan vakıflar tarafından oluşturulmuş ve vakıf yöneticileri medreselerin de yönetimini üstlenmişlerdir. Başlangıçta medreseler için ayrı bir bina inşa ettirilmez caminin bir odası ya da imarethanenin bir bölümü medrese yapılırken Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra, Sahn-ı Seman medreselerini inşa ettirilmiş ve böylece ilk kez sadece medrese külliyesi yapılarak medrese mimarisi oluşturulmuştur. (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977)

Medreselerde öğrencilerin ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılıksız sağlanırdı. Ayrıca medreseler, öğrencilerine para yardımında da bulunurdu. Medreselerde öğrenim

dili Arapça olup, konuşma dili olarak Türkçe kullanılırdı. Medreselerde öğrencilere yazı üzerine ciddi bir eğitim verilmemekteydi. Bu nedenle çoğu medreseli yazı yazamıyordu. Öğretim yöntemi ezbercilikten ibaretti. Öğrenciler kendilerine sunulan kitaplardaki bilgileri yalnızca kusursuz bir şekilde ezberlemekle sorumlu tutulurdu. Medreselerde sınıf değil, ders geçme sistemi esas alınırdu.. (Akyüz, 2018) (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977)

Osmanlı medreselerinde, buluş çağına girmiş her Müslüman erkek öğrenim görebilirdi. Medreselere girmenin bir alt sınırı olmasına rağmen üst sınırı yoktu. Bu nedenle çok farklı yaşlarda öğrenci aynı yerde, aynı eğitimi görüyordu. Medreselerde kayıtlı öğrencilerin yaşları 12 yaştan 50 yaşa kadar değişiklik gösterebiliyordu.(Akyüz, 2018) (Okumuş, Cihan, & Avcı, 2006) (Sakaoğlu, 2018) Sözü edilen uygulama ile, bir çocukla bir yetişkinin algılamadaki farklılıklarının gözlemlenmediği açıkça görülmektedir. Bu da bizlere medreselerde sağlıklı bir eğitimin verilmediğini göstermektedir. Başka bir deyişle bir çocukla bir yetişkinin yetilerinin göz önünde bulundurulmadığı bu sistemle nitelikli bir eğitim verilmesi olası değildir.

Osmanlı Devletinde zamanla medrese sayısı artmış ve medreseler kendi aralarında ayrıştırılmıştır. Medreseler; en alt düzeyde yerel, ikinci düzeyde bölgesel, üçüncü ve en üst düzeyde imparatorluk medreseleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. En alt düzey (yerel)medreseler ülke genelinde en fazla sayıya sahip olup, Arapça, Kuran, Peygamberin hayatı gibi derslerden ibaretti. Bu medreselerde eğitimini tamamlayan öğrenciler, bir üst kademe olan ikinci düzey medreselere geçiş yapıyorlardı. Bu ikinci düzey (bölgesel) medreseler, öğrencilerin yerel medreselerde öğrendikleri teorik bilgilerde pratik yaptıkları, alanlarında uzmanlaştığı kurumlardı. Buralardan mezun olanlar ülkenin nitelikli eleman (müderris, kadı gibi) ihtiyacını karşılıyordu. İkinci düzey medrese mezunları, isterlerse en üst seviye eğitim alabilmek için İstanbul'da bulunan İmparatorluk medreselerinde (Sah-ı Seman- Süleymaniye) eğitimlerine devam edebiliyorlardı. Buralardan mezun olanlar ise eğitim dünyasının en üst düzeyinde olup, ilmiye sınıfını oluşturuyorlardı. (Okumuş, Cihan, & Avcı, 2006). Orta seviye medrese öğrencilerine *Softa*, üst derece medrese öğrencilerine *Danışment* deniliyordu. Orta seviye medrese bitiren öğrenciye *temessük* adında bir belge verilmekteydi. Bu belge, öğrencinin okuduğu kitapları ve öğrenim durumunu göstermekteydi. Öğrenci bu belge

ile bir üst medreseye başvurabilmekteydi. En üst seviye medrese mezunlarına ise *icazetname* adında diploma verilmekteydi. (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977)

En üst dereceli medreselere bakılırsa; Sahn-ı Seman medreseleri 1471 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış 16 medreseyi barındıran bir eğitim yerleşkesi idi. Sahn-ı Seman medreseleri esas itibarıyla Darül Hadislerden oluşmaktaydı. Yani hadis, fıkıh, kelam gibi din eğitimi veren yüksek ilahiyat okullarıydı. Sekiz ana medrese ve bu medreselere öğrenci yetiştiren sekiz de *temimme* medresesinden oluşmaktaydı. Buralarda din bilimlerinin yanında matematik, astronomi, felsefe gibi temel bilim dersleri de okutulmaktaydı. Sahn-ı Seman medreseleri, Süleymaniye Medreseleri yapılana kadar en üst seviye medreseler idi. Süleymaniye Medreseleri 1557 yılında açılınca en üst seviye medreseler olmuştu. Süleymaniye medreselerinin Sahn-ı Seman medreselerinden farkı, Darül hadislerin yanı sıra *Darüttıb*, *Darül mesnevî*, *Darülkurra* adında ihtisas medreselerini de barındırmasıydı. Süleymaniye medreseleri tam olarak, Medrese-i evvel, Medrese-i Sani, Medrese-i Salis, Medrese-i Rabi adında dört medrese ile *Darüttıb*, *Darüşşifa* ve *Darül Hadis*'ten oluşmaktaydı. Böylece Süleymaniye Medreseleriyle birlikte Osmanlı Devletinde ilk defa medreselerde ihtisas eğitimi verilmeye başlanmıştı. Böylece Osmanlı medreselerinin en büyüğü Süleymaniye medreseleri olmuştu. İhtisas alanlarından bahsedilmekteyken Sahn-ı Seman Medreselerinde de Süleymaniye Medreselerinde de *Darüttefsir*' in bulunmayışının büyük bir eksiklik olduğu da belirtilmelidir. *Darüttefsir* (Kuranın anlamını açıklayıp yayacak bilim dalı) medreselerde *Darül Hadisler* gibi kendine yer bulamamıştır. (Uzunçarşılı, 2014) (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977).

Medreselerde okutulan dersler, medresenin kademesine göre ayrılmaktaydı. Üstelik aynı kademe de olan medreselerde de ortak bir müfredat uygulanmamaktaydı. Genelde müderrisin uygun gördüğü dersler okutulmaktaydı. En üst derece medreselerde (Sahn-ı Seman- Süleymaniye) 16. Yüzyıl sonuna kadar dini bilimlerin yanında felsefe, mantık, matematik, astronomi derslerinin de verildiği bilinmektedir. Şunu belirtmekte de yarar vardır ki medreselerdeki eğitimin temeli dini eğitim idi. Ağırlıklı olarak din içerikli dersler görülüp diğer derslere ayrılan zaman haftada 1-2 saati aşmamaktaydı. Bununla birlikte 'Fatihin kurduğu Sahn-ı Seman medresesinin ders programı olduğu, bu müfredatı düzenleyenler arasında Ali Kuşçu, Molla Hüsrev gibi isimlerin olduğu ve

yapılan bu programın değiştirilmeden 3- 4 yüzyıl uygulandığı” (Ünver, 1946) iddia edilse de böyle bir belgeye ulaşılamamıştır.

Osmanlı medreselerinin özgünlüğü, bilime katkıları değerlendirilecek olunursa, Sakaoğlu medreselerdeki bilim anlayışını özetle şu şekilde ifade etmiştir; her bir bilim zamanında en büyük ve yetkin bilginlerce en doğru şekilde açıklanmış ve çözüme kavuşturulmuştur. Bu nedenle olanı değiştirmek ya da var olana yeni bir şeyler eklemek günah sayılıp, saygısızlık olarak görülür bu nedenle medrese mensupları bu işlere kalkışmazlardı. (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977) (Sakaoğlu, 2018). En üst düzeyde eğitim yapan medreselerde bile öğrencilerden, öğrenim gördükleri bilimleri özümseyerek bu bilimlere yeni bir anlayış, farklı bir bakış açısı getirmeleri beklenmezdi. Onlara düşen görev; kendilerinden önce düşünülmüş, yazılmış olanı olduğu gibi korumak ve ona saygı göstermekti. Bu durumda Osmanlı medreselerinde özgür düşünce daha doğrusu bir düşünce ortamına yer olmadığı aşikârdı. Medreselerin bilim adına bir yenilik gerçekleştirme, yeni bir anlayış getirme gibi bir amaçları yoktu. Böyle bir durum aksine Osmanlı’da hoş karşılanmamaktaydı.

1.1.1. Medreselerin Bilimden Uzaklaşması

Batıda Ortaçağ biterken, Osmanlı Devletinde ortaçağ başlamaktaydı. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u alarak Osmanlının başkenti yapmıştı. İslam hukukunun dışında örfi hukuk kurallarını yazılı hale getirerek Örfi hukuku yasallaştırmıştı. Devlet teşkilatlarında düzenlemeler yaparak Osmanlının merkezi otoritesini sağlamlaştırmıştı. Eğitim teşkilâtında da Osmanlı eğitiminin temel politikasını belirlemişti. Yukarıda da ifade edildiği gibi Fatih Sultan Mehmet önemli bir adım atarak Sahn-ı Seman medreselerini kurmuştu. Bu medreselerde eğitimin temeli olan dini bilimlerin yanı sıra doğa bilimleri de müfredatta yer almıştı.

İslam dünyasının 12. yüzyıl itibariyle pozitif bilimlerle arasına mesafe koyması ve bunun Osmanlı Devletine yansması sonucunda Osmanlı medreselerinde temel bilimlere hiçbir zaman ciddi bir önem verilmedi. Aksine bilime önem veren Fatih

döneminden başlayarak Osmanlı medreseleri her geçen gün bilimsellikten uzaklaştı. Medreselerin giderek bilimden uzaklaşması ve bağnazlaşmasında üç önemli padişah rol oynamıştı. Fatih medreselerinde okutulacak ders seçimi yapılırken, İslam dünyasının iki uç kutbu olan İmam Gazali ile İbn-i Rüşd arasında seçim yapılmış ve İmam Gazali seçilmiş, onun düşüncelerinin medreselerde okutulması kararlaştırılmıştı. (Sakaoğlu, 2018)

Peki, burada bahsi geçen bu iki İslam bilgini arasındaki fark neydi? İmam Gazali'ye göre İslam felsefesi sadece Allah inancına dayanır. Gazali dünyada olan her şeyin sadece Kuran'a dayandırılıp, Kuran ile açıklanması gerektiği anlayışına sahipti. Bu anlayışla İmam Gazali, akıllı geri plana iter ve felsefeye düşmandır. Onun için tek felsefe İslam felsefesidir. İslam felsefesi yapmak da herkesin yapacağı iş değildir. Gazali; matematiği zararlı, fizik- kimya- biyoloji-astronomi gibi doğa bilimlerini gereksiz bulmaktaydı. Bunlarla uğraşmanın boş iş olduğunu belirtmekteydi. İbn-i Rüşd ise, dine bağlı kalmakla birlikte, akla ve felsefi düşünceye önem vermekteydi. İbn-i Rüşd, Allah'ın varlığının ve var oluşun akıl yoluyla da ispatlanacağı görüşündeydi. Temel konularda Kuran'a bağlı kalıp Aristo yöntemini kullandığı İslam felsefesini benimsemekteydi. Dinin yanında akıl ve bilimsel bilgiye de önem vermekteydi. Temel esaslar dışında kutsal metinlerle, akıl çeliştiğinde akıllı seçmek gerektiğini belirterek bilime işaret etmekteydi. Deney ve gözlem yöntemiyle bilgiye ulaşılması fikrini benimsemekteydi. (Portakal, 2002) (Berkes, Teokrasi ve Laiklik, 2016) (Sakaoğlu, 2018)

Fatih Sultan Mehmet, kurduğu Sahn-ı Seman medreselerinin vakfiyesinde şu sözleri söylemektedir. “Kalbin yaşaması bilimledir, cehalet ise ölümdür. İnsanı hayvandan ayıran ve onu meleklerin de üstüne çıkaran bilimdir.” (Sakaoğlu, 2018) Fatihin, Sahn-ı Seman medreselerini açarken temel aldığı bu anlayışa, İmam Gazali anlayışının benimsenmesiyle birlikte, Fatih medreselerinde ve diğer medreselerde taban tabana zıt bir anlayış hâkim olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet gibi akla, bilime önem veren bir padişah döneminde bile İbn-i Rüşd'ün, inanç sistemine saygısızlık etmeyen felsefi anlayışı dahi hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Osmanlı medreselerinde kendisine yer bulamamaktaydı. Gazali gibi bilim karşıtı, felsefe okutmayı din düşmanlığı olarak değerlendiren, İslam felsefesini sadece Kelama dayandıran (Allah'ın varlığını Kuran ve hadislerle ispatlamaya çalışma)

ve bu şekilde bilimi reddeden- İslam skolâstîği çizgisinde olan bir kişinin görüş ve eserleri medrese eğitiminin temelini oluşturmaktaydı. Osmanlı medreselerinde, aklın uygun gördüğü tüm felsefi görüşlere yer verilmesi ve fikir üretilmesi gerekirken sadece Gazalinin anlayışına yer verilmekteydi. İbn-i Rüşd ve birçok bilim insanının eserleri sırf anlayış farklılıklarından dolayı medreselerde okutulmamaktaydı. Tüm bunlar ışığında ifade edilebilir ki, Osmanlı medreseleri bilimle arasına daha Fatih döneminden başlayarak bir mesafe koymuştur.

Medreselerin bilimden uzaklaşmasındaki diğer bir etken de; Yavuz Sultan Selim'in 1517'de İslam halifeliğini Osmanlı soyuna geçirdiği Mısır seferinin dönüşünde ülkeye Arap bilginleri ve ulemasını getirmesiyle, bilim karşıtı bu ulemanın medreselerde görevlendirilmeleri sonucunda Osmanlı medreselerinin daha da bağınaz bir hale gelmesine neden olmasıdır. Bu olayla akılcı yaklaşımdan uzak kişiler, Osmanlı ulema sınıfına tamamen hâkim olmuştu. Söz konusu kişilerin medreselerde ders vermeye başlamasıyla medreseler giderek yozlaşmıştı. Son olarak Kanuni döneminde Şeyh-ül İslam Ebussuud efendinin isteğiyle 1537 yılında çıkarılan fermanla, siyasal yaşam dini baskıya uğrayarak din adamlarının hâkimiyeti altına girmişti. Bu fermanla medreselerde ders programlarına ve öğrencilere müdahale edilmişti. Bu gelişme daha katı bir şariat ve din anlayışıyla medreseleri iflah olmaz bir duruma getirmişti. (Portakal, 2002) (Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 2019)

16. yüzyıldan itibaren Gazali'nin yolundan giden bu anlayış Osmanlı medreselerine tamamen egemen olmuştu. Bilimsel bilgilerin reddi ve ders programlarından çıkarılmasıyla medreseler tamamen bilimsellikten uzaklaştırılmış ve Osmanlının temel eğitimi top yekûn din üzerine oturtulmuştu. Böylece Osmanlı medreselerinin yozlaşmasının asıl nedeninin ülke ekonomisindeki bozulma değil, bilimden uzaklaşması olduğu açıkça görülmektedir. Ekonomik, siyasi, sosyal alanlardaki bozulmaların sosyal bir kurum olan medreseleri etkilemesi kaçınılmazdır. Fakat medreselerin esas bozulma sebebi bunlar değildir.

İbn-i Rüşd, Farabi, İbn-i Sina, Yusuf Has Hacı, Kaşgarlı Mahmut, Ahmed Yesevi, Edib Ahmed ve daha birçok İslam dünyasının önemli bilim adamlarının insanlığa büyük hizmet eden eserleri, medreselerin bilime olan katı karşıtlığından dolayı Osmanlı medreselerinde kendilerine yer bulamamıştı. Bu durum yalnızca İslam felsefesinin oluşmasına engel olmamış aynı zamanda İslam dünyasının geri kalmasına

da sebep olmuştı. Osmanlı eğitim sistemi, devletin en parlak dönemlerinde, daha yükselemeden geri kalmışlığa mahkûm olmuştı.

Osmanlı eğitim dünyasında bu gibi gelişmeler meydana gelirken, aynı dönemlerde Rönesans ve Reform hareketleri doğrultusunda Avrupa’da deney ve gözleme dayanan bilimsel bilginin etkin olduğu eğitim okullarda başlamıştı. Avrupa, hümanizmin etkisinde açılan okullarıyla halk eğitimine önem ve özen göstermekteydi. Üstelik eğitim hakkını belli bir kesime ait olmaktan çıkararak tüm halka eğitim fırsatı sunmaktaydı. Avrupa’da bu gelişmeler yaşanırken “Fatih medreselerinin, 1471’den medreselerin kapatıldığı 1924’e kadar geçen 453 yıllık sürede en fazla 30 bin dolaylarında medreseli yetiştirdiği tahmin edilmektedir.”¹ Bu medresenin Osmanlı’nın en büyük ve en önemli medreselerinden biri olduğu göz önünde bulundurulursa Osmanlı devletinin değil kitleler halinde halkı eğitmesi devletin ihtiyacı olan eğitilmiş zümrenin oluşmasını bile sağlayamadığı anlaşılabılır.

1.1.2. Medreselerin Bozulması

Osmanlı devletinin medreseleri, 16. Yüzyılın ortasında başlayarak hızla ve geri dönülemez şekilde bozulmaya başlamıştı. Yüzyıl sonunda pozitif bilimler tamamen medrese ders müfredatından çıkarılmış ve medreseler sadece din eğitimi veren, dini eğitim kurumları olmuştu. Var olan olduğu gibi bırakılıp aynı kitaplar aynı şekilde hiç değişmeden ezberleniyor, zaman geçiyor, çağlar değişiyor ama medreselerde öğretilenler hep aynı kalıyor ve tam bir dogmatik anlayış hâkim oluyordu. İnsan doğasına, akla aykırı bu durum, düşünme ortamı olmadığı için yüzyıllar boyunca sürüp gitmişti. “15- 17. yüzyıllar arasında müderrisler sadece 520 adet eser yazmıştı. Bunların sadece 20 tanesi akli bilimlerle alakalı olup, geriye kalanların büyük bir kısmı da daha önce yazılmış eserleri açıklayıcı nitelikteydi. 17- 18 yüzyıllar arasında ise akli bilimlerle ilgili hiçbir eser verilmediği gibi dini bilimlerle ilgili eserlerin sayısı da birkaç taneden ibaretti.” (Akyüz, 2018)

¹N. Sakaoğlu, (2018), Türkiye Eğitim Tarihi 11-19. Yüzyıllar, İstanbul : Alfa Yayınları, s.45.

Asırladır yenilenmeyen basmakalıp bilgilerle yetişen öğrenciler mezun olunca, medreselerin öğretici kadrolarını oluşturmaktaydı. Dünyadaki gelişmelerden, yaşanan değişikliklerden uzakta iyi eğitim alamayan müderrisler, kendisine sunulanı öğrencisine aktararak bir kısır döngünün parçası olmuşlar ve medreselerin bozulmasında önemli bir rol oynamışlardır. Bu sistem eğitimci profiline uymayan müderrisler yaratmıştı. 17 yüzyılda müderrislik rüşvetle alınıp satılır bir makam halini almıştı. “ Koçi Bey risalesinde rüşvetle, hatır gönülle müderris olunduğu ve bilim sahasının iş bilmez cahillerle dolu olduğundan bahsederek bilgin ile cahilin aynı kefeye konduğunu belirtmekteydi.” (Kurt, 2008)

Medreselerin bozulmasında diğer bir etmen de ülkede adam kayırmanın yol açtığı *beşik ulemalığı* idi. Beşik ulemalığının ilk örneği Osmanlı'nın ilk Şeyhülislamı Molla Fenari'nin soyuna müderris olma hakkının verilmesi olmuştu. Diğer bir örnek Kanuni'nin hocası Dalaylı Hayreddin Evhad'ın çıkardığı *Hocazadeler Kanunu*'nu ile padişah hocalarının oğullarına atanma ayrıcalığı getirilmesiydi. Daha sonraları aynı kanuna dayanarak ulemaların oğulları da ayrıcalık elde etmişti. En göze çarpan uygulamalarından biri ise Şeyhül İslam Ebussuud efendinin oğlunun atamasıydı. Ebussuud efendinin torunu Mustafa 1574 yılında babasının adı ve makamından faydalanarak Sahn medresesine müderris olarak atanmıştı. (Uzunçarşılı, 2014) (Atay, 1981) Bu kişi gerekli eğitim ve tecrübesi olmadığı halde, bir müderrisin uzun eğitim aldıktan sonra ve de yıllarca görev yaparak atanabileceği bir göreve babasının ulema olması sayesinde getirilmişti.

Bu uygulama zamanla o kadar çok artmıştı ki *beşik ulemalığı* diye bir kavram ortaya çıkmıştı. Usulsüz atamalarla göreve gelen bilgisiz, tecrübesiz müderrisler, Osmanlı medreselerinin öğretim kalitesinin ve medrese disiplininin bozulmasında etkili olmuştu. Diğer yandan bu uygulama medreselerde bir tekelcilik ortaya çıkarmıştı. Çünkü medreselerin üst düzey kadroları ulema ailesinin çocuklarına tahsis edilmişti. Bu nedenle dışarıdan biri ne kadar iyi eğitim alırsa alsın üst düzey kadrolar ona kapalıydı. Beşik ulemalarının ise babadan hazır kadroları olduğundan onların çalışmasına, üretmesine hatta iyi bir eğitim almasına gerek bile kalmıyordu.

1.1.3.Yönetim- Medrese İlişkisi

Osmanlı devleti gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası kurulan tüm Türk devletleri gibi hâkimiyetini dine dayandırarak güçlendirmişti. İslam öncesinde *Kut anlayışı* ile meşruiyet kazanma, İslamiyet’le birlikte Allah adına ülke yönetme, din adına gaza, cihat söylemleri ile yapılan savaşlarla meşruiyet kazanmaya dönüşmüştü. Yönetim bu şekilde halkın gözünde iktidarını meşrulaştırmaktaydı. Bu şekliyle yönetim halkı kendisine bağlama da dini, temel bir unsur olarak kullanmaktaydı. Bunu yaparken ulemanın da desteğini almaktaydı. Aldığı desteğin karşılığını da ulemaya vermekteydi. (Portakal, 2002) Yani yönetimle ulema arasında karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan bir bağ vardır.

Yönetim, din kurallarına dayanarak halktan vergi toplayarak, halkı kendi adına savaştırarak, halkı kendisine iman bağı ile bağlamaktaydı. Bu nedenle gücünü dinden alan tüm yönetimler gibi, din adamları sınıfına ayrıcalıklar sunmaktaydı. Bu ayrıcalıklara değinilecek olunursa; “Şeyh-ül İslam başkanlığındaki ulema sınıfına idam ve hapis cezası verilmemekteydi. Bunun yanı sıra askerlikten de muaf tutulmaktaydılar. Ayrıca ulema sınıfına mensup olmasa da medrese ve cami görevlileri de olağan ve olağan-üstü bütün vergilerden muaf tutulmaktaydılar.” (Sakaoğlu, 2018) (Baltacı, 2005) (Atay, 1981) . Verilen bu ayrıcalıkları yöneticiler, din adamı kimliklerinden dolayı ulemaya duyulan saygı olarak adlandırırsa da gerçekte olan yönetimlerinin meşrulaştırılma bedelidir.

Osmanlı yönetimi meşruiyetini dinden aldığı için, medreselerde bilim karşıtı katı dindarlar yetiştirilmesinde ya da müderrisliğin rüşvetle, hatır gönülle, beşik ulemalığı yöntemiyle birilerine dağıtılmasına ses çıkarmamıştı. II. Beyazıt örneğinde olduğu gibi padişah bizzat kendisi adam kayırmaca ile müderris atanması yapılmasını sağlamıştı (Uzunçarşılı, 2014).

Yöneticiler, halk ne kadar dindar olursa devlete o kadar bağlı olur anlayışıyla hareket etmişlerdir. Dinin sorgulanması, meşruluğunu dine dayandıran bir iktidara sahip yöneticiler için hâkimiyetlerinin kaynağına yönelik bir tehdit anlamındaydı. Bu nedenle medreselerde özgür düşünce ortamı yerine dogmalar desteklenmişti. Din ve dolayısıyla din adamlarının sorgulanamaması durumu, ülkede güçlü bir ulema sınıfı oluşmasını sağlamıştı. Eğer ülkede güçlü bir ulema sınıfı yaratılıyorsa o gücün kendisine dönmemesi için güçlü bir yönetim şarttır. Aksi takdirde yöneticilerin din adamlarının kontrolüne girmesi işten bile değildir. Osmanlı yönetimi de tam olarak bu sorunu yaşamıştı. Devletin güçlü yöneticilere ve güçlü bir ekonomik yapıya sahip olduğu zamanlarında, padişahlar ulema sınıfını kontrolleri altında tutmuş ve onları diledikleri gibi yönlendirmişti. İsteddiği kişileri istedikleri gibi atayıp azletmişlerdi. Medreselerde katı din kuralları uygulanmasında bir sakınca görmemişlerdi. Hatta kendi ideolojilerini, halka bu din mensupları tarafından kabul ettirmişlerdi. Zamanla devletin güç kaybetmesi, ulema sınıfını güçlendirmişti. Padişahların, sadrazamların kendi elleriyle güçlendirdikleri ulema sınıfı, gün gelmiş onları yönetir olmuştu. Enver Ziya Karal'ın aktardığına göre; "I. Mahmut'un Hariciye Nazırı, Fransız elçisine sizin kararlarınız kimseye hesap vermeyen birkaç kişi tarafından alınır. Bizde ise padişah ne kadar katı-sert olursa olsun, Şeyhülislam ve ulemanın görüşlerini almadan bir barış antlaşması yapmaya karar veremez demiştir." Buradan ulemanın yönetimdeki baskınlığı açıkça anlaşılmaktadır. (Karal, Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718-1839), 1940)

Din faktörünü kullanarak elde ettiği dokunulmazlığı, yönetimin zayıflamasıyla kötüye kullanan ulemalar siyasal alanda etkinliğini attırmıştı. Siyasi etkilerini arttırmak için de farklı gruplarla işbirliği yapmıştı. Ulema sınıfı en dikkat çekici ve güçlü işbirliğini yeniçerilerle kurmuştu. Çünkü yeniçerilerle ortak bir amaçları vardı; o da kendi lehlerine olan güç dengesini sağlama almak ve mevcut düzeni korumak idi. Yeniçerilerden aldıkları destek, ulemanın devlet yönetimindeki gücünü arttırmıştı. Din gücünü elinde bulunduran ulema sınıfı, kendi çıkarları için hiç düşünmeden dini kullanmıştı. "Ulemalar, şariat elden gidiyor sloganı ile yeniliklere karşı çıkıyor kaynağı Batı olan her şeyi küçümseyen bir kamuoyu oluşturuyordu. Yeniçerilerde ulema efendilerimiz neredeyse biz onlarla beraberiz diyerek ulemanın arkasından gidiyorlardı". (Refik, 2019) (Akyüz, 2018)

Ulema sınıfı bağınaz tutumlarıyla hayatın her alanında olduğu gibi eğitimde de yapılmaya çalışılan ve yapılan her türlü düzenleme ve yeniliğe şiddetle karşı çıkmışlardı. Din üzerinden elde ettikleri siyasi güçle, eğitimde, hukukta, toplumsal yaşamda kısaca tüm kurumlarda yapılmak istenen değişimin, gelişimin önüne set çekmişlerdi. Hatta daha da ileri giderek devletin tepesindeki padişahların öldürülmesinde etkili olmuşlardı. “II. Osman ve III. Selim’in öldürülmesi olayında, devlet kurumlarının ıslahı konusunda kararlı olan bu padişahlara karşı ulemalar, yeniçerileri kışkırtarak söz konusu padişahların yeniçeriler tarafından öldürülmelerinde rol oynamışlardı”. (Akyüz, 2018)

1.1.4. Bozulmuş Medreselerin Siyasal ve Toplumsal Hayata Etkileri (Yenileşmeye etkileri)

Dünya her gün yenileniyor, medreselerse bu yeniliklere ayak diriyor ve değişmemek için direniyorlardı. Osmanlının en büyük ve en gelişmiş medresesi olan “Süleymaniye ve Fatih Medreseleri,” diğer medreselerin müfredatında bulunmayan mantık, matematik, felsefe, fizik, astroloji gibi bilim dallarında eğitim veriyordu. Ancak bu bilim dallarında yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurulmuyordu. Sakaoğlu’nun aktardığı bir örnek bu durumu gayet iyi anlatıyor. Aristo ve Oklides’in antik çağ bilgileri 20. yüzyıla kadar, Osmanlıda pozitif bilimlerin okutulduğu tek medreseler olan Fatih ve Süleymaniye Medreselerinde etkili olmaya devam etmişti. Buralarda okutulan fen derslerinde deniz suyunun tuzluluğunun sebebi “eğer denizler tatlı olsaydı sular kokar, ortalığı kaplayan bu kötü koku herkesi hasta ederdi. Bu nedenle Tanrı denizleri tuzlu yaratmıştır” şeklinde açıklanmaktaydı. (Sakaoğlu, 2018) Basit bir sıcaklık artışıyla suyun buharlaşması ve bunun sonucunda meydana gelen denizlerdeki tuzluluk olayına bilimden uzak cevaplar bulmaları Osmanlının bilimsel hayatının asırlar öncesinde takılıp kaldığını gözler önüne sermektedir.

Medreselerin bilimi reddederek dogmatik bir anlayışla dine yönelmesi ve hayattaki her işin dine dayandığı inancı ciddi bir sorundu. Fakat ortadaki sorunu gören ve bunun bir an önce düzeltilmesi gerektiğini söyleyen âlimler, dinsizlikle, Allah’ın

emirlerine karşı gelmekle suçlanıp şiddetle cezalandırılarak idama varan müdahalelere maruz kalıyorlardı. (Akyüz, 2018)

Niteliksiz medreselerin, yetersiz müderrisleri dünya hayatını değersizleştirerek insanları ahret hayatına yönlendiriyordu. Bu dünyada iyi bir yaşam sürmenin anlamsızlığını halka aşıyorlardı. Diğer taraftan, kendileriye bir üst makama ulaşmak için her türlü yola başvurabiliyorlardı. Medreselilerin bu tutumu, halkı dünyadaki hayattan koparıyordu. Medreselilerin, halk üzerinde din faktöründen dolayı ciddi bir etkileri söz konusuydu. Dogmatik bir anlayış hâkim olduğu için, insanların medreselilerin söylediklerini sorgulama yapmaktan çok uzakta oldukları aşikârdı.

Medreselilerin Osmanlı toplumuna zararları eğitimle sınırlı kalmamaktaydı. Bunun bir de siyasal ve toplumsal boyutu vardı. Medreselilerin siyasal eylemlerine bakacak olursak; medreseliler çıkarları uğruna birçok kez tehlikeli işlere girişmişlerdi. Örneğin Anadolu’da büyük yıkımlara neden olan, devlete ciddi zararlar veren, tüm 17. yüzyıl boyunca devam eden “Celali İsyanları”nda, başarısız medrese öğrencilerinin payı vardı. Merkezde ise bu medreseliler “talebe- i ulum” adı ile örgütlenip yeniçerileri kışkırtarak onların ayaklanmalarına sebep olup çıkan ayaklanmaları da destekleyerek ülkeyi kargaşa ortamına sürüklemişlerdi. Hatta daha da ileri giderek bizzat kendileri silahlanarak eşkıyalık da yapmışlardı. Üstelik bu asayişsizliklere el altından müderrisler de destek vermişlerdi. Ülkeye içte verdikleri sosyal ve siyasal zararlara ek olarak, ülkeyi uluslararası diplomaside de zarara uğratmışlardı. Diplomasiyi, diplomatik girişimleri günah olarak değerlendirip küffara karşı cihat etmenin sevaplarını överek devleti savaşımlara sürüklemişlerdi. (Portakal, 2002) (Sakaoğlu, 2018) En üretken zamanlarında Müslüman halkın savaş meydanlarında kırılmalarına sebep olmuşlardı. Tüm bunlar doğrultusunda ulema sınıfı, Müslüman halkı sadece bilimsel hayattan değil aynı zamanda sosyal hayattan da koparmışlardı. Bu durumda şu soru akla gelmektedir. Eğer ulema sınıfı, askerlikten muaf olmasa bu denli savaş çıkırtkanlığı yapabilir miydi?

Bilime sınırsız özgürlük tanıyan bir dinin temsilcisi olduklarını iddia eden medreseliler, bilime olduğu kadar dine de uzak kalmışlardır. İslamiyet'te dogmatikliğe, skolâstik düşünceye yer yokken, akli ve bilimi değersizleştiren Gazalinin yolundan giden ulema sınıfı, kendi skolâstik dünyalarını çoktan kurmuşlardı. Yüzyıllar boyunca bilime karşı tavır almakla kalmayarak bilimle uğraşan insanlara da engel olmuşlardı.

“Osmanlının en önemli astronomlarından biri olan Takiyüddin Mısri(yaptığı çalışmalarda sinüs, tanjant hesaplamaları yaparak günümüz de kullanılan hesapları bir tablo oluşturarak insanlığın kullanımına sunmuş, eserlerini Türkçe olarak yazmış önemli bir bilim insanı) III. Murat'ın fermanı doğrultusunda Tophanede bir gözlemevi kurmuştu. Ancak ulema sınıfının“gaip ve meçhul âlemlerin ahvaline keşif ve vukuf hâsıl ediyor “ yani gaipten haber veriyor gerekçesiyle, akla aykırı ithamlarda bulundukları için yine III. Murat'ın emriyle gözlemevi yıkılmış ve Takiyüddin Mısri'nin çalışmaları engellenmiştir”. (Atay, 1981) (Portakal, 2002). Burada III. Murat özelinde Osmanlı padişahlarının ulema sınıfı tarafından pasifize edildiği açıkça görülmektedir. Böylece İbn-i Rüş'tün asırlar öncesinden işaret ettiği deney ve gözlem, Osmanlı Devletinde yasaklar listesine eklenmiş, bu yasaklamalarla ülke, gelişen bilim dünyasından soyutlanarak ilerleme fırsatını kaybetmiştir. Osmanlı sorgudan, deneyden ve gözlemden uzakta bağnaz bir anlayışın mahkûmu olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki burada medreselilerin genel tutumundan bahsedilmektedir. Azınlıkta olmakla beraber medreseli aydınlarda illa ki vardır. Fakat onlar çoğunluk içinde cılız bir ses olmaktan ileri gidememişlerdir.

IV. Murat'a, devletin içinde bulunduğu durumu bir risale ile anlatan Kâtip Çelebi, ünlü eseri “Mizanül Hak” da medreselilerden bahsederken “ sözde bilginler, rivayetleri birer taş gibi katı ve donmuş kabul edip, aslını, iç yüzünü tartışmazlar, ya kabul ya reddederler. Felsefeden çekinirler, yeri göğü bilmez cahillerken âlim geçinirler. Kuran'ın ‘ siz göklerin ve yerin melekûtuna bakmıyor, duyular ötesi evren varlıklarını algılamıyor musunuz?’ hikmetinin gereğini, uzaya sığır gözüyle bakarak yaptıklarını sanırlar.” Aynı eserinde yine medreseleri “medreseler ipe sapa gelmez tartışmaların yeridir. Tütün ve kahve haram mıdır? Mubah mıdır? Muhammed milleti mi İbrahim milletimi denmeli ?” şeklinde medreseler hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. (Sakaoğlu, 2018)

Kâtip Çelebi, medreseli olmayıp aldığı özel eğitim ve kendi çabalarıyla yetişmiş biriydi. Öğrendiği Latince sayesinde kitapları çevirerek kendisini yetiştirmiş biridir. Medreselere dışarıdan bir gözle bakarak açık bir şekilde bu sert sözlerle medreseleri dolayısıyla ulema sınıfını eleştirirken, medreselerin çöktüğünü ifade etmiştir. (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977)

Ulema sınıfı, yukarıda ifade edildiği gibi dinen sakıncalı göstererek sadece bilime engel olmakla kalmamış, başka memleketlerin bilim insanlarının ortaya koyduğu eserleri, bilimsel bilginin doğal sonucu olarak ortaya çıkan teknolojik gelişmeleri ve icatları da sakıncalı olduklarını dile getirerek, toplumun bunlardan yararlanmasının da önüne geçmiştir. Bu duruma eğitimi de doğrudan ilgilendiren en iyi örnek olarak matbaa verilebilir.

Matbaa en ilkel şekliyle Uzak Doğuda M.S. 6 yüzyılda Çin’de icat edilmişti. 1440’lı yıllarda Johannes Gutenberg tarafından geliştirilen yeni matbaa teknikleriyle modern matbaacılık ortaya çıkmış ve hızla tüm Avrupa’ya yayılmıştı. 1500 yılına kadar Avrupa’da kullanılan matbaa sayısı 1700’e ulaşmıştır. Osmanlı devletine dönecek olursak ülkeye matbaa Yahudiler tarafından Avrupa ile eş zamanlarda getirilmişti. 1494 yılında Osmanlı Devletine göç eden Yahudilere kendi matbaalarını kurup işletme izni verilmişti. Sonraki dönemlerde ise 1565 yılında Ermeniler, 1627 yılında da Rumlar ülkede kendi matbaalarını kurup işletmişlerdi. Bunlara Türkçe ve Arapça hiçbir kitap basılmaması şartı getirilmişti. Türkler ise matbaa kullanımına, modern matbaanın kurulmasından 285 yıl sonra, 1729 yılında İbrahim Müteferrika’nın çok ciddi uğraşları sonucunda başlamışlardı. (Çakın, 2004) (Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, 2019) (Lewis, 1993). Bu bilgiler bize Osmanlı Devletinin modern matbaanın kuruluşundan bu yana bu yenilikten haberdar olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devletinde Türklerin matbaa kuramamasında birden çok sebep vardır. Temel sebep ise; Avrupa’da Gutenberg matbaasında ilk basılan kitabın “İncil” olması ve ardından da birçok dini kitabın basılmasıydı. Dini kitapların basılması sayesinde halkın İncil’e ulaşımı kolaylaşmıştı. Üstelik “İncil” her ülkenin kendi dilinde basılmış, kutsal kitabın sadece Latince olması durumu ortadan kalkınca halk, bu sayede yüzyıllardan beri kendilerine dayatılan kilisenin kurallarını sorgulamaya başlamıştı. Avrupa’da halk, önce farkındalık ardından sorgulama sürecine girmişti. Avrupa’nın okuryazar oranı artmış, kültür seviyesi yükselmiş ve matbaa Avrupa için bir dönüm

noktası olan Rönesans'ı başlatmıştı. Yaşanan tüm bu gelişmeler sayesinde Avrupa *Aydınlanma Çağına* geçmişti. Böylece aydınlanma çağının başlangıç noktası modern matbaanın kurulması olmuştu. Osmanlı uleması, Avrupa'daki yaşanan gelişmelerin farkında oldukları için özellikle dini kitapların basımı konusuna şiddetle karşı çıkmaktaydı. (Portakal, 2002) Ulema sınıfı biliyordu ki matbaa ile kitaba yani bilgiye ulaşması kolaylaşacak, halkın bilgi edinmek için onlara ihtiyacı kalmayacaktı. Bireysel düşünce ortamı oluşacak ve Avrupa'da olduğu gibi dileyen düşüncelerini basabilecekti. Aslında ulema için matbaanın yaratacağı en büyük tehdit özgür düşünce idi. Özgür düşünce ortamında tıpkı kilisenin kararlarının sorgulandığı, otoritesinin yıkıldığı gibi, kendi kararlarının da sorgulanması ve otoritelerinin yıkılmasını da kaçınılmaz görüyorlardı.

Bu durum ulema sınıfı kadar siyasi kesimleri de etkileyecekti. Çünkü aynı şekilde onların otoriteleri sarsılacak, iktidarları tehlikeye düşecekti. Bu endişelerden dolayı Müslüman Osmanlı halka matbaa kullanım hakkı uzun süreler boyunca verilmemişti. Açıkçası halktan da böyle bir talepte görülmemişti. Zaten Müslüman halk matbaa kuracak ekonomik ve teknik alt yapıya sahip değildi. Devletin siyasi, askeri, ekonomik alanlarda ciddi sıkıntı yaşamaya başlaması nedeniyle, bazı Osmanlı devlet adamlarının devletin geri kalmışlığına çare aradığı bir dönemde İbrahim Müteferrika, matbaa kurabilmek için uzun uğraşlar sonucunda ulemanın başından Şeyhülislam'dan izin fetvası alabilmişti. Bu fetva ile sadece İbrahim Müteferrikaya matbaa kurma ve basım izni verilmişti. Devlet, oluşturduğu heyetle basılan kitapları denetleyecek ve sadece izin mührü vurdukları kitaplar basılabilecekti. (Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 2019) (Burke, 2013). Anlaşıldığı üzere burada devlet kontrolünde, devletin tekelinde bir matbaadan söz ediliyordu. Osmanlı yönetimi matbaada, ulemanın ve kendilerinin sakıncalı gördükleri eserleri basmayacaktı. Daha açık bir ifade ile Avrupa matbaalarının öncelikle bastığı kutsal kitap ve dini yayınları basamayacaktı.

İbrahim Müteferrikanın matbaası, Türk eğitim tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bu matbaada, kapandığı 1742 yılına kadar Arapça- Türkçe sözlük Vankulu Lügati ilk olmak üzere 11 tarih, 3 dil, birer tane de coğrafya, mıknaş, askerlik üzerine toplamda 17 kitap ve birçok da harita basılmıştı. Bilimsel kitapların çok az miktarlarda olsa bile basılması ülke genelinde bilginin yayılması için olumlu bir gelişme olmuştu. (Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 2019) (Akyüz, 2018) (Lewis, 1993). Matbaa Türk

eğitim tarihi için çok önemli bir sıçrama yaratabilir, medreselerde verilmeyen bilimsel bilgiye, ilgili olanlar ulaşılabilirdi. Fakat Osmanlı Devletinde matbaa, Avrupa ülkelerinde yarattığı etkiyi yaratamadı. Halk sosyoekonomik durumundan dolayı kitaplara ilgi göstermemişti. Bu nedenle Mütferrika'nın matbaası, ülkede ciddi bir başarı elde edememişti. Osmanlı Devletinde matbaa ancak Tanzimat döneminde, açılan okulların kitap ihtiyacı olduğunda ilgi görecekti.

Matbaanın Osmanlı toplumunda, Avrupa toplumlarında oluşturduğu aydınlanmayı gerçekleştirememesinin sebebi, yönetim ve ulema sınıfının basılacak kitaplara müdahalesiydi. Dini kitaplar, halk tarafından en çok ilgi gösterilen yayınlardı. Avrupa'da matbaanın başarısı halkın bu kitaplara yoğun ilgisiydi. Osmanlı uleması, bunun bilincinde olarak dini kitap basımını engellemişti. Böylece yönetici zümre ve ulema beraber toplumun ilgisini çekecek, din algısını, kültür yapısını, hayat felsefesini değiştirecek bir akım yaratılmasına engel olmuşlardı.

Ulema sınıfının sergilediği tüm bu tutumlardan ötürü medreselerin bozulması kaçınılmaz bir son olmuştu. Medreselerde herhangi bir düzelme ya da yeniliğin görülmesi mümkün olmamıştı. Medreseler, ulema sınıfının istediği şekilde elemanlar yetiştirmiş ve bozuk yapıları her geçen gün Osmanlı eğitim, siyasal, sosyal hayatına zarar vermişti. Medreselerde bir düzelme olmadığı gibi eğitimi kendi tekellerinde tutmak istemelerinden dolayı medreselere alternatif olarak açılan Batı tarzı okulların eğitimine de müdahalede bulunarak uzun süre modern okulların karşısında, onların topluma sunmaya çalıştığı bilim ve ilerlemeye engel olmuşlardı.

Osmanlı yönetimi, siyasi çekincelerden kaynaklı olarak yeni bir eğitim sistemi oluştururken eskiyi kaldırmamış, açılan yeni okulları var olan eğitim sistemiyle bütünleştirmeye çalışmıştır. Yönetim erki, hiçbir zaman medreselerin kapatılması ya da en azından bozulmuş sistemin düzeltilmesi gerektiğini düşünmemiştir. Çünkü buralarda teokratik bir devlet olan Osmanlı'nın resmi ideolojisine mensup kişiler yetiştiriliyordu. Burada bahsedilen siyasi çekince, yöneticilerin ulema sınıfından çekinmesi değil, kendi siyasal hayatlarını etkileyecek, zarar verecek bir durumun oluşmasıdır. Osmanlı yönetimi, merkez ordusunu, üstelik yerine konacak hali hazırda bir ordu yokken ortadan kaldırabilmişken, yeniçerilerin işbirlikçisi ulema sınıfını yok etmemesi, işte bu siyasal çekincelerden kaynaklanmaktadır. Yöneticiler kendi çekincelerinden dolayı hem medrese hem de batı tarzı okulların faaliyet göstermesiyle ülkede ikili sisteminin

oluşmasına sebep olmuşlardı. Yenisini oluşturmuşken eskini kaldırmamakla amaçlanan, medreselerle ideolojilerini yaymak ve de yeni okullarla da ihtiyaç duyulan asker, mühendis, doktor, hukukçu, memur, teknik eleman yetiştirmektir. Yöneticiler bunu yaparken toplumda yaşanacak derin uçurumu, toplumda yaşanacak ayrışmayı göz önünde bulundurmamışlardır. Sonuçta devlet kendi elleriyle toplumsal ayrışmayı başlatmıştır.

Medreseler Tanzimat sonrasında özellikle de II. Abdülhamit döneminde tamamen kendi kaderine bırakılmıştı. Bununla birlikte Meşrutiyet döneminde İttihatçılar, medreselerin ıslahına yönelik çalışmalarda başlatmışlardı. “1910 tarihli *Medaris-i İlmiye Nizamnamesi*, 1914 tarihinde ise *Islah-ı Medaris Nizamnamesi* yayınlanmıştı.” (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977). Ciddi bir çalışmanın eseri olsalar da devletin son yılları olması ve I. Dünya savaşının başlaması nizamnamelerin uygulanmasına engel olmuştu. Medrese ıslahı çalışmaları yapılması gereken zamanda yapılmadığı için medreselerin düzeltilmesi söz konusu olmamıştı. Burada dikkatleri çeken meşrutiyet yönetiminin de batılılaşma, çağdaşlaşma politikalarına rağmen bu politikaların önündeki en büyük engel olan medreseleri kapatmak yerine ıslah etmeye çalışmasıdır. Meşruti yönetimin bu tutumunun sebebi, toplumsal çekinceler olabileceği gibi meşruti yönetimin de, daha önceki yönetimlerin eğilimine sahip olmaları olabilir. Sonuç olarak medreseler Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1924 yılında kapatılışına kadar aşağı yukarı aynı yapıda kalarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti ülkeyi ayrıştıran, geri ve ilkel bir toplum haline getiren medreseleri hiçbir zaman kapatma teşebbüsünde bulunmamıştır.

1.2. Enderun

Osmanlı Devletinin saray okulları; Şehzadegan Mektebi, Enderun Mektebi ve Meşkhane idi. Bu bölümde ele alınacak okul Enderun Mektebidir. Enderun Mektebi tarihte eşi olmayan, eski Türk geleneğinden gelen hizmet yollu eğitim veren bir kurumdur. Teorik ve pratik eğitimin bir arada yapıldığı, öğrencilerinin üstün zekâlı olduğu bu okul, uzun süre varlığını sürdürmüştü.

Hizmet yoluyla eğitim, eski Türk geleneğine dayanıyordu. Kaşgarlı Mahmut "*Kutadgu Bilig*" adlı eserinde hizmet yoluyla eğitim verme uygulaması hakkında bilgi verirken şunları kaydediyordu. "Devlet adamı olacak kişi hizmet yoluyla eğitilirken, onun aldığı eğitim sırasında güvenilir, devlete sadık, yetenekli biri olup olmadığı test edilerek anlaşıldı. (Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000- M.S 2018, 2018)

"Enderun II. Murat döneminde devletin ihtiyaç duyduğu saray görevlisi ve devlet memuru yetiştirme amacıyla kurulmuştu. Fakat Enderun'a asıl şeklini veren Fatih Sultan Mehmet'ti." (Akkutay, 1984) Enderun, sarayın Harem-i Hümayun bölümünde bulunan bir okuldur. Enderun'da devşirme sistemiyle devşirilen gayrimüslim gençler eğitim görmekteydi. Devşirilen çocuklar, Türk ailelerinin yanına yerleştirilip Türk ve İslam kültürünü öğrendikten sonra *Acemi Oğlanlar Ocağına* gönderilirdi. Burada kişiler gerekli askeri eğitimi aldıktan sonra yeteneklerine göre saray ya da orduda görevlendirilmek üzere sınıflara ayrılırlardı. Sarayda görevlendirilecek acemi oğlanlar önce saray için ön eğitimin verildiği hazırlık saraylarına gönderilirdi. Buradan da Topkapı sarayına, yani Enderun'a getirilip hem dini hem de temel bilimlerde eğitim görüp aynı zamanda sarayın işlerini görürlerdi. Enderun'un öğrencileri devşirme sisteminden gelen iç oğlanlardı. "İç oğlanların görevlerinden biri saray hizmetlerini görmek ve saray işlerini öğrenmekti. Bunun yanı sıra İslami ve müspet bilimler dersleriyle kurumsal bir eğitim, beden ve sanat eğitimi gibi derslerle de yeteneklerine göre eğitim görürlerdi." (Akyüz, 2018).

Enderun'da eğitim odalar şeklinde yapılıyordu. En düşükten en yükseğe doğru kademeli bir eğitim söz konusuydu. Öğrenciler eğitimlerini tamamlayınca bir üst odaya geçiyordu. Her bir oda bir görev demektir. Öğrenciler odalarına göre kendilerine verilen

görevleri yerine getiriyorlardı. Aynı zamanda Türkçe, Arapça, Farsça, Kuran, Yüksek İslami Bilimler (Fıkıh, Kelam, Hadis, Tefsir), Matematik, Felsefe, Mantık, Beden Eğitimi (Cirit, Okçuluk, Güreş, Binicilik) ve Sanat Eğitimi (Müzik, Şiir, Resim, Minyatür, Hat, Ciltçilik) gibi alanlarda eğitim görüyorlardı. (Akyüz, 2018) . Burada dikkati çeken, Enderun mektebinde medreselerde okutulmayan Türkçe, Farsça, Edebiyat, Tarih, Matematik, Felsefe, Mantık gibi derslerin okutulduğu ve medreselerden daha iyi bir eğitim verilmesidir. Osmanlı yönetiminin, Enderun'da devletin ihtiyaç duyduğu devlet adamları ve saray elemanlarını yetiştirmekte gösterdiği özeni halkın eğitiminde göstermediği açıktır.

Enderun Mektebi'nde verilen bir diğer eğitim olan hizmet yoluyla eğitim, yedi odada verilirdi. Bunlar Küçük Oda, Büyük Oda, Doğancılar Odası, Seferli Oda, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda idi. Küçük Oda ve Büyük Oda öğrencilerin okuma yazma öğrendikleri bölümlerdi. Büyük Odanın öğrenci sayısı 100 iken Küçük Odanın öğrenci sayısı 60 idi. Enderun'da öğrenciler bulundukları odalara göre giyinir ve buna göre isimlendirilirlerdi. Büyük ve Küçük Oda öğrencilerine dolama giydiklerinden *Dolamalı*, diğer oda öğrencilerine kaftan giydikleri için *Kaftanlı* deniliyordu. Buralarda eğitimini tamamlayan iç oğlanlar yüksek ihtisas eğitiminin ilk aşaması olan Doğancı Odasına geçerdi. Doğancı odasındaki öğrenciler padişahın av hayvanlarıyla ilgilenirlerdi. Buranın öğrenci sayısı 40'tı. Buradaki eğitimi tamamlayan öğrenciler Seferli Odasına geçerlerdi. Seferli Odası ilk başta padişahın çamaşırlarıyla ilgilenen bir bölümken daha sonraları sanat ve mesleki eğitim verilen bir bölüm olmuştu. Buranın öğrenci sayısı 100'dü. (Ergin, 1977) (İnalcık, 2009) (Akkutay, 1984)

Bir üst eğitim Kiler Odasıydı. Buradaki öğrenciler sarayın kiler, yiyecek- içecek işlerine bakarlardı. Ayrıca padişahın sofrasını kurup yeme- içmesinden sorumluydular. Öğrenci sayısı ise 30'du. Buradan çıkan öğrenciler bir üst kademe olan Hazine Odasına geçerdi. Buradakiler sarayın hazinesini korumakla sorumluydular. Hazine Odasının öğrenci sayısı 150'ye kadar çıkabiliyordu. Buradan çıkan öğrenciler Enderun okulunun en üst bölümünü olan Has Odaya geçerlerdi. Buradakiler has odanın ve kutsal emanetlerin temizlik ve bakımından sorumluydu. Has Odanın öğrenci sayısı 40'tı. Has Oda'nın dört meşhur zabiti olan *Has Odabaşı*, *Silâhtar*, *Çuhadar*, *Rikâbdar* idi. Sadece has odabaşının padişah huzuruna çıkma yetkisi vardı. Bu hüküm Fatih Kanunnamesi'nde açıkça belirtilmişti. (Ergin, 1977) (İnalcık, 2009) (Akkutay, 1984)

Öğrenciler isterlerse ihtisas eğitimi veren bir odada kalabiliyor ve o alanda kendini geliştirebiliyordu. “Seferli, Kiler ve Hazine odalarına bağlı mesleki öğrenim eğitiminin hangi dalında derinleşip yerleşeceği de geniş ölçüde bireylerin yeteneklerine bağlı özelliklerdir.” (Enç, 2005) Burada seçimin yeteneklerine ve ilgi alanlarına göre öğrencilerin kendisine bırakıldığını anlayabiliyoruz.

Öğrencilerin hazırlık saraylarından, Enderun’a, Enderun’dan da bir üst görevlerine geçebilmesi için *Çıkma Kanunu adı* verilen bir uygulama söz konusuydu. Çıkma uygulamasını II. Bayezid başlatmış olup, Kanuni döneminde bu uygulama son şeklini almıştı. İki türlü Çıkma uygulaması yapılıyordu. İlki Hazırlık saraylarında eğitim gören öğrencilerden başarılı olanların Enderun’a alınması ve Enderun’da öğrenim görenlerden üst seviyedekilerin de memuriyetle görevlendirilmesi şeklindeyken ikinci tür çıkma ise hazırlık saraylarında başarısız olan öğrencilerin orduya aktarılması şeklinde yapılıyordu. Çıkma uygulaması, padişah değişikliği sırasında veya sarayın ve ordunun ihtiyacı doğrultusunda 5-7 sene aralıklarında yapılıyordu. Enderun’da bulunan kadrolar sabit olduğu için çıkma uygulaması yapılmadıkça yeni öğrenci alınmıyordu. Enderun’dan mezun olma süresi öğrencinin yeteneğine bağlıydı. Yetenekli bir öğrenci 7-8 sene içinde öğrenimini tamamlayabilirdi. Bununla beraber öğrenim süresi çok daha uzayan öğrencilerde olabilmekteydi. Başarılı olamayan öğrenciler, ordunun çeşitli bölümlerine gönderilmekteydi. Yani Enderun eğitimini sadece başarılı olanlar tamamlayabilmekteydi. (Akkutay, 1984)

Enderun mektebinden başarı ile çıkanlar en düşük memuriyetten başlayarak, gösterdikleri performansa göre en üst düzey memuriyetlere kadar gelebilmekteydiler. “Enderun Mektebi 1850’lere kadar 79 Sadrazam, 3 Şeyhülislam, 36 Kaptan-ı Derya ve sayısız önemli görevlerde bulunan devlet adamı yetiştirmiştir.” (Ergin, 1977)

17. yüzyıl itibariyle devletin kurumlarında yaşanan bozulmalar Enderun’a da yansımıştı. Enderun’un öğrenci kaynağını oluşturan devşirme sisteminin kurallara uygun bir şekilde yapılmaması, Enderun’a nitelikli öğrenci gelmesini engellemiş ve buranın kalitesini düşürmüştü. Ülke yönetiminde ve orduda, buralara kazandırdığı üyelerle büyük etkisi olan Enderun, dünyada yaşanan gelişmelerden etkilenmekteydi. Avrupa’da diplomasinin önem kazanmasıyla birlikte Enderun’da da çağın gerektirdiği

üzere diplomasi alanında eğitim verilmeye başlanmıştı. Fakat modern okulların açılmasıyla Enderun önemini kaybetmekteydi. II. Mahmut döneminde 1825 yılında askeri ve mülki mektepler açıldıktan sonra Acemi Oğlanlar mektebi kaldırılmış Enderun'a öğrenci sağlayan okul ortadan kalkmıştı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla devşirme sistemi tamamen son bulmuştu. Ardından 1838 yılında Mekteb-i Maarif-i Adliye adında okulun devlet memuru yetiştirmek amacıyla açılması ile Enderun'a alternatif çıkmıştı. Modern eğitim veren bu okul sivil bir bürokrasi sınıfı oluşturmaktaydı. 1859 yılında Mekteb-i Mülkiye'nin açılmasıyla, sivil bürokrasi daha da önem kazandı. Tüm bu sebeplerden dolayı Tanzimat dönemiyle zayıflayan Enderun, II. Abdülhamit döneminde tamamen ihmal edilmiş ve önemsizleşmişti. Enderun artık üst düzey yöneticilerin yetiştiği bir yer olmaktan çıkmıştı. (Ergin, 1977) (Akyüz, 2018) (Akkutay, 1984) (Berkes, 2019)

Meşrutiyet döneminde, ekonominin üzerindeki yükü hafifletmek için kamuya yük olan ve gereğinden fazla istihdam edilen kadroların iptali çalışmaları *Tensikat Kanunu* çerçevesinde kabul edilmiş ve bu kanun gereğince Enderun'un kapatılması kararı alınmıştı. "Tensikat Kanunu" 1 Temmuz 1909 tarihinde kabul edilmiş, 11 Temmuz 1909 tarihinde devletin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti." (Düstur, Tertib II, C. 1) Tensikat Kanununda Enderun ile ilgili bir hüküm bulunmamakla birlikte 15 Temmuz 1909'da çıkarılan bir kararname ile Enderun'un kapatılması kabul edilmişti. Söz konusu kararname de hüküm şöyledir; "El yevm Enderun-ı Hümayunda mevcut olan mekteb lağv olunmuşdur." (Düstur, Tertib II, C. 1).

1.3. Gayrimüslim Okulları

Osmanlı, kozmopolit yapıya sahip bir devlettir. Osmanlı devletinin, birçok ırktan vatandaşı bulunmaktaydı. Osmanlı, egemen olduğu halkları ırklarına göre değil dinlerine göre ayırmaktaydı. Buna göre Osmanlı halkı Müslim ve Gayrimüslim olarak sınıflandırmıştı. Osmanlı Devleti bünyesinde, devletin ana unsurunu oluşturan Türkler haricinde Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Romen, Yahudi halklarını barındırmaktaydı. Devlet, iki zümreye ayırdığı tebaasına farklı uygulamalarda bulunuyordu. Müslüman ve

Gayrimüslim tebaa siyasi, askeri, sosyal, ekonomik, dinsel, eğitimsel anlamda birbirlerinden ayrıştırılıyordu. Özellikle din ve eğitim alanlarında her zümre kendi sınırları dışına çıkmamaktaydı. Bu çalışma Osmanlı eğitim hayatı üzerine olduğu için bu bölümde Osmanlı Devletinde yer alan azınlık eğitimi üzerinde durulacaktır.

Osmanlı Devletinde, Gayrimüslim okulları iki türlüydü. Biri Osmanlı egemenliği altında yaşayan milletlerin kurdukları cemaat okulları diğeri ise Tanzimat dönemiyle açılmaya başlanan yabancı okullardı. Yabancı okullar ya Osmanlı gayrimüslim tebaasının yabancı devletlerin desteği ile açtıkları ya da direk yabancı devletlerin açtığı okullardı.

1.3.1. Cemaat Okulları

Osmanlı yönetimi, bünyesinde barındırdığı azınlıkları kendi eğitim sistemine dâhil etmemişti. Azınlıklara, kendi eğitim kurumlarını açıp, kendi dillerinde ve dinlerinde eğitim alma hakkını tanımıştı. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra *Galata Ahitnamesi* ile başta Rum tebaa olmak üzere tüm gayrimüslim tebaaya kendi mekteplerini açıp, idare etme yetkisi vermişti. Üstelik daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı yönetimi zaten uzun yıllar halk eğitimini devletin görevi olarak görmemişti. Osmanlı'da klasik dönemde Müslümanların eğitimi, vakıf ve dini kurumlar (cami, tekke, zaviye) aracılığı ile sağlanırken azınlıklarda da kilise aracılığıyla sağlanıyordu. Tıpkı Müslümanların caminin bir gözünde eğitim verdiği gibi azınlıklarda da kiliselerin bir bölümünün okula dönüştürüldüğü ve papazlar tarafından din eksenli bir eğitim verildiği anlaşılmaktadır. (Ergin, 1977)

Devletin verdiği imkân dâhilinde, her bir cemaat kendisine ait okullar açmış ve cemaat okulları tüm Osmanlı topraklarında yayılmıştı. Cemaat okullarının müfredatı ve işleyişi kendileri tarafından belirlenmekle birlikte, bunlar devlet tarafından kontrol ediliyordu. Cemaat okullarının verdiği eğitim, çocuklarına din eğitimi verme ve okuma yazma öğretmekten ibaretti. Yüksek kalitede bir eğitim söz konusu değildi. (Akyüz, 2018) Cemaat okullarının din esaslı eğitim anlayışı uzun zaman devam ettikten sonra, Avrupalı devletlerin müdahaleleri doğrultusunda 19. yüzyıl itibariyle milli ve laik bir eğitim anlayışına dönüşecekti. (Vahapoğlu, 2005)

Avrupalı devletler, Osmanlı devletini zayıflatmak için devletin azınlıklara tanıdığı eğitim serbestliği uygulamasından faydalanacaklardı. Avrupalı devletlerin amacı eğitim yoluyla Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasını kendi taraflarına çekerek, onları kendi kontrolleri altına alarak Osmanlı'dan çıkar sağlamaktı. Avrupa, azınlıkların cemaat okullarına para, eğitim öğretim malzemesi gibi maddi desteğin yanında bir de okullarında ders verecek öğretmen temininde de bulunmaktaydı. Avrupalı devletler, sağladıkları bu imkânlarla hem cemaat okullarının eğitim kalitesini yükseltmiş hem de söz konusu cemaatleri kendilerine bağlamışlardı. Söz konusu okullarda sistemli bir şekilde Osmanlı aleyhine propagandalar yapılması, azınlık halkta Osmanlı karşıtlığı oluşturmıştu. Avrupalı devletlerin yardımları ve teşvikleri sayesinde cemaat okulları her geçen gün ülkenin dört bir yerine yayılmakta ve sayıları da artmaktaydı.

Azınlıkların eğitim kalitesinin, Müslüman halkın eğitim kalitesinden daha yüksek olduğu ülkede Müslim ve Gayrimüslim arasındaki toplumsal fark Gayrimüslimler lehine gittikçe büyüyordu. Fakat bu iki tebaa arasındaki farkın büyümesi tek başına eğitimle açıklanamazdı. Bu durumda eğitim faktörünün yanı sıra ekonomik, sosyal, siyasal faktörlerde etkili olmaktaydı.

Azınlıklar, Avrupalı devletlerin teşvikiyle daha fazla okul açma çabası içindeydi. Fakat azınlıkların Osmanlı kanunlarına göre yeni bir okul açması için devletten fetva ya da ferman alması gerekiyordu. Bu nedenle azınlık okulları Avrupalı devletlerin istediği ölçüde çoğalamamaktaydı. Ancak bu durum Islahat Fermanının ilanıyla son bulacaktı. Azınlıklar, Islahat Fermanında yer alan hükümler sayesinde herhangi bir fetva ya da ferman almak zorunda olmaksızın, nüfuslarının bulunması şartıyla istedikleri yerde ilk-orta ve yüksek dereceli okullar açma ve geliştirme yetkisine sahip olmuşlardı. Ayrıca azınlıklar, yine Islahat Fermanı'nın Müslim – gayrimüslim ayırt edilmeksizin devletin açtığı Batı tarzı mekteplerde (buna askeri okullar ve mülkiye de dâhil olmak üzere) birlikte okuma hakkı tanınmasıyla bu okullarda eğitim görme hakkı da elde etmişti. Bununla birlikte azınlıklar, devlet okullarından yalnızca mülkiye, tıbbiye ve eczacı mektebine yönelmişlerse de çoğunlukla devletin okulları yerine ya kendi açtıkları okulları ya da yabancı okulları tercih etmişlerdi. (Ergin, 1977) (Unat, 1964) (Sakaoğlu, 2018)

Osmanlı yönetimi, 1869 Maarif Nizamnamesinin 129. maddesiyle, Islahat Fermanı ile ülke genelinde sayıları oldukça artan azınlık ve yabancı okulları kontrol altına almaya çalışmıştı. Söz konusu maddeye göre açılacak okulların müfredatı, okulda eğitim verecek öğretmenler maarif nezaretince denetlenip uygun görülenler faaliyet gösterecekti.² Fakat bu denetim istendiği gibi yapılamadığından bu okullar devlet kontrolüne alınamamış ve sözü edilen okullar yine kendi istedikleri şekilde eğitim vermeye devam etmişti. Milliyetçilik propagandasının yapıldığı okullar, Osmanlı aleyhtarlarının yetiştirildiği kurumlar olarak kalmıştı.

Azınlık okullarının sayısının her geçen gün artışı ve buralarda Osmanlı aleyhtarı propagandalar yapılması yönetimin söz konusu okulları denetim altına alması gerekliliğinin bir göstergesiydi. Kontrolsüz bir şekilde çoğalan azınlık okulları toplumsal ayrışmayı derinleştiriyordu. Osmanlı Devleti, 1876 yılında ilan edilen *Kanun-i Esasi*’ye vatandaşları arasındaki toplumsal ayrışmayı ortadan kaldırmak için hükümler eklemişti. Kanun-i Esasiye göre; Osmanlı tebaasından herkes eşit haklara sahip olarak her Osmanlı vatandaşının özel ve genel eğitim hakkına sahip oldukları belirtilmiş eğitim öğretim hakkı devlet tarafından yasal teminat altına alınmıştı. Aynı zamanda ülkedeki tüm okulların devlet güvencesi ve denetiminde olduğu, eğitimde birlik ve düzeni sağlamak için ortak eğitim metot ve programlarının uygulanacağı ve hiçbir milletin dini eğitimine zarar gelmeyeceği belirtilmişti.³ Osmanlı yönetimi, eşitliğin sağlandığı bu hükümlerle Gayrimüslim halk arasında, azınlık okulları tarafından yayılan Osmanlı aleyhtarlığının önünü almaya çalışmıştı. Devletin bu konuda başarılı olamadığı Gayrimüslim halkın bağımsızlık mücadelelerini sürdürmeleri ve sonunda bağımsız olmalarından anlaşılmaktadır.

Azınlıkların büyük bir kısmı bağımsız olduktan sonra kalanlar Meşrutiyet döneminde sıkı denetim altına alınmıştı. Fakat cemaat okulları meselesi Osmanlı devletinin çözüm yolu bulamadığı konulardan biri olarak kalacak ve cemaat ve azınlık okulları meselesi Türkiye Cumhuriyeti döneminde çözüme kavuşacaktı. Lozan Barış Antlaşmasının ilgili maddesine göre “Türkiye’de yaşayan Gayrimüslimler, Türk vatandaşı olarak Türklerle hukuki ve fiili olarak aynı haklara sahip olacaklardı. Kendilerine ait her türlü dini ve sosyal vakıf, mektep ve diğer kurumlarında talim ve

²BOA, Y. EE, 112/6

³Düstur, I. Tertip, C.4, “Kanuni Esasi” İstanbul 1879, s.4-40

terbiye kurma, idare ve denetimleri ve bu kurumlarda kendi dillerinin eğitimi ve dini ayinlerini serbestçe yapma hususlarında eşit haklara sahip olacaktı.”⁴ Böylece Lozan Antlaşmasının bu hükmüyle gayrimüslim Türk vatandaşlarının okulları Türk yasalarına bağlanmış oldu.

1.3.2.Yabancı Okullar

Osmanlı yönetiminin Avrupalı devletlere verdiği kapitülasyonların sadece ticaretle sınırlı kalmayıp eğitim alanına da yansımalarının bir sonucu olarak ülkede birçok yabancı okul açılmıştı. Bu doğrultuda Batılı devletler, önce azınlıkları kullanarak onlara sağladıkları imkânlarla azınlık okulları açtırıp azınlıkları etkileri altına almışlardı. Sonrasında ise direkt kendi adlarına okullar açarak tüm Osmanlı halkını etki altına almak için harekete geçmişlerdi. Yabancı okullar Batılı devletlerin siyasi amaç ve çıkarları doğrultusunda uygun gördükleri yerlerde amaçlarına ulaşabilmek için kurulmuştu.

Avrupalı devletlerin, Osmanlı topraklarında kendi özel okullarını açmalarının önemli bir sebebi dinlerini yaymak olduğu için sundukları eğitim dini propaganda içeriyordu. Her devlet kendi bağlı bulunduğu mezhebi yayma amacına hizmet ediyordu. Fransa Katolik mezhep okulları açarken, Amerika Protestan mezhep okulları açıyordu. Bu yarışa İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya da dâhildi. Hatta bu devletler birbirlerine karşı mezheplerini yayma yarışına girmişlerdi. Bu nedenle uzun bir süre söz konusu devletler okullarına mezheplerinin ismini vermişlerdi. Avrupalı devletlerin mezhep yayma yarışında en çarpıcı örnek Ermeni toplumunu inançları üzerinden parçalamaları olmuştur. Söz konusu devletler bir etnik guruptan Katolik, Protestan ve Süryani olmak üzere üç farklı cemaat yaratmışlardı. Her bir cemaat için ayrı okullar açmışlardı. Avrupalıların, mezheplerinin adıyla okul açma tutumu 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra ise direkt ülkelerinin isimleriyle okul açmaya başlamışlardı. (Kocabaşoğlu, 2000) (Danacıoğlu, 2000) (Haydaroglu, 2008)

⁴Düstur, III. Tertip, C.5, “Lozan Antlaşması” İstanbul 1931, s. 38-39

Yabancı okullar, Osmanlı eğitim kurumlarının çağın ihtiyaçlarına karşılık verememesinden yararlanarak öğrenci kazanmaktaydı. Osmanlı devletinin mektepleri, yabancı okulların eğitim kalitesinden çok uzaktaydı. Yabancı okullar çok daha iyi eğitim vermelerinin yanı sıra yabancı dil öğrenimi fırsatı da sunduğundan öğrenciler için tercih sebebiydi. Bu nedenle sadece gayrimüslim öğrenciler değil Müslüman öğrencilerde yabancı okulları tercih etmekteydi. (Somel, 2019) Fakat yabancı okulların müfredatlarında kendi dilleri ve de dinleri yer alıyordu. Bu şekliyle misyoner faaliyetleri bulunan okullardı. Buna rağmen bu okullarda öğrenim gören Müslüman çocuklarının sayısı her geçen gün artış göstermekteydi. “1900’lerin başında yabancı okullarda okuyan Müslüman öğrencilerin oranı % 15 iken, 1910 tarihinde bu rakam %60’a yükselmışti.” (Sakaoğlu, 2018)

Amerika, Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Almanya gibi büyük devletler Osmanlı topraklarında sadece merkezde değil taşra vilayetlerde de misyoner okullar kurmuşlardı. Osmanlı devletinin taşra vilayetlerde yeterli okula sahip olmaması hatta bazı vilayetlerde hiç okul bulunmaması söz konusu devletler tarafından kullanılmıştı. Taşralardaki bu durumdan yararlanan Avrupalı devletler ülkenin en ücra köşelerine kadar hızlı bir şekilde okullar açmışlardı. Osmanlı yönetimi bu durumu fark ederek taşra vilayetlerine rüştiyeler, idadiler kurmaya başladı. Fakat bunlar hem nicelik hem nitelik bakımından yabancı okullarla kıyaslanamazdı. Üstelik yabancı okullar parasız ve yatılı imkânlar sunarken devlet, okulların kuruluşundan giderlerine kadar tüm masrafların veliler ve bölge bütçesinden karşılanmasını istiyordu. Yabancı okulların bu hamlesi sayesinde devlet tarafından taşra vilayetlere okullar açılması iyi bir gelişme olmuştur. Çünkü Avrupalı devletlerin buralarda okullar açması devleti okul açma konusunda harekete geçirmiştir. Devlet açtığı okullarla taşra vilayetlerindeki eğitimi, merkezileştirilerek taşra maarif teşkilatına bağlayıp yabancı okulların halka tesirini engellemeye çalışmaktaydı. (Somel, 2019) Buradan anladığımız kadarıyla yabancı okulların faaliyetleri taşrada devlet okullarının açılmasına ve taşra eğitim teşkilatının oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Osmanlı yönetimi özellikle stratejik önemi bulunan yerlerde sayıları hızla artış gösteren bu yabancı okullardan rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle yönetim, ülkedeki eğitim kurumlarını bir düzene sokma çalışmalarına azınlık ve yabancı okullarını da dâhil etmiş, bu doğrultuda çıkarılan 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*’nde

azınlık ve yabancı okullarla ilgili hükümlerde yer almıştı. Söz konusu nizamname de yabancı okullarla ilgili hükümlere yer verilirse; “mevcut okulların nizamname uygulamaya konulduktan sonra ruhsat olmadan eğitim veremeyecekleri belirtmekteydi. Aynı zamanda nezaretçe uygun görülüp ruhsat verilen okulların müfredatlarının ve bu kurumlarda görev alan öğretmenlerin maarif nezaretince denetlenmesi, verilecek eğitimin yönetimin uygun gördüğü şekliyle verilmesi, okul müdürü ve idari heyetin maarif nezaretine bildirilmesi, okullarda kullanılacak kitap ve araç gereçlerin nezaretçe denetlenmesi ve uygun bulunanların kullanılması hükümlerini içeriyordu. Aynı zamanda yeni açılacak olan okullar içinde imar izni, açılacak bölgedeki demografik durum, okul yapım masraflarını kimlerin üstleneceği bunların maarif nezaretine iletilmesi ve nezaretçe kabul olunması şartıyla ruhsat verileceği hükümleri yer almıştı.”⁵

Osmanlı yönetimi Maarif Nizamnamesinin söz konusu hükümlerini uygulamaya koymak için görev dağılımı yapmıştı. 1875 tarihli arşiv belgesine göre; Osmanlı tebaasından ya da yabancı devlet tebaasından şahısların, cemaatlerin açacağı mekteplerde okutulacak dersler, kitaplar, buralarda görev yapacak öğretmenlere ruhsat verme işlerinin merkezde Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından, taşra vilayetlerde ise Mahalli Maarif İdaresi tarafından yapılmasını kararlaştırmıştı.⁶

Maarif Nizamnamesinin azınlık ve yabancı okullarla ilgili bu hükümleri oluşturulan birimlere, gösterilen çabalara rağmen amaçlandığı doğrultuda uygulanamamıştı. Bunun birden çok sebebi bulunmaktaydı. Bu sebeplerden bazıları okulları denetleyecek müfettiş kadrosunun eksikliği, okulların denetim işine yanaşmaması gibi bürokratik sebeplerdi. Bazıları ise okulların bağlı oldukları devletlerle yaşanacak siyasi sorunlar ve bu devletlerin Osmanlıya uygulayacağı yaptırımlardı. Yaşanan siyasi sorunların başında yabancı okulların Maarif nizamnamesinin hükümleri gereğince denetlenmesi hususunun Batılı devletleri rahatsız etmesi geliyordu. “yabancı okulların bağlı oldukları devletler, okullarının Osmanlı yetkililerince denetlenmesi durumundan rahatsızlıklarını belirterek, ilk Amerika olmak üzere, İngiltere, Hollanda ve Belçika, bu uygulamanın yürürlüğe girmesi halinde savaş ilan edeceklerini bildirmiş ve Osmanlı devletini tehdit etmişlerdi.” (Haydaroğlu, 2008)

⁵BOA, Y. EE, 112/6,

⁶BOA, MF. İBT, 7/31

Nizamnamenin uygulanmasında yaşanan bürokratik sorunlardan söz edilecek olunursa; en başta nizamname gereğince okulları denetleyecek dil bilen elemanların yetersizliği gösterilebilirdi. “1901 (H.1319) tarihli bir arşiv belgesinde Galata, Dersaadet postaneleri ve bazı taşra vilayetlerine, Maarif Nezareti tarafından kitap kontrol memuru alındığı ifade edilmekteydi. Fakat bu memurların yetersiz kaldığı ve memleketin her bir noktasına bu memurların tayin edilmesinin olanaksız olduğu belirtilmişti. Bunun için çözüm olarak söz konusu görevin vilayet ve livalarda Umur-ı Ecbeniye müdürleri, tercümanlar, yabancı dil bilen postane memurları, gerekli olduğu zaman da maarif müdürleri, idadi müdür ve öğretmenleri tarafından oluşturulacak bir heyet vasıtasıyla yapılması bildiriliyordu”⁷. Bu belge ile yeterli teknik eleman bulunmamasından dolayı yabancı okullarda kullanılan ders kitapları ve materyallerinin denetleme işinin aksaklığa uğradığını anlaşılmaktadır. Denetimler yapılırsa da sağlıklı bir denetim yapısı oluşturulamadığı aşikârdır.

Yabancı okulların denetlenmesi ve kontrol altına alınması yolunda atılan bir diğer adım da Maarif Nizamnamesinin ilgili maddelerinin uygulanması için 1886 yılında Maarif Nezaretinin merkez teşkilatında *Gayrimüslim ve Yabancı Okullar Müfettişliği* dairesi açılmasıdır. Bu dairenin görevi, söz konusu okulların takibini yapıp, onları kayıt altına almaktır. Fakat ülkenin çok farklı yerlerine yayılmış ve bazıları gizli faaliyetlerde bulunan bu okulların denetlenmesi pek mümkün olmamıştı. Üstelik müfettişlerin sayısı, ülkenin dört bir yanına yayılmış olan bu okulları denetlemek için yetersiz kalmıştı. (Kodaman, 1999)

Osmanlı aleyhine çalışan azınlık ve yabancı okullar karşısında yönetim büyük bir açmazda düşmüştü. Bu açmazdan kurtulmak için çareler arayan Osmanlı bürokratları okullar hakkında araştırmalar yapmış ve yönetime raporlar hazırlamışlardı. Maarif Nazırı Zühtü Paşa 1894 yılında hazırladığı raporda yabancı okullar tehlikesinden bahsederek önlem alınmasını istiyordu. Raporda; yabancı okulların sadece Müslüman nüfusun olduğu yerlerde açılmasına izin verilmemesi açılmış olanlara ise Müslüman öğrencilerin gönderilmemesi, yabancı okulların ciddi bir şekilde teftiş edilmesi ve bu teftişlerin sık sık yapılması gerektiğini vurgulanarak Osmanlı mekteplerinin bu okullar karşısında kalitesinin yükseltilmesi için eğitim bütçesinin artırılması gerektiğini belirtiyordu. (Çetin, 2011)

⁷BOA, MF. MKT,563/26

Yabancı okulların ülke genelinde hızla yayılması ve ülke çapında ne kadar yabancı okul olduğu bilinmemesi yönetimin, maarif nezaretinden ülke çapında ne kadar yabancı okul olduğunu araştırmasını istemesine sebep olmuştu. “Mabeyn-i Hümayunun isteği doğrultusunda yapılan araştırma gösterdi ki 1897 tarihi itibarıyla ülke genelinde en azından 452 yabancı okul bulunuyordu. Söz konusu okulların sadece 45 tanesi ruhsatlı olup, geriye kalan 407 okulun ruhsatı bulunmamaktaydı.”⁸

20. yüzyıla kadar yabancı okulların açılması ve varlıklarını sürdürmeleri hukuki bir zemine dayanmıyordu. Batılı devletler elde ettikleri kapitülasyonlara dayanarak söz konusu okulları açıyorlardı. Ancak Batılı Devletler, 20. yüzyılda Osmanlı devletini siyasi arenada zora sokarak bu okulların varlığını hukuki zemine oturtmayı başarmışlardı. Bunu ilk kez yapan ve diğer devletlere de bu yolu açan Fransa olmuştu. Fransa ile Osmanlı arasında 1901 yılında *Midilli Sorunu* gündeme gelmişti. Bu sorun Osmanlı hazinesinin Lorenzo ve Tubini adlı Fransız vatandaşına ciddi bir borcu olması ve bu kişilerin alacaklarını devletten tahsil edememelerinin sonucunda durumu Fransız hükümetine bildirmeleri ve Fransız donanmasının Midilli adasına çıkartma yapmasıyla oluşmuştu. Fransa'nın bu tutumu karşısında çaresiz kalan Osmanlı yönetimi Midilli adasını kurtarmak için Fransa'nın isteği doğrultusunda Meclis-i Vükela kararı ve II. Abdülhamit'in onaylaması ile Osmanlı Devleti, Fransa himayesindeki okulların hukuki varlıklarını kabul etmiş oldu. Böylece Midilli olayı ile yabancı okullar resmi statü kazanarak yabancı okullar sorununun bambaşka bir boyut kazanmasına yol açmıştı.⁹

Osmanlı yönetiminin, Maarif Nizamnamesinde yer alan yabancı okulları denetleme ve kontrol altına alma işlemlerini yerine getirememesi, bunun yanı sıra yabancı okulların resmi statü kazanmaları, bunların ülkede daha da çoğalmasına ve etkinliklerini arttırmasına sebep olmuştu. Yabancı okullar meselesi Meşrutiyet yönetimi döneminde de devam etmişti. 1913 yılında çıkarılan *Muvakkat Kanun* ile tüm özel okulların teftişi, öğretmen atamaları gibi konular hakkında kurallar getirilerek önlem alınmaya çalışıldı. Fakat Batılı devletlerin kapitülasyonlarla elde ettikleri dokunulmazlık yabancı okullara müdahale edilmesini imkânsızlaştırmıştı. Meşrutiyet yönetimi yabancı okullara müdahale etme olanağını 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı'nın savaşa dâhil olması üzerine İttihat Terakki yönetiminin

⁸BOA, MF. MKT, 385-20

⁹BOA, Y. A. HUS, 421-113

kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırması sonucunda çıkardığı 1915 yılında *Mekatibi Hususiye Talimatnamesi* ile elde etmişti. Bu talimatnamede yer alan hükümler doğrultusunda yabancı okullar teftiş altına alınmış ve yeni okulların açılmasını oldukça zorlaştırılmıştı. Talimatnamenin yayınlanması ile yabancı okulların neredeyse tamamına yakını kapatılmış, yönetim tarafından bu okullara el konulmuştu. I. Dünya savaşında Osmanlı devletinin yenilgi alması sonucunda yabancı okullardan tekrar faaliyetlerine geçenler olduysa da Lozan Antlaşmasında yer alan hükümlerle etkileri azalarak kapanmıştı. (Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. 5, 1977)

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI EĞİTİM HAYATINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Toplumlarda iki çeşit topluluk vardır biri mevcudu olduğu gibi değişmeden korumak isteyen gelenekselciler diğeri ise değişimden yana olan yenilikçilerdir. Dünyanın doğal akışı değişimi kaçınılmaz kılarken kimi topluluklar sadece aynı kalmak istemektedir. Değişime karşı duran bu topluluklar, değişimin kaçınılmazlığı karşısında çoğu kez dini, kendilerine bir kalkan olarak kullanıp değişimin dini inkâr olduğu iddialarıyla toplumu etkilerler.

Osmanlı devleti temelde gelenekselci bir yapıya sahip olup geleneklerin devamlılığını sağlama eğilimindedir. Gelenekselciliğin devletin yararı için gerekli olduğu düşüncesi hâkimdir. Osmanlı devletinin bu konudaki esas görüşünü Niyazi Berkes şu şekilde ifade etmektedir “Nizam-ı Âlem tanrı tarafından olduğu gibi konmuştur, olduğu gibi tutulursa sonsuz ömürlü olur.” (Berkes, 2016, s. 89) Osmanlı, bu anlayıştan yola çıkarak uzun bir süre değişime direnerek mevcudu korumak için özel çaba göstermiştir. Ancak insanlık tüm zamanlarda doğası gereği sürekli gelişim içinde olduğundan değişim kaçınılmaz olmuş ve toplumlar olduklarından başka yapılara dönüşmüştür.

Avrupa, ortaçağ karanlığından eğitimle kurtulmuş bir toplumdur. Matbaanın kıtaya gelmesi ve yaygınlaşması ile insanların eğitime verdiği önem artmış ve bu da insanların bilginin ışığında aydınlanmasını sağlamıştır. Rönesans ve reform dönemleri gibi sancılı ama aynı zamanda insanların fikir ürettikleri, kendilerini ve dünyayı tanımaya başladıkları ve bunun sonucunda değiştikleri ve çevrelerini de değiştirdikleri bir süreç yaşamışlardır. Okullaşmada yaşanan artışla beraber bilimsel gelişmeler gün yüzüne çıkmış bilimle, gelişmiş ve güçlü bir Avrupa toplumu yaratılmıştır.

Avrupa, toplumsal dönüşümde eğitimin önemini kavramış ve bu doğrultuda eğitim, doğal bir seleksiyonla evrilmeye başlamıştır. Eğitimde çağın gerektirdiği modernleşme yaşandıktan sonra kişisel dönüşümler kitlesel dönüşümleri getirerek

modern Batı toplumunu oluşturmıştır. Avrupa ile ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve daha birçok açıdan etkileşim halinde bulunan Osmanlı Devletinin, Avrupa’da yaşanan gelişmelerden kendisini soyutlaması imkânsızdı. Avrupa’nın daha doğrusu Batının ezici gücü kendini saydığımız tüm bu alanlarda hissettirmekteydi üstelik Batı, çevresinde kendisine benzer toplumlar yaratma eğilimindeydi.

Osmanlı Devleti yenileşme hareketlerini, savaşlarda aldığı yenilgiler sonrasında Batının askeri teknik ve yönetim anlayışını benimseyerek onları ülke de uygulamaya koyarak başlatmıştı. Batı tekniğin ülkeye getirilmesi eğitim aracılığıyla olmuştu. Avrupa askeri tekniklerinin öğrenilmesi ve ardından da uygulamaya konulması için eğitim gerekliydi. Bu nedenle Osmanlının askeri alanda başlattığı yenileşme, dolaylı yoldan eğitimde de yenileşme getirmiştir. 18. Yüzyılın son döneminde askeri okullarla başlayan, Tanzimat dönemiyle beraber bir politika haline gelen eğitimde yenileşme uzun bir dönem sadece askeri, idari alana yönelik modern kalifiye eleman yetiştiren okullarla sınırlı kalmıştı.

İlerleyen süreçte eğitimde yenileşme farklı bir boyut kazanacaktı. Yenileşme sürecinde eğitimin amaca ulaşmakta bir merdiven olarak düşünülmesi mantığından yenileşmenin ancak ve ancak eğitimle gerçekleştirilebileceği mantığına geçiş yapılacaktı. Böylece eğitimde sivil halka yönelik ilköğretimden yüksek öğretime kadar olan geniş bir okullaşma dönemi başlayacaktı. Üstelik bahsi geçen okulların sadece üst tabakaya yönelik değil toplumun her bir tabakasına hizmet verebilecek nitelikte olacak şekilde kurulması kararlaştırılmıştı. Tabii ki bu zaman zarfında eğitimde yenileşme çalışmalarında yaşanan bu zihniyet değişikliği ile birlikte birçok okul kurulmuştu. Bu okulların yönetilmesi, müfredat ve kontrollerinin yapılması için yeni kurumlar oluşturulmuş ve Osmanlı eğitim modernleşmesini yaratacak yönetim kadroları ve kurumları yaratılmıştı. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminden itibaren eğitimin modernleşmesi çerçevesinde Batıyı örnek alarak idari alanda birçok kurum oluşturmuştu.

Tablo 2. 1 Eğitimde modernleşme sürecinde idare alanında yapılan yenilikler

Kurum/ Genelge Adı	Açıklama
Mecl-i Vala 1838	Eğitim reformları yapılmasıyla görevli hem planlayıcı hem de denetleyici kurumdur.
Mekatib-i Rüşdiye Nezareti 1839	Rüşdiyelerin kurulması kararıyla birlikte açılacak rüşdiyelerin planlayıcısı ve denetleyicisi olan bir kuruldur. Nezaret adına sahip olsa da bir bakanlık değildir. Şeyhülislamlığa bağlı bir müdürlüktür
Muvakkat Maarif Meclisi 1845	Geçici bir eğitim meclisidir. . Bu kurumun üyeleri toplamda sekiz kişi olup bunların dördü ulema sınıfından, üçü bürokratlardan, biri de askeriyedendi. Bu kurumda da dini zümrenin üstünlüğü söz konusudur.
Meclis-i Maarif-i Umumiye 1846	Bu meclis eğitim planlaması yapma ve müfredat oluşturarak uygulama ve denetiminden sorumlu olacak merkezi bir kurumdur. Üyeleri tamamen hükümet tarafından belirlenen bürokratlardan ve askeriyeden olup eğitimde sekülerleşmenin ilk adımıydı. Bu kurumla eğitim doğrudan doğruya hükümete bağlanmıştır. Aynı zamanda bu kurum Dar-ül Fünun kurulması ile ilgilenmiştir.
Mekatib-i Umumiye Nezareti 1846	Adı her ne kadar nezaret olsa da bakanlık pozisyonunda değil sadece bir genel müdürlüktür. Bu kurum Meclis-i Maarif-i Umumiye 'ye bağlı icra organı olarak kurulmuştur. Eğitim programları ve okulların denetlenmesi işlerini yürütüyordu
Encümen-i Daniş 1851	Bu kurum bir bilim akademisi olarak hayata geçirilmiştir. Görevi Dar-ül Fünun'un ders kitaplarını hazırlamaktır
Maarif-i Umumiye Nezareti 1857	Türk eğitim tarihinin ilk eğitim bakanlığıdır. Artık eğitim işleri yasal zorunluluk olarak hükümetin görevlerinden biri haline gelmiştir. Bu kurumun görevi ülke çapında tüm halkı kapsayacak okullaşmanın sağlanması ve oluşturulan okulların denetlenmesi ve de buralarda Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda devletin merkezi otoritesini oluşturmaktır.
Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1869	Osmanlı devletinin genel eğitim sistemini düzenlemek için çıkarılan bir genelgedir. Eğitim sistemi, eğitimin temeli olarak görülen medrese anlayışından sıyrılarak akılcılığın hâkim olduğu okul sistemini yasal olarak benimsemiştir. Osmanlılık ana temasında Müslüman, Gayrimüslim ve yabancı okullar eğitim bakanlığına bağlanarak eğitim birliği oluşturulmuştur
Meclis-i Kebir-i Maarif 1869	Maarif Nizamnamesinin on gördüğü bir meclistir. Bu meclis ilmi ve idari olarak iki şubeden oluşup ilmi şube eğitim programının belirlenmesi, okutulacak kitapların belirlenip temin edilmesi işleriyle görevli iken idari şube; öğretmenlerin, okulların ve okullara bağlı kütüphane, matbaa gibi yerlerin idare işlerinden sorumluydu.

Kaynak: (Özalp, 1982) (Akyüz, 2018)

2.1 Batılı Tarzda Okulların Açılması

Osmanlı Devletinde modernizasyon çalışmaları sırasında iki türlü okullaşma yaşanmıştı. Bunlardan ilki yönetimin askeri alanda yapmak istediği reformlar çerçevesinde açılan ve ordu mensuplarına yönelik olan askeri okullardı. Diğerisi ise Tanzimat dönemiyle beraber oluşturulan eğitim politikaları doğrultusunda açılan sivil halka yönelik okullardı.

2.1.1. Askeri okullar

Osmanlı Devletinde ilk kez teknik eğitim verilmek üzere oluşturulan kurum, 1734 yılında *Kont de Bonneval* yani bilindik adıyla *Humbaracı Ahmet Paşa* tarafından açılan *Humbarahane*dir. Humbarahane, eğitimde modern eğitim kurumlarına tam olarak dâhil edilemese de batı tekniğinin kullanımı açısından önemliydi. Bu kurum, eğitimden çok uygulamaya yani havan topu üretimine önem vermekteydi. Bu yönüyle bir okul olmaktan ziyade sadece Hendese (geometri) dersinin öğreniminin yapıldığı ve daha çok üretim alanında yoğunlaşan askerlere yönelik bir kurstı. Humbarahane uzun bir süre faaliyet gösterdikten sonra Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırılmıştı. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977). Belirtildiği üzere bu kurum modernleşme sürecinde açılan modern eğitim kurumlarından değil o yönde atılan bir adımdır.

Hendesehane, *Baron de Tott* ve Cezayirli Hasan Paşa'nın önderliğinde 1773 yılında önceleri kaptanlara yönelik eğitimle başlayıp 1776 yılı itibariyle kapsamı genişletilmişti. Tersane-i Amire de Darağacı semtinde kurulan okul, matematik, istihkâm (askeri mühendislik), topçuluk ve denizcilik bölümlerinde eğitim veren bir kurum halini almıştı. Hendesehane, daha sonraki süreçte tam anlamıyla bir deniz okulu olan Mühendishane-i Bahri Hümayuna dönüşecekti. (Sakaoğlu, 2018)

I. Abdülhamit döneminde, 1773 yılında Hendesehane olarak eğitime başlayan sonraki süreçte 1784 yılında yeni yapılan binasına taşınarak *Mühendishane-i Bahri Hümayun* adını alan kurum Osmanlı yenileşme sürecinde okul mantığıyla açılan ilk kurumdu. Mühendishane-i Bahri Hümayun, okul binalarının da modernleştiği bir kurum olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Bu okulla birlikte Osmanlı Devletinde ilk kez bir okulda sıra, tahta gibi materyaller kullanılmaya başlanmıştı. Üstelik söz konusu okul,

Osmanlıda ilk kez Arapça, Farsça gibi yabancı diller dışında bir başka yabancı dilin öğretiminin yapıldığı ve de din dersleri de bulunmayan eğitim kurumuydu. (Sakaoğlu, 2018) (Kafadar, 2016)

Mühendishane-i Bahri Hümayun, tüm bu nedenlerle Türk eğitim tarihinde ilklerin okuludur ve bu yönüyle büyük bir öneme sahiptir. Bu okul örneğinden, Osmanlının sadece anlayış olarak değil fiziksel olarak da Batı eğitimini benimsemeye başladığı anlaşılmaktadır.

Mühendishane-i Bahri Hümayunun ders programında; Aritmetik, Geometri, Trigonometri, Cebir, Entegral, Diferansiyel Hesap, Mekanik, İstihkâm, Balistik, Astronomi, Coğrafya, Topografya, Harp Tarihi gibi teknik derslerin yanında Türkçe, Arapça, Fransızca dilleri de yer almaktaydı. Öğrenim süresi de üç yıl olarak belirlenmişti. Fakat okula alınan öğrencilerin çoğunun okuma yazma dahi bilmemesinden dolayı sözü edilen derslerden önce öğrencilere klasik usulde okuma yazma öğretilmek zorunda kalınıyordu. Bu da müfredatta ön görülen derslerin eğitiminin yapılamamasına sebep oluyordu. (Sakaoğlu, 2018)

1830 yılında Mühendishane-i Bahri Hümayun'un iki yüz öğrencisinden yalnızca otuzu mühendislik eğitimi almaktaydı. Geriye kalanlar ise okuma- yazma öğrenme aşamasındaydı. (Davison, 1987)

Mühendishane-i Bahri Hümayunun karşılaştığı durum, Osmanlı eğitim sisteminin yaşadığı paradoksun açık bir örneğidir. Okul programına bir taraftan kuruluş amacı doğrultusunda matematik, geometri, balistik, kozmografya, mekanik gibi dersler konularak modern teknik öğretim yapılması amaçlanırken, diğer taraftan alt yapı eksikliğinden dolayı okuma yazma bile bilmeden gelen öğrencilere temel eğitim verilmek zorunda kalınıyordu. Üstelik verilen temel eğitimin eski usulle yapılmaktaydı. Bu çelişkili durum Osmanlı bürokrasisinin yaşadığı kafa karışıklığının açık bir göstergesidir. Aynı eğitim kurumu çatısı altına bir öğrenciye önce medrese eğitimi ardından modern teknik eğitimin verilebileceği, öğrencinin iki tarz arasında bocalayacağını düşünülmemesi, modernle klasiğin bir arada yürütülmeye çalışılması Osmanlı bürokratlarının eğitim politikalarındaki yetersizliklerini gözler önüne sermektedir.

Modernleşme sürecinde açılan bir diğer okul III. Selim tarafından 1795 yılında açılan *Mühendishane-i Berri Hümayun* dur. Kara mühendishanesi olan okul dört yıllık bir eğitim süresine sahipti. Okul ders programı olarak Mühendishane-i Bahri Hümayunun programıyla ortak bir program uygulamaktaydı. Ortak dersler; Entegral, Diferansiyel Hesap, Mekanik, İstihkâm, Geometri, Astronomi, Teknik Resim gibi mühendislik eğitiminin temel dersleriydi. Okulda, ortak derslerinin yanı sıra kendi alanlarına yönelik olarak topçuluk, lağımcılık ile ilgili Harita ve Tasvir, Mesaha(ölçüm) gibi dersler de gösterilmekteydi. Yine her iki mühendislik okulunda Arapça, Fransızca ve Harp Tarihi gibi derslerde okutulmaktaydı. Mühendishane-i Berri Hümayun, 1847 yılında Topçu ve Mimar Mektebi adını almıştı. (Beydilli, 1995) (Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000- M.S 2018, 2018)

Süreç içerisinde açılan bir diğer okul Tıp Okulu idi. Tıp okulu açılması sürecinde ilk adım III. Selim'den gelmişti. III. Selim döneminin son zamanlarında 1807 yılında *Tıp Mektebi* eğitime başlamıştı. Bu kurum, sadece askeriye yönelik değil tüm memleketin ihtiyacı doktorların yetiştirilmesi için açılmıştı. Tıp Mektebi, III. Selim'in tahttan indirilmesiyle kapatılmıştı. Daha sonra II. Mahmut döneminde, 14 Mart 1827 yılında ordunun doktor ihtiyacına yönelik tabip subay yetiştirilmesi amacıyla *Tıphane-i Amire* adlı okul açılmıştı. Tıphane-i Amire'nin başındaki kişi, II. Mahmut'un hekimbaşısı olan ve neredeyse okuldaki tüm dersleri veren, modern tıp tarihinin kurucusu olarak bilinen Mustafa Behçet Efendidir. (Ülken, 2019)

1831 yılında ise *Cerrahhane-i Mamure* kurulmuştu. Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure adlı bu iki kurum 1836 yılında *Mektep-i Tıbbiye* adıyla birleştirilmişti. Mektep-i Tıbbiye ise, 1838 yılında bugünkü Galatasaray Lisesinin bulunduğu binaya geçirilerek ismi *Mektep-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane* yapılmıştı. Modern bir tıp fakültesi haline getirilen bu okul tamamen Fransızca eğitim vermektedir ve öğrenim süresi altı yıldır. Sonraki süreçte yabancı dil eksikliğinden ötürü alt yapı eksikliği yaşayan öğrencilere bu süre içerisinde gereken seviye tıp eğitimi verilememesi nedeniyle eğitim süresi dokuz yıla çıkarılmıştı. Mektep-i Tıbbiye, eğitimin Fransızca olması yönüyle Türk eğitim tarihinde bir ilkti. Mektep-i Tıbbiye ile yaşanan bir diğer ilk ise okulun kurulmasında büyük emeği olan Viyana Üniversitesinden Profesör Bernard'ın girişimleriyle disseksiyon (kadavra üzerinden uygulamalı eğitim verme) yapılması izni alınması ve bu yöntemin anatomi derslerinde uygulanmasıydı. (Unat,

1964) (Ülken, 2019) (Sakaoğlu, 2018) (Kahya, 1987). Bu uygulama tıp eğitimini, teorik öğrenmeden pratik öğrenmeye taşıması açısından önemli olduğu kadar Osmanlı toplumu gibi muhafazakâr bir toplumda atılan çok cesur bir adımdır.

Askeri alanda açılan bir başka okulda 1834 yılında açılan *Mektep-i Ulûm-ı Harbiye* dir. Bu okul, Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu subayların yetiştirilmesi amacına yönelik kurulmuştur. Maçka kışlasında dört yüz öğrenci kapasiteli iki büyük okul binası, kütüphane, matbaa, hamam, hastane, eczane gibi yapıların oluşturulması ve eğitim için gerekli malzemelerin İngiltere’den getirilmesiyle kurulan Harbiye’nin öğrencileri kışlada bulunan bir tabur askerdi. Okulda sekiz kısımdan oluşan bir yapı oluşturulmuştu. Bu yapıda birinci kısım okuma- yazma öğrenilen bölüm iken sekizinci kısım askerlik mesleğine yönelik eğitim görülen bölümdü. Dördüncü ve Beşinci kısma geçen öğrenciler rahatlıkla Türkçe okuyup yazabilme becerisine sahip oldukları için altıncı kısımdan itibaren askeri alanda dersler görmeye başlamaktaydı. Öğrenciler bulunduğu bölümde başarılı olunca bir üst bölüme geçmekteydi. Sekizinci kısmı bitirenler arasındaki en başarılı yüz öğrenci ise idadi düzeyindeki üst mektebe alınmakta ve bunlardan da en başarılı olanları Avrupa’da eğitim alma hakkı kazanmaktaydı. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977) (Sakaoğlu, 2018)

Meclis-i Maarif-i Umumiye komisyonunun kararı doğrultusunda, askeri okullarda tıpkı sivil okullar gibi ilk orta yüksek diye derecelendirildi. Buna göre Harbiye Mektebi, okuma yazma gibi temel becerilerin edinileceği Mektep-i Ulum-ı Harbiye ve askeri teknik bilgilerin edinileceği Mektep-i Fünun-i İdadi olarak ikiye ayrılmış ve ayrı binalarda eğitim yapılamaya başlanılmıştı. Bu iki okul, 1846 yılında yeni programlarına göre eğitime başlamıştı. Programa göre; Harbiye okulları okuma- yazma öğreterek başladığı öğretim sürecini, yüksek matematik öğretimiyle tamamlamaktaydı. Okul, bu program sayesinde gerçek anlamda eğitim vermeye başlamıştı. Programda Piyade, Süvari, İstihkâm, Harita, Resim, Top- Tüfek talimleri, Yüzme gibi mesleki derslere ek olarak Hendese, Cebir, Perspektif, Mekanik, Fransızca dersleri de yer almaktaydı. Söz konusu program doğrultusunda okul oldukça donanımlı subaylar yetiştiren bir kurum halini almıştı. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977) (Sakaoğlu, 2018)

Harbiye mezunları, Türk düşünce tarihinde önemli bir yerde bulunmaktadır. Harbiyeliler, donanımlı eğitimleri sayesinde ülkenin önemli düşünce insanları olmuşlardı. Öyle ki harbiye mezunları ülke siyasetine yön vermişlerdi. Üstelik birçok okulda öğretmen ya da yönetici olarak görev alarak yeni nesillerin yetişmesinde katkı sağlamışlardı.

Askeri alanda açılan bir başka eğitim kurumu yeniçerilerin ortadan kaldırılması sonucunda mehter takımının yok olması sebebiyle açılan *Mızıka-ı Hümayun* dur. Bu kurum 1834 yılında kurulmuş olup Donizetti paşanın uğraşları sonucunda düzenli bir yapıya kavuşmuştu. Okul, Beşiktaş Sarayı içinde eğitim vermekteydi. Okulda hem doğu hem batı müziği öğretimi yapılarak saray ve ordu bandoları için modern bando eğitimi verilmekteydi. Önceleri yabancı eğitimcilerin çoğunlukta olduğu kurum, Türk öğrencilerin yetişip burada eğitici olarak görev almaları ile birlikte, özellikle II. Abdülhamit dönemi itibarıyla Türk eğitimcilerin çoğunlukta olduğu bir kurum haline almıştı. (Ergin N. , 1999)

2.1.2. Sivil Okullar

Osmanlı Devletinin modernleşme çalışmaları doğrultusunda açtığı okullar uzun bir süre sadece orduya yönelik, modern tekniğe hâkim ordu mensubu yetiştirme amaçlı olarak kurulmuştu. II. Mahmut'la beraber eğitim de modernleşme bir politika haline dönüşmeye başlamış ve sivillere yönelik modern eğitim kurumları açılmaya başlanmasıyla süreç devam etmişti. Böylece modern okullaşma başlamıştı.

Sivillere yönelik modern okul sürecinde ilk açılan okul, 1839 tarihinde *Mektep-i Maarif-i Adliye* idi. Bu okul Bab-ı Ali ve Bab-ı Defteri kalemleri için donanımlı kişiler yetiştirmek ve hâlihazırda görev yapmak da olan memurların da eğitilmesi amacıyla kurulmuştu. Söz konusu okulla aynı amaçla *Mektep-i Ulum-ı Edebiyye* adında bir başka okul daha açılmıştı. Bu iki kurum, rüştiye okulları nazırı İmam zade Esad Efendinin sorumluluğuna verilmişti. Sözü edilen kurumların açılmasıyla beraber artık kalemlerde sadece buralardan mezunların işe alınacağı bildirilmişti. Mektep-i Maarif-i Adliye'ye on sekiz yaşın altında olan kişiler alınacaktı. Okulda verilecek dersler; Arabî, Farisi ve yazı dersleri olarak Divani, Sülüs, Rika ve Siyakat idi. Aynı şartlar Mektep-i Ulum-ı Edebiyye için de geçerliydi. (Sungu, 1941)

Mektep-i Maarif-i Adliye'ye halk arasında Mektep-i İrfan denilmekte olup birçok önemli devlet adamı burada yetişmişti. Mektep-i Maarif-i Adliye'de eğitim görmüş kişiler arasında Mithat Paşa, Evkaf nazırları Zihni ve Hüseyin Paşa ve Recaizade Mahmut Ekrem bulunmakla beraber okul pek çok Tanzimat bürokratını yetiştirmişti. 1857 yılında Mektep-i Maarif-i Adliye'ye idadi kısmı eklenmiş ve Mektep-i Ulum-ı Edebiyye kapatılmıştı. Mektep-i Maarif-i Adliye ise, 1862 yılında kapatılarak memur yetiştirme amacıyla yeni bir kurum olan Mahrec-i Aklam kurulmuştu. (Sungu, 1941)

Osmanlı Devletinin eğitim modernizasyon çalışmalarında açtığı bir diğer okul *Rüşdiye*'dir. Meclis-i Vâlâ'nın kararına göre sıbyan mektepleri ve hali hazırda açılmış olan yüksek okullar olan askeri mekteplerin arasında geçişi sağlayacak ve sıbyan mekteplerinin yetersizliğini giderecek bir kurum oluşturulması kararlaştırılmış ve bu doğrultuda II. Mahmut'un ismini belirlediği rüşdiyeler açılması kararı alınmıştı. Rüştiyelerin kurulması adına 1839 yılında Mekatip-i Rüşdiye Nezareti kurularak bu kurumun başına İmamzade Esat getirilmişti. Alınan kararlara rağmen rüşdiyeler söz konusu süreçte açılmamış o dönem sadece Mektep-i Maarif-i Adliye ve Mektep-i Ulum-i Edebiye açılmıştı.

Rüşdiyelerin açılması süreci ise 1847 yılında Mekatip-i Umumiye Nazırlığının, devlet memurları yetiştirmek için sıbyan mektebinin üstüne iki yıllık eğitim verecek rüşdiyeler açma kararı almasıyla başlayacaktı. Osmanlı Devletinin ilk rüşdiyesi, Mekatip-i Umumiye Nazırı Kemal Efendinin ciddi uğraşları sonucunda açılan Davut Paşa Rüşdiyesidir. Kemal Efendinin modern eğitim doğrultusunda açtığı bu okulda Arapça, Farsça ve din içerikli derslerin yanı sıra Türkçe, Coğrafya, Hesap derslerinde de eğitim verilmekteydi. Davut Paşa Rüşdiyesinin nispeten kısa sürede öğrencilere okuma-yazma öğretmesi ve başarılı olması sonucunda söz konusu rüşdiye gibi modern eğitim yöntemine dayanan dört rüştiye daha açılmış ve rüştiyeler yaygınlaşmaya başlamıştı. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977). Rüşdiyeler belli bir programa bağlı, kendi içinde bir işleyiş sistemine sahip Osmanlının ilk sivil örgün öğretim kurumlarıdır.

Yapılan çalışmalarla ülke geneline yayılması amaçlanan rüşdiyelerin sayısı 1860 yılında 60 idi. Bu rüşdiyelerde öğrenim gören öğrenci sayısı ise 3920 idi. (Sakaoğlu, 2018) Bu rakamların ortalaması alınınca rüşdiye başına 65 öğrenci düşmekte olduğu ve bu sayının oldukça az olduğu ifade edilebilir.

Sıbyan mekteplerinden çıkan, okuma yazma dahi bilmeyen çocukların rüşdiyelere alınması ile rüşdiyeler sıbyan mekteplerinden farksız hale gelmişti. Seviyesi oldukça düşen rüşdiyelerin sıbyan mekteplerinden pek bir farkı kalmamıştı. Kemal Efendinin uzun uğraşlar sonucunda oluşturduğu ve yeni yöntemlerle modern tarzda yetişmiş öğretmenlerle modern eğitim verme çabaları hüsrana uğramıştı. Rüşdiyelerde eğitim dini dersler üzerine yoğunlaşmış ve birçok rüşdiyede bilim dersleri programa dâhil edilmemişti. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977) (Akyüz, Darülmualimîn'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa, 1990) (Sakaoğlu, 2018)

Rüşdiyelerin iki yıllık olan eğitim süresi daha sonraki süreçte sıbyan mekteplerinden okuma yazma öğrenmeden gelen öğrencilere okuma yazma öğretmek zorunda kalınması ve programdaki derslerin eğitiminin yapılamaması üzerine dört yıla çıkarılmıştı. (Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000- M.S 2018, 2018)

Osmanlı Devletinin ilk kız rüşdiyesi 1859 yılında açılmıştı. İnas Rüşdiyesi adıyla açılan bu okulun açılış amacı kızların sıbyan mekteplerinden sonra erkeklerle aynı okula gidemediği için okuyamaması ve kızların ancak kendilerine özel bir okulda okuyabilme imkânı bulabileceklerinden dolayı kurulmuştu. O zamana kadar kız çocuklarının eğitimi göz ardı edilmiş ve kız çocukları yok sayılmıştı. Hükümetin kız çocuklarının okutulması için gazeteye verdiği ilanda; okuma yazma bilmenin tüm insanlar için gerekli olduğu, din ve dünyayı bilen kadınların kocalarına daha itaatkâr olacakları, aynı zamanda daha namuslu ve ahlaklı olacakları belirtiliyordu. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977). Hükümet, kızların/kadınların erkeğe daha iyi hizmet edeceği propagandası ile toplumu kız çocuklarını okula göndermeye teşvik ediyordu. Bu da Osmanlı toplumunun kadına bakış açısını çok net bir şekilde göstermektedir.

1874'te ülke genelinde İstanbul'da 9 adedi kız olmak üzere 47, Rumeli'nde 160 ve Anadolu'da ise 179 olmak üzere toplamda 386 adet rüşdiye bulunmaktaydı. Buralarda eğitim verecek öğretmen kadrolarının eksikliği, verilen eğitimin eski usulde ve dine dayalı olarak verilmesi rüşdiyelerden verim alınmamasına sebep olmuş ve bu okullardan mezun öğrencilerin seviyesi oldukça düşük kalmıştır. (Sakaoğlu, 2018)

Eğitim modernizasyonu sürecinde açılan bir diğer okul ise *Darül Maarif*'tir. Darül Maarif 1850 yılında Sultan Abdülmecit'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan ve kuruluşunda Mekatip-i Umumiye Nazırı Kemal Efendinin büyük hizmetleri olan, Osmanlı Devletinin bina olarak bizzat okul için yapılan ilk Batı tarzı okuldur. Okul, sonraki süreçte rüşdiye olarak sayılsa da mevcut rüşdiyelere göre daha üst seviye eğitim vereceği için Avrupa liselerinin dengi olarak tasarlanmış ve Mektep-i Maarif –i Adliye ve Mektep-i Ulum –i Edebiyye adındaki devlet memuru yetiştirilmesi için açılan okulların mezunlarına yönelik rüşdiye üstü eğitim veren bir kurum olmuştur. Okulun programında Arapça, Farsça, Türkçe, Hikmet-i Tabiyye (fizik), Heyet (astronomi), Hendese (geometri) dersleri bulunmaktaydı. 1869 Maarif Nizamnamesi gereğince büyük kent merkezlerinde idadilerin açılması gündeme alındığında 1872 yılında Darülmaarif'e idadi bölümü açılmış ve Darül Maarif, Osmanlı Devletinin ilk idadisi olmuştur. (Cevat, 2002) (Demirel, 2009)

Osmanlı eğitim modernizasyon sürecinde açılan bir diğer kurum iptidai mektepleridir. İptidai mektepleri Osmanlı'nın Batılı tarzda oluşturduğu ilköğretim kurumlarıdır. Söz konusu okullar Maarif Nizamnamesi sonrasında Usul-i Cedid adı verilen eğitim yöntemlerinin kullanıldığı eğitim kurumlarıydı.

İptidailer, sıbyan mekteplerinin batı tarzı yöntemlerle açılmış şekli olup, sıbyan mekteplerinin düzenlenememesinden dolayı açılmış okullardır. Sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi, iyileştirilmesi için bürokratlar uğraşsa da gerek sıbyan mekteplerinin Evkaf Nezaretine bağlı olmasından dolayı maarifin müdahale edememesi ve gerekse ülkenin içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı bu gerçekleşememişti. Açılan iptidailer vasıtasıyla Osmanlı ilköğretimi modernleştirilmeye çalışılacaktı. İptidailer, Usul-i Cedid adını verdikleri yeni öğretim teknikleriyle beraber sıra, masa, tahta gibi modern eğitim araçlarının kullanıldığı öğretim yerleri olarak açılmıştı. İptidailerin görevleri öğrencilere okuma yazma, din bilgisi gibi temel bilgiler edindirerek rüşdiye mekteplerine hazırlamaktı. (Kodaman, 1999)

Osmanlı Devletinin ilk iptidaisi 1872 yılında Nuri Osmaniye Camisinin yanındaki ahşap binada Usul-i Cedid yöntemi ile eğitime başlamıştı. Bu iptidaiden sonra altı tane iptidainin daha pilot eğitim vermek için açıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devletinde, usul-i cedid konusunda önemli adımlar atmış bir isim Abdi Kamil Efendi idi. Süleymaniye de bir taş mektepte (sıbyan mektebi) usul-i cedide göre öğrenci

yetiştirmesi ve başarılı olması sonucunda Abdi Kamil Efendi 1881 yılında *şemsöl Maarif* adındaki ilk özel iptidai mektebini açmıştı. Usul-i Cedid yönteminin önemli temsilcisi ve de ilk uygulayıcılarından biri Selim Sabit Efendinin ilk Süleymaniye'deki taş mektepte yeni yöntemle eğitim verdiği düşünölmektedir. şemsöl Maarif adındaki özel iptidai'nin ve devletin açtığı iptidailerin yakaladığı başarı sonucunda, iptidailer önce İstanbul'da sonrasında ise ööke genelinde yaygın hale gelmişti. Resmi ya da özel iptidailer, uygulamaya konan usul-i cedid yöntemi ile Türk eğitim tarihinde Arap alfabesiyle Türkçe okuma yazma öğreten ilk kurumlardı. (Cevat, 2002) (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977) (Sakaoğlu, 2018)

1892 yılında İstanbul iptidaileri için bir talimatname yayınlanmıştı. Bu talimatname özellikle öğretmenlerin niteliklerinin, görev ve sorumluluklarını ne olacağını içeren bir yönetmelikti. Talimatnamede; iptidailerin eğitim süresi dört yıl olarak belirtilmişti. İptidailerde görev alacak öğretmenlerin Daröl Muallimin-i İptidai mezunu olmaları gerektiği, eğer bu diplomaya sahip aday yoksa yapılacak yeterlilik sınavında başarılı olanların söz konusu kurumlarda öğretmenlik yapılabileceği hükümleri yer almaktaydı. Aynı zamanda talimatnamede öğretmenin okulun eğitim alanında olduğu gibi idari alanda da sorumlu tek kişi olduğu ve okul görevlilerinin her türlü işlerinden de öğretmenin sorumlu olduğu belirtilmekteydi. (Cevat, 2002) İptidai öğretmenlerinin Daröl Muallimin-i İptidai mezunu olması şartı usul-i cedide göre yetişmiş öğretmenlerin yeni nesli yetiştirmesi istendiğini göstermektedir.

Osmanlı eğitim sisteminde iptidailerle devlete ait iki farklı ilköğretim kurumu ortaya çıkmıştı. Osmanlı yönetimi sıbyan mekteplerini, bağılı bulundukları Evkafı, şeyhüislamlık makamını ve toplumun bağınaz kitlelerini karşılarına almayı göze alamamaları sonucunda kaldıramamıştı. Modernleşme sürecinde açılan iptidailerle, sıbyan mektepleri farklı yöntem ve anlayışla iki ayrı öğreتيye sahip toplum bireyleri yetiştiriyordu. Türk eğitim tarihinde yaşanan bu ikili yapı sorunu ancak Cumhuriyet döneminde 3 Mart 1924 yılında eğitim- öğretim birleştirilmesi amacıyla çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sıbyan mekteplerinin kaldırılması ve ilköğretim milli eğitim bakanlığına bağılı beş yıllık temel eğitim veren ilkokulları kurulmasıyla sağlanmıştı. (Özalp A. A.-R., 1977)

Modernleşme sürecinde kurulan bir diğer kurum *Mektep-i Mülkiye*'dir. Mektep-i Mülkiye 1859 yılında Tanzimat kaymakamları yetiştirilmesi amacıyla açılmıştı. Sözü edilen okulun öğrenim seviyesi ve süresi rüşdiye üstü ve iki yıllık olarak tasarlanmıştı. 1861 yılında okulun öğrenim süresi dört yıla çıkarılmıştı. 1863 yılında yayınlanan maarif salnamesine göre; okul programında Tarih, Ticaret Kanunnamesi, İnşa-ı Riyaziye (matematiğe giriş), Politika ve Hesap dersleri bulunmaktaydı. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977)

II. Abdülhamit döneminde Mülkiye Mektebinde iyileştirilme çalışmaları başlamıştı. 1877 yılında Mektep-i Mülkiye idadi ve yüksek okul bölümlerine ayrılarak çok daha yüksek ve kaliteli eğitim sunmaya başlamıştı. Okulda Tarih, Coğrafya, Politik Ekonomi, Muhasebe, Umumi Devletler Hukuku, Usul Defteri, Fransızca gibi dersler verilmekteydi. Mektep-i Mülkiye, Türk Eğitim Tarihinin ilk sivil yüksek okulu olmuştu. Mektep-i Mülkiyenin tüm sınıflarının eğitime açılması 1879 yılında gerçekleşebilmişti. 1885 yılında ise beş yıllık eğitim süresine sahip okul daha iyi bir eğitim verebilme ve öğrencilerin disiplin altına alınabilmesi için yatılı eğitim vermeye başlamıştı. 1891 yılında idadi ve yüksek okul bölümlerine bir sınıf daha eklenerek idadi dört, yüksek okul bölümü üç yıl olmuştu. İstanbul ve diğer vilayet merkezlerinde bulunan idadilerden her yıl sınavla kırk öğrenci okula alınmaya başlamıştı. (Unat, 1964) (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977) (Baskıcı, 2014)

1900 yılında Mektep-i Mülkiyenin idadi bölümü okuldan ayrılarak okul üç yıllık yüksek öğretim kurumu halini almıştı. Mektep-i Mülkiye, 1902 sonrasında yatılı eğitime son vermişti. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile, II. Abdülhamit döneminde okul programında sürekli artırılan dini dersler yerine bilim derslerine ağırlık verilmişti. Yine aynı yıl okulun II. Abdülhamit döneminde Mülkiye-i Şahane olan adı Mektep-i Mülkiye yapılmıştı. 1909 yılında Mektep-i Mülkiye, Darül Fünun'un fakültelerinden biri olmuştu. 1913 yılında okulun programı yeniden düzenlenerek ilk iki sene tüm öğrencilerin ortak ders gördüğü son iki sene ise siyasi, idari, mali olarak düzenlenen üç şubeden birine devam edecekleri bir sistem kurulmuştu. Okul 1915 yılında I. Dünya Savaşı kapsamında ekonomik sıkıntılar neden gösterilerek kapatılmıştı. (Baskıcı, 2014)

Kısa bir süre kapalı kalan okul 1918 yılında Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak üç yıllık yatılı okul olmuştu. 1920 yılında Dâhiliye Nezaretinden Maarif Nezaretine bağlanan okul Cumhuriyet döneminde de eğitim hayatına devam etmeyi sürdürdü. Mektep-i Mülkiye, 1936 yılında ise başkent Ankara'ya taşınmış ve günümüzde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi adıyla eğitim hayatına devam etmektedir. (Baskıcı, 2014) Birey olmanın, özgürlükçü düşüncenin, örgütlenmenin merkezi olan ve birçok önemli fikir insanının yetiştiği Mülkiyenin Türk eğitim tarihinde olduğu kadar Türk siyaset ve düşünce tarihinde de çok özel bir yeri vardır.

Osmanlı modernleşme sürecinde kurulan bir diğer okul ise *Mektep-i Sultani*'dir. 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı ile Osmanlı, devletin açtığı askeri ve sivil tüm okullarda Müslim- gayrimüslim ayrım edilmeksizin eğitim öğretim yapılacağını temin etmiş ve bu doğrultuda 1861 yılında Osmanlı eğitim kurumları karma eğitime geçmişti. Karma eğitim yalnızca tıbbiye, mülkiye, baytarlık mektebi gibi yüksek öğretimin verildiği okullarda söz konusu olmuştu. Eğitim kalitesinin düşük ve dini derslerin çok büyük bir yer kapladığı rüştiye okullarında karma bir eğitimin uygulanması mümkün olmamıştı. Rüştiyelerin istenen karma eğitim amacına hizmet edemeyeceği anlaşıldığından, Osmanlı bürokratları çareyi karma eğitimin sağlanacağı Galatasaray Sultanisini açmakta bulmuştu. (Somel, 2019)

Mektep-i Sultani, rüştiyelerle yüksek okul arasında geçişi sağlayacak ve Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda eğitim verecek, Fransız liselerinden örnek alınarak oluşturulan bir okuldu. Maarif Nizamnamesinde tüm ülke genelinde büyük kentlerde bir sultani olması maddesi yer alsa da bu hüküm gerçekleştirilememişti Osmanlı genelinde açılması planlanan sultaniler yaygınlaştırılamamış tüm ülkede sadece iki tane sultani açılabilmişti. Bunların biri Galatasaray Sultanisi diğeri ise Yanya Sultanisidir. (Somel, 2019) (Kodaman, 1999) (Unat, 1964)

Tevfik Fikret'in "Doğunun Batı ufkuna açılan ilk penceresi" diye nitelediği Osmanlının ilk sultanisi Galatasaray Sultanisi 1 Eylül 1868 tarihinde açılmış ve belirtildiği gibi lise düzeyinde, her dinden elit kesimin çocuklarının öğrenim gördüğü bir okul olmuştu. Fransız ekolünde açılan okulun öğrenim dili Fransızcaydı. Eğitim süresi ilk zamanlar beş yıl iken sonraki süreçte üç yıllık hazırlık sınıflarının eklenmesiyle beraber sekiz yıl olarak düzenlenmişti. Okulda pozitif bilimlere yönelik eğitim yapılmaktaydı. Lisan-i Osmanî, Yüksek Matematik, Tarih, Coğrafya, Biyoloji,

Bitkiler, Kimya, Muhasebe, Hukuk, Latince, Yunanca, Resim ve Beden Eğitimi dersleri verilmekteydi. Görüldüğü üzere söz konusu okulda din eğitimi verilmemekteydi. (Sakaoğlu, 2018). Bu bakımdan Galatasaray Sultanisi, laik eğitimi Türk eğitim hayatına taşıyan, laik eğitim anlayışının temelini oluşturan bir eğitim kurumudur.

Meşrutiyet döneminde, İdadilerin ikiye ayrılmasıyla oluşturulan yedi senelik modern lise eğitimi veren idadilere sultani adı verilmeye başlanmış, sonraki süreçte ise tamamen tüm idadiler Sultani adını almıştı. (Duru, 1942) Ancak bu kurumlara sultani denmesi onların eğitim şart ve kalitesinin Galatasaray Sultanisi ile aynı düzeye getirilmiş olduklarını göstermez. Galatasaray Sultanisi, eğitim standartları açısından Osmanlının diğer eğitim kurumlarından çok daha ileri bir seviyeye sahipti.

Osmanlı modernleşmesi sürecinde kurulan bir diğer okul ise *Darüşşafaka*'dır. Darüşşafaka, Encümen-i Daniş adında kurulmuş olan bilim akademisi üyelerinin oluşturduğu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adlı derneğin Fransa'nın Prytanée Militaire de la Fleche adlı kurumundan yola çıkarak yoksul, kimsesiz kız ve erkek çocukları için hem okul hem de yurt olarak oluşturulmuş eğitim kurumudur. Sultan Abdülaziz'in, hükümet üyelerinin ve halkın yaptığı bağışlarla otuz beş bin altın harcanarak kurulan Darüşşafaka, söz konusu dernek tarafından elit kesimin çocuklarının okutulduğu Galatasaray Sultanisine alternatif olarak 1873 yılında açılmıştı. Galatasaray Sultanisinde zengin çocuklarına tanınan üst düzey eğitim Darüşşafaka ile kimsesiz fakirlere de sunuluyordu. Darüşşafaka, Müslüman çocuklara fen bilimleri ağırlıklı eğitim veren ve eğitim süresi ilköğretimde dâhil sekiz yıl olan bir eğitim kurumuydu. Okul binasının yarısı kız yarısı erkek çocuklarına ayrılmıştı. Kız ve erkek çocuklarına ayrı yerde ama aynı eğitim verilmesi düşünülmüştü. (Sakaoğlu, 2018) (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977)

Ciddi miktarda para harcanarak kurulan okul, öğrenime başladığı ilk yıllarda eğitim hayatını sürdürecektir öğretmen ve kitap bulamamış, bunun üzerine askeri okulların hocaları gönüllü ve parasız olarak ders vermiştir. Bu da Osmanlı'nın öğretmen ve kitap sıkıntısına güzel bir örnektir. Darüşşafaka, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adlı derneğin yönetiminde otuz yıl kadar kaldıktan sonra 1903 yılından itibaren Maarif Nezaretine bağlanmıştı. (Sakaoğlu, 2018)

Osmanlı eğitim modernleşmesi sürecinde açılan bir diğer okul ise *İdadilerdi*. 1868 yılında Galatasaray Sultasının açılması rüşdiyelerle sultani arasında geçişi sağlayacak idadilerin açılmasını gerektiriyordu. 1869 Maarif Nizamnamesi hükümlerine göre okullar iptidai, rüşdiye ve idadiler olarak belirlenmiş ve vilayet merkezlerine bir idadi yapılması kararlaştırılmıştı. İdadiler dört yıllık olarak tasarlanmış üç yıllık rüşdiye eğitiminin de eklenmesiyle yedi yıllık öğrenim süresine kavuşmuştu

Dini derslerin yanında bilim dersleri de bulunan idadilerin ilki 1872 yılında açılmışsa da ülke geneline yayılması 1880'li yıllarda görülmektedir. 1880 yılında ilk kız idadisi açılmıştı. Daha sonraki süreçte kız idadilerinin sayısı üçü İstanbul, biri Manastır'da olacak şekilde dörde yükselmişti. (Koçer, 1987) Fakat bu idadilerin hepsi özel olup şahıslar tarafından kurulmuştur. Osmanlı'nın devlet tarafından açılan ilk resmi kız idadisi Meşrutiyet yönetimi tarafından 1913 yılında açılmıştı. Bu okul beş yıllık iptidai öğreniminin üzerine beş yıllık idadi eğitimi vererek toplamda on yıllık eğitim süresine sahipti. Kızlara dini derslerin yanında Tarih, Coğrafya, Cebir, Hendese, Kimya, Osmanlıca, Yabancı Dil, Sağlık Bilgisi, Kozmografya, Müzik, Resim, Beden Eğitimi gibi bilim dersleri ve de dikiş- nakış, çocuk eğitimi, ev ekonomisi gibi derslerde verilmekteydi. (Ergin, 1977)

Darül Muallimin- Darül Muallimat

Osmanlı Devletinin ilk öğretmen okulu Darül Muallimin, açılan rüşdiyelerin ihtiyaç duyduğu Usul-i Cedid yöntemiyle öğrenci yetiştirecek öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1848 yılında açılmıştı. Darül Muallimin için 1851 yılında dönemin müdürü Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan okulun işleyiş ve eğitim işlerini düzenleyen bir nizamname oluşturulmuştu. Bu nizamnameye göre okul için önemli olan nicelik değil nitelikti. Bu nedenle öğrenci kontenjanı sadece 20 kişilik olup öğrenciler sınavla okula kabul edilecekti. Okula kabul edilecek öğrencilerde Arapçadan Türkçeye çeviri yapabilme becerisi de aranmaktaydı. Okulda verilen derslerin başında Ders Verme ve Öğretim Yöntemi gelmekle birlikte Coğrafya, Astronomi, Aritmetik, Geometri, Alan Ölçümü, Farsça dersleri verilmekte olup okul süresi üç yıldır. (Koçer, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967), 1967) (Akyüz, Darülmuallimîn'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa, 1990)

Darül Mualliminin yanı sıra 1868 yılında iptidailere öğretmen yetiştirme ve ilköğretimlerdeki eğitimcilere yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin öğretilmesi amacıyla bir yıllık eğitim süresi olan Darül Muallimin-i Sıbyan açılmıştı. Darül Muallimine 1874 yılında ise idadilerin açılmasıyla ihtiyaç duyulan idadi öğretmenlerini yetiştirme amacıyla İdadi şubesi açılmıştı. (Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000- M.S 2018, 2018)

1869 Maarif Nizamnamesinin hükümleriyle Darül Muallimin üç şubeye ayrılmıştı. Bunlar Darül Muallim-i Sıbyan, Darül Muallimi Rüşdi ve İdadi şubesi idi. Sıbyan şubesi iki, diğer şubeler üç yıl öğrenim vermektedir. Bu şubelerin üçünde de dini dersler yer almayıp sadece bilimsel dersler yer almaktaydı. (Öztürk, 2005)

Maarif Nizamnamesinde yer alan hükümler doğrultusunda 1870 tarihinde kız iptidaileri ve rüşdiyelerde görev yapmak üzere Darül Muallimat adındaki kız öğretmen okulu açılmıştı. Darül Muallimat'ın iki şubesi bulunmaktaydı. Bunlardan biri öğrenim süresi iki yıl olan Sıbyan şubesi diğeri ise öğrenim süresi üç yıl olan Rüşdiye şubesiydi. Ders içerikleri Darül Muallimin ile neredeyse aynı olup Darül Muallimat'ın Sıbyan şubesinde de ders verme ve öğretim yöntemi adlı ders verilmekteydi. Bir de kızlara yönelik dikiş- nakış dersleri de yer almaktaydı. (Akyüz, Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlıda Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi, 2000)

Darül Muallimat binası 1911 tarihinde yanınca bu okulun öğrenci ve eğitim kadroları ile Kız İdadisi adında bir okul açılmıştı. Sözü edilen okul 1913 yılı itibariyle İstanbul İnas Sultanisi olarak adlandırılmış sonraki süreçte Bezm-i Alem Valide Sultanisi olarak adlandırılmış ve on yıllık kesintisiz eğitim veren bir kuruma dönüştürülmüştü. (Demir, 1999)

Sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi adına Mekatip-i Umumiye Nezareti'nin 1847 yılında yaptığı düzenlemede sözü edilen mekteplerin öğretim yaşı altı, eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmişti. 1869 Maarif Nizamnamesi ile sıbyan mektepleri Usul-i Cedit programına alınarak iptidai ismini almışlardı. (Unat, 1964)

Darül Fünun kurulması kararı ilk kez 1845 yılında Maarif-i Umumiye Meclisi tarafından pozitif bilimlerin öğretiminin yapılması için alınmıştı. Söz konusu kurum yüksek öğretim seviyesinde olacaktı. Kurulması kararının alınmasının üzerinden tam on sekiz yıl geçtikten sonra 13 Ocak 1863 tarihinde halka açık Darül Fünun dersleri başlamışsa da pek ilgi görmemişti. 1869 yılında ise Darül Fünun geçici binalardan kendi binasına törenle açılış yapılarak geçmişti. Dört yüz elli öğrencinin kayıt olduğu Darül Fünun'un programı basit fen bilimlerinden oluşmaktaydı. İlk Darül Fünun denemesi 1871 yılında daha tam olarak öğrenime bile başlamadan son bulmuştu. Nedeni ise kurumun müdürü Tahsin Bey'in canlıların havasız kalırsa yaşayamayacağına dair deney yapmasıydı. (Sakaoğlu, 2018)

Tahsin Bey, doğruluğu tüm canlılarca malum olan bir durumu deney yaparak kanıtladığı için dinsizlikle suçlanmıştı. Bu durum, Osmanlı'nın içinde bulunduğu cehalet karanlığını gösteren acı örnektir. Bir tarafta modernleşme, çağa ayak uydurma söylemleri, diğer tarafta uçsuz bucaksız bir cehalet denizi. Böyle bir ortamda bilim, fikir üretilmesinin imkânı yoktu. Fikri olmayan toplumlar yok olmaya mahkûmdurlar. Bilimin, fikirlerin özgür bir şekilde ele alındığı ve dini unsurların çerçevesine hapsedilmediği ortamlarda ortaya çıkabildiği gerçeği aşikârdır. Böyle bir anlayışla Osmanlı'nın eğitim de modernleşmesi sadece şeklen mümkün olabilirdi. Gerçekte, ortada bilim adına yapılan ve ülkeyi içinde bulunduğu bu dramatik ortamdan kurtarmaya yönelik bir bulgu söz konusu değildi.

Darül Fünun açma denemelerinde bir diğer hamle; 20 Nisan 1874 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Galatasaray Sultanisine bağlı Darül Fünun –i Sultani adıyla bir yüksek öğretim kurumu açılmasıyla gelmişti. Sözü edilen okula sadece sultani mezunları alınacak ve öğretim ağırlıklı olarak Fransız hocalar tarafından yapılacaktı. Öğrenim dili, Türkçe eğitim verecek kaynak bulunmaması nedeniyle Fransızca olacaktı. Dönemin Maarif Nazırı Safvet Paşanın emekleri ile okulun bölüm sayısı artırılmış Mühendishane-i Mülkiye bölümü ile eğitim hayatına başlayan okula, Hukuk ve Edebiyat şubeleri eklenmişti. Daha sonrasında Mühendishane-i Mülkiye, Turuk ve Maabir Mektebi adını almıştı. Darül Fünun-i Sultani'nin ömrü çok uzun olamamış 1877-78 Osmanlı –Rus savaşının başlaması nedeniyle yaşanan mali sorunlar kapsamında tasarruf için 1877 yılında öğretimi durdurulmuştu. (Engin, 2003)

Darül Fünun-i Sultani 1878 yılında Hukuk ve Turuk ve Maabir mekteplerinde eğitime tekrar başlamış ve 1880 yılında okul ilk mezunlarını vermişti. 1880 yılında, Turuk ve Maabir şubelerinden iki, Hukuk şubelerinden ise yedi öğrenci mezun olmuşken, 1881 yılında Hukuk şubelerinden altı öğrenci mezun olmuştu. Hatta aynı yıl Ohannes Karakaşyan adlı bir hukuk öğrencisi tez yazarak doktor unvanı bile almıştı. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Darül Fünun-i Sultaniye 1881 yılında dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından mali sorunlar çerçevesinde tasarruf bahanesiyle kapatılmıştı. (Engin, 2003). Darül Fünun'un her mali bunalımda gözden çıkarılması, yönetimin, bilimin önemini kavrayamadığı ve cılızda olsa var olmaya çalışan özgür bilim ortamına müdahale etmeye bahane aradığını düşündürmektedir.

Yaşanan tüm bu sürecin ardından Darül Fünun, 1901 yılında Darül Fünun-ı Şahane adıyla yeniden açılmıştı. Edebiyat ve Hikmet, Ulum-i Riyaziye ve Tabiiye, Ulum-i Atiye-i Diniye şubeleriyle eğitim hayatına başlayan kuruma daha sonraki süreçte Tıbbiye şubesi de eklenmişti. Üstelik Tıbbiye, Eczacı Mektebi ve Dişçi Mektebi de dâhil edilmişti. 1911 yılında Darül Fünun'un yönetim ve işleyişini düzenleme amacıyla bir nizamname yayınlanmıştı. İttihat Terakki yönetimi Balkan Savaşlarının ardından 1916 tarihinde Darül Fünun'a bilimsel özerklik vermiş ve Darül Fünun, gerçek anlamda yüksek okul statüsüne yabancı bilim adamlarının da desteği ile getirilmişti (Sakaoğlu, 2018). Böylesi karanlık zihinlerle mücadele ederek ve tüm bu süreçlerden geçerek var edilmeye çalışılan bilim ortamı Osmanlı Devletinde varlığını hissettiremese de Türkiye Cumhuriyeti için bir alt yapı oluşturmuştur.

2.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

Osmanlı Devletinde, eğitimin dini temeller üzerine kurulduğu ve devletin eğitim işlerini üzerine vazife olarak almadığı, eğitimle ilgili direkt bir politikasının olmadığı uzun bir süreç yaşandıktan sonra Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı bürokratlarında Batı etkisiyle eğitim işlerinin devlete ait bir görev olduğu bilinci oluşmaya başlamıştı. Bu bilinçle bürokratlar eğitimle ilgili politikalar geliştirmeye, reformlar yapmaya yönelmişlerdi. Birbirinden bağımsız birçok reform ve uygulama ortaya çıkmıştı. Osmanlı eğitim politika ve reformlarının bir plan ve çerçeveye oturtularak düzene sokulması, kurumsal hale getirilmesi amacıyla Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştı.

Fransız ekolünün hâkim olduğu Osmanlı modernleşmesinde, Osmanlı bürokratları eğitimin modernleştirilmesi çalışmalarında da Fransız etkisiyle hareket etmekteydi. Bunun bir sonucu olarak dönemin laik eğitim öncüsü Fransız eğitim bakanı Jan Victor Duruy'un, Osmanlı eğitimini sistematik hale getirerek bir düzene kavuşması amacıyla hazırlamış olduğu projeye göre tasarlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1869 tarihinde yürürlüğe koyulmuştu. Söz konusu nizamname, devletin eğitim işlerinin tümünü üstlendiği bir dönemi başlatmıştır. (Berkas, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 2019) (Somel, 2019)

Maarif Nizamnamesi, Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın uğraşları sonucunda 1 Ekim 1869 yılında yayınlanmış olup yüz doksan sekiz maddeden oluşmaktaydı. Maarif Nizamnamesi, Osmanlı devletinin ilk kez tüm toprakları ve halkı için geçerli olan, Osmanlı eğitim hayatını düzenleyen, onu bir programa kavuşturan tüzüktü.¹⁰

Maarif Nizamnamesi, Osmanlı eğitimini örgütlü hale getirmeyi amaçlıyordu. Bu doğrultuda nizamnamede yer alan hükümlerle her şeyden önce Osmanlı Devletindeki (Müslim- Gayri Müslim, Cemaat, Azınlık) tüm okulları Maarif Nezaretine bağlamak amaçlanmıştı.

Nizamname hükümleri; merkezden sağlanacak bütçe, öğretmen, eğitim araç gereçleri ile merkezin belirlediği ders programları, öğrenci ve öğretmenlere yönelik kurallar çerçevesinde okullarda örgütlü bir eğitim öğretim yapılmasını öngörüyordu. Eğitim-öğretim merkezileştirilecekti. Sözü edilen merkezi eğitim ağı ülkenin tüm vilayet merkezlerinde oluşturulacak Maarif Müdürlükleri aracılığıyla sağlanacaktı. Devletin oluşturduğu eğitim politikaları doğrultusunda öğretim yapılacaktı.¹¹

Maarif Nizamnamesinde yer alan hükümlere göre okullar ilk orta ve yüksek eğitim olarak ayrılmış yaygın eğitim kurumları iptidai, rüşdiye, idadi olarak belirlenerek bu okullar derecelendirilmişti. İlköğretim zorunlu hale getirilmişti. Nizamnamede, iptidailer ve rüşdiyeler ilk, her vilayetin merkezinde oluşturulması öngörülen idadiler orta, Sultaniler lise, açılacak Darül Fünun ise yüksek okul şeklinde derecelendirilmişti.¹²

¹⁰BOA, Y.EE.,112-6,24/06/1286

¹¹BOA, Y.EE.,112-6,24/06/1286

¹²BOA, Y.EE.,112-6,24/06/1286

Maarif Nizamnamesi, eğitimde birlik ilkesinden yola çıktığı için Müslim -Gayri Müslim ayrımı yapılmaksızın bu iki zümrenin çocuklarının aynı okul çatısı altında Osmanlıcılık ideolojisiyle eğitilmesini amaçlamaktaydı. Yine Maarif Nizamnamesi, toplumda kadın erkek herkesin eğitim hakkını savunarak kız çocuklarının da eğitim hakkından yararlanmasını ve kızlara yönelik rüşdiyelerin ve de bu okullarda görev alacak öğretmenlerin yetiştirileceği öğretmen okullarının açılacağını belirtmekteydi.¹³

Maarif Nizamnamesinde, modern öğretim teknik ve yöntemleri ile yetişecek eğitim kadroları yaratmak için İstanbul'da Darül Muallimin ve Darül Muallimat adında öğretmen okullarının kurulmasını ve buralardan yetişen öğretmenlerin modern eğitim yöntemleriyle öğretim yapmaları kararlaştırılmıştı. Darül Muallimin üç şubeye ayrılarak birinci şube rüşdiye, ikinci şube idadi ve üçüncü şube sultani mekteplerine öğretmen yetiştirecekti. Her şubeden biri Müslim diğeri gayrimüslim olmak üzere iki tane açılacağı açık bir şekilde ifade edilmekteydi. Yine her şubeye ait ders programları ve eğitim süreleri ayrıntılı bir şekilde nizamnamede yer almaktaydı. Darül Muallimat içinse biri sıbyan diğeri rüşdiye sınıfları açılacağı aynı şekilde her şubeden biri Müslim diğeri gayrimüslim olmak üzere iki tane açılacağı ve yine şubelerde okutulacak derslerin bilgisi ve verilecek eğitim süresi ayrıntılı bir şekilde verilmekteydi.¹⁴

Nizamname hükümlerinin uygulanması için sadece okul açıp pozitif bilimlerin hâkim olduğu bir program hazırlamak yeterli olmayacaktı. Açılan okullarda öğrencileri modern yöntemlerle yetiştirecek, modern eğitimi özümsemiş bir kadro gerekliydi. Eğer ki böyle bir kadronuz yoksa önce bu kadroyu oluşturmak zorundaydınız. Osmanlı bürokratları bunun farkına varmış olmalı ki nizamnameye öğretmen okullarının açılması yönünde hükümler eklemişlerdi. Fakat sadece İstanbul'da ve sadece birer adet öğretmen okulunun açılması ile koca bir ülkenin ihtiyacını karşılayamayacağı da aşikârdı.

Maarif Nizamnamesinin yayınlanması, Osmanlı yönetiminin modern eğitim kurumlarını önemseyişinin ve ülkenin geleceğini modern okullarda gördüğünün kanıtıdır. Nizamnamenin yayınlanmasında yönetimin öncelikli amacının ülkedeki yerli ve yabancı okulların kontrolünün Maarif Nezaretine yani devlete geçmesi olduğu görülmektedir. Bir diğer amacın ise Maarif nezaretinin kontrolü altında temel eğitimi

¹³BOA, Y.EE.,112-6,24/06/1286

¹⁴BOA, Y.EE.,112-6,24/06/1286

tüm ülke genelinde yayma olduğu aynı zamanda eğitim kurumları aracılığı ile ülkede Osmanlılık ideolojisini yaygın hale getirmek istedikleri ve bu doğrultuda söz konusu nizamnameyi yayınladıkları anlaşılmaktadır.

Maarif Nizamnamesi, Osmanlılık ideolojisi doğrultusunda Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin aynı okulda eğitim almalarını sağlarken okullardaki eğitimi din dışına çıkarmaktaydı. Dini dersler azaltılarak ve bilim dersleri artırılarak her iki toplumun eğitim göreceğı bir sistem yaratılmaktaydı. Bu da tam olarak olmasa da eğitimin önemli ölçüde din dışına çıkarılıp toplumda laik eğitim fikrinin oluşmasına katkı sunmaktaydı. Bunu sağlayansa nizamname ile eğitim işlerinin Evkaf Nezareti'nin ve diğer dini kurumların elinden alınıp Maarif Nezaretine verilmesi ve eğitim işlerinin maarif meclisinin yetkisinde olması idi.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi genel olarak; ülkedeki tüm okulları hukuki zeminde devletin çatısı altında birleştirildiğı ve eğitimin merkezileştirildiğı, okulların müfredatlarının ve öğretim kadrolarının devlet tarafınca kontrolünün sağlandığı, tüm Osmanlı tebaasına yönelik yeni devlet okulları açılmasının teşvik edildiğı, Osmanlılık ideolojisinin resmi bir politika olduğı bir ortam yaratıyordu.

1869 yılında tüm bu amaçlarla yayımlanan Maarif Nizamnamesinin hükümleri nizamnamenin yürürlüğe girdiğı tarihten uzun bir süre sonra 1880 yılı itibariyle uygulanmaya başlanabilmişti. Fakat hiçbir zaman nizamnamenin tüm hükümleri uygulamaya konamamıştı. Her şeye rağmen Maarif Nizamnamesi eğitimin temelini dini yapıdan, modern, çağdaş yapıya dönüştürülmesi sürecinde oluşturulmuş bir metin olarak Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir.

2.3 Batı Tarzı Okulların Eğitim Bilimleri ve Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi

Avrupa, Ortaçağ döneminde dahi din eksenli bir eğitim vermekle birlikte öğrencilerine en azından okuma yazma ve basit hesap tutma gibi temel bilgileri de sunmaktaydı. Osmanlı Devletine bakıldığı zaman ise çok uzun bir süre zarfında Osmanlıda eğitimin medreselerde ve sadece dini metinlerin ezberine dayanarak verildiği gözlemlenmektedir. Bunun haricinde, Avrupa'nın aksine Osmanlı eğitim kurumlarında yazma bir önem teşkil etmemektedir. Eğitim sadece okuma üzerine şekillenmekteydi. Üstelik Avrupa'da her öğrenci dini metinleri okumak için Latince öğrense de kendi ana dilinde okuma ve yazmada mutlaka öğrenirdi. Bu durum Osmanlı temel eğitim kurumlarında bulunmamaktaydı. (Smith, 2001) Osmanlı dünyada eşi benzeri görülmemiş şekilde öğrencilere kendi dili dışında sadece Arapçadan ibaret bir eğitim sunuyordu.

Hristiyanlık da her mezhep farklı şekilde dinin dünya işlerine girmesini savunur. Katolikler dinin tartışılmaz üstünlüğünü korumak için dinin tüm dünya işlerinde hâkim, etkin olmasını savunurken Protestanlar ise dinin değişmez üstünlüğünü korumak için dinin dünyevi işlerden olabildiğince uzak kalmasını savunurlar. (Berkes, Teokrasi ve Laiklik, 2016)

Bu savlar doğrultusunda Avrupa'da Reform hareketleri çerçevesinde, bilimsel olarak gelişmiş bir toplumdan ziyade dinin eğitimin bir parçası olarak kalması hedeflenmişse de 17. yüzyıl bir geçiş süreci olduktan sonra 18. yüzyıl artık bilimin tamamen hâkimiyeti ele aldığı dönem olmuştu. (Sakaoğlu, 2018)

Hümanizmin ünlü Alman temsilcisi Erasmus iyi öğretmenler ve iyi hazırlanan bir müfredatla, çocukların kişisel özelliklerini dikkate alan bir eğitim sisteminin kurulmasını istemekteydi. Bu düşüncelerden yola çıkılarak ortaya konan hümanist eğitimle Hristiyan okullarının dini esas alan eğitiminin yerine, insan ve dünyayı temel alan bir eğitim anlayışı oluşturularak yeni bir akım başlatılmıştı. (Kafadar, 2016)

Avrupa’da eğitim, deney ve gözleme önem verilmesi sonucunda kalıplarını kırarak skolâstik düşüncenin boyunduruğundan kurtulmuştu. Her ne kadar yeni eğitim sistemi, başlangıçta üst tabadakilere yönelik olsa da zamanla eğitimdeki bu yeni anlayış Hûmanizm akımının etkisiyle halk zümreleri içinde uygulanmaya başlanmıştı. Avrupa toplumu eğitimin temeline hûmanizmi koyarak Rönesans’ın ferdiyetçilik anlayışını eğitime uyarlamış ve bu anlayış tüm Avrupa’da hâkim olmuştu. Böylece Avrupa Rönesans ve Reform dönemlerini aşarak Aydınlanma Çağına erişmişti. (Smith, 2001)

Avrupalı, aydınlanmanın yayılmasını sağlama aracı olarak eğitimi belirlemişti. Tüm Avrupa’nın aydınlanması ve gelişmesi eğitim aracılığıyla gerçekleştirilecekti. Bu nedenle Avrupalılar kilise kontrollü okullar yerine 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern okullar açmıştı. Okullarda kilisenin hâkimiyeti kaldırılarak öğrenciyi, öğretmeni, her şeyin başında da düşünceyi özgürleştirmişlerdi.

Avrupa’nın yeni eğitim kurumlarında kilise tarafından dayatılan katı din eğitimi kaldırılmış ve bilimsel eğitimi, bireysel eğitimle birleştirerek yeni bir yöntem oluşturulmuştu. Bireysel eğitimle her çocuğun kendi yetenek ve ilgi alanlarına yönelik eğitim alması sağlanarak kendini geliştirmesi sağlanıyordu. Üstelik yetenekleri doğrultusunda kendini geliştiren çocuklarda öğrendikleri kalıcı oluyordu. (Kafadar, 2016)

Avrupa’nın eğitimi dinin dışına çıkardığı ve modern öğretim yöntemlerini uyguladığı bu okullar ve yöntemleri Batılılaşma adı altında tüm dünyaya yayılmaya başlayacaktı. Bu doğrultuda Avrupa’da gerçekleştirilen yeni yöntemlerle eğitim, eş zamanlı olarak Osmanlı Devletinde de uygulanmaya çalışılacaktı.

20.yüzyıla gelindiğinde eğitimin çocukların ilgi alanlarına ve yeteneklerine göre verilmesi anlayışı tamamen hâkim olmuştur. Böylelikle “*görelilik prensibi*” Avrupa’nın eğitim hayatını yeniden düzenlemiş ve köklü ve etkin bir yöntem olmuştur. (Smith, 2001) (Kafadar, 2016)

Yaşanan tüm bu gelişmelerle eğitimdeki soyut kavramlar, yerini somut kavramlara bırakmıştır. Deney ve gözlemin araç, bilimin amaç olduğu yeni eğitim yöntemleriyle etkili ve kalıcı eğitimin gerçekleştirildiği Avrupa, dünyayı etkisi altına alarak, bilimini, kültürünü, eğitim teknik ve yöntemlerini tüm dünyaya yaymaya başlamıştı. Anlaşılabacağı üzere Avrupa tüm dünyaya hâkim kıldığı sistemini yüzyıllar

içerisinde akıl yürüterek ve düşünce üreterek çok uzun uğraşlar ve ciddi emeklerin sonrasında tesis etmişti.

Avrupa'nın dünyaya yaydığı Batılılaşma sürecinde eğitim alanında Osmanlı'da Batıdaki uygulamaların takibi ve ülkede uygulanması yönünden Avrupa ile eş zamanlı bir hareket etme söz konusuydu. Avrupa'da çıkan yeni eğitim yöntemleri, Osmanlı aydınlarınca takip edilip yaşanan gelişmelerin ülkede uygulanması yönünde çaba sarf edilmekteydi.

Avrupa'nın, din temelli eğitimi bırakıp bilimsel eğitime geçmesi Osmanlı toplumu gibi dinin meşruiyetin kaynağı olduğu bir ülkede olasılığı mümkün olmayan bir durumdu. Üstelik toplumda böyle bir durumu benimseyecek bir anlayışa sahip değildi. Kaldı ki Avrupa'da da şartlar aynı şekildeyken yüzyıllar süren bir mücadele sonucunda eğitim, dinin ve özellikle din adamlarının elinden kurtarılmıştı. Osmanlı toplumu da Avrupa toplumu gibi deneyimler yaşayarak, aynı süreçlerden geçerek önce dinle eğitim işlerinin ayrılması gerektiğine ardından eğitimin bilimsel bilgi üzerine kurulması gerektiğine dair bir düşünce ortamına kavuşmalıydı.

Osmanlı devlet adamları arasında bilimin önemini kavrayan ve devletin kurtuluşunun bilimin yolunda olduğunu gören kişiler bulunmaktaydı. Fakat bilimin özgür düşünce ortamında ortaya çıktığını kavrayan bu aydınlar, Osmanlı toplumu gibi düşüncenin, bilimin günah sayıldığı toplumlarda işe her şeyin başında insanların tabularını yıkmakla başlamak zorunda olduklarının farkındaydı.

Osmanlı'nın askeri okullar haricinde öğretim kurumları olan medrese ve sıbyan mekteplerinde, sadece din eğitimi verilen, dini bilgilerin de özümseyerek değil ezbere verildiği, okuma yazma öğretiminin yapılmadığı ya da başarısız olduğu bir sistem hâkimdi. Üstelik eğitim dili Kuran-ı Kerim'in dili olduğu için ve sadece dini içerikli eğitim yapılmasından dolayı Arapçaydı. Söz konusu kurumlar, ahlaklı, dindar, padişahına ve devletine bağlı bir toplum yetiştirme amacına sahip olup, yönetimin istediği şekilde ideal halk kitleleri oluşturmaktaydı.

Avrupa'nın dünyayı Batılılaştırma sürecinde, Osmanlı Devleti'nin siyasal alanda Avrupa Devletleri ile yakınlaşması ve Avrupa'nın siyaseti doğrultusunda, padişah Abdülmecit Han döneminde önce Tanzimat ve ardından Islahat Fermanları yayınlanmıştı. Islahat Fermanında azınlıklara yönelik eğitimle ilgili hükümleri doğrultusunda devletin açtığı modern eğitim kurumlarında Gayrimüslim halkında eğitim görebileceği hükmünden dolayı söz konusu okulların eğitim programlarında zorunlu bir şekilde din içerikli derslerin azaltılıp, bilim derslerinin artırılması durumunu sağlamıştır.

Din içerikli derslerin değiştirilmesi ve Müslim Gayrimüslim toplumun bütün unsurlarına yönelik ders içerikleri oluşturulması için yeni bir eğitim politikası oluşturularak, bu politikalar doğrultusunda hareket edecek uygulayıcı mekanizmalar kurulması zorunluluğu doğmuştu. Bu zorunluluklar 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezaretinin kurulmasını sağlamıştı. Böylece Osmanlı Devletinin, eğitim politikaları üretecek, bu politikaların uygulanması ve geliştirilmesi görevlerini dini kurumların elinden alıp üstlenecek bir eğitim bakanlığı oluşturulmuştu.

Kurumsallaşan Osmanlı eğitiminde, ülke genelinde hem devletin açtığı okullar hem de ıslahat fermanının verdiği hakla azınlık ve cemaat okulları gibi birçok eğitim kurumunun açılmasıyla, okulların çeşitliliği ve sayısı artmış bu da idari alanda sıkıntılar doğurmuştu. Bu gelişmeler üzerine Maarif Nezareti tüm bu eğitim kurumlarının kendisine bağlanması ve yönetim idare ve programlarının nezaretçe belirlenmesini sağlayan Maarif Nizamnamesini yayınlamış ve örgün öğretimi kâğıt üzerinde dahi olsa bir sisteme koyarak düzene oturtmuştu.

Nizamnamenin Osmanlı eğitim hayatını dinden ayırmaya yönelik hükümleri köklü değişiklikler getirecek nitelikteydi. Özellikle ilköğretimde vakıfların ve Meşihat kurumunun yetkinliğinin kaldırılarak ilköğretimin devlet kontrolüne geçirilmesi, böylece dini kuruluşların elinin temel eğitimin üzerinden çekilmesi dikkat çekiciydi. Devlet tarafından yeni ilköğretim kurumları olan İptidai mekteplerinin açılarak bu okullarla temel eğitimin Maarif Nezaretine geçirilmesi, aynı zamanda eğitim yönteminde de değişiklik gerçekleştirileceğinin belirtilmesi ciddi gelişmelerdendi. Yine nizamname ile ilk kez pedagojik eğitimin verileceği bildirilmişti. Pedagojik eğitimin Osmanlı gündemine getirilerek okullarda özellikle ilköğretim kurumlarında yasa

güvencesiyle pedagojik eğitimin verileceği kararı, Osmanlı eğitim anlayış ve yöntemlerinin değişmeye başladığının önemli bir göstergesiydi.

Pedagojik eğitime dayalı öğretim yapılması yolunda pedagojik yeterliliği olan öğretmen kadrolarının yetiştirilmesi adına öğretmen okullarının eğitim programlarına pedagoji dersleri eklenmişti. “Usul-i Cedit yönteminde öğretim yapan öğretmen okullarındaki pedagoji dersi olan “Usul-i Tedris” dersi, 1869 Nizamnamesindeki Darül Muallimât’ın programında “Usûl-i Talim” olarak düzenlenmiş ve bu ders 1878 yılında da Darül Mualliminin programına girmişti.” (Özcan, 1992). Böylece Osmanlı eğitim hayatında, pedagojik eğitim yöntemi ciddi anlamda hem öğretmen hem öğrenci yetiştirilmesinde temel alınmaya başlanmıştı.

Avrupa’da modern pedagojik eğitimin önderi Jean Jacques Rousseau ve onun çocuğun doğasına uygun ortamın oluşturulmasına yönelik natüralist yaklaşımlarla oluşturduğu bu anlayış Osmanlı devletinde usul-i Cedit olarak yankı bulmuştu. Jean Jacques Rousseau’nun pedagojik eğitimi ve bu ölçüde öğretmen yetiştirilmesini konu edinen *Emile* adlı eserinin, 1871 yılında Ziya Paşa tarafından tercüme edilmesi ve Osmanlı eğitiminin durumunu ve bu eserin gösterdiği şekilde eğitimin düzenlenmesi gerektiğine dair yazdığı önsözü Osmanlı aydınlarının Batıdaki gelişmeleri yakından takip ettiğinin göstergesiydi. Tercümenin önsözünde çocuk eğitiminin önemine, Osmanlı’nın bu duruma önem vermediğine değinerek kendi çocukluk çağlarındaki kötü eğitimcilerle olan anılarını anlattıktan sonra Rousseau’nun eserini tercüme ederek eseri tamamlamıştır. Ziya Paşa, eserin önsözüne “İnsan çocuktan olur, çocukta terbiyeden olur” sözleriyle başlayarak devletin geriliğini, toplumun çürümüşlüğünü ve ahlaki çöküşünü çocuk eğitimine önem verilmemesine bağlamıştır. Gelişmiş bir ülke olmanın yolunun çocuk eğitiminden geçtiğini, çocukların benliklerinin aldıkları eğitimle geliştiğini belirterek bu konuya dikkat çekmiştir. (Apaydın, 2001)

1872 yılında Selim Sabit Efendi, Batının pedagojik eğitimini Osmanlıdaki yansıması olan Usul-i Cedide adlı öğretimde yeni yöntemler akımını başlatmış ve Usul-i Cedit yöntemiyle Nuri Osmaniye İptidaisinde eğitime başlamıştı. Söz konusu yöntemle Arap alfabesiyle Türkçe okuma-yazma öğretilirken, önce sessiz harflerle ardından sesli harflerin öğretilmesi ardından kelimenin hecelere ayrılmadan doğrudan okunması ve resimlerle desteklenerek okuma yazma öğretme yöntemi idi. Bu sistemle; bilinenden bilinmeyene, basitten zora doğru gitme yöntemi uygulanmaktaydı. Bu Avrupa pedagoji

eğitimindeki yakın çevreden uzak çevreye prensibinin bir uygulanmasıydı. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977) (Cevat, 2002) (Kafadar, 2016)

Usul-i Cedid yöntemi ile çocuklara Cedid-i atik denilen eski yöntemden daha kolay ve etkili bir şekilde okuma yazma öğretildiği görülmekteydi. Ancak Usul-i Cedid yöntemi sadece yeni okuma yazma yönteminden ibaret değil aynı zamanda modern eğitimin getirdiği araç ve gereçlerin kullanımını (bilimsel kaynaklar, harita, kara tahta, sıra, masa) öğrenci başarısını ölçme ve değerlendirme sistemini, ödül ve ceza metotlarını, öğretmen ve yöneticilerin görev ve sorumluluklarının modern eğitime göre şekillendirilmesi akımıydı. Usul-i Cedid yöntemi ile Avrupa modern eğitim yöntemlerinin gerektirdiği gibi öğrenciler okula girdiği seneye göre sınıflara ayrılacak, sınıflar ise öğrencilerin yaş ve yeteneklerine göre oluşturulacak ve yapılan sınavlarda başarılı olanlar bir üst sınıfa geçecekti. (Somel, 2019) (Kafadar, 2016)

Selim Sabit Efendi, Usul-i Cedid yönteminin öğretmenlere öğretilmesi amacıyla Rehnuma-i Muallimin adlı öğretmenlere yönelik kılavuz yayımlamıştı. Eserin yayımlanmasının amacı, yeni öğretim yöntemlerinin öğretmenler tarafından kavranıp okullarda uygulanmasını sağlamaktı. Selim Sabit Efendi, aynı zamanda Elifba –yı Osmanî adında yeni yönteme dayalı ders kitabı ve türevlerini, modern eğitim çerçevesinde coğrafya, tarih ve doğa bilimlerine yönelik kitaplar yazmıştı. Harita, sıra, öğretmen kürsüsü gibi yenilikleri de iptidailere taşımıştı. (Sakaoğlu, 2018) (Akyüz, 2018)

Avrupa’da ortaya çıkan modern eğitim anlayışının eş zamanlı olarak Osmanlı aydın eğitimcileri tarafından Osmanlıya getirildiği görülmektedir. Osmanlı bürokrasisi ve eğitimcileri kurulan modern okullarda modern yöntem ve teknikleri uygulama konusunda ciddi çabalar sarf etmişlerdir. Fakat Avrupa’nın özgür düşüncüyü, bilimi özümsemesi uzun ve sancılı bir sürecin sonucunda gerçekleşmişti. Avrupa toplumu düşünsel olarak belli bir olgunlaşma yaşadığından, Avrupa’da bilimsel modern eğitim yöntemlerinin uygulaması başarılı sonuçlar vermişti. Osmanlı devletinin modern yöntemlerin uygulanması için Avrupa gibi yüzyıllara dayanan geniş bir zamanı yoktu. Bu nedenle Osmanlı bürokratları bilimsel bilgi ve modern yöntemleri tepeden indirerek topluma bunu dayatmak zorunda kalmışlardı. Bu dayatmalar karşısında bağınaz yönetici ve halk kitlelerinden ciddi tepkiler alınmış ve bu durum işleri zora sokarak eğitimde istenilen ilerlemenin gerçekleşmesinin önünde engel olmuştu.

Usul-i Cedid yönteminin uygulanmaya başlaması sonrasında bağnaz kitlelerin şeyhülislamlığa şikâyetleri üzerine, şeyhülislam tarafından verilen fetva ile tüm bu yapılanların ecnebi usulü ve dine aykırı olduğu belirtilmişti. Şeyhülislamın verdiği tepkiden çekinen maarif nazırının Selim Sabit Efendi ve yeni yöntemin uygulayıcı eğitim kadrolarını huzuruna çağırıp Usul-i Cedid programıyla yapılan hızlı değişikliklerin yavaşlatılması, yenilikleri toplumun sindirebilmesi için zaman tanınması, işlerin ağırdan alınmasına dair uyarıda bulunmasıyla sonuçlanmıştı. Şeyhülislamlığın tepkilerine rağmen Usul-i Cedid programıyla oluşturulan iptidailer ülkede hızla yayılmıştı. (Ergin O. N., Türkiye Maarif Tarihi C. 1-2, 1977)

Usul-i Cedidin tüm ülkede yaygınlaştırılmasının önündeki en büyük engel onu uygulayacak öğretmen kadrosunun bulunmamasıydı. Genel olarak Osmanlı Devletinde merkez ve çevre eyaletler dışında taşra okullaşma ve öğretmen bakımından ciddi eksiklik içinde olduğundan Maarif nazırı Safvet Paşa öğretmen eksikliği sorununu çözebilmek için taşraya geçici muallim gönderme uygulamasını başlatmıştı. Usul-i Cedid yöntemine hâkim konunun uzmanı öğretmenler, Usul-i Cedid esaslarıyla taşra eğitimcilerini eğitmek için taşraya gönderilmişlerdi. (Koçer, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967), 1967)

Selim Sabit Efendinin eğitimin tümüne yönelik oluşturduğu Usul-i Cedid yöntemi çoğu yerde salt Arap harfleriyle okumayı Türk diline uygun hale getirilen yeni ve kolay okuma yazma metodu olarak algılanmış ve bu doğrultuda uygulanmıştı. (Berkes, Teokrasi ve Laiklik, 2016)

Genel olarak değerlendirilirse; Pedagojiye dayalı modern eğitim yöntemleri anlayışı, Osmanlı bürokratları ve öğretmen okulundan mezun olmuş mesleği öğretmenlik olan çoğu eğitimci tarafından kabul görerek benimsenmişti. Yine yönetim tarafından da desteklenmişti. Modern eğitim yöntemlerinin Osmanlı toplumunda yer edinmesi ya da tam anlamıyla başarılı uygulamalarının yapılması gerçekleştirilememiş ise de söz konusu uygulamalar modern Türk eğitiminin temelini oluşturmuştur.

Okullar devletlerin ideolojilerini yaydıkları, toplumları ideolojileri doğrultusunda şekillendirdikleri, ideal insan tipini oluşturdıkları laboratuvarlar olmuştur. Özellikle Avrupalı devletleri bunu halkın gözündeki otoritelerini sağlamlaştırmak için 18. Yüzyıl itibarıyla oldukça sistemli bir şekilde uygulamaya başlamıştı. Halk eğitiminde bilimsel bilgilerle beraber devlet öğretilerini de topluma aşılacak olarak ifade edebileceğimiz bu uygulama, Osmanlı Devleti tarafından da açılan modern eğitim kurumlarında sistemli bir şekilde uygulanmaktaydı. Fakat Osmanlı okullarında dayatılan ideoloji dönemden döneme, yönetimden yönetime farklılık göstermekteydi.

Avrupa’da 18. Yüzyıl itibarıyla akılcılık ve laiklik ilkelerinin yayılmasıyla beraber *Aydın Despotizmi* ortaya çıkmıştı. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa’da monarşi yönetimine sahip ülkelerde yönetim, akılcılık ilkesi doğrultusunda bilimden yararlanarak güçlü, disiplinli ve merkezi otoriteye bağlı bir toplum yaratma amacıyla özellikle okul ve askeriye sosyal disiplinizasyon uygulanmaktaydı. (Somel, 2019)

Osmanlı Devletinde, Tanzimat döneminde özellikle Islahat Fermanıyla Müslim Gayrimüslim tüm halkın devlet açısından eşit olarak görüldüğünün kabul edilmesiyle birlikte devlet tarafından tüm halkları kapsayan Osmanlıcılık ideolojisi oluşturulmuştu. 1869 Maarif Nizamnamesi ile tüm okulların yönetim ve idaresinin Maarif Nezaretine bağlanması ve eğitimin merkezileştirilmesiyle birlikte modern eğitim kurumlarında sistemli bir şekilde Osmanlı vatandaşlığı, Osmanlılık bilinci oluşturmak istenmekteydi. Osmanlı aydın bürokratları, Avrupa’da görülen sosyal disiplinizasyon uygulamalarında olduğu gibi okullarda devlet ideolojisini yaymayı amaçlamıştı. Bunun kanıtı olarak Islahat Fermanında tüm halkın padişahına ve devletine bağlı olmaları vurgusu yapılması, okullardaki eğitimcilerin de Osmanlılık vurgusu yapmalarını gösterebiliriz. Dönemin Osmanlıcılık ideolojisi, din çizgisinden ayrılmaya başlayarak daha öncesinde olmayan laik eğilimler göstermekteydi. Okulların yönetiminin dini kurumların elinden alınması ve Maarif Nezaretine bağlanması, dini derslerinin sayısının azaltılıp bilim derslerinin eklenmesi ve yine okullarda dinden ziyade Osmanlı vatandaşlığı vurgusu yapılması bunun iyi bir ispatıdır.

Osmanlı aydın bürokratları arasında Osmanlıcılık fikrini okullar aracılığıyla yayma uygulamasını ilk başlatan kişi Mithat Paşadır. Mithat Paşa, 1864 yılında Tuna vilayeti valiliği sırasında Bulgar halkın Rusların kışkırtmalarıyla devlete karşı ayaklanmasını ve Rus okullarına gitmesini engellemek ve merkezi otoriteyi

güçlendirmek amacıyla vilayette Müslim Gayrimüslim çocukların birlikte eğitim gördüğü karma okullar açmış ve Bulgar halk arasında yayılan milliyetçi düşünceye karşı bu okullarda Osmanlılık ideolojisini yaymaya başlamıştı. (Mithat, 1909) Mithat Paşanın karma okullarda Osmanlılık ideolojisini yayarak merkezi otoriteyi güçlendirme uygulaması 1868 yılı itibariyle devletin kurduğu tüm modern okullarda sistemli bir şekilde uygulanmaya başlamıştı.

Osmanlılık ideolojisi, Osmanlı bürokrasisinde uzun süreler boyunca etkin tutulacaktı. Fakat yönetimden yönetime bu ideolojinin karşılığı farklı anlamlarda olacaktı. Tanzimat döneminde Osmanlılık, bilimin ön planda olduğu modern bir ülkede eşit vatandaşlık olarak algılanırken II. Abdülhamit'in yönetimi boyunca farklı karşılığı olacaktı. II. Abdülhamit devri Osmanlılık ideolojisi, Maarif Nizamnamesinin öngördüğü şekilde laik eğitimi getiren ve Müslim- Gayrimüslim tüm halkın birleştirilmesi, bütünleştirilmesi yönünde bir Osmanlılık ideolojisi değil İslamcılık üzerine kurulu bir ideoloji haline dönüşecekti. II. Abdülhamit döneminde, Maarif Nizamnamesinin hükümlerinin aksine bilim derslerinin azalması dini içerikli derslerin sayısının ve saatlerinin artırılması yönünde uygulamalar bunun bir göstergesiydi. (Kodaman, 1999)

Sosyal disiplinizasyon konusuna tekrar dönülecek olunursa, toplumu standartlara sokma yönelimi, daha çok II. Abdülhamit döneminde gündeme gelecekti. II. Abdülhamit okullarda bir disiplinizasyon hareketi başlatarak padişahına bağlı dindar nesiller yetiştirerek, milliyetçi hareketleri önleyecek ve böylelikle ülkenin birliğini ve mevcut sınırlarını koruyacak bir sistem yaratmayı amaçlamıştı. (Somel, 2019)

II. Abdülhamit döneminde sosyal disiplinizasyon politikası modern okullarda oldukça fazla görülmekteydi. Üstelik II. Abdülhamit tüm ülkeye bu disiplinizasyonu yaymak için taşrada çok sayıda modern okul açmıştı. Buradaki amaç okullarda bir taraftan dini içerikli dersler ve ahlak dersleri ile dine ve padişaha bağlılığın artmasını sağlamakken diğer taraftan bilim dersleriyle yabancı ve azınlık okullarıyla mücadele edilmesi ve Müslüman çocuklarının buralardan ziyade devletin okullarına gitmesini sağlamaktı. (Kodaman, 1999) (Somel, 2019) Burada gerek devlet okullarının gerekse yabancı ve azınlık okullarının öğrencileri okullarına çekerek kendi ideolojilerini topluma yayma mücadelesi ya da rekabeti, eğitimin toplumları şekillendirmede ne kadar

önemli olduğunun göstergesidir. Eğitimin bu bakımdan önemini anlayan II. Abdülhamit'in okul sayısını artırması anlaşılabilir bir davranıştır.

II. Abdülhamit döneminde, öğrencilerin düşünce ve davranışlarının kontrol altına alınıp yönetimin istediği şekle dönüşmesi için müfredat değişikliğine gidilmişti. Özellikle bilim derslerinin sayısı azaltılmış ve buna karşılık din ve ahlak dersleri artırılmıştı. Her şeyden önce ahlak dersleri için yönetimce merkezde sıkı denetimlerden geçirilerek içeriğinin rejimin ideolojisine uygun olduğu onaylanmış kitaplar gönderilmiş ve bu kitaplar aracılığıyla rejimin propagandası yapılmıştı. Tüm okullarda neredeyse aynı müfredat, aynı ders kitapları hatta öğrencilere giydirilen üniformalara kadar bir disiplin oluşturularak tek tip öğrenci yaratılmak istenmekteydi.

II. Abdülhamit dönemi eğitim politikaları iki kısma ayrılarak değerlendirilmelidir. İlk dönem II. Abdülhamit'in tahta çıktığı zamandan başlayarak 1880'li yıllara kadar olan dönem, ikinci dönem ise özellikle 1890'lı yıllarda başlayıp tahttan indirilene kadar olan dönemdir. İlk dönem Abdülhamit eğitim politikaları Tanzimat dönemi eğitim politikalarının devam ettirildiği dönemdir. Bu dönemde Maarif Nizamnamesinin öngördüğü şekilde modern okullarda bilim derslerinin dini içerikli derslerle dengeli hatta ağırlıkta olduğu ve bilimin desteklendiği bir politika uygulanmaktaydı. Üstelik II. Abdülhamit Tanzimat döneminden bir adım daha ileriye giderek birçok modern okul açıp ülke genelinde modern okulların yayılmasını da sağlamıştı. Ancak II. Abdülhamit'in desteklediği sistemle gelişimini sağladığı okullarda özellikle de Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye okullarında öğrenciler arasında pozitivist ve materyalist düşüncelerin hâkim olması ve II. Abdülhamit'in bunların rejime ve kendisine düşman olduklarını görmesi üzerine, bu özgür düşünce ortamı yaratan eğitim politikasından vazgeçerek sıkı, despotik eğitim politikasına yönelmişti. (Alkan, 2008)

II. Abdülhamit dönemi eğitim politikalarında ikinci dönem; 1884 yılı itibariyle Şam Rüşdiyesinde eğitimde din olgusu öne çıkarılmaya başlanmış ve 1890'lı yıllardan itibaren din boyunduruklu eğitim politikası tam anlamıyla etkin olmuştu. II. Abdülhamit, kendisi ve rejimine karşı oluşan havaya karşı sıkı bir disiplin hareketi başlatmıştı. Tüm okullarda özellikle de devlet adamlarının yetiştirildiği mülkiye ve harbiye mekteplerine din ve ahlaka yönelik dersler konulmuş ve sürekli olarak din derslerinin sayısı artırılmıştı. Bu şekilde dine ve padişaha bağlı bir toplum dizayn etmeyi amaçlamıştı. (Kodaman, 1999) (Alkan, 2008)

Müdahaleci ve disiplin anlayışına göre şekillenen eğitim politikaları doğrultusunda sadece din ve ahlak dersleri artırılmamış aynı zamanda bilimsel dersler kaldırılmış, rejimin desteklendiği müfredatlar oluşturulmaya başlanmıştır. Üstelik Maarif Nezaretinde oluşturulan birimde, okullarda okutulacak kitapların yazımı, içeriğinin denetlenmesi yapılarak 1893 yılından itibaren iptidai, rüşdiye ve idadilerde yönetimin belirlediği kitaplarla eğitimin öğretmenlerin görüşleriyle bozulmadan tek tip ve bir bütün halinde yapılması kararlaştırılmıştı. Böylelikle rejimine ve padişahına sadık ideal tip insan yetiştirilmesi hedeflenmişti. (Koçer, Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, 1987) (Alkan, 2008)

Osmanlı Devletinde tüm zamanlarda olduğu gibi II. Abdülhamit döneminde de düşünce özgürlüğü yoktu. II. Abdülhamit döneminde düşünce özgürlüğü olmadığı gibi insanların neye inanacağı, nasıl düşüneceği ve nasıl davranacağı toplum mühendisliği yapılarak tasarlanmaktaydı. Düşünce özgürlüğünün olmadığı bir yerde bilimin gelişmesi beklenemezdi. Üstelik modern okulların bilimsel bilgi düzeyi yapılan müdahalelerle sürekli aşağı çekilmekteydi. Söz konusu okullarda ağırlıklı olarak dini içerikli derslere yer verilmesi eğitimin, öğrencinin ve nihayetinde toplumun din olgusu kullanılarak disiplin altına alınmaya çalışılmasının bir sonucuydu. Eğitimin din dışına çıkarılmaması, toplumun vereceği tepkiden endişe duyulmasından ziyade yönetimin bunu istememesinden kaynaklanmaktaydı. Bilinçli bir politikayla eğitim dinle iç içe geçirilmekteydi. Din ve dinin koruyucusu padişaha koşulsuz itaat sağlama aracı olarak eğitimi kullanılmaktaydı. En yenilikçi bürokratlar bile din ve eğitimin ayrılmasına sıcak bakmıyor ya da bu ikisinin bir arada sunulmasında bir mahsur görmüyordu. Bu da bize Osmanlıda eğitimin dinden sıyrılarak laik bir yapıya kavuşturulması için gerekli olan zihniyet değişim sürecinin tamamlanmamış olduğunu göstermektedir.

Meşrutiyet Döneminde de etkinliğini koruyan Osmanlıcılık ideolojisinin karşılığı bu dönemde millilik, Türk milliyetçiliği olarak gösterilebilir. Meşrutiyet dönemi eğitimde bir arayış dönemi olarak değerlendirilmektedir. Meşrutiyet ilan edildiğinde Maarif Nizamnamesi yürürlükte olmakla birlikte söz konusu nizamnamenin yürürlükten kaldırılıp yeni bir eğitim nizamnamesi oluşturulması düşünülmekteydi. (Koçer, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967), 1967)

Bu arayış döneminde Osmanlı eğitimcileri, eğitimin kötü durumunun düzeltilmesi ve kaliteli bir hale getirilmesi amacıyla farklı tezler ortaya koymuşlardı. Bu tezlerden en meşhuru Emrullah Efendinin *Tuba Ağacı Nazariyesi* idi. Söz konusu nazariye eğitimci Satı Beyin eğitimde ilk ve orta öğretime ağırlık verilmesi ve yaygınlaştırılması tezine karşılık olarak yüksek öğretimin yaygınlaştırılarak ilk ve orta öğretimden ziyade yüksek öğretime önem verilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Yüksek eğitimin yaygınlaşmasıyla, iyi eğitilmiş bireyler yetişecek ve bu bireyler aracılığıyla yeni nesiller yetişecekti. Emrullah Efendi bu teorisiyle eğitimin tabandan tavana değil, tavandan tabana doğru gerçekleşeceğini savunmaktaydı. Eğitimin tersten ilerlemesi gerektiğini ifade ettiği için teori cennetteki ters olan tuba ağacına benzetilerek Tuba Ağacı Nazariyesi adını almıştı. (Sakaoğlu, 2018)

Meşrutiyet döneminde eğitimde bilim derslerine ağırlık verilerek laik çizgiye doğru ilerleme gösterilmişti. Bu dönemde eğitimde yaşanan en büyük gelişme 1913 yılında çıkarılan geçici kanunla; 7-13 yaş aralığındaki hatta özel koşullar söz konusu olduğunda 16 yaşına kadar olan çocuklar için zorunlu eğitimin getirilmesiydi. Yine bu dönemde parasız eğitim kararı alınmıştı. Bunun yanı sıra ilköğretimde rüşdiyeler kaldırılıp iptidailerle birleştirilerek iptidailerin eğitim süresinin altı yıla çıkarılması uygulaması başlamıştı. Üstelik oluşan milliyetçi havayla Türkçe önem kazanmış ve *Savti Usul* adı verilen harflerin adlarıyla değil önündeki ünlüye göre seslendirilmesi yöntemi getirilmişti. Bu yöntem Batı eğitim tekniğinin Türk diline uyarlanması olarak tanımlanmaktaydı. Bu yöntemin geliştirilmesiyle birlikte iptidailerde savti usulle okuma yazma öğretimine geçilmişti. Yine bu dönemde idadiler içinde düzenleme yapılmıştı. İdadiler ilk önce sancak, liva ve İstanbul idadileri olarak ayrılmış her birinin eğitim süresi bulunduğu yere ve idadinin türüne göre farklı şekilde belirlenmişti. Sonraki süreçte alınan kararla idadilerle sultaniler eşitlenerek hepsine sultani adı verilmişti. Bütün sultaniler beş yıllık iptidai eğitiminin üstüne yedi yıllık bir eğitim daha verilerek toplamda on iki yıllık yapılmıştı. (Alkan, 2008) (Sakaoğlu, 2018)

Meşrutiyet dönemi eğitim düşünce değişikliklerinden biri de öğretmenlik mesleğine bakış açısında yaşanmıştır. Öğretmenlik mesleği yasal olarak güvence altına alınmış ve meslek örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Yine öğretmenler örgütlü bir şekilde bir araya gelmişlerdi. Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile birlikte 1908 yılında ilk kez Darül Fünun ve Darül Muallimin mezunları öğretmenler *Encümen-i Muallimin* adı verilen

meslek örgütünü kurmuşlardı. Bu örgütün arkasından daha birçok farklı öğretmen örgütleri kurulmuş, bunlar tarafından eğitim sorunlarına ve düzeltilmesine yönelik dergiler yayımlanmıştı. (Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000- M.S 2018, 2018)

Meşrutiyet dönemi genel olarak sürekli bir arayış dönemi olmuştu. Bu dönemde kızların eğitimi konusunda da önemli adımlar atılmıştı. 1915 yılında İnas Darül Fünun'unun kurulması bu yönde atılmış önemli bir gelişmeydi. Söz konusu okula idadi ve Darül Muallimat mezunu kızlar alınmaktaydı. İnas Darül Fünun'unda Edebiyat, Matematik ve Fen şubeleri mevcut olup, kurum Darül Fünun'a bağlı olarak Cumhuriyet dönemine kadar eğitim hayatına devam etmişti. Cumhuriyet döneminde karma eğitime geçilmesiyle birlikte İnas Darül Fünun'u kapatılmıştı. Meşrutiyet dönemiyle birlikte kızların eğitim hayatında varoluş fikri toplumda iyice yer etmişti. Bu dönemde kızlar ilköğretimden yüksek öğretime kadar eğitimin her aşamasında yer almaya başlamıştı. Bu durum Türk eğitim tarihi açısından çok olumlu bir gelişme olup Meşrutiyet yönetimi için de büyük bir başarıydı. (Sakaoğlu, 2018)

Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bir önemli düşünce de eğitimde birlik düşüncesi idi. Her ne kadar eğitimde birlik düşüncesinin uygulanması için fırsat bulunamamışsa da söz konusu düşünce Cumhuriyet döneminde uygulanarak Türk eğitim hayatını şekillendirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK DÖNEMDE OSMANLI SANAYİ ÜRETİMİNDE EĞİTİM

3.1 Mesleki Eğitim

Osmanlı Devletinde sanayi üretimi olarak adlandırılabilinecek üretim, zanaatkârların el emeğine dayanan üretimleridir. Bu tarz üretim tüm zamanlar boyunca Osmanlının temel üretimini oluşturmuştur. Osmanlı sanayi üretiminin ana unsuru olan sanat sektöründe eğitim durumu değerlendirilecek olunursa; Osmanlıda yönetim, klasik dönem boyunca halk eğitimini devletin görevi olarak görmemiş ve halk eğitimine dâhil olmamıştır. Bu nedenle eğitim işlerini vakıflar, cemaatler üstlenmiştir. Aynı tutum yönetim tarafından üretimin temelini teşkil eden sanat eğitimi için de geçerliliğini sürdürmüş tıpkı halk eğitimi gibi sanat eğitimi de kişi ya da belli gruplar tarafından sürdürülmüştür.

Osmanlı sanat eğitimi, devlet tarafından belirlenen belirli bir standart ve programa dayanmadan çeşitli sanat dallarına mensup esnafların bir araya gelerek oluşturdukları sistemde, usta- kalfa-çırak ilişkisine dayanan ve bir ustanın sanatını çırağına öğretmesi şeklinde sürdürülen enformel bir eğitimdi. Buradan çıkarıldığı üzere Osmanlı mesleki eğitimi kişisel gayretlere dayanan kendiliğinden gelişen bir durumdu. Sanat eğitimi de halk eğitimi gibi bir devlet politikasından yoksundu. Bundan dolayıdır ki Osmanlı meslek eğitiminin varlığı esnaf teşkilatlarının varlığıyla mümkündü. Osmanlının mesleki eğitimini anlamak için sözü edilen meslek grupları olan Ahilik Teşkilatı ve Loncalık Teşkilatına göz atmak gerekmektedir.

3.1.1. Ahilik Sistemi

Ahilik Sistemi, üretim ve ticari hayatı sistemleştiren, onlara bir anlayış ve düzen getiren esnaf dayanışma hareketi ve yöntemi olarak ifade edilebilir. Fakat bu sistem

sadece ekonomi üzerine kurulu olmayıp çok yönlülük içermektedir. Söz konusu sistem üzerine kurulu Ahilik Teşkilatı, zanaat üretimi ve ticaret işiyle meşgul olan esnaf guruplarının oluşturduğu ekonomik, tasavvufi, felsefi, siyasi, askeri bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çok yönlü teşkilat Türk devletlerinde özellikle Osmanlı Devletinde ciddi bir öneme sahiptir. Osmanlı üretimini, üretimde eğitimin yerini anlamaya çalıştığımız bu bölümde Ahiliğin, Osmanlıdaki gelişim sürecini değerlendirmeliyiz.

Ahiliğin Anadolu'ya geliş süreci; Bu süreç Moğolların, Harzemşahlar Devletini yıkmasıyla birlikte Orta Asya'dan, özellikle Türkistan bölgesinden, Anadolu'ya işinin ehli olan tüccar ve zanaatkâr nüfusunun göç etmesi ve sanatlarını da Anadolu'ya taşımalarıyla başlamıştır. Anadolu'ya gelen bu zümre kentli bir zümre olup yerleştikleri bölgeleri kentleştirerek ekonomik açıdan kalkındırmış ve Ahilik Kurumunun kökenini Anadolu'da atmıştır. (Çağatay, Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri) C. 52. Sayı:203, 1988).

Şehirleşmenin olduğu bölgelerde onunla doğru orantılı bir şekilde tarım dışı iş kolları da gelişme göstermektedir. Anadolu'ya gelen söz konusu şehirli zümre topraktan uzak oldukları için ekonomik faaliyet olarak sanatsal üretim ya da ticarete yönelmişler ve yöre halkını da bu alanlara yönlendirmişlerdir. Böylece Anadolu'da yeni şehirler kurulmuştur. Bunun üzerine denilebilir ki Ahilik Teşkilatı, Türklerde Anadolu'ya gelmeden önce var olan esnaf dayanışmasının, sözü edilen esnaf zümresinin Anadolu'ya gelmesiyle beraber bu faaliyetlerini devam ettirmeleri ve de bunu Anadolu'nun dinamikleriyle zenginleştirip, Anadolu ve Anadolu Türklüğüne has bir şekilde yapmasıyla ortaya çıkmıştır.

Anadolu'da 13. yüzyıl itibariyle var olmaya başlayan Ahilik Teşkilatı, Osmanlı Devletinin kuruluşuna da katkı sağlayarak Osmanlı tarihinde önemli roller üstlenmiştir. Teşkilata ayrıntılı bakılacak olunursa; başta teşkilata neden Ahilik Teşkilatı denildiği üzerinde durulmalıdır. Teşkilat, adını kurucusu olan *Ahi Evran*'dan almaktadır. *Ahi* sözcüğünün, eski Türklerde yiğitlik, misafirperverlik, eli açıklık anlamları olan *Akı* sözcüğünden türediği (Çağatay, Ahilik Nedir?, 1990) söylense de bazı kaynaklar da *Ahi* kelimesinin direk Arapça olduğu ve kardeşlik anlamına geldiğini belirtilmektedir.

(Güllülü, 1977) . Bazı iddialar ise eski Türkler tarafından kullanılan *Akı* sözcüğünün Arap etkisiyle zamanla Arapça *Ahi* sözcüğüne dönüştüğü yönündedir. (Bayram, 1991). Kökü nereden geliyor olursa olsun Anadolu Ahiliği, İslam dünyasındaki türevlerinden felsefi, askeri, siyasal boyutları bakımından oldukça farklıdır. Anadolu Ahiliği, çok yönlü ve çok daha köklü bir yapılanmadır.

Ahi terminolojisi söz konusu olmuşken belirtilmesi gereken bir husus daha vardır ki; *Ahi* terimi ilk kez Anadolu’da ve ilk kez *Ahi Evran* tarafından kullanmamıştır. *Ahi* sözcüğünün, *Ahi Evran*’dan önce Türkistan ve İran’da Türkler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. (Güllülü, 1977).

Ahilik Teşkilatının ideolojisi *Fütüvvet* anlayışına dayandırılmaktadır. *Fütüvvet* anlayışına değinilecek olunursa; *Fütüvvet*, Arapça *Fata* yani genç sözcüğünün çoğulu olan *Fıtyan* sözcüğünden türeyen düsturu delikanlılık olan kardeşlik anlayışı ve işbirliğine dayandırılan bir düşünce ile Abbasi Halifesi *An-Nasır Li Dinallah* tarafından oluşturulan bir birliktir. (Taeschner, Ekim 1953/ Temmuz 1954). *Fütüvvet*, teşkilat olarak zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan ve bunların aralarında dayanışma ruhuyla kurdukları esnaf birliği ve sistemi ve anlayışıdır. (Çağatay, Ahilik Nedir?, 1990)

Fütüvvet anlayışının Anadolu’ya gelmesi ise; Anadolu Selçuklu hükümdarı I. İzzettin Keykavus’un *fütüvvetçiliğe* yönelmesi ve bu akımın daha sonraları diğer hükümdarlar ve devlet adamlarının arasında popülerliğinin artmasıyla Anadolu’da revaç yapması ve yayılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu süreçte *Fütüvvet* anlayışı, Anadolu’nun en önemli yapılanması olan Ahiliği de etkileyerek ona tasavvufi bir yön vermiştir. Böylece *Fütüvvet* Anlayışı, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Ahilik Teşkilatının temel prensipleri halini almıştır. (Köprülü, 1991) (Turan, 2010). Fakat Ahilik Sistemindeki *Fütüvvet* anlayışı, İslam dünyasının *fütüvvet* anlayışından esinlenmiş olsa da Anadolu ve Türklerin karakteristik özellikleri onu İslam dünyasından çok daha derin ve farklı bir boyuta ulaştırmıştır (Çağatay, Ahilik Nedir?, 1990).

Türklerin geleneksel bir anlayışı olarak, temeli Karahanlılar’a kadar dayandırılan esnaf işbirliği ilkesi ile İslam topluluklarındaki *Fütüvvet* anlayışının sentezlemesi sonucu ortaya yeni bir sürüm olarak çıkan Anadolu Ahiliği, tarihsel süreç içerisinde kendi yapısını tamamlamıştır.

Denildiği üzere benzer yapılanmaları daha önceki zamanlarda var olan Türk Ahilik sistemi, salt İslam dünyasındaki benzerleri ile değil aynı zamanda Anadolu’da Bizans İmparatorluğunun esnaf yapılanmasından da etkilenmiştir. Aynı coğrafya üzerinde yan yana yaşayan tüm toplumlarda olduğu gibi iki toplum arasında da etkileşim kaçınılmaz olmuş, Ahilik Sistemi, Bizans vasıtasıyla Avrupa’daki *esnaf corporation* sistemleriyle de ortak noktalara sahip olmuştur. (Çağatay, Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri) C. 52. Sayı:203, 1988). Öyleyse Anadolu Ahiliğinin doğu –batı sentezli ve birbirinden oldukça farklı toplum yapılarından etkilenen, Anadolu Türklüğüne ait esnaf yapılanması olduğu söylenebilir.

Ahilik Teşkilatının, gerek İslam dünyasından gerekse de Avrupa’dan etkilenecek oluşması, toplumların tarih boyunca birbirlerini etki altına aldıkları gerçeği göz önünde bulundurulunca doğru bir yargıdır. Bununla birlikte Türk Ahilik sistemi kendi özgün yapısına sahip sivil bir teşkilattır. ‘Ahiliği, Doğudaki ve Batıdaki benzer kuruluşlardan ayıran en büyük fark, diğerlerinin aksine din adamlarının da, devlet adamlarının da her hangi bir etkiye sahip olmaması ve de olamamasıdır’. (Çağatay, Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri) C. 52. Sayı:203, 1988) . Ahiler, zaviyelerde Fütüvvet anlayışına dayanarak dini ritüelleri sıkı bir şekilde takip etmişlerse de din kisvesine bürünüp mesleklerini ihmal etmemişlerdir. Mesleklerine dinin ahlaki boyutunu yansıtarak dürüstlük- doğruluk çerçevesinde hareket etmişlerdir. Birçok zaviyenin aksine din istismarcılığı yapmayarak emeğe dayalı kendilerine özgü düzenlerini devam ettirmişlerdir.

Ahilik Sisteminin Yapılanması

Ahilik teşkilatının temel tüzüğü olan Fütüvvetnamelerde teşkilata üye kabulünden, iş yerlerinde uyulacak kurallara, üretim yöntem ve miktarından, ürün kalitesine, zaviyelerde uygulanacak kurallara, buralarda üyelerle yapılacak sohbetlerin konusuna, verilecek eğitimlere kadar birçok husus yer almaktaydı. Tüm üyelerin bu hususlara uyması ve bu hususlar çerçevesinde hareket etmeleri beklenirdi. Ahilik Fütüvvetnamesine göre; Ahilik Teşkilatına üye olmak için gereken en önemli şart kişinin sanat veya ticarete meslek sahibi olması ve helal parasını kazanıyor olmasıydı. Aksi halde kişi Ahilik Teşkilatına dâhil olamazdı. (Çağatay, Ahilik Nedir?, 1990)

Ahilik Sisteminde her bir kişinin bir statüsü vardı. Ahilik kapısına gelen bir kişi en alt kademededen başlayıp en üst kademeye kadar ilerleyebilirdi. Sisteme göre, ilk önce *yiğitlik* ve sonrasında gelen *yamaklık* aşaması geçilmek zorundaydı. Bu iki aşama Ahilik Teşkilatına girmek için ön hazırlık aşamasıydı. Söz konusu kademelerde bulunan kişiler, sadece Ahilik felsefesini öğrenme ile meşgul olmaktaydılar. Bu iki aşamayı başarılı bir şekilde kat eden kişiler *Çıraklık* aşamasına gelerek esas şimdi Ahilik Sistemine dâhil olmuş oluyorlardı. Çıraklık dönemini de başarı ile geçiren kişiler *Kalfalık* dönemine geçmekteydiler. Bu aşamada kişiler ilk kez ahilere yönelik giyim kuşama dâhil olmaktaydılar. Kalfalık dönemini de başarı ile bitiren kişiler *Ustalık* dönemine geçmiş olurlardı. Ahilik sisteminde kişisel statüler bu şekilde yapılanmışken idari sistemde yönetim statüleri ise en alttan üste doğru sırasıyla *Nakiplik*, *Halifelik*, *Şeyhlik* ve son olarak da en yüksek aşama olan *Şeyh-ül Meşayih* diğer bir deyişle *Ahi Babalık* mertebesi idi. (Çağatay, Ahilik Nedir?, 1990) (Güllülü, 1977)

Ahilik Sisteminde kişiler yamaklıkta iki yıl daha sonraki süreçlerde ise bulundukları her bir kademede 1000 gün yaklaşık üç yıl süren süreci tamamladıktan sonra bir üst kademeye geçebilirlerdi. Yalnız bu süre, kişinin yeteneklerine göre uzayabilir ya da kısalabilirdi. Alınan tüm bu eğitimlerin yanında, kişinin kendi benliğini de eğitmesi gerekirdi. Ahilik de her şeyin başında ahlaklı olmak vardı. Ahi, işinde, sosyal hayatında, hayatın her alanında ahlaklı olmalıydı. Güzel ahlak, dürüst ve paylaşımcı bir insan, güvenilir bir üretici olmak ahiliğin özünü oluşturmaktaydı. (Çağatay, Ahilik Nedir?, 1990)

Ahilik yapılanmasında mesleki bilgiler, ayağa düşmesin diye sır olarak saklanırdı. Mesleki sırlar, sadece ustalar tarafından teşkilata girmeye hak kazanmış çırak ve kalfalarına aktarılırdı. Onlarda usta olunca kendi çırak ve kalfalarına söz konusu mesleki sırları aktarmak suretiyle bilgi nesilden nesile taşınırdı. Burada teşkilatın ana amacı sanatların yaşaması, nesilden nesile aktarılması, bunu yaparken de oluşturulan kurallarla esnafın işlerinin iyi gitmesini sağlamaktı. (Güllülü, 1977). Ahilik teşkilatının bu uygulamasındaki gayesinin, mesleğin sürekliliği sağlanırken, o mesleğin sadece teşkilatın belirlediği kişiler tarafından icra edilmesini istemeleri, olduğu düşünülmektedir.

Ahilik Teşkilatı, özellikle büyük şehir merkezlerinde birçok meslek gurubunun kendi zümresini oluşturduğu ve bunlarında her birinin kendilerine ait zaviyelerinin olduğu ve her zaviyenin bir şeyh tarafından idare edildiği bir yapıya sahipti. Fütüvvetnamelerde geçerli olan kurallar üyelere buralarda aktarılır ve üyelere bu doğrultuda hareket etmesi beklenirdi. Gündüzleri dükkânlarında, tezgâhlarının başında iş yapan üyelere, geceleri kendilerine ait olan zaviyelerde, ahlak, din, hoşgörü, insan ilişkileri gibi konularda hayat eğitimi verilmekteydi. (Çağatay, 'Ahiliğin Türk Ekonomisine Getirdikleri' Ahilik ve Esnaf, 1986) Üyeler açısından bir çeşit sosyal eğitim merkezi olan ahi zaviyeleri Ahilik Kurumunun sosyal hayatı da düzenlemekte olduğunun önemli bir göstergesidir. Ayrıca bu uygulama ile Ahiliğin tasavvufi, ahlaki ve felsefi yönleri kendisini göstermektedir.

Ahi zaviyeleri, bölgelerinde ciddi bir güce ve hâkimiyete sahiptiler. Ahiler öylesi bir güce sahiptiler ki bulundukları bölgelerde sağladıkları bu hâkimiyet sayesinde devlet idaresinde yaşanan boşluk dönemlerinde bulundukları şehir idaresini ele alıp, yeni bir devlet/idare kuruluncaya kadar bölgelerini yöneterek, halkın ve kendilerinin bu durumdan olabildiğince az zarar görmesi için uğraşırlardı. Üstelik Ahiler, bu faaliyetlerinde halkın desteğini almakta ve halk idaresini temsil etmekteydiler. (Köprülü F. , 1991). Bu da Ahilik Teşkilatının, Ahi zaviyelerinin güçlü siyasal yapılanmasının bir göstergesidir. Daha önce de belirtildiği üzere Ahi Teşkilatı sadece esnaf birliği değil çok yönlü bir organizasyondur.

Ahilik Kurumunun, bünyesindeki esnaf ve zanaatkârlarla birlikte kuruluş ve gelişim sürecinde Osmanlı Devletine ciddi bir destek sağlaması bu duruma güzel bir örnektir. Ahilik Teşkilatı, Anadolu'da neredeyse tüm yerleşim yerlerinde örgütlenmiş olduklarından ve bu sayede Anadolu'da hem ekonomik hem de siyasi olarak etkin bir güç olmalarından dolayı Osmanlı hükümdarları Ahilerin desteğini almak için çaba göstermiş ve aldıkları destek sayesinde Anadolu halkı tarafından benimsenmişlerdir. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti hızlı bir süreçle kurulup güçlenmiştir. (Köprülü, 1988) (Barkan, 1943)

Ahi zaviyelerinden bahsedilirken şu hususun anlaşılması çok önemlidir. Ahilik Kurumunun üyesi ve de Ahi zaviyelerinin bir ferdi olmak için gereken en önemli şart kişinin sanat veya ticarete meslek sahibi olması ve helal parasını kazanıyor olmasıydı. Aksi halde kişi Ahilik Kurumuna dâhil olamaz ve zaviyelerinde üye olarak

bulunamazdı. (Çağatay, 'Ahiliğin Türk Ekonomisine Getirdikleri' Ahilik ve Esnaf, 1986). Ahilik Kurumunun zaviyelerinin bahsedilen bu yönleriyle, diğer tekke ve zaviyelerden çok önemli bir farkı olduğu aşikârdır. Çünkü Ahi zaviyeleri, diğer birçok tekke ve zaviyenin aksine halktan din adına yardım toplayan yerler olmayıp, aksine esnafların bir araya gelerek sosyalleştikleri, muhtaçlara, zor durumda olanlara el uzattıkları ve de bunu büyük bir özveri ve de hoşgörü ile yaptıkları merkezlerdir. Bu nedenle klasik tekke ve zaviyelerle, Ahi zaviyelerinin karıştırılmaması gerekmektedir. Bu açıdan bakılınca Ahilik Teşkilatının ne kadar güçlü bir sosyal yönü olduğu anlaşılmaktadır.

Ahilik Teşkilatında Eğitim Hayatının Değerlendirilmesi

Ahilik anlayışında bir denge söz konusudur. Bu anlayışa göre sadece maddi kazanç ya da sadece manevi kazanç değil her ikisi içinde mücadele vardır. Ahi için hem dünya yaşamında hem ahret yaşamında rahata ermek temel amaçtır. Diğer bir deyişle Ahilik Teşkilatı, üyelerini salt bir din boyunduruğuna sokarak dünyevi işleri boşlatmaz. Aksine iş hayatında mesleki yönde kişilerin eğitilmesi ve kendilerini geliştirmesi desteklenir. Fakat bu gelişim sınırsız bir gelişim değil, sınırları olan ama adil ve eşitlikçi bir gelişimdir. Bu anlayış doğrultusunda her bir üyeye eşit eğitim, kazanç, statü vaat edilmektedir. Ahlak ve çalışma, Ahiliğin temel felsefesidir ve bu doğrultuda üyelere eğitim verilmektedir. İnsan temelli Ahilik sisteminde kişiler hem iş başında hem de zaviyelerde kendisinin ve toplumun iyiliği için eğitilmişlerdir.

Usta- kalfa-çırak hiyerarşisinin bulunduğu, kişinin en alt kademe olan çıraklıktan başlayarak en üst seviye olan ustalığa çıkabilerek kendi dükkânını açma şansına erişebildiği bu sistem, oldukça teşvik edicidir. Kişinin kendini geliştirebildiği ölçüde ilerlediği bu sistemde, sanat ve meslek dallarına yönelim oluyor ve böylece hem söz konusu sanat ve meslek dalı gelişiyor hem de o dalda üretim devamlılığı sağlanıyordu. Bu bakımdan Ahilik Sistemi, Anadolu Türklüğünün ve de Osmanlının en eski ve etkin sanat okullarıdır. Verilen eğitim, bir okul çatısı altında ve belli bir müfredata dayanır şekilde verilen formel bir eğitim olmasa da, enformel olsa da yüzyıllar boyunca kişileri mesleki olarak eğitmiştir.

İş okulu niteliğindeki Ahilik Kurumu üyesi olan esnaf öğreticiler, öğrencisi olan çırak ya da kalfalarını mesleki olarak eğiterek onları uğraştıkları meslek dalının erbabı

yapmaktaydılar. Bu nedenle Ahilik Kurumu, Anadolu'da var olmaya başladıkları 13. yüzyıldan itibaren Anadolu insanı için tarım dışı üretim alanında eğitim merkezi olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti döneminde de geçerliliğini sürdürmüştür.

Ahilik Teşkilatı, bünyesinde bulunan üyelerine kültür, sanat, ticaret eğitimi vermesinden ötürü bir nevi halk eğitim merkezi görevi görmüştür. Uygulamalı olarak yapılan eğitimlerde kişi teoride aldığı eğitimi, pratiğe dökmekte ve iş başında öğrenim görmektedir. Böylece öğrenciler bir taraftan eğitim aşamasında yer alırken diğer taraftan en baştan itibaren üretim hayatının içinde olup mesleki açıdan gelişimini sürdürmüşlerdir.

Ahilik teşkilatında eğitim için bir bina yoktu. Ahi için eğitim yeri, bir bedesten, iş hanı, çarşı gibi değişik mekânlar olabilirdi. Mekândan bağımsız bir şekilde üretim gerçekleştirilerek, doğal iş akışında öğrenciye pratik eğitim verilmekteydi. Bunun haricinde de öğrenciye akşamları zaviyelerde bilişsel olarak kendini geliştirebileceği ahlaki, dini, sosyal hayata dair eğitim sağlanmaktaydı.

Dünyada ekonomik faaliyet olarak geçen yıllar boyunca tarım dışı üretime verilen önemin artmasıyla birlikte, meslek guruplarının ve örgütlerinin çoğalmasını durumu ortaya çıkmıştır. Ahilik Kurumu da küçük sayılarla başlayarak zamanla bünyesinde birçok meslek grubu bulundurmıştır. 'Anadolu'da Ahilik Teşkilatının ilk faaliyet gösterdiği zanaat kollarının debbağlık ve deri işlemeciliği üzerine kurulduğu ve bu alanlarda özellikle ayakkabı ve koşum takımları gibi metaların üretildiği bilinmektedir. Bu dalın önde gelen ismi Ahilik Sisteminin de kurucusu olan *Ahi Evran Nasirüddin Mahmut*'tur. Onun kurucusu olduğu sistemde sanat dalları kısa süre içerisinde birkaç daldan 32'yi bulmuş, sonraki dönemlerde bu sanat dallarının yüzlercesi kurulmuştur.' (Çağatay, Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri) C. 52. Sayı:203, 1988).

Söz edilen yüzlerce meslek guruplarının binlerce üyesi bulunabilmesinden ötürü bu sistemle aynı anda binlerce insan sanat eğitimi alabilmekteydi. Ahilik Teşkilatı, dönemin şartlarına göre kurulması ve idaresi zor olabilecek birçok okulun yetiştireceği öğrenci sayısından çok daha fazla ve çok daha çeşitli dallarda liyakatli öğrenci yetiştirerek Osmanlı sanat eğitiminin temel uygulayıcısı olmuştur. Üstelik teşkilatın tüm Anadolu'ya yayılması sayesinde Anadolu'nun en ücra kesimlerindeki insanlar da

verilen eğitimden yararlanmışlardır. Bu eğitimin bir okul çatısı altında olanından farkı, daha önce de belirtildiği üzere bir eğitim politikasına dayanmaması, doğal öğrenme yöntemiyle gerçekleştirilmesidir. Ahilerin uyguladıkları bu doğal öğrenme yöntemiyle Anadolu'nun farklı bölgelerinden birçok insan mesleki eğitim alma şansını yakalamıştır.

Ahilik Teşkilatının Siyasal Boyutu

Ahilik Teşkilatının, öncesinde de belirtildiği üzere siyasal bir yönü de mevcuttur. Teşkilat bu siyasal gücünü Anadolu'nun en büyük şehirlerinden en ücra köşelerine kadar yayılmış olan zaviyeleri ve zaviyelerin bulundukları bölgeye getirdiği refah ve feraha borçludur.

Teşkilatın, siyasal güç merkezi olmasının bir diğer nedeni ise ahilerin aynı zamanda birer asker olmalarıydı. Ahi, teşkilatta meslek sahibi olmanın yanı sıra askeri eğitimden de geçerek bir savaşçı olmaktaydı. Böylece teşkilat, ciddi bir askeri güce sahip bulunmaktaydı. Sahip oldukları askeri güçle Ahiler, bölgelerinde idari olarak yetkin olmuşlardı. Ahi Teşkilatı, Anadolu Selçuklular döneminde devlete yardım ederek Moğollar ve Bizans'a karşı mücadele ederken, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte beyliklerin kurulmasında ön ayak olmuştu. Özellikle *Ahiyan-ı Rum* olarak adlandırılan teşkilatın, Osmanlı Devletinin kurulmasında da ciddi emekleri geçmişti. Ayrıca Ahilik Teşkilatı, Osmanlı Devletinin kurulmasından sonraki süreçte de devlete askeri olarak yardımlarda bulunarak sınır boylarının korunması görevini de üstlenmişti. Aynı zamanda devletin temel teşkilatlarından olan Yeniçeri Teşkilatının oluşturulmasında da önemli roller oynamışlardı. (Köprülü F. , 1991) (Çağatay, Ahilik Nedir?, 1990). Ahilik Teşkilatının askeri yapısından etkilenecek kurulan Osmanlı ordusunun, ilk piyade asker üniforması, ahi üniformasıydı. Yine Osmanlı'nın asli ordusu olan yeniçerilerin üniformasında da, ahi başlıkları kullanılmıştı. (Barkan, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, 1942)

Ahilik Teşkilatının, bünyesindeki esnaf ve zanaatkârlarla birlikte kuruluş ve gelişim sürecinde Osmanlı Devletine ciddi bir destek sağlamasının temel nedeni, Osmanlı hükümdarlarının Anadolu'da varlıklarını sürdürebilmek için Ahilerden yardım istemeleriydi. Ahi Teşkilatının, Anadolu'da neredeyse tüm yerleşim yerlerinde

örgütlenmiş olmaları ve buralarda hem ekonomik hem de siyasi olarak etkinlikleri nedeniyle Osmanlı hükümdarları ahilerin desteğini almak için çaba göstermişti. Ahi Teşkilatının Osmanlı hükümdarlarına sağladığı destekle, Osmanlı, küçük bir beylikten devletleşme sürecine girmiş ve hızlı bir şekilde kuruluşunu tamamlayarak bir devlet halini almıştı. Ahilik Teşkilatının, Osmanlıları desteklemesi Anadolu halkının Osmanlıları benimsemesini sağlamıştı. Bu da Osmanlıların Anadolu'daki hâkimiyetini kolaylaştırmıştı. (Köprülü, 1988) (Barkan, 1943).

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde önemli bir siyasi güce sahip olan Ahilik Teşkilatı, Osmanlı padişahlarını da üyesi yapmıştı. Osmanlı padişahlarından Orhan Gazi ve I. Murat'ın, *Ahi Baba* unvanlı en kıdemli ahi tarafından *şed* adı verilen bir kuşak kuşatılarak bu kurumun bir üyesi yapıldıkları bilinmektedir. (Çağatay, 'Ahiliğin Türk Ekonomisine Getirdikleri' Ahilik ve Esnaf, 1986). Osmanlı padişahlarının Ahilik Teşkilatına katılma amaçlarının, o dönemde ahilik kurumunun askeri ve siyasi gücünün bulunmasından dolayı, padişahlarında bu güce sahip olan ahilere kendisini tanıtmak, meşruluğunu sağlamak ve de onların desteğini arkalarına almak olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, kuruluş aşamasını tamamlayarak gücünü ispat etmiş bir yapıya gelince, merkezi otoritesini güçlendirmeye yönelik hareketlerde bulunmuştu. Devlet yönetimi, ahilerin siyasi gücünü yok ederek Ahilik Kurumunun sadece bir esnaf teşkilatı olarak varlığını sürdürmesi yönünde tavır belirlemişti. Ahilik Kurumunun denetlenmesi adına ilk önce kurum yönetiminin devlet tarafından onaylanması şeklindeki uygulamayla kurumu kendine bağlama yoluna gidilmiş, sonrasında bu süreç kurumun yönetim kadrolarının direk devlet tarafından görevlendirmesi ile devam etmişti. (Güllülü, 1977). Bunun sonucunda ahilerin, yöneticilerle olan bağları kopmuş ve Ahilerin temel felsefesi olan güven sarsılmıştı. Ahilik Kurumunun kadim birliği devlet eliyle yok edilmiş ve Ahilik felsefesi geri plana atılmıştı.

Ahilik Teşkilatı, 1450'li yıllarda yani Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonraki süreçte etkinliğini yitirmeye başlamıştı. (Köprülü F. , 1991). Dünya üretim ve ticaret hayatında Coğrafi keşifler sonrası Akdeniz Limanlarının önemini yitirmesi, dünya ticaret merkezinin Akdeniz'den açık denizlere kaymasıyla sonuçlanmış ve bu durum Osmanlı'nın uluslararası pazarlarını kaybetmesi ve de yabancı tüccarların ve mallarının Osmanlı pazarına girmesine sebep olmuştu. Bunun yanı sıra

ülke içinde de sermaye sahiplerinin esnaf olmaları ve bunların hammadde temin ve satışında hâkimiyeti ele geçirmeleri de Ahilik Teşkilatının sermaye- emek bütünlüğünün yok olmasına sebep olmuştu. Yaşanan tüm bu gelişmeler Ahi esnafının üretim ve ticari pratiğini bozmuş ve bunun sonucunda ahiler öz savunma amaçlı olarak içe dönük bir yapıya bürünmüş ve kendilerini geri çekmek zorunda kalmışlardı.

Ahilik Teşkilatı, siyasi gücünü yitirdikten sonra zamanla içe dönük yapıya daha çok bürünmüş ve bununla birlikte tasavvufi yöne ağırlık vererek mesleki yönü ihmal etmişti. Sadece üstlerin yolundan gidip, mesleki değil de tasavvuf alanında ilerlediği için mesleki alanda gücünü yitirmişti. (Ülgener, 1981). Bunda sadece siyasal nedenler değil aynı zamanda değişen dünya ekonomisinin ve de Osmanlı Devletinin sınırlarının genişleyip çok uluslu bir imparatorluk olmasının da etkileri olduğu aşikârdı.

Fatih'in İstanbul'u fethetmesi ile birlikte Osmanlı Devletinin çok uluslu bir yapıya bürünerek ülkede artık Müslüman esnafların yanı sıra Gayrimüslim esnafların da yer almasıyla beraber söz konusu iki esnaf grubunun da birlikte olacağı yeni bir sistem gerekmişti. Bu gelişmeler sonucunda dünya ve Osmanlı Devletinin yeni sosyo-ekonomik yapısına uygun bir biçimde esnaflar, *Lonca Teşkilatı*nda bir araya getirilmişti. Lonca Teşkilatının, Ahiliğin devamı ya da başka bir organizasyon olup olmadığı tartışmalı bir konu olsa da ikisi arasında en göze çarpan fark, Ahilik Teşkilatı, sadece Müslüman üyeleri bünyesinde barındıran bir Türk-İslam örgütü iken Lonca Teşkilatının belirtildiği üzere her dinden kişilerin bir arada olduğu bir örgüt olmasıydı.

3.1.2. Lonca Teşkilatı

Osmanlı Devletinin, kuruluş aşamasını tamamlaması ve sınırlarını genişleterek güçlü bir devlet olması ve yönetenlerin kendi otoriteleri dışında hiçbir siyasal otorite istememeleri sonucunda Ahilik Teşkilatı, devletin kontrolü altına alınmıştı. Siyasal gücünü yitiren Ahilik Teşkilatı, ekonomik açıdan da değişen ve gelişen dünya üretim ve ticaret şartlarına uyum sağlayamamış ve bunun sonucunda ekonomik etkinliğini de yitirmişti. Bu aşamada Ahilik Sistemine dâhil olan esnaflar, Lonca Sistemine dâhil edilmişti. Lonca Teşkilatıyla, imparatorluk yapısına kavuşan Osmanlının bütün halk kitlelerini içinde barındıran, tasavvufi yönü geri plana koyarak daha çok ekonomik

açından esnafı bir araya getiren ve onları yine belli kurallar çevresinde kendine bağlayan bir sistem yaratılmıştı.

Ahilik Teşkilatı, Osmanlı Devletinin kendi bünyesinde oluşturduğu bir yapılanma değilken Lonca Teşkilatı Osmanlı yönetiminin kendi iradesi dâhilinde oluşturduğu bir ekonomik yapılanma olmuştu. Osmanlı Devleti, kurum ve kuruluşlarını oluşturma sürecinde üretim ve ticaret hayatını kendisinin ihtiyaç duyduğu şekilde düzenlemişti.

Osmanlı'nın Müslüman olmayan bölgelerde egemenlik alanı genişledikçe, çeşitli dinlerdeki kişilerin birlikte yaşama ve birlikte çalışma zorunluluğunu ortaya çıkmıştı. Bu kaynaşma sürecinde birçok alanda olduğu gibi Müslüman ve Gayrimüslim kesim üretim ve ticaret hayatında da bir araya getirilmişlerdi. Bu sisteme de Lonca Sistemi denilmişti. Lonca Sistemi; her dinden esnafın üye olabildiği, devlet tarafından belirlenen kurallara aynı ölçüde bağlı olarak bir arada çalıştığı, bir sistemdi. Lonca sisteminde yönetim zümresi incelenirse; Loncaların yöneticisi, karar mercii ve de devletle muhatap olan kişisi kethüdaydı ve her meslek loncasının kendi kethüdası bulunmaktaydı. Ayrıca loncalarda, kethüdanın yardımcısı olan ve lonca iç işleriyle (esnaf ve üretimle alakalı işlerle) ilgilenen bir yiğitbaşı ve de dini mercii olarak da bir şeyh bulunmaktaydı. Lonca üretim mertebeleri ise aşağıdan yukarıya doğru çırak- kalfa- usta mertebeleriydi. Üretim mertebeleri bu şekilde yapılanmışken kişilerin üretimde ne ölçüde yer alacağını ise onların lonca içerisinde aldıkları eğitim ve kazandıkları tecrübe ve de işlerinde yetkin hale gelmeleri belirlemektedir. Sistem, kişilere yetkinlikleri ölçüsünde üretim ve ticaret hayatında yer almalarını vaat etmekteydi. (Mantran, 1991) (Ergin, 1977)

Loncalar genellikle orta büyüklükteki esnaf yapılanmasıydı. Loncaların büyüklüklerini belirleyen belirli etmenler bulunmaktaydı. Söz konusu etmenlerden biri, pazarın sınırlı olmasıydı. Ülke ekonomisinin gelişmemiş olması ve ulaşımdaki ilkelik pazarın sınırlı olmasına sebep olmaktadır. Bu durum doğrultusunda kasaba ve küçük kent loncaları, ancak o kent ve çevresindeki köylerden oluşan sınırlı bir yerel pazara sahip olduğundan, sadece bulundukları bölge ihtiyacına yönelik üretim gerçekleştirmektedir ve bu nedenle büyümeleri beklenemezdi. Anlaşılabacağı üzere Osmanlı kentlerinde üretim, ülke şartları gereği belirli sınırlar içerisine hapsedilmişti.

Buna karşın daha büyük ve ulaşımı imkânları iyi olan şehirlerde gerek iç gerek dış pazara yönelik üretim yapabilen loncaların daha büyük bir yapıya sahip oldukları da görülmektedir. Fakat ülke şartları gereği loncaların genelinin orta ölçekli esnaf yapılanması oldukları kabul edilebilir. Böylece, Osmanlı loncalarının gelişiminde kentlerin refahı ve dış pazarın taleplerinin yadsınamaz bir payı olduğu görülmektedir. (İnalcık, 2007)

Loncaların büyüklüğünü belirleyen bir diğer etmen ise merkezi otoriteydi. Osmanlı yönetimi, kendi bünyesinde yeniden şekillendirdiği ve kurumsallaştırdığı ekonomik teşkilatı olan lonca yapılanmasıyla üretim ve ticaret hayatının kontrolünü ve sınırlarını belirleme rolünü üstlenmişti. “Osmanlı yönetimine göre tüccarlar ve zanaatkârlar ekonomik istikrarı tehdit edebilecek boyutta sermaye biriktirebilirdi. Bu nedenle yönetim, bu tehdidi en alt düzeyde tutmak için zanaatkâr ve tüccarları, her mesleğin standartlarını düzenleyen ve yeni üyelerin katılmasını sınırlayan, ayrıca fiyatları, ücretleri, kâr hadlerini düzenleyici bir şekilde loncalarda birleştirdi ve bu doğrultuda örgütlenirdi” (Kıray, 2008). Bu cümleden yola çıkılarak devletin müdahaleci politikalarla, ciddi boyutlarda kişisel sermaye birikimine set çektiği ve loncaları çizdiği ekonomik sınırlar içerisinde tutarak onlara kendi izin verdiği ölçüde faaliyet hakkı tanıdığı söylenilebilir. Böylelikle denilebilir ki Osmanlı yönetimi, Lonca Sistemiyle üretim ve ticaret hayatında ekonomik dengeleri istediği gibi şekillendirmekteydi.

Lonca teşkilatı, görevi gereği bünyesinde bulundurduğu tüm meslek dallarının örgütleyicisi olmuş, tüm mesleki dallarını devletin koyduğu kurallar çerçevesinde denetlemiş ve devletin yüz yüze gelebileceği olası olumsuzlukları engellemiştir. (Eldem, 1994). Devletin koyduğu kurallara uyularak üretim miktarı, ürün kalitesi, satış fiyatları belirlenir ve bunlar sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Buna karşılık devlet de loncalardaki esnafı koruması altına alırdı. Loncaların iç ve dış pazarda karşılaştığı olumsuzluklarda devlet onları korumaya yönelik hareket ederdi. Bu nedenle loncalar, kötü ekonomik şartların etkilerinden kurtulmak isteyen esnafların sığındığı bir liman halini almıştı. Söz konusu olan devlet korumasının en etkin ve de yaygın olanı ise gedik uygulamasıydı.

3.1.3. Gedik Sistemi

Osmanlı yönetimi, şehirlerdeki plansız büyümenin ve bölgeler arasında oluşacak eşitsiz ekonomik faaliyetlerin önünü almak için bölgelerin nüfusuna göre meslek dallarında çalışacak esnaf ve açılacak olan iş yerlerinin, atölyelerin sayısını belirleyerek ülke genelinde ekonomik bir denge oluşturmak istemişti. Bu dengenin sağlanması için de Gedik Sistemi oluşturulmuştu.

Gedik sistemi temel olarak bir mal ya da hizmetin üretim ve satım hakkının, kişi ya da kurumlara ait olma ayrıcalığıydı. Gedik sistemi 1727 tarihi itibarıyla Osmanlı ekonomik hayatında etkin olmaya başlamakla birlikte daha eski bir uygulamaydı. Fakat zaman içerisinde gedik kavramının ifade ettiği şey farklılaşmış ve kullanım alanı genişlemişti. Osmanlı yönetimi her zaman kendi bekası için müdahaleci ekonomi politikaları gütmüştü. Bu politikalarla esas itibarıyla, sınırlı ve ülkenin geneline yönelik dengeli bir üretim amaçlanmıştı. Gedik uygulaması söz konusu politikalar doğrultusunda ortaya çıkmış bir uygulamaydı. İlk uygulanmaya başlandığı zamanlarda gedik, üretimi belli bir mahalde belli esnaf ve dükkân sayısı ile belirleme anlayışına dayanmaktaydı. Gedik'in bu şekliyle uygulanması 1630 yılına kadar geri götürülebilir. (Ergin, 1977)

Her iki varyasyonunda da Gedik sistemi, temel itibarıyla loncaların kendilerini dünyada meydana gelen serbest ticaret ve girişimcilik ağına karşı korumak için oluşturduğu bir mekanizmadır. Yaşanan yeni ekonomik gelişmeler sonucunda dış pazarını büyük oranda kaybeden lonca esnafının iç pazarda kendini güvence altına almak için yaptığı hamledir. Bu sistemle, lonca mensupları her bir sektörde kendi tekellerini yaratmak adına gedik sahibi olmaya çalışarak varlıklarını sürdürmeyi amaçlamışlardır. Böylece gedik uygulamasıyla loncalar kendi bünyeleri dışında kurulan atölyelere ve de ev üretimine karşı devlet güvencesi isteyerek, bunların yasalarla önlenmesini sağlamıştı. Gedik sisteminin esas amacı da buydu.

Klasik anlayıştaki gedik uygulamasının dönüm noktası 1727 yılı olmuştu. 1727 yılında Gedik Sistemi farklı bir boyuta taşınmıştı. Söz konusu tarih itibarıyla Gedik Sistemindeki en büyük değişim, artık gedik kurallarının Ahilik /Lonca Kurumu tarafından değil de yönetim tarafından belirlenip, padişahın fermanıyla düzenleme ve denetleme yapılması olmuştu. (Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.II, 1995) (Çağatay, 1988). Bu tarihe kadar uygulanan haliyle gedik uygulamasında, bir bölgede herhangi bir meslek grubunda ne kadar esnaf olacağına ve ne kadar iş yeri ve atölye

açılacağına ve hangi şartlarda gedik verileceğine esnaf teşkilatı karar verirken 1727 tarihinden itibaren gedik uygulamasında artık karar mercii devlet olmuştu. Yani eskiden ahi/lonca yönetiminin belirlediği gedikleri artık devlet bizzat kendisi belirleme yoluna gitmiştir. Bu uygulama değişikliği ile gedik sisteminde bir yol ayrımı yaşanmıştı.

Gedik Sisteminde yaşanan bu yol ayrımı ile birlikte artık Gedik, tarihsel anlamından soyutlanmış, dünya ticaretiyle entegre olan Osmanlı ekonomisinde lonca esnafını güçlü tutma adına devlet eliyle üretim ve ticaret alanında kişi ya da zümrelere verilen piyasada iş yapma, piyasayı kontrol etme, piyasaya hâkim olma ayrıcalığı hakkını gösterir bir belge olmuştu. (Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.II, 1995)

Piyasada iş yapma hak belgesi olan gedik belgesi sahibi olunmadıkça, esnaf olunamaz, ticaret yapılamaz, sanat icra edilemez, dükkân açılmaz, satış yapılamaz idi. Gedik belgesi olmayan bir kişi, mahir bir usta bile olsa üretim ve satış yapamamaktaydı. Üstelik bu belgeye sahip olmak çok zorlu bir süreçti. Gedik sahibi olmak için kişiler belli bir sermayeye, iş yapmak istediği sektördeki lonca üyelerinin onayına ve de devlet onayına ihtiyaç duymaktaydı. Bu üç şartı yerine getirmek için ciddi emekler sarf edilmesini gerektirmekteydi.

Zorlu bir süreç sonucunda alınan gedik belgesi esnaf için bir garanti olduğu gibi ona yetkinlik ve prestij kazandırıyordu. Gedik sahibi olmak iş hayatında artık bir vasıf olmaktaydı. Gedik sahibi esnaflar, gedik belgeleri sayesinde piyasadaki kolaylıkla mal ve hizmet alabildikleri gibi gediklerini rehin bırakarak borç alabiliyorlar ve böylelikle kaynak sıkıntısı yaşadıkları anda kendilerine kaynak yaratabiliyorlardı. Borcu ödeyemedikleri takdirde ise alacaklılar hiçbir sıkıntı yaşamıyor, gedik hakkını satarak alacaklarını tasfiye ediyorlardı. (Kal'a, 2003). Bu şekilde iflas eden ya da borcunu ödemediği ölen esnafın gedik hakkı esnaf kâhyası aracılığıyla satılmaktaydı. (Kütükoğlu, 2018)

Gediklerin, sahipleri tarafından varislerine miras bırakılabildiği gibi satışı da yapılabilmekteydi. Gediklerin miras, satış gibi nedenlerle el değiştirmesi işinde, kadı ve muhtesipler sorumlu mercii idi. Bir kişi eğer gedikini satarsa veya bir şekilde devrederse iş yapma hakkını satmış, devretmiş olur idi. (Kütükoğlu, 2018)

Devlet, gediklerin hangi şartlar altında kimlere verileceği kararını aldığı gibi gediklerin hangi iş kollarına ne sayıda verileceğini ya da değişen ihtiyaçlar

doğrultusunda yeni gedikler oluşturulması kararını da alan merciiydi. Bu doğrultuda devlet, işlerin durgunlaştığı alanlarda gedik sayısını azaltabildiği gibi daha yoğun faaliyet gösteren ve de talebi karşılayamayan alanlarda ise yeni gedikler vererek, söz konusu alanlarda daha fazla kişinin faaliyet göstermesini sağlayabilmekteydi. (Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediyye, C.II, 1995).

Gedğin esas itibariyle esnaf zümresine devlet tarafından verilen bir iş yapma belgesi olduğunu belirtsek de gedikler zamanla devlet tarafından esnaf dışındaki kişilere de verilmeye başlanmıştı. Devlet adamları kârlı buldukları sanat ve ticaret alanlarında bizzat kendileri de gedik sahibi olmaktaydılar. Esnaf haricinde gedik sahibi olabilen devlet adamlarının yanı sıra büyük çaplı işler yapan toptan satıcılar da gedik sahibi olabilmekteydi. (Koyuncu, 2008)

Bunlar haricinde özellikle gedik sistemiyle bütünleşen, sistemin koruyucusu haline gelen yeniçerilere ayrı bir başlık açılması gerekmektedir.

Yeniçeri- Gedik İlişkisi

Osmanlı Devleti 16. Yüzyıl sonu itibariyle ciddi bir mali bunalımla karşı karşıya kalmıştı. Bunun önemli birkaç sebebi vardı. Bu durumu başlatan dünya ticaret anlayış ve ağıının değişmesi olmuştu. Coğrafi keşifler sonrası Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a giden ve Doğu Akdeniz rotasına alternatif yeni bir ticaret rotası bulunmuştu. Buna rağmen Doğu Akdeniz ticaret rotası canlılığını sürdürmeye devam etmekteydi. Bu durum, İngilizlerin ticaret hacmini artırarak ticari bir atılım yapması ve bunu da yeni rota üzerinden yürütmesine kadar sürmüştü. İngilizlerin yeni ticaret ağı, Osmanlının elindeki Doğu Akdeniz Ticaret merkezlerinin dünya ticareti üzerindeki hâkimiyetini sonlandırmış ve bu durum Osmanlı gümrük gelirlerinde ciddi bir kayıp yaşanmasına sebep olmuştu. Bir de bu duruma ek olarak Avrupa ülkelerinde çıkan Merkantilizm akımının etkisiyle Avrupalı ülkelerin yabancı mamul mallarını ülkelere sokmama kararı alması, Osmanlının dış pazarlarını büyük ölçüde kaybetmesine sebep olmuştu. Her iki gelişmede ülke gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştı. (Pamuk, 100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 1988)

Merkantilist anlayış gütmeyen Osmanlı Devleti ise ihtiyaçları doğrultusunda Avrupa'dan mal almaya devam ederek Avrupa'nın pazarı haline gelmişti. Avrupa ile artan ticaret sonucunda Avrupalı tüccarlar Osmanlı hammaddelerini ihraç ve kendi

işlenmiş ürünlerini de ithal ederken ödemelerini yenedünyadan gelen altın ve gümüşle yapmış bunun sonucu olarak yurtdışından gelen bu değerli yabancı altın ve gümüş sikkeler, Osmanlı sikkelerinin değersizleşmesine yani enflasyona sebep olmuştu. (Pamuk, Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 2019)

Ticari hayatta söz edilen gelişmeler sonucunda gelir kaybı yaşayan Osmanlı Devleti için tarımsal üretimde de sorunlar baş göstermekteydi. Osmanlı tarımsal üretimindeki artış, nüfus artış hızını yakalayamıyor ve bunun sonucunda tarımsal üretim ülke ihtiyacını karşılayamıyordu. Bir de tüm bunlara ek olarak dönem itibariyle artan savaşlar sebebiyle askeri harcamaların artması söz konusuydu. Üstelik 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyıl başında Avrupa’da gelişen askeri teknoloji ve savaş stratejileri sayesinde Avrupa’nın savaşlarda Osmanlı Devletine ciddi bir üstünlük kurması Osmanlı ordusunun seferlerden eli boş dönmesi durumunu doğurmaktaydı. Sonuç itibariyle Osmanlı Devletinin yaşadığı tüm bu olumsuzluklar ülkede mali bir buhran yaratmıştı. (Pamuk, 100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 1988)

Ülkedeki enflasyon nedeniyle maaşlarının alım gücü düşen yeniçeriler durumdan hoşnutsuzdu. Üstelik devlet, içinde bulunduğu mali buhran nedeniyle yeniçerilere maaş ödemelerinde zorluk yaşamaya başlamıştı. Osmanlı Devletinin yaşadığı bu para sıkıntısı, ilkin devlet memurlarının ve yeniçerilerin maaş karşılığı olarak gedik vergilerini almalarıyla ve daha sonraki süreçte ise bizzat kendilerinin gedik sahibi olmalarıyla sonuçlanmıştı. Böylece “yeniçeriler, sadece asker kimlikleriyle değil, aynı zamanda lonca üyesi olarak faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardı. Bu süreçle, çoğu zaman yeniçerilerin sınıfsal bir kimlik olarak tanımlanabilecek olan asker kimliklerini kaybetmeksizin yine sınıfsal bir kimlik olan esnaflığa geçişleri söz konusu olmuştu.” (Bilgin, 2007)

Yeniçerileri, askerlik görevlerinin yanında esnaflığa yönelten sürecin temel nedenlerinden biri devletin, özellikle 16. yüzyılın son dönemlerinde lüzumsuz yere yeniçeri alımı yapmasıydı. Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatının son döneminde 10-12 bin olan yeniçeri sayısı her geçen yıl artarak IV. Murat döneminde 46 bini bulmuştu. Bu duruma Kemankuş Mustafa Paşa tarafından müdahale edilip yeniçeri sayısı 17 bin civarlarına çekilse de sonraki dönemlerde gerek devletin sürekli savaş içerisinde olması gerekse yeniçeriliğin rüşvetle alınıp satılmasına bağlı olarak yeniçeri sayısının durdurulamaz şekilde artması sonucunda, yeniçeri nüfusu 1655 tarihinde 80 binin

üzerine çıkmıştı. (Uzunçarşılı, 1988). Yeniçeri sayısının fazlalığı ve devletin onların maaşlarını ödeyememe sorunu esnaf yeniçeri kavramını ortaya çıkarmıştı.

Devşirme sisteminde, yeniçeriler acemi oğlan statüsünde yer alırken yanlarına yerleştirildikleri Türk ailelerinden zanaat öğrenerek üretimde belli bir birikime sahip bulundurulmuşlardı. Dahası devlet, yeniçerileri inşaat ve bayındırlık hizmetleri gibi işlerde ve birçok başka alanda kullanarak bunların askerlik mesleğinin yanında başka işlerle uğraşabileceği yetiyi kazanmalarını sağlamıştı. (Goodwin, 2011). (Kafadar, 1981) Yönetim, bunu hazır iş gücünü kamu yararına kullanmak amacıyla yapmış olsa da kendi eliyle yeniçerileri meslek sahibi yapmıştı. Yeniçerilerin askerlikten kazanç sağlayamayınca gedik vergilerini maaşlarına karşılık almakla yetinmeyip, esnaflığa yönelmelerinin bir sebebi de bu olsa gerektir.

Esnaflığa soyunan yeniçeriler belli bir kesime mensup olmayıp üst düzey yeniçerilerinde, daha alt düzey yeniçerilerinde esnaflık yaptığı görülmekteydi. Hangi düzeyden olursa olsun ekonomik hayatta aktif hale gelen yeniçeriler, askerlik mesleğinin kendilerine kazandırdığı güç sayesinde üretim ve ticaret alanlarında güçlü bir zümre haline gelerek devlete ve lonca teşkilatına kendilerini kabul ettirmişlerdi. (Quataert, 2004) Osmanlı yönetimi, ülkenin içinde bulunduğu mali buhran nedeniyle yeniçerilerin üretim ve ticaret hayatında aktif rol oynamasına mani olamayınca en azından lonca sistemini bozmaması şartıyla duruma ses çıkarmamıştı. Devletin bu duruma ses çıkarmaması lonca esnafı ve yeniçeriler arasında ciddi sorunlar yaşanmasına sebep olmuştu.

Yeniçerilerin asker kimliklerinden ötürü sahip oldukları güç sayesinde usulsüzlük yapmaları (narh fiyatlarına uymamaları, esnafın hammaddeye ulaşmasına engel olmaları gibi) lonca düzenini bozarken, yeniçerilerin ciddi bir kazanç elde etmesini sağlamıştı. (Doğan, 2014). Yeniçerilerin bu tutumları merkezi fiyatlandırma sistemi olan narh sisteminin uygulanmasına engel olmuş narh sistemini fiili olarak ortadan kaldırmıştı. Sonuçta yeniçerilerin esnaflığa yönelmesi Osmanlı ekonomi sisteminin kilit taşlarını yerinden oynatmıştı.

Yeniçerilerin esnaflığa soyunduğu 16. yüzyıl itibarıyla lonca esnafıyla yeniçeriler arasında lonca düzenini bozma nedeniyle bir çatışma durumu yaşanmakla beraber yüzyıl boyunca yeniçerilerin esnaflaşma oranı hızla artmaya devam etmiş ve

esnaf yeniçeri çatışması da zamanla azalmıştı. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde söz konusu çatışmalar azaldığı gibi bu iki zümrenin aralarında karşılıklı çıkar ilişkisi doğrultusunda ortaklık geliştirdikleri ve esnaf yeniçeri entegrasyonu sağlandığı görülmektedir. (Yi, 2018) s. 133-138. (McGowan, 2004)

Esnaf yeniçeri ortaklığı mevcut koşullar altında büyük oranda esnaftan bağımsız bir şekilde gerçekleşmişti. Esnaf, yeniçerilerin pervasız tutumları karşısında 1651 ve 1658 yıllarında ayaklanma çıkarmışsa da bir sonuç elde edememişti. (Kafadar, 1981) Esnaf yeniçerilerin zorbalıkları karşısında zor duruma düşmüşse de zamanla duruma ayak uydurarak yeniçerilerle çıkar ilişkisi içine girmeyi bilmişti. 18. yüzyıla gelindiğinde ise ülke genelindeki tüm Müslüman lonca esnafının yeniçeri olduğu görülmekteydi. Esnafların yeniçeri olmasının temel sebebi yeniçerilerin asker oldukları için vergiden muaf tutulması hakkından yararlanma isteğiydi. (Quataert, Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922), 2016) . Bu durumda yeniçeriler esnaflaştığı gibi esnafta yeniçerileşmişti.

Nüfuz açısından daha etkin olan üst düzey yeniçeriler bir nevi mafya tavırları sergileyerek esnafları kendi koruması altına almıştı. Sözü edilen üst düzey yeniçeriler, sahip oldukları askeri güçle loncaların ayrıcalıklarının korunması ve özellikle kırsal alandaki üretimin yasaklaması için devleti sıkıştırarak, loncalara karşı rekabetin önlemesi yönünde baskı yapmaktaydı. Böylece askeri güç olan yeniçerilerle ekonomik ve toplumsal güç olan loncalar birleşerek kendi çıkarları doğrultusunda yönetime baskı uygulayarak kurdukları düzeni devam ettirmekteydi. Esnaf ve yeniçeriler, üretim ve ticaret hayatını elde ettikleri gedikler aracılığıyla tekellerinde tutarak kendileri dışında hiç kimseyi sektörlerine sokmamaktaydılar. Bu durumda esnaflar, yeniçeri işbirliği ile kendi çıkarlarına yönelik uygulamaların ortaya konmasından oldukça memnundu. (Quataert, Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922), 2016)

Gediğin Tarihsel Süreci ve Ortadan Kalkışı

Lonca esnafı, Osmanlı Devleti'nin Batı ile ticari etkileşiminin artması nedeniyle uğrayabilecekleri ticari zararlara karşı yeniçeri ocağının siyasi gücünü arkasına alarak gedik uygulamasını kendi lehlerine kullanmıştı. Lonca esnafı, Gedik sistemi ile kendilerine tanınan korumacı politika ve destek sayesinde, Avrupalı yabancı devletlerin

ticari üretimleri ile rekabete girmemiş ve bu sayede uzun yıllar boyunca ayakta kalmayı becerebilmişti.

Gedik sistemi, amacına uygun olarak gedik sahibi esnaf ve tüccarları koruyarak ayakta tutsa da genel olarak Osmanlı ekonomisine ciddi zararlar vermişti. Gedik sahibi olmayan kişilerin üretim ve ticaret yapması engellendiği için ülkenin üretim ve ticaret hacmi büyüyememişti. Avrupa, özel teşebbüslerin yarattığı üretim ve ticaret hacmi sayesinde, üretim ve ticaret ağını hızla genişletip ciddi kazançlar elde etmişti. Avrupa’da durum bu iken Osmanlı Devletinin gedik usulü ile sınırlı sayıdaki ayrıcalıklı bir grup hariç yerli üretici ve tüccarları barındırmaması, ülkenin üretim hayatı ve dolayısıyla ekonomisinin her geçen gün küçülmesine ve yok olmasına sebep olmuştu.

Yönetimin, ülke ekonomisinin her geçen gün daralarak yok olması pahasına gedik sistemini yürürlükte tutması, Avrupa’nın aksine üretim ve ticaretin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi yönünde herhangi bir hamle de bulunmaması, yeniçeri-gedik ilişkisinin siyasal bir yansımasıydı. Padişahlar açısından, devlet adamları ve halk karşısında yeniçerilerin desteğiyle mutlak güç olmak ve de yeniçerilerin iktidarlarına tehdit oluşturmaması, ekonomi çarklarının dönmesinden daha önde gelmiş olmalıdır. Osmanlı yönetimi tarafından, mutlak hâkimiyetlerinin sağlanması karşılığında yeniçerilerin istekleri doğrultusunda, gediklerin yaşatılması ve gediklere karşı oluşacak rekabet önlenmişti.

Osmanlı yönetiminde, ilk kez III. Selim gediklerin üretimi daraltması, piyasayı kontrol etmesi, fiyat artışlarına sebep olması konularını gündemine almıştı. 1795 yılında helvacıların kendilerinden başka kimsenin sektörlerinde üretim ve satış yapmaması konusunda devlet güvencesi talep etmesi, bu isteğin kamu zararı oluşturacağı düşünülerek reddedilmişti. Bu olay III. Selim’in, Gedik sisteminin ürünler üzerinde enflasyon yarattığını görmesini sağlamıştı. III. Selimin aynı yıl yayımladığı kararnameye göre; tekellecilik yalnızca hayati önem taşıyan ürünleri üreten sektörlerle, sektörlerin devamlılığının sağlanması için verilmeliydi. (Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.II, 1995).

III. Selim, gediklerle ilgili yaptığı düzenlemede miras işlerinde mülkle gediği birbirinden ayırmıştı. Artık mülk değil yalnız üretimin devam etmesini sağlayacak alet edevat varislere kalacaktı. Böylece mülk sahibi, mülkü üzerinde tasarruf hakkını geri

kazanmış oluyordu. Yine bu düzenlemede *Havai Gedik* (belirli bir yeri olmayan) verilmesi yasaklanırken, sabit gedik verilmesi zorlaştırılmıştı. Bu tür gedikler ancak padişah ve sadrazamın izniyle verilebilecekti. Mevcut gediklerin önceden belirlenen kurallara göre varlıklarını sürdürecekleri belirtilmekteydi. (Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.II, 1995) Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere III. Selim, Gedik sisteminde bazı sınırlamalar yapmakla beraber gedik uygulamasının kaldırılması düşüncesinde değildi. Söz konusu düzenlemeyle padişah, gedik usulünü kaldırmıyor sadece sistemin aksayan taraflarına müdahale ediyordu. Zaten III. Selimin yeni gedikler vermesinden, sistemin kendisinden değil aksayan yönlerinden şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik bu tarz bir düşünceye sahip olsaydı bile gediklerin savunucusu yeniçerileri karşısına alacak gücü bulunmamaktaydı.

II. Mahmut döneminde gedik sisteminde önemli gelişmeler yaşanmıştı. II. Mahmut, piyasalarda talep edilmeyen bazı gedikleri kaldırırken modern yaşamın getirdiği yeniliklere yönelik başka sektörlerle gedik hakkı tanımıştı. Gediklerin, ticarete rehin bırakılması uygulamasını önlemeye çalışmıştı. (Kaya, 2013)

II. Mahmut yenilikçi bir padişah olarak ülkenin modernleşmesi için değişimler yapmaktaydı. II. Mahmut'un yaptığı en dramatik değişim 1826 yılında yeniçeri ocağını kaldırması olmuştu. Yeniçeri ocağının kalkması gediklere vurulmuş ciddi bir darbeydi. Gedik esnafı, kendilerinin tekel olma, piyasaya hâkim olma ayrıcalığını sağlayan en büyük savunucularını kaybetmişti. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması yönetimin gedikler üzerindeki tasarrufunu daha kolay hale getirmişti.

II. Mahmut, yapmak istediği yenilikler için kaynak bulmak adına düzenlemeler yaparak gedikleri vakıf çatısı altında birleştirmişti. Modern tekniklerle çağdaş üretim yapacak kişilere sınırsız gedik verileceğini belirtmişti. (Kaya, 2013)

1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile İngiliz tüccarlar için gümrük vergisi ihracatta %12, ithalatta ise %5 'e sabitlenmiş, ticarete tekel uygulaması ve iç gümrükler ortadan kaldırılmıştı. Böylelikle Osmanlı Devleti, İngiltere için tek taraflı pazar haline dönüşmüştü. Bu anlaşma türevlerinin daha sonraki süreçte diğer Avrupa devletleri ile de imzalanması sonucunda, Osmanlı Devleti tüm Avrupa'nın tek taraflı pazarı haline alarak serbest ticarete açılmıştı. (Önsoy, 1988). Bu şekliyle Balta limanı anlaşması tekelciliğin

kaldırılmasıyla ilgili hükümleri ve Avrupalı tüccarların serbest dolaşım hakkına sahip olması bakımından gedik sistemine indirilmiş bir başka ciddi darbeydi.

Fakat gedik sisteminin çöküşünü tamamen Balta Limanı anlaşmasına bağlayamayız. Çöküş, sistemin kendi içinde yozlaşması ve çağın gerçeği olan serbest piyasanın ülkeye hâkim olmasından kaynaklanmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki bu koşullar altında gedik sisteminin çökmesi, lonca esnafının darbe alması üretimi bitirmemiştir. Çöken sistemdir üretim değil. Bunun ayrımını yapmak gerekmektedir.

Balta limanı anlaşması ve türevleri, Osmanlı Devleti için çok ağır sonuçları olan bir anlaşma olsa da ülkede sermayenin birikimine engel olan ana sebep değildir. Mevcut sistemde yer alan imalatçılar yok olmamışlardır. Esnaflar- üreticiler, varlıklarını sürdürmekle birlikte sektörlerindeki payları azalanlar olduğu gibi yabancı tüccarlarla rekabet eden sektörlerinde varlıklarını sürdürebilenlerde mevcuttu. Bu duruma iyi bir örnek olarak dokuma sektöründeki üreticiler gösterilebilir. Önceden dokuma sektöründeki üreticiler, üretimde kullandıkları ipliği kendileri üretip dokuma yaparken sonraki süreçte Osmanlı'nın Avrupa'nın tek taraflı pazarı olmasından sonra gerek Avrupa'nın hammaddeleri piyasadan toplaması nedeniyle ham madde bulamamasından gerekse maliyetlerin düşürülmesi gerektiğinden daha uygun fiyatı olan Avrupa ipliklerini kullanarak dokuma malları üretip pazarlarda Avrupa dokumalarıyla rekabet etmeye başlamışlardı. Böylece yerli üretici direnişinin sonucunu almış ve Avrupalıların tüm engellemelerine rağmen iç pazarlardaki varlıklarını korumuşlardı. (Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, 2018) (Quataert, Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922), 2016)

Gedik sisteminin tarihsel sürecine geri dönecek olunursa, gedikle ilgili önemli bir gelişmede 1853 yılında yaşanmıştı. Bu tarihte ticarete inhisar usulünün kaldırılmasıyla gedik, imtiyaz ve ruhsat anlamını yitirerek ilk zamanlardaki örnekleri gibi sadece tasarruf hakkı olmuştu. (Düstur, Tertib I, C.1, 1873(1289))

1856 yılında *Islahat Fermanı* hükümleri doğrultusunda her bir vatandaşa hangi zümreden olduğu fark etmeksizin serbest ticaret hakkı tanınmıştı. 17 Haziran 1861 yılında ise *Gedik Nizamnamesi* yayınlanmıştı. Bu nizamname ile yaşanan türlü sorunlardan dolayı daha fazla gedik verilmesinin uygun olmadığı kararı alınmıştı. Aynı zamanda Evkaf-ı Hümayun Hazine-i Celilesi ve Şeriyye Mahkemeleri tarafından gedik

senedi verilmesi yasaklanmıştı. Nizamnamede 1831 senesi öncesindeki gediklerin varlığını koruyacakları, sözü edilen tarihten sonra verilen gediklerin geçersiz olduğu belirtilmişti. Yine bu nizamname ile tüm gediklerin tek bir merkeze bağlı olarak denetlenmesi ve hukuksal işlerin yürütülmesini sağlamak amacıyla tüm gediklerin (Galata, Eyüp, Üsküdar mahkemelerine bağlı gedikler hariç) İstanbul mahkemesine bağlanması kararlaştırılmıştı. (Düstur, Tertib I, C.1, 1873(1289)).

Gedik sisteminin sona erdirilmesi ise Meşrutiyet döneminde gerçekleşecekti. Milli bir iktisat yaratmaya çalışan Meşrutiyet yönetimi bu konuda kararlı ama çok geç kalmış adımlar atacaktı. Meşruti yönetim, milli bir iktisat yaratma adına ticarete eşitlik hatta Türk ve Müslümanları destekleyen bir politika güdecekti. (Toprak, 1995). Çünkü Osmanlı toplumunda gayrimüslimler, iç gümrüklerden muaf olabilmek ve Avrupalı tüccarlarla aynı şartlarda ticaret yapabilmek için Avrupalı devletlerin konsolosluklarından aldıkları berat adı verilen belgelerle ticaret yaparak ülkenin en ücra köşelerine kadar Avrupa mallarının ulaşmasını sağlamakta ve bu işten ciddi kazanç elde etmekteydi. Bu durumda Gayri Müslim toplum ve Türk ve Müslümanlar eşit şartlarda ticaret yapamamaktaydılar ve Gayrimüslimlerin hâkimiyetine bağlı olarak, Türk ve Müslümanlar, ülke ticaretine dâhil olamamaktaydılar. Bu durumu gören Meşruti yönetim, 1911 yılında milli ve bütünleşik bir piyasa oluşturmak adına iç gümrükleri tamamen kaldırmış ve yerli üretici ve tüccarlara eşit imkânlar sağlamıştı. (Toprak, 1995)

Meşruti yönetim, sonraki süreçte de eşit ticaret söylemlerine uygun olarak 1 Mart 1913 tarihinde sadrazam Mahmut Şevket paşa imzalı “*Gediklerin İlgası Kanun-ı Muvakkati*” adlı kanunu yayımladı. Bu kanunla İstanbul ve Bilad-ı Selase denilen Galata, Üsküdar ve Eyüp bölgelerindeki gedikler kaldırılmış ve böylece gediklerin neredeyse tümünün İstanbul ve sözü edilen diğer bölgelerde bulunmasından ötürü Gedik Sistemi büyük oranda yok olmuştu.¹⁵

Loncaların Şirketleştirilme Çabaları

Lonca sisteminin kaldırılışına değinecek olunursa; Loncalar bahsedildiği üzere şehirli üreticilerin bir araya gelerek bir teşkilat kurmalarıyla meydana gelmişti.

¹⁵BOA, A.} DVN. MKL,54-24.22.3.1331

Loncalar, Osmanlı Devletinin çok uzun yıllar boyunca üretim ve ticaret hayatının temel yapı birimi olmuştu. Tarihsel süreçte Loncalar değişen ekonomik şartlardan dolayı ayakta kalmak için ciddi mücadeleler vermişti. Loncaların gedik sistemiyle uzun bir süre piyasaya hâkim olmaları ve piyasayı kontrol etmeleri en büyük savunucuları ve destekçileri olan yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar devam etmişti.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte lonca sistemini koruyan, loncalara devlet garantisi ve tekelcilik veren anlayış ortadan kalkmış ve bu zamandan sonra devlet, piyasalara loncaların lehine yaptığı müdahalelerden vazgeçerek politika değişikliğine gitmiş, üretim ve ticarete serbestlik sağlamıştı. Gediklerinde 1853 yılı itibarıyla sadece tasarruf hakkı haline dönmesi ve Islahat fermanı sonrası her bireyin serbest üretim ve ticaret yapma hakkı alması gibi gelişmeler sonucunda lonca teşkilatı dağılıp süreci yaşamıştı. Dağılan esnaflar bireysel olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişti. (Quataert, 19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914, 2004). Başka bir deyişle Loncalar, Tanzimat reformlarıyla her alanda kendini gösteren modern devlete geçiş sürecinde büyük ölçüde bağımsız bir üretim biçimine dönüşecek şekilde parçalanmıştı.

Sanayi devrimi sonucunda tüm dünyada yaşanan sanayileşme sürecine Osmanlı Devleti de dâhil olmuştu. Osmanlı yönetimi, ülke sanayisini oluşturma ve geliştirme çalışmaları yapması amacıyla 1866 yılında Islah-ı Sanayi Komisyonu adı altında bir heyet kurmuş bu heyet ülkeyi bir sanayi ülkesine dönüştürme adına bazı kararlar almıştı. Islah-ı Sanayi Komisyonu üyeleri ülkenin genel ekonomik durumunu inceledikten sonra bir rapor yayımlamıştı. Yayımlanan rapora göre sanayiye iyileştirme yolunda; gümrük resimlerinin arttırılması, esnaf toplumunun şirketler kurularak bir şirket çatısı altında birleştirilmesi, bu şirketlere sermaye bulunması, sanayi mekteplerinin açılması, sergiler yoluyla yerli malının halka tanıtılması gibi adımlar atılması gerektiği bildirilmişti. (Avni, 1937) (Kara, 2010)

Islah-ı Sanayi Komisyonunun önerileri doğrultusunda yönetim, dağılan ve varlığını bireysel olarak sürdürmeye çalışan lonca esnafını anonim şirketleri çatısı altında birleştirme kararı almıştı. Yönetimin düşüncesine göre; söz konusu anonim şirketlerle her sektörden esnaf grupları bir araya getirilecek ve bunların üretimleri, devletin onlara sağlayacağı kolaylıklarla seri üretime dönüştürülecekti. Böylece Osmanlı üreticisi, Avrupalı tüccarlarla rekabet edebilecekti. (Avni, 1937)

Osmanlı yönetiminin kentli esnafı kurtarması için çare olarak oluşturduğu bu şirketler ekonomik buhranlarla boğuşan devletin gerekli sermayeyi sağlamakta zorlanmasından dolayı ciddi sorunlar yaşamıştı. Türlü zorluklarla sermaye bulunarak oluşturulan şirketlerin de çoğu Avrupa üretim teknikleri ve ticaretiyle baş edemeyerek başarısız olmuştu. Kurulan şirketlerin çok küçük bir kısmı başarılı olup, ayakta kalmayı başarabilmişti. Genel olarak Osmanlı esnafı şirketleştirme projesi, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. (Önsoy, 1988) (Avni, 1937)

3.2 Islahhanelerin Kuruluşu

Modernleşme sürecinde, Osmanlı Devletini harekete geçiren iç dinamikler değil dış dinamikler olmuştu. Bunun sonucu olarak Osmanlı bürokrasisi modernleşme politikalarını dış dinamiklere endekslemişti. Osmanlı modernleşmesinin, odak noktası Avrupa modern-teknolojik askeri sistemiydi. Bu sebepten dolayı başlatılan modernleşme hareketi askeriyeğe yönelikti. Yönetim için ordunun modernleşmesi temel hedefti. Bu hedef için Avrupa'nın, modern askeri tekniğinin ve modern teçhizatlarının kullanımının orduya öğretilmesi gerekmekteydi. Bu durum, Batı tarzı eğitim veren modern askeri okullar açılmasını zorunlu kılmıştı. Gereksinimler doğrultusunda mesleki bilgilerin edindirilmesine yönelik açılan söz konusu okullar, Osmanlının ilk modern meslek okullarıydı. Aslında yönetimin askeri okulları açarken ki amacı, eğitimde modernleşme değildi. Doğrusu devletin o dönemde eğitimin modernleştirilmesine yönelik bir politikası bulunmamaktaydı.

Ordunun modernleştirilmesine yönelik kurulan ilk modern askeri meslek okulu *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun*, Osmanlının ilk askeri deniz okulu idi. 1776 yılında I. Abdülhamit tarafından açılan okul, 1770 yılında Rusların, Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakmasının ardından, donanmaya ihtiyaç duyulması üzerine kurulmuştu. Yine bir diğer önemli askeri meslek okulu ise; topçuluk, istihkâm, haritacılık öğrenimi verilmekte olan *Mühendishane-i Berr-i Hümayun* idi. Sözü edilen okul III. Selim tarafından 1795 yılında açılmış askeri kara okuluydu Bu iki okulda sadece ordu mensuplarına yönelikti. (Akyüz, 2018)

Osmanlı Devleti, daha sonraki süreçte modernleşme politikalarına eğitimi de dâhil etmişti. Sivillere yönelik devlet memurları yetiştirecek Batı tarzı modern okullar

açmaya başlamış ancak bu okullarda tıpkı yukarıda bahsedilen askeri okullar örneğinde olduğu gibi toplumun belli bir kesimine yönelik açılmıştı. Başka bir deyişle Batı tarzı modern eğitim kurumları devlete hizmet edecek toplumun belli bir zümresine yönelikti.

Modern eğitimin sadece askeri ve bürokrasi alanında olmasına ve yine sadece toplumun belli bir kesimine ait olmasına Mithat Paşa tepki göstermekteydi. Mithat Paşa, Türk modernleşme çalışmalarında ekonomi ve eğitimi iki önemli araç olarak görüyor ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda teknik ve çağdaş eğitimin tüm topluma yönelik olarak verilmesi gerektiğine inanıyordu. Ayrıca Mithat Paşa, teknik eğitim ve üretimin birleştirilmesiyle sanayinin geliştirilebileceğini savunmaktaydı. “Mithat Paşaya göre; Osmanlı devlet adamlarının, askeri ve diğer okul açmaya harcadıkları çabanın, teknik eğitim verecek ve ülkenin sanayileşmesinde etkin rol oynayacak teknik okullar açılmasına harcanması gerekliydi.” (Ortaylı, 1986)

Mithat Paşa, iç dinamiklerin göz ardı edilerek gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme çabalarının eksik olduğunu görmüş olacak ki iç dinamiklerin de modernleşme politikalarına dâhil edilmesini savunmaktaydı. Osmanlı devlet adamları, genel olarak kurumları değiştirme, iyileştirme, modernleştirme düşüncesindeyken Mithat paşa bundan daha ileri bir perspektifle tüm toplumu modern bir topluma dönüştürme düşüncesindeydi. Ona gelinceye kadar devlet adamları, sadece askeri alanda ilerlemek, ordu mensuplarını ve devlet memurlarını eğitmek ve de modern bir görünüme kavuşturmak amacındayken Mithat Paşa, modernleşmeyi belli alanlarda, belli bir zümreye mal etmeyerek değişimi, gelişimi, modernleşmeyi tüm topluma yayma amacını taşımaktaydı.

Mithat Paşanın eğitimle ekonomiyi bütünleştirerek halka teknik eğitim verme ve bu sayede ekonomiyi ihya etme düşüncesi ıslahhaneler projesinde hayat bulmuştu. Mithat Paşa, kurduğu ıslahhaneler sayesinde hem sosyal devlet olma hem de halka, devlet eliyle üretim ve sanayiye yönelik eğitim verilmesi yönünde bir yenilik başlatmış bulunmaktaydı. Islahhaneler projesiyle sivil halk, modern teknik eğitimle tanışacak ve üretimde modernleşme tüm topluma mal edilecekti.

3.2.1. Mithat Paşanın Kurduğu İslahhaneler

Mithat Paşa, ülkeyi içinde bulunduğu ekonomik buhrandan kurtarmak için çağdaş bir ekonomi oluşturmayı hedeflemiş ve bu hedefi halkla beraber tutturmak istemişti. Valilikleri süresince Mithat Paşa Osmanlı Devletinde birçok ilklere imza atmıştı. Ekonomide; tarımsal etkinliklerin gelişmesi yönünde Avrupalı devletlerle eş zamanlı olarak kooperatifçilik uygulaması başlatmış tarımsal üretimi artırarak ekonomiyi canlandırmıştı. Çiftçiler için üretim desteği olması amacıyla menafi ve emniyet sandıklarını kurarak tarımsal bankacılık sisteminin temelini atmıştı. Sanayi üretimine yönelik ise; İslahhane adındaki halka yönelik sanat okullarını açarak, sanat üretimiyle modern eğitimi birleştirmişti. İslahhaneler vasıtasıyla üretim teknolojisindeki modern yöntemlerle halkı eğiterek çağdaş üretim faaliyetlerini arttırmıştı. Üstelik açtığı ıslahhanelerde kimsesiz, yardıma muhtaç çocukları eğiterek sosyal devlet kavramını Osmanlı gündemine getirmişti. (Ecevit, 2009)

İslahhane projesi ekonomiye yönelik olduğu kadar toplumsal birlikteliğe de hizmet etmekteydi. Osmanlıcılık fikri doğrultusunda Müslüman ve Gayrimüslim çocukların bir arada olduğu karma eğitim veren ıslahhanelerde yüzlerce çocuk devletin himayesine alınarak zararlı etkilerden uzak tutulup, mesleki eğitim alacaktı. Aynı zamanda Osmanlı iç pazarını tehdit eden yabancı metaların karşısında yerli üretime hizmet eden kalifiye bir sınıf oluşturulacaktı. (Koç, 2007)

Mithat paşa 1863 yılında Niş valiliği sırasında, 5-12 yaş arası kimsesiz çocukların toplatılarak her bir çocuğa kendi dinine göre temel eğitimin yanında sanat eğitiminin de verildiği ve de başlangıçta 42 çocuğun barındığı bir ıslahhane kurmuştu. Böylelikle Mithat Paşa kendisinin ve Osmanlı Devletinin ilk ıslahhanesini açmıştı. (Göyünç, 1982)

29 Şubat 1864 tarihli arşiv belgesinde Mithat Paşa, sadarete kurduğu Niş İslahhanesi hakkında bilgi vermektedir. Arşiv belgesinde Mithat Paşa; Kimsesiz çocukların sokaklarda şurada burada kalıp kötü huy edinmelerini bunun sonucunda hapishaneye düşmelerini önlemek istediğini, bir memlekette bu tür fakirlerin ve aciz yetimlerin geçindirilmesinin o ülkenin halkının borcu olduğunu bu nedenlerle söz konusu ıslahhaneyi kurduğunu belirtmektedir. İslahhanede 10- 12 yaşından aşağı kimsesiz çocukların dinlerine göre eğitildiği ve bu çocuklar arasında biri katil ikisi hırsız üç suçlu çocuğunda olduğu ve tüm bu çocukların topluma kazandırılması için

çalışıldığını, bu kurumun isminin bu nedenle ıslahhane olduğunu bildirmektedir. Bölgede bulunan değirmenin, han ve debbağ hanenin gelirlerinin ıslahhanenin idaresi için kullanıldığını ve şimdilik merkezden para istemediğini vurgulamaktadır. Ayrıca yine aynı belgede Mithat Paşa ıslahhane yararına dava davetiyesi basma uygulamasına giderek tanesini birer ikişer pareye mal edip davetiye gönderilenlerin 25 pare ödediklerinden ve bu satıştan ıslahhane yararına toplamda beş -on bin kuruş gelir elde edildiği de bildirilmektedir.¹⁶

Mithat Paşanın, Niş'te kurduğu ıslahhanenin başarıya ulaşması sonucunda öğrenci sayısı her geçen gün artmış, mevcut ıslahhane binası ihtiyaçları karşılayamayınca yardımlarla 50 bin kuruş para toplanarak 150 çocuğun barınabileceği, eğitim görebileceği, sanat öğrenebileceği yeni bir bina yapılmıştı. Buraya 120 çocuk yerleştirilmiş ayrıca suçlu çocuklar için kalacakları özel alanlar yapılmıştı. Suçlu çocukları hapse atıp toplumdan dışlamak yerine burada kendilerine ayrılmış özel alanlarda kalacakları ve cezalarının bitimine kadar sanat öğrenip, sanatlarını icra etmeleri imkânı sağlanacaktı. (Ferlibaş, 2013)

Niş Islahhanesinde sanat eğitimi dâhilinde; terzilik, kunduracılık ve sonradan eklenen debbağlık bölümleri mevcut olup çocuklara burada Osmanlı Rumeli askerlerine yönelik üretim yaptırılıyordu. Söz konusu Islahhane üretimde ciddi bir başarı yakalamıştı. Öyle ki gazetelerde çocukların bir günde otuz adet üniforma ve de yirmi beş adet kundura ürettiklerinden bahsedilmekteydi. Çocukların ürettiklerinin satımından gelen para ise yine diğer kalemler gibi ıslahhaneye gelir olarak aktarılmaktaydı. Niş Islahhanenin tüm varlıklarından elde edilen gelirler ve yapılan satışlardan elde edilen gelirler toplanınca yıllık olarak iki yüz bin kuruş elde ettiği söylenmekteydi. (Ferlibaş, 2013)

Mithat paşa 1864 yılında yapılan vilayet düzenlemesiyle Tuna vilayeti valisi olduğunda, bu kez tüm vilayette Bulgar halk arasında yayılan milliyetçi düşünceye karşı Osmanlıcılık fikrini yaymak için eğitim hamlesinde bulunmuştu. Vilayetin diğer merkezlerine de ıslahhaneler açılmasının yanı sıra bölgedeki Bulgarların, Rus okullarına gitmesini önleme adına vilayetteki mahalle mekteplerini ve rüştiyeleri de ıslah ederek

¹⁶BOA, İ.MVL, 502-22735,21/09/1280

buralara işlevsellik kazandırmış ve bu okullarda Osmanlıcılık ideolojisini destekleyecek şekilde karma eğitime gitmişti. (Somel, 2019)

Mithat Paşanın Niş İslahhanesi haricinde açtığı diğer ıslahhanelere değinilecek olunursa; Vilayet merkezi olan Rusçuktaki ıslahhane Mithat Paşanın kurduğu ikinci ıslahhanedir. Rusçuk İslahhanesi 1865 yılında Mithat Paşa, padişah Abdülaziz Han, üst düzey devlet yetkilileri ve yöre halkının katkıda bulunduğu büyük çaplı bir yardım kampanyası sonucunda gerekli paranın toplanmasıyla açılmıştı. İslahhane 200 kişi kapasiteli bir binada hizmet vermekte olup, burada terzilik, kunduracılık, debbağlık müretteplik ve sonraki süreçte açılan kâtiplik, kondüktörlük, makinistlik, demircilik bölümleri bulunmaktaydı. İslahhanenin başlıca gelir kaynaklarını, Tuna nehri manzaralı bölgenin ünlü otelinin, çeşitli konumlardaki gayrimenkullerin ve Işıklar Demiryolu İstasyonundaki ambarın kiralari oluşturmaktaydı. Rusçuk İslahhanesinin yıllık geliri beş yüz bin civarında olup söz konusu ıslahhanenin çok ciddi bir gelire sahip olduğu bilinmektedir. (Ferlibaş, 2013) (Koç, Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Mithat Paşa, 2017)

Üçüncü olarak açılan ıslahhane 1866 yılında açılan Sofya İslahhanesidir. Hammadde temini kolay olduğu için dokumacılık alanında eğitim verilip, üretim yapılması için açılan ıslahhanede Rusçuk ve Niş ıslahhanelerinin ilgili bölümünden gönderilen öğrencilerin yanı sıra yöredeki kimsesiz çocuklardan oluşan 100 kadar öğrenci bulunmaktaydı. Sofya İslahhanesinde, diğer iki ıslahhane kadar eğitim yönüne ağırlık verilmeyip daha çok üretime ağırlık verilmekteydi. Bu bakımdan ıslahhanede sadece Türkçe ve de Bulgarca dersleri verilmekteydi. Sofya İslahhanesi, Tuna Vilayetinin askerlerinin üniformaları için şayak, çuha ve astar gibi kumaşlar dokumakla görevli olup, bu iş için ayrıca ıslahhaneye ait bir fabrika kurulmuştu. Bu fabrikada askeriyeye uzun yıllar boyunca öğrenciler tarafından kumaş dokunmuştu. (Ferlibaş, 2013)

Mithat Paşa, sözü edilen bu üç ıslahhanenin yanı sıra Rusçukta bir kız ıslahhanesi açma girişiminde de bulunmuştu. 20 Şubat 1868 tarihli arşiv belgesinde Mithat Paşanın, merkezden muhacir aşarının fazlasından yüz elli bin kuruş ve sonrasında gelecek olanlarla Rusçukta İnas İslahhanesi kurulması için izin istediği görülmektedir. Merkez Mithat Paşanın bu isteğini olumlu karşılayarak, kızların talim ve terbiyeleri için münasip kadınlar bulunup tahsil ettirilmeleri hususuna itina ve dikkat

kılınması hakkında tuna vilayeti valisi devletli paşa hazretlerine cevap vermiştir.¹⁷ Sonraki süreçte padişahın iradesiyle Tuna Vilayetine ve Maliye nezaretine hitaben gönderilen başka bir tezkerede padişahın bu duruma olumlu bakıp söz konusu ıslahhanenin açılması için maliye nezaretine hazinece yapılması gerekenlerin yapılmasını bildirilmiştir. Yine bu tezkerede kızların talim ve terbiyeleri için münasip kadınlar bulunup tahsil ettirilmeleri hususuna itina ve dikkat çekilmiştir.¹⁸

Mithat Paşa söz konusu ıslahhane için yardım kampanyası başlatmış, devlet erkânı ve yöre halkının bağışlarıyla ve muhacirin aşarından gelen yüz elli binin de eklenmesiyle yeterli para toplanmıştı. Bunun üzerine ıslahhane inşa ettirilmiş ve açılmaya hazır hale getirilmişti. Bu sırada Mithat Paşanın merkeze çağırılması üzerine İnas Islahhanesi açılmamıştı. İnas Islahhanesinin açılması Mithat Paşanın bölgeden ayrılması sonucunda ertelenmiş ve nihayet 1872 yılında açılabilmişti. (Ferlibaş, 2013) Buradan anlaşıldığı üzere, İnas Islahhanesi projesi, Mithat Paşanın başarıyla yönettiği fakat elinde olmayan sebeplerle sonlandıramadığı bir projedir.

3.2.2.İslahhaneler Nizamnamesi Hükümleri

İslahhaneler Nizamnamesi, Mithat Paşanın kurduğu ıslahhanelerin yönetilmesi ve işletilmesi konularına dair yazdığı yönetmelikti. Mithat Paşa daha öncesinde geçici talimatnamelerle yönetilen ıslahhaneleri kalıcı hükümlerle düzene sokmak için bu nizamnameyi bizzat yazmıştı. Elli iki maddeden oluşan bu nizamname daha sonraki süreçte tüm Osmanlı ıslahhanelerinin yönetmeliği olacaktı.

Nizamnamenin öğrenci kabul hükümlerine göre; 5- 13 yaş arasında Müslim-Gayrimüslim ayırt edilmeksizin kimsesiz çocuklar okula alınacak ve bu çocuklar burada hem barınacak hem de okuma yazma, dini bilgiler, basit hesap yapma gibi derslerin olduğu temel eğitim ve sanat eğitimi alacaklardı. Aynı zamanda 13 yaşından büyük olmayan suçlu çocuklarda hükümet kararı doğrultusunda okula alınıp cezalarının bitimine kadar ıslahhanede kalıp hem hapis olup hem de sanat öğrenebilecekti. Öğrenciler, bir eğitim gününün sabah ilk iki saati temel derslerini gördükten sonra

¹⁷BOA, İ.MVL,584-26270, 26.10.1284

¹⁸BOA, A.} MKT. MHM,401-14, 06.11.1284

günün kalan kısımlarında öğrenci işçi olarak atölyelerde eğitim görecektlerdi. (Düstur, Tertib I, C.2, 1289)

Nizamnamenin eğitimle alakalı hükümlerine göre; eğitim 5 yıllık olacaktı. Öğrenciler eğitim hayatına beşinci sınıftan başlayacak ve birinci sınıfa gelince mezun olacaktı. Bu sistemde 5. Sınıfta öğrenciler temel eğitime yönelik eğitildikten sonra dördüncü sınıfa geçerek öğrendikleri bilgileri pratikte uygulamaya başlayarak çıraklık eğitimi alacaktı. Üçüncü sınıfa geldiklerinde kalfalık düzeyinde eğitim görecektlerdi. İkinci sınıfta artık kendi başlarına üretim yapacakları bir duruma gelmeleri beklenmekteydi. Birinci sınıfa geldiklerinde ise kusursuz, pazarda satılabilecek ürünler üretebilecek seviyeye gelmelilerdi. Bu seviyeye gelenler ustalık derecesine elde etmiş olarak okuldan mezun olmaktadır. Öğrencilere ürettikleri ürün başına ücret ödenecek bu ücretler öğrenci mezun olana kadar mektep sandıklarında biriktirilerek mezuniyet sonrasında kendilerine verilecekti. Sene sonunda yapılan sınavlarda başarılı olanlar bir üst sınıfa geçer ve başarılı olamayanlar ise sınıf tekrarı yapardı. Üst üste yapılan sınıf tekrarlarında öğrenciler bir alt sınıfta tekrar eğitim görürdü. Öğrencilerin sınıf geçmesinde temel ölçüt mesleki derslerde gösterdiği başarılarıydı. (Düstur, Tertib I, C.2, 1289)

Islahhaneler Nizamnamesinin hükümlerine göre; mezun olanlara iki seçenek sunulmaktaydı. İlki öğrenciyken ürettikleri ürünlerden onlara ayrılan payı alıp kendi işlerini kurmalarını sağlamak ki devlet bunu yaparken çok kontrolcü oluyordu, ikinci seçenek ise günlük ücretle okula hizmet etmeye devam etmektir. Öğrenci hangi seçeneği isterse onu seçebilmekteydi. (Düstur, Tertib I, C.2, 1289)

Nizamnamenin yönetim kadroları ve ıslahhanelerin nasıl idare edileceğine dair hükümleri ise; ıslahhanenin başında Nazır unvanlı bir kişi olup, yöre ileri gelenlerinden oluşan idare meclisinin başkanlığını yapmaktaydı. Sözü edilen meclis ıslahhanenin nasıl yönetileceğine ve parasal işlerine dair karar mercii idi. Bunun haricinde ıslahhanenin idaresinden müdür sorumluydu. Müdürün yanı sıra ıslahhanede, eğitim için Türkçe ve Bulgarca hocası, üretim için ustalar, ıslahhanenin işleyişi için zaptiye müdürü, vekil-i harç, sandık emini, başkâtip ve kâtipler, hizmetli, aşçı, çamaşırcı, kapıcı gibi görevliler bulunmakta olup bu görevlilerin tümü müdüre karşı sorumlulardı. (Düstur, Tertib I, C.2, 1289)

Nizamnamede çocuklara verilecek kıyafetlerden hamama ne zaman gideceklerine, çocuklara kaç öğün yemek verileceğine, çocukların tatil günlerine, yatakhane düzenlerine, öğrenci disiplin etme yöntemlerine, disiplin cezalarına, sınavların yapılma zamanlarına, hangi zamanlarda yeni öğrenci kabul edileceğine dair birçok hüküm yer almaktaydı. Sözü edilen nizamname hükümleri tüm ıslahhanelerde uygulanmaktaydı. Yine aynı nizamname daha sonraki süreçte ıslahhanelerin sanayi mekteplerine dönüştüğünde de sanayi mekteplerinde geçerli yönetmelik olmuş ve tüm mekteplerde bu hükümleri uygulanmıştı.

3.3 Islahhanelerin Sanayi Mekteplerine Dönüşüm Süreci

Osmanlı sanayi üretiminde, el işçiliğine dayanan ve küçük çaplı üretim yapan lonca atölyeleri hâkimdi. Değişen dünya koşullarında üretim sektörü, bir taraftan imzalanan uluslararası anlaşmalarla ekonomide tek yönlü olarak dışa açılma sorunuyla diğer taraftan da rakipleri birer sanayi devine dönüşmesine rağmen üretim ve ticarete girişimciliği kısıtlayan uygulamalarla boğuşmaktaydı. Bu gelişmeler Osmanlı üretim sektörünün ciddi hasarlar almasına ve lonca sisteminin çökmesine sebep olmuştu. Osmanlı sanayi üretiminin durumu bu haldeyken, Mithat Paşa teknoloji, üretim ve eğitimi birleştiren bir alternatif oluşturarak oluşturduğu eğitim kurumları aracılığıyla modern sanayi üretim sistemi kurmayı amaçlamaktaydı. Mithat Paşa, bu düşünceden yola çıkarak ıslahhane adını verdiği sivil halka yönelik meslek okulları açmıştı. Islahhaneler projesiyle, kimsesiz küçük yaştaki çocuklar devlet eliyle modern teknolojiye dayanan üretim teknikleriyle yetiştirilecek, böylelikle bu çocuklar devlet bünyesinde ve özelde kurulacak sanayi tesislerinin donanımlı elemanlarını oluşturacaklar ve üretimi sağlayacaklardı.

Mithat Paşa, Tuna Vilayetindeki başarılı valiliği sonrasında, Şurayı Devlet başkanlığına getirilmişti. Şurayı Devlet başkanı olarak Mithat Paşa, ülke üretim sektörünün durumu hakkında araştırma yapması amacıyla 1864 ile 1866 yılları arasında kurulan ve bir süredir faal olmayan Islah-ı Sanayi Komisyonuna tekrardan işlerlik kazandırmıştı. (Ergin, 1995).

Islah-ı Sanayi Komisyonu, yaptığı araştırmalar sonucunda yönetime, aralarında sanayi mekteplerinin kurulması da bulunan bir dizi öneri sunmuştu. Bunun üzerine Şurayı Devlet tarafından ülkede eğitim aracılığıyla modern üretimin oluşturulması ve bunun devamlılığı için 1868 yılının Kasım ayında İstanbul'da Osmanlının ilk sanayi

mektebi olan *Mektep-i Sanayi* açılmıştı. Mektebin açılışının hemen sonrasında *Mektebi Sanayi Nizamnamesi* adındaki yönetmelik de yayımlanmıştı. Sözü edilen nizamname, tıpkı İslahhaneler Nizamnamesi gibi kurumun öğrenci işleri, yönetim ve idari işlerle ilgili hükümler barındırmaktaydı. Yaşanan bu süreçte mektebin açılmasında ve nizamnamenin oluşturulmasında Şurayı Devlet başkanı olarak Mithat paşanın büyük emekleri söz konusuydu. (Giz, 1969) (Koç, Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler, 2007)

1868 yılında eğitim hayatına mesleki teknik eleman yetiştirmek amacıyla başlayan Mektep-i Sanayi, İstanbul'da Kılıçhane binasında hizmet vermekteydi. Söz konusu bina derslikler, atölye ve de bir fabrikadan oluşan bir yerleşkeydi. Âli Paşanın yardımlarıyla, Mektep-i Sanayinin varidatı olması için Galata'daki Komisyon Hanı verilmişti. Durumu ve konumu iyi olan söz konusu binanın potansiyeli yüksek olduğundan Mithat Paşa, binaya on bin lira borçlanarak bir kat daha yaptırmış ve bunun sonucunda Galata Borsasının da binaya taşınmasıyla senelik kirayı iki katı yükselterek dört binden sekiz bin lira dolayına çıkarmıştı. Böylelikle mektebin işletilmesi için gerekli olan para rahatlıkla karşılanmaktaydı. (Mithat, 1909)

Kurum ıslahhane mantığıyla daha çok kimsesiz çocukların yatılı olarak eğitilmesi amacını gütsede talep olması halinde, mektebe çocuğunun sanayi eğitimi almasını isteyen aileler de para karşılığında çocuklarını kaydedebileceklerdi. Yalnız tipik ıslahhanelerden farklı olarak bu kurum dışarıdan da öğrenci kabul ediyordu. Dışarıdan öğrencilik uygulamasında genellikle bir meslekte hali hazırda çalışan 30 yaş altı kişilere, fabrikalara kalifiye eleman olarak yetiştirme adına makinistlik, çarkçılık ve maden sanayisine yönelik eğitim verilmekteydi. Mektep-i Sanayi de tam olarak kunduracılık, marangozluk, demircilik, dökümcülük, terzilik, makinecilik, mimarlık, mücellitlik, madencilik bölümleri bulunmaktaydı. (Düstur, Tertib I, C.2, 1289) (Unat, 1964) (Semiz, 2004) (Koç, Osmanlı Devletinde İslahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler , 2010). Osmanlı bürokrasisi, Mektep-i Sanayi ile mesleki eğitime farklı bir perspektiften yaklaşarak sanatı, formel eğitimi ve endüstriyel eğitimi bir araya getirerek üretimde çağdaşlaşma anlayışını benimsemişti. Üretimde çağdaşlaşma denilince Osmanlı bürokrasisinin algısında Sanayi mektepleri de yer edinmeye başlamıştı

Mektep-i Sanayide, klasik ıslahhanelerde bulunan terzilik, kunduracılık, marangozluk, demircilik, dökümcülük gibi bölümlere ek olarak makinecilik, mimarlık, madencilik, makinistlik gibi çok daha teknik ve ağır sanayiye yönelik bölümler olduğu görülmektedir. Mektep-i Sanayi ile Osmanlı bürokrasisinin, hafif sanayi eğitimiyle, ağır sanayi eğitimini bir kurum çatısı altında sunarak sektörün ihtiyacı olan her türlü eleman yetiştirme gayesinde olduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı bürokrasisinin, ara mal üreten küçük sanayi olmakla yetinmeyerek eş zamanlı olarak ağır sanayiye de geçme niyetinde olduğunu göstermektedir. Böylece Mektep-i Sanayi aracılığıyla modern teknik eğitimle endüstriyel bir üretim ağı kurma amaçlandığı söylenebilir.

Osmanlı bürokratlarının sürekliliğin sağlanması ve bu tarz kurumların ülke geneline yayılması düşüncesine paralel olarak Mektep-i Sanayinin açıldığı 1868 yılı içerisinde önce “İzmir’de İzmir İslahhanesi, sonrasında ise Bursa, Bosna, İşkodra, Trabzon ve Kastamonu’da da ıslahhanelerinin açılması kararı alınmıştı. Bunları,1869 yılında Erzurum, 1870’de Diyarbakır ıslahhanelerinin açılış kararı takip etmişti.” (Koçer, 1987)

Karşı karşıya kaldığı savaşlar ve bunların sonucunda yaşanan toprak kayıplarının beraberinde getirdiği yoğun göç ve ağır borç yükü altında iflas eden bir ülke durumunda olan Osmanlı Devleti, yaşanan bu büyük sıkıntılardan dolayı ıslahhanelere yeterli derecede destek olamamıştı. Açılan çoğu ıslahhane ya kapanmıştı ya da eğitim ve üretim yönünü bir kenara bırakarak, sadece kimsesiz çocukların barındırıldığı bir kurum halini almıştı. Fakat 19. Yüzyılın sonunda kimsesizlerin barındırılması amacıyla Darülaceze ve benzeri yapıların kurulmasıyla ıslahhaneler tekrar eğitim yönüne ağırlık vermeye başlamıştı. II. Abdülhamit’in eğitime özel ilgi göstermesi sonucunda 1880’li yıllarda ıslahhanelerin teknik eğitim faaliyetlerinde canlılık yaşanmaya başlamıştı. Bu süreçte ülke genelindeki ıslahhaneler, II. Abdülhamit’e adanarak *Hamidiye Sanayi Mektepleri* adını almıştı. (Unat, 1964) Böylece ıslahhaneden ziyade sanayi mektebi mantığında işlemeye başlayan kurumlar isim olarak da sanayi mektebi adını almışlardı.

Mektep-i Sanayinin kurulması ile başlayan teknik okullaşma sürecinde bu tarz kurumlar kimsesiz çocukların sığındığı ve öncelikli olarak çocukların barındırılmasının temel alındığı ıslahhane zihniyetinden sıyrılarak yine kimsesiz çocukların barındığı ama asıl vasfının çocuklara teknik eğitim veren bir okul olduğu bir zihniyete bürünmüştü.

Ülkenin çeşitli vilayetlerinde ilkin ıslahhane adıyla oluşturulan kurumların sonraki süreçte, mektep-i sanayi ismini alması yaşanan zihniyet değişikliğinin bir göstergesiydi.

4. BÖLÜM

İZMİR SANAYİ MEKTEBİ

4.1. Mektebin Teşkilat ve İdari Yapısı

İzmir Sanayi mektebi 21 Nisan 1869 yılında Şura-yı Devletin mazbatasına dayanarak 2000 kuruşluk yardımla İzmir Islahhanesi olarak eğitim hayatına başlamıştı¹⁹. Kurum vali ve idare meclisinin denetiminde bir komisyon aracılığı ile yönetilmekteydi. Fahri Nazır başkanlığındaki komisyon, kurumla ilgili bütün yönetsel işlerin görüldüğü merciiydi. Komisyon tarafından alınan kararları, başında okulun işleyişinden sorumlu bir müdürün olduğu okul idaresi uygulamaya koymakla mükellefi.

Tablo 4. 1

1900 yılı İzmir Sanayi Mektebi Komisyon Heyeti (1900 Yılı Maarif Salnamesi, 1900)

1900 yılı İzmir Hamidiye Mektep-i Sanayi Komisyon Heyeti	
Reis	Nazır-ı Fahri Ahmet Esat Bey
Aza	Hafız Rıfat Efendi
Aza	Ali Nazmi Efendi
Aza	Hristoki Efendi
Aza	Müsallizade Hacı Hüseyin Efendi
Aza	Toromanoglu Serakim Nesim Efendi

Komisyon heyeti, reis ve asli üyelerden oluşmaktaydı. Bu komisyon, okula alınacak öğretmenler, sanat ustaları, müfredat, harcamalar başta olmak üzere okulla ilgili tüm kararları alır ve komisyonun aldığı kararlar valinin onayından sonra yürürlüğe konulurdu. Çünkü vilayet valisi okulun nazırı olarak son kararı verme yetkisine sahipti.

İzmir sanayi mektebinin idare heyeti ise müdür başkanlığında mektebin işletilmesi ve komisyon kararlarının uygulamaya konması yükümlülüğünü taşırdı. Genelde müdür hariç, birkaç memurdan oluşan idare heyetindeki görevlilerin her birinin okulda belirli bir görevi vardı. İdare heyeti çalışanlarını komisyon adına müdür

¹⁹BOA, İ.ŞD,14-629, 16.01.1286

denetlemekteydi. Mektep komisyonu da müdürü denetler, başarılı bulursa ödüllendirir aksi halde ise görevden alırdı.

Tablo 4. 2

1330 (1911/1912) Yılı İzmir Sanayi Mektebi İdari Kadrosu (1330 Aydın Vilayet Salnamesi, 1911)

Heyet-i İdare	
Müdür	Mahmut Nuri Efendi
Dâhiliye Memuru	Hasan Efendi
Tabip	Rıfkı Bey (Yüzbaşı)
Başkâtip	İbrahim Ethem Efendi
İkinci Kâtip	Cemal Efendi
Sandık Emni ve Sanayi Hane Divan Memuru	Mehmet Asım Efendi
Divan Memuru	Hüseyin Efendi
Malumat-ı Bimaye Memuru	İsmail Efendi

Tabloya bakıldığı zaman İzmir Sanayi Mektebinin 1911 tarihindeki idare heyetinin müdürün yanı sıra dâhiliye memuru, başkâtip ve kâtip, sandık emini, tabip ve iki memurdan oluşan sekiz kişilik bir kadrodan oluştuğu görülmektedir. Bu kadro her zaman aynı olmamakla birlikte genellikle bu şekilde oluşmaktadır. Bunun dışında mektep de hizmetçi, kapıcı, aşçı gibi elemanlarda istihdam edilmektedir.

4.2. Mektebin Öğretim Kadrosu

İzmir Sanayi Mektebi, genel eğitimin yanı sıra sanayi eğitimi verdiği için öğretim kadrosunda hem öğretmenler hem de sanayi ustaları yer almaktaydı. Mektep ilk açıldığı dönemde ıslahhane yapısında olduğu için iptidai seviyesinde eğitim vermekteydi. O dönem mektepte iptidai eğitimi verildiği için öğretim kadrosu sadece 2 öğretmen ve sanayi ustalarından ibaretti. Fakat zamanla mektep iptidai eğitim seviyesinden rüştiye seviyesine çıkarılmış böylece öğrenim kalitesi, ders içeriği ve de öğretmen sayısında artış yaşanmıştı. Mektebin sanayi bölümleri ve sanat ustası sayısı da eşgüdümlü olarak artış göstermişti.

Mektep öğretmenlerini ve ustaları mektep komisyonu belirlemekte olup, İzmir Sanayi Mektebinin nazırı olan vilayet valisine bu belirlenen kişiler önerilir, mektep nazırı sıfatıyla vali tarafından uygun görülen kişiler onaylanıp mektepte göreve başlatılırdı. Öğretmen ve ustaların atamasını vilayet yapsa da bu kişilerin maaşları mektep bütçesinden karşılanmaktaydı.

Tablo 4. 3

1323 Yılı İzmir Sanayi Mektebi Öğretmen Kadrosu (1323 Aydın Vilayet Salnamesi , 1905)

İzmir Sanayi Mektebi Ders Öğretmenleri	
Ders Nazırı	Ahmet Müfit Bey
Resim Muallimi	Hafız Ali Efendi
Hüsnü Hat Muallimi	Cemal Bey
Rüştiye Kısmı Muallimi	Şakir Efendi
Rüştiye Kısmı Muallimi	Kâmil Efendi
Rüştiye Kısmı Muallimi	Celal Efendi
Rüştiye Kısmı Muallimi	Kamil Bey
Rüştiye Kısmı Muallimi	Rıfat Bey
İbtidai Kısmı Muallimi	Hüseyin Efendi
İbtidai Kısmı Muallimi	İvan Efendi

Bu tablo 1905/ 1906 öğretim yılında mektebin öğretmen kadrosu hakkında bilgi vermektedir. Tablodan anlaşılaçağı itibariyle mektep rüştiye seviyesinde bir eğitim kurumuydu. Tabloda öğretmenlerin isimleri ve hangi kısımda ders verdikleri gösterilmekle birlikte resim öğretmeni hariç okuttukları ders hakkında bilgi verilmediği görülmektedir. Ders nazırı mektepte eğitimi düzenleyen ve denetleyen görevliydi. Mekteplerdeki ders nazırları Maarif Nezaretine bağlıydılar.

Tablo 4. 4

*1298 (1881) Yılı İzmir Sanayi Mektebi Öğretmen ve Çalışanların Maaşları*²⁰

Görevli	Aylık	Yıllık
Akaid Hocası	300	3.600
İki Nefer Kâtip Maaşı	400	4.800
Harf ve Kıraat Hocası	300	3.600
Kitabet-i Arabî Muallimi	300	3.600
Fransızca Muallimi (Paristen Gelen Direktör Maaşı)	-	9.000
Muallim-i Sâni	400	4.800
Bevvab (Kapıcı)	100	1.200
Hademe Maaşı	075	900
Türkçe Hocası	300	3.600
TOPLAM	2.175	35.100

Tabloda görüldüğü üzere İzmir Sanayi Mektebinin 1881 yılına ait öğretmen ve memurların aylık maaşları verilmiştir. Buna göre Muallim-i Sâni'nin 400 kuruş, diğer öğretmenlerinse 300 kuruş maaş aldığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kâtip maaşının 200, kapıcı maaşının 100, hademe maaşının ise 75 kuruş olduğu gösterilmiştir. Burada dikkat çekici olan mektepte Fransızca dersi veren kişinin yıllık maaşının 9000 kuruş olmasıdır. Yani Paris'ten gelen ve Fransızca dersi veren kişiye diğer öğretmenlerden tam 2,5 kat fazla maaş aldığı görülmektedir.

İzmir Sanayi Mektebi genel eğitim veren bir kurum olmasının yanında bir sanayi mektebi olduğu için bünyesi dâhilinde sanat ustaları bulundurmaktaydı. Söz konusu ustalar kendi alanlarının uzmanı olup öğrencilere meşgul oldukları sanatı incelikli bir şekilde öğretmekle yükümlüydüler.

Sanat ustaları genellikle maaş karşılığında mektebin atölyelerinde çalışmaktaydı. Bununla birlikte, bazı durumlarda mektep dışında da öğrenci yetiştirilmekteydi. Bu durumda sanat ustaları, mekteple yapılan sözleşmelerle mektepten bağımsız olarak öğrenci yetiştirmekteydi. Aydın Vilayet Salnamelerinde bahsedildiği üzere mektebin ilk kurulduğu yıllarda bütçe yetersizliği ve mektebin borçlarından dolayı, sanat öğretiminin mektebe yük olmaması için bazı sanayi kollarında eğitim işinin bölgedeki sanat ustalarıyla yapılan sözleşmelerle onlara bırakıldığı belirtiliyordu. Bu sözleşmelere göre;

²⁰BOA, Y.EE,40-134, 4.2.1298

mektepten giden öğrenci, ustanın yanında sanat öğrenecek bunun karşılığında da üretilen mallar ustaya kalacak ve öğrenciye işçilik ücreti ödemesi yapılmayacaktı. Edilen kâr da zararda tamamen ustaya ait olacaktı. Fakat mektebin varidatının 1891 yılı itibariyle arttırılmasıyla mektebin kendini toparladığı ve 1894 yılı itibariyle söz konusu sanat dallarında eğitimin artık mektebin kendi bünyesinde verileceği bildiriliyordu. Bir de bunların yanı sıra müretteplik (ciltçilik) ve mücellitlik (dizgicilik) sanat dallarında öğrenim gören öğrencilerin mektepte değil vilayet matbaasında çalışmalarının zaruri olduğu bildiriliyordu. (1308 (1891) Aydın Vilayet Salnamesi, 1891) (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894)

Bu uygulamaların yanı sıra mektep dışında, fabrikalarda meslek öğrenen öğrencilerinde bulunduğu görülmektedir. 1303 (1886) yılı salnamesinde Hayati Paşanın teşebbüsüyle mektepten 5-6 yetenekli öğrencinin Hamidiye Vapur Şirketinin fabrikalarında makinecilik fennini tahsil ettiği aktarılmaktadır. (1303 (1886) Vilayet Nizamnamesi, 1886).

İzmir Sanayi Mektebinde görevli öğretmenlerin hepsinin kadrolu olmadığı dışarıdan gelen öğretmenlerinde olduğu bilinmektedir. 1333 (1915) tarihli arşiv belgesinde bunlardan biri ile ilgili bilgiye ulaşmaktayız. Söz konusu belge İzmir Sanayi mektebinde *Ulum-ı Diniyye ve Arabî* dersleri hocası olan Maraşlı Kâmil Efendi ile ilgilidir. Sözü edilen Kâmil Efendi, 20 yılı aşkın bir süre mektepte kadro dışı olarak görev aldıktan sonra kendisinin ihtiyarlaması nedeniyle görevine son verilmiştir. Görevine son verilen Kâmil Efendi, kadrolu öğretmen olmadığı için tekaüt (emeklilik) hakkı elde edememiştir. Bu nedenle mağdur olan Kâmil Efendi mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir. Dâhiliye Nezareti, Kâmil Efendiye mektebe bunca senelik hizmetinin mükâfatı olarak Aydın vilayetine, vilayet bütçesine dâhil olan *Masaraf-ı Gayri Melhuze* (olağanüstü masraflar) tertibinden 20 bin liralık ikramiye verilmesine hükmetmiştir²¹. Bu belgeden, İzmir Sanayi Mektebinde kadrolu ve kadrolu olmayan öğretmenlerin görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra belgeden mektep öğretmenlerine emeklilik hakkı tanındığını ve bu uygulama ile de kadrolu olmayan öğretmenlere de ikramiye verildiğini tespit etmiş bulunmaktayız.

²¹BOA, DH. MKT,8-6, 29.05.1333

Tablo 4. 5

1308 Yılı İzmir Sanayi Mektebi Sanat Ustaları ve Çalışma Durumları (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891)

Sanat Dalı	Sanat Ustası		Çalışma Durumu		Sanat Dalı	Sanat Ustası		Çalışma Durumu	
Kunduracılık	Ustabaşı	Nabi Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına	Demircilik	Paskalaki	Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına
Kunduracılık	Kalfa	Ahmet Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına	Dökmecilik	Maksut Ağa		Sözleşme	ile kendi hesabına
Kunduracılık	Kalfa	Sait Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına	Terzilik	Jakobaki	Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına
Kunduracılık	Kalfa	Menacimaki Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına	Terzilik	Kalfa Necoraki	Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına
Kundura Makineciliği	Mehmet	Efendi	Mektedir	hesabına (mektepten yetişmedir)	Çorap ve Çulhacılık	Artin Usta		Maaş karşılığı	mektedir hesabına
Mürettiblik	Mehmet	Naşit Bey	Vilayet	Matbaası Görevlisi	Çulhacılık	Recep	Efendi	Maaş karşılığı	mektedir hesabına
Mücellitlik	Mehmet	Efendi	Vilayet	Matbaası Görevlisi	Gördes Stili	Kaliçecilik (Halıcılık)	Zahide Hanım	Maaş karşılığı	mektedir hesabına
Marangozluk	Ustabaşı	Yani Efendi (Gümüş Sanayi Madalyası bulunmaktadır)	Sözleşme	ile kendi hesabına	Kula Stili	Kaliçecilik	Emine Hanım	Maaş karşılığı	mektedir hesabına
Marangozluk	Kalfa	Nikolas Efendi	Sözleşme	ile kendi hesabına	Kaliçecilik	Ümmühan	Hanım	Maaş karşılığı	mektedir hesabına

Tablodaki bilgiler ışığında İzmir Sanayi Mektebinin 1308 (1891) tarihinde 10 sanat dalında eğitim verdiği ve bu sanat dallarından büyük çoğunluğunun mektep dışından ustalar aracılığıyla yapıldığı görülmektedir. Mektebin mali yükünün azaltılması için yapılan bu uygulamanın atölye ve donanım gerektiren marangozluk, demircilik, dökmeçilik gibi sanat dallarında uygulandığını görülmektedir. Tabloda aynı zamanda sanayi ustalarının Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yine tablodaki bilgilerle mektebin kendi mezunlarının da mektepte usta olabildikleri anlaşılmaktadır. Aynı şekilde mektepte kadın ustaların da görevlendirildikleri ve mektebin kadın istihdamında katkısı olduğu görülmektedir.

Bu tabloda yer alan kadın öğreticiler, İzmir Sanayi Mektebine İnas kısmı eklenme düşüncesiyle işe alınmış olmakla birlikte bu düşünce hayata geçirilememiş, İzmir Sanayi Mektebinin İnas kısmı açılammıştır.

4.3. Mektebin Müfredatı

İzmir Sanayi Mektebinin başlangıçta bir ıslahhane olarak kurulduğunu daha önce belirtmişti. Islahhaneler genelgesine göre; yetim çocukların, yatılı olarak kaldıkları aynı zamanda mektep olan bu kurumlarda eğitim süresi beş yıldır. Ders içeriği ise dönemin tüm iptidailerinde okutulan Risale-i Ahlak, biraz okuma –yazma, basit hesap bilgisi ve coğrafya derslerinden ibaretti. (Düstur, Tertib II, C. 1, 1911).

Mektebin kurulduğu yıllarda daha çok sanat eğitime odaklanılmıştı. Mektebin ilk yıllarında öğretilen sanat dalları ise marangozluk, mücellitlik (Ciltçilik), müretteplik (dizgicilik), çulhacılık, çorapçılık gibi mektebin temel bölümleriydi. Zamanla bu bölümlere yenileri eklenerek çok daha çeşitli sanat dallarında eğitim verileceği gibi genel eğitim dersleri de önemsenerek derslerin nitelik ve niceliği arttırılacaktır.

Tablo 4. 6

H.1298(1881) Yılı İzmir Sanayi Mektebinin Bölüm, Usta ve Öğrenci Sayısı²²

Bölüm	Usta Sayısı	Öğrenci Sayısı	Bölüm	Usta Sayısı	Öğrenci Sayısı
Saraç	1	2	Dökmeci	1	18
Oymacı	-	3	Baskı ve Litografçı	2	37
Kaliçeci	1	3	Demirci	1	37
Marangoz ve Mobilyacı	2	64	Çarkçı	1	8
Mürettep	1	12	Eğeci	1	35
Tabsır	1	21	Tornacı	1	4
Mücellit	1	25	Harf Dökmeci	1	16

1881(1298) tarihli belgede verilen bilgilerle oluşturulan bu tabloya göre 1881 yılında mektebin sanat dallarında kurulduğu döneme göre ciddi bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde marangozluğun 64 öğrenci sayısı ile en çok rağbet

²²BOA, YEE,40-134, 04.02.1298

gösterilen bölüm olduğu görülmektedir. Marangozluk bölümünün ardından 37 şer öğrenci sayısı ile Baskı ve litografyacılık bölümü ve Demircilik bölümünün en çok talep edilen ikinci bölüm oldukları anlaşılmaktadır. Yine tabloyu incelediğimizde Baskı ve Litografyacılık, Müretteplik ve Mücellitlik öğrencilerinin toplamının 74 olduğu ve İzmir Sanayi Mektebinde öğrencilere matbaacılık alanında ciddi bir eğitim verildiği fark edilmektedir. Mektepteki en az öğrenci sayısına sahip bölüm ise 2 öğrenci sayısı ile Saraçlık bölümüdür.

İzmir Sanayi Mektebinin sanat bölümleri bu dallardan oluşmaktayken eğitim müfredatı ise şu şekildedir. Mektebin öğreniminin 1881 yılında beş sınıf ve ihtiyat sınıfından oluştuğu belirtilmektedir.²³ Aydın Vilayet salnamelerinde uzun bir süre ihtiyat sınıfı eğitime dâhil edilmediğinden mektebin eğitim süresi beş yıl olarak gösterilmiştir. Salmelerde mektebin ders programları 1307/ 1308 yılına kadar verilmediği için mektebin eğitim süresinin beş yıl olduğu söylenmekteyse de 1298 (1881) yılına ait arşiv belgesi aslında okulun eğitiminin beş yıla ek olarak iki yıllık ihtiyat sınıfıyla birlikte toplamda 7 senelik olduğunu bize göstermektedir.

Mektebin eğitim süresi ile ilgili olarak 1315 salnamesinde verilen bilgide vali Mehmet Kâmil Paşanın emriyle, mektep müfredatının daha iyi bir hale getirilmek için düzenleneceği bildirilmektedir.1315 Salnamesinde okulun eğitim süresinin yedi yıl olduğu belirtilmiştir. Vali Kamil Paşanın emri doğrultusunda 1316 yılında yapılan düzenleme ile mektebin idari ve öğretim kadrosunun değiştirildiği ve ders programı ve sanat dallarında yenilemeler yapılacağı ama söz konusu yeniliklerin yapım aşamasında olduğu ve 1900 (1317) senesi itibariyle uygulanacağı bildirilmiştir. (1316 Aydın Vilayet Salnamesi, 1898). 1316 Aydın Salnamesine göre; 1900 yılı itibariyle İzmir Sanayi Mektebinin, eğitim süresi yedi yıl olan rüştiye seviyesinde eğitim veren bir eğitim kurumu olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu tarihten itibaren mektep iptidai ve rüştiye kısmı diye iki ayrı bölümde eğitim vermeye başlamıştır. İptidai ve rüştiye bölümleri için ayrı öğretmenler istihdam edilmiştir.

²³BOA, YEE,40-134, 04.02.1298

Tablo 4. 7 İzmir sanayi mektebinin 1893/94 ve 1899/1900 öğrenim yılı ders programları (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894) (1317 Aydın Vilayet Salnamesi , 1900)

Sınıf	1893/1894 Öğretim Yılı Ders Programı	Sınıf	1899/1900 Öğretim Yılı Ders Programı
1.sınıf	Elif Ba, Türkçe Okuma Ecza-i Şerife, Risale-i Ahlak, Eşgal-i Harf, Hesap	1.sınıf	Kuran-ı Kerim, Okuma, imla, Tahrir-i Harf, Hesap
2. sınıf	Kuran-ı Kerim, İlmi Hal, Esma-ı Türkiye, Sayı Sayma, Talim-i Hat	2.sınıf	Kuran-ı Kerim,Ulum-ı Diniyye, Tecvid,Kıraat, Hesap, İmla, Resim, Hüsnü Hat
3. sınıf	Kuran-ı Kerim, Tecvid, Kavait-i Talim, İlmi Hal-i Kebir, Hattı Rika, İmla, Hesaptan İmal-i Erba	3.sınıf	Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-ı Diniye, İmla, Resim, Kıraat, Hüsnü Hat, Hesap, Coğrafya, Fransızca
4.sınıf	Kuran-ı Kerim, Tecvid, Kısas-ı Enbiya, Sarf-ı Osmani, İlmi Hal-i Kebir, Tarih-i Osmani, Hattı Rika, İmla, Hesaptan Kesir İşarı	4.sınıf	Kıraat, Lisan-i Osmanî, Hesap, Ulum-i Dîniyye, Arapça, Farsça, Fransızca, Hendese, Coğrafya, Hüsnü Hat, Resim
5. sınıf	Kuran-ı Kerim, Arapça, Farsça, Tarih-i Osmani, Usul Defteri, Hesaptan Kesir İşarı, Hüsnü Hat, İmla, Coğrafya, Hendese Giriş	5. sınıf	Lisan-i Osmanî, Arapça, Farsça, Tarih, Resim, Hesap, Hendese, Kimya, Kitabet, Malumat-ı Fenniye, Fransızca
6. sınıf	-	6. sınıf	1900 yılında kapalıdır. Daha sonraki yıllarda açılınca; Fransızca, Hesap, Usul Defteri, Hendese, Malumat-ı Fenniye, Tarih, Coğrafya, Kimya, Kitabet
7. sınıf	-	7. sınıf	Yalnızca Sanayi

Tablo incelendiğinde, 1893/94 öğretim yılındaki ders programının daha çok din derslerinden oluştuğu ve bilim derslerinin sayısı oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu müfredatta eğitimin tamamı dini içerikli dersler, okuma- yazma ve hesaptan ibaret iken 1899/1900 senesi itibariyle uygulanmaya başlanan ders programında ise ilk üç sene dini içerikli derslerin ağırlıkta olduğu fakat dördüncü sınıftan itibaren azaltıldığı, beşinci sınıftan itibaren dini derslerin olmadığı bilim dersleri ve yabancı dil eğitimi verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilere yedinci sınıfta sadece sanayi dersleri verildiği görülmektedir.

1900 yılında uygulamaya konulan bu ders programının küçük değişikliklerle 1915 senesine kadar uygulandığı bilinmektedir. 1915 senesinde ise mektebin, *İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi* olan adı *İzmir Osmanlı Sanayi Mektebi* olarak değiştirilmiştir. Mektep, bu tarihten itibaren Ziraat ve Ticaret mekteplerinin uyguladığı müfredata geçirilmiş ve eğitim süresi 9 yıla çıkarılmıştı. Bu yeni müfredatla ilk 5 yıl ilköğretim dersleri daha sonraki 4 yıl ise sanayiye yönelik bilim dersleri öğretilmekteydi. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937)

İzmir 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların işgaline uğradığı dönemde, mektebin eğitimi sekteye uğramakla beraber mektep varlığını sürdürmeye devam edecekti. İşgal sonrası dönemde ise Cumhuriyetin ilanına kadar olan süre içerisinde mektep 3 yıllık sanat eğitimi veren bir ortaokul haline dönüştürülmüştü. Bu kapsamda ders müfredatı mesleğe dönük teorik ve pratik derslerden oluşturularak 46 saatlik haftalık ders programının 12 saati teorik derslere geri kalanı ise pratik derslerine ayrılmıştı. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937)

4.4. Mektebe Öğrenci Kabulü- Öğrenci Sayısı

İzmir Sanayi Mektebinde öğrenci kaydı için belirli dönemler vardı ve bu dönemler haricinde öğrenci kaydı yapılmıyordu. 1884 (1311) yılı vilayet salnamesinde belirtildiği üzere mektebe öğrenci kabulü her yıl mart ve ağustos aylarında yapılırdı. Mektepten o yıl mezun olan öğrenci sayısında yeni kayıt alınır ve fazlası kabul edilmezdi. (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894) Bu uygulamadan mektebin sadece kapasitesi kadar öğrenci kabul ettiğini ve gelir- gider dengesi gözetilerek alım yapıldığı anlaşılmaktadır.

Öğrenci kaydında mektebin bir takım şartları mevcuttu. 1317 salnamesi, mektebe kaydolacak öğrencinin yetim, erkek, vücudunda herhangi bir engelinin bulunmaması ve 13 yaşından büyük olmaması şartlarının arandığını belirtmektedir. Burada kaydolunacak öğrencilerin özellikleri belirtilirken din konusunda herhangi bir ibare konulmadığını görüyoruz. İster Müslüman, ister Hristiyan, ister Musevi yine ister Türk, ister Ermeni, isterse de Rum olsun mektebe din ve ırk ayrımı yapılmaksızın öğrenci kabul edildiği görülmektedir.

İzmir Sanayi Mektebi din ve ırk ayrımı yapmaksızın öğrenci kabul etse de yıllıklarda verilen öğrenci dağılımında gayrimüslimlerin sayıca oldukça az oldukları gözlemlenmektedir. Bunun nedenini bize 1298 yılı Aydın Vilayet Salnamesi vermektedir. Salnamede, İzmir de ki Fransız, Alman ve Rum ıslahhanelerinden övgüyle bahsetmektedir. Bu ıslahhanelerin hem kız hem de erkek öğrenci kabul ettiğini, çocukların tüm ihtiyaçlarının eksiksiz görüldüğünü, çocukların eğitim, talim ve terbiyelerine itina gösterildiğini belirterek bu ıslahhanelerde barınan çocukların ve ıslahhanelerin başarısından söz etmektedir. Yine İzmir Sanayi Mektebinin, sözü edilen Gayrimüslim ıslahhanelerinin şartlarını sağlayamadığından ve kendilerinin, onların aralarında dördüncü olmaktan uzak olunduğu belirtilmektedir. (1298 Aydın Vilayet Salnamesi, 1881) Bu durumun, gayrimüslimlerin İzmir Sanayi Mektebi yerine söz konusu ıslahhaneleri tercih etmelerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. 8

Yıllara Göre İzmir Sanayi Mektebi Öğrenci Sayısı ve Milletleri

Sene	İslâm	Rum	Yahudi	Ermeni	Toplam
1308(1891)	115	10	5	6	136
1311(1894)	120	5	2	3	130
1315(1897)	183	16	-	1	200
1317(1900)	236	17	1	1	255
1323(1906)	229	18	3	-	250
1326(1908)	226	37	1	-	264
1330(1912)	250	25	1	-	276

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tablo incelendiğinde mektebin öğrencilerinin büyük çoğunluğunun Müslüman öğrencilerden oluştuğunu, İzmir nüfus dağılımında Müslüman nüfustan sonra gelen Rum nüfusunun gelmesinden dolayı tüm yıllarda öğrenci sayısı dağılımında ikinci sırada Rum öğrencilerin olduğu, bununla birlikte Rum öğrencilerinin sayısının, Müslüman öğrenci sayısına oranla çok düşük sayıda kaldığı görülmektedir. Yahudi ve Ermeni öğrenci sayısı ise oldukça düşük olmakla beraber okulda tüm zamanlarda sayı olarak epeyce az da olsa Yahudi öğrenciler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ermeni öğrenci sayısı her yıl azalarak devam etmiş ve 1900’lü yıllardan itibaren hiçbir Ermeni öğrenci okula kaydolmamıştır.

4.5. Mektebin Bölümleri

4.5.1. Marangozluk

Marangozluk bölümü, İzmir Sanayi Mektebi açıldığından beri var olan ve mektebin en ilgi gören bölümlerinden birisiydi. Marangozluk bölümünde görev yapan ustalar genellikle gayrimüslimlerdi. Aydın Vilayet salnamelerinden ulaşılan en eski salname olan 1296 yılı salnamesinde mektebin marangoz ustasının Macker Mecyani usta olduğunu belirtmekteydi. (1296 Aydın Vilayet Salnamesi , 1879)

Marangozluk bölümü okulun maddi sıkıntı içerisinde olduğu dönemde esnaftan bir usta ile imzalanan sözleşme ile eğitime devam etmek zorunda kalmıştı. (1308 (1891) Aydın Vilayet Salnamesi, 1891). Daha sonra mektebin gelirlerinin artırılmasıyla bu durum ortadan kalkmış ve mektepte marangozluk bölümüne ait atölye ve depo oluşturularak eğitimin mektepte, mektebe bağlı ustalarla yapılması sağlanmıştı. Üstelik öğrenci için gerekli tüm alet edevat mektep yönetimi tarafından eksiksiz temin edilmekteydi. 1321 tarihli arşiv belgesinde İzmir Sanayi Mektebinin Avrupa'dan marangozluk bölümü için planya makinesi aldığı ve söz konusu makiden gümrük resmi alınmadığından bahsetmektedir. ²⁴

Marangozluk bölümünde üretilen mamulâtın mektebin mağazalarında halka sunularak satışı yapılmaktaydı. Üstelik marangozluk bölümü tüketici arzına yönelik mobilya üretimine başlamış ve her türlü mobilyanın çok iyi bir şekilde imal edildiği bir bölüm haline gelmişti. Mamulâtlarının ünü saraya kadar gitmiş ve saraya gönderilen okulun dış görünümü şeklindeki dolabın çok beğenilmesi üzerine padişah tarafından marangozluk ustası İspara Efendi, marangozluk öğrencisi Behlül, Bayram ve Süleyman Efendilere birer sanayi madalyası verilmiştir.²⁵ Marangozluk bölümü mektebin ilk kurulduğu zamandan Cumhuriyet Dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

²⁴BOA, İ.RSM,18-31,12.08.1321

²⁵BOA, İ. TAL, 225-11, 18.05.1318

Tablo 4. 9

Yıllara Göre Marangozluk Bölümü Usta İsimleri ve Öğrenci Sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta
1298	64	-
1307	20	Masturi Yani Efendi
1311	14	Masturi Yani Efendi
1315	16	Hacı Ali Ağa
1317	23	İspara Efendi
1323	49	Asparaki Efendi
1326	75	Bedos Efendi
1330	43	Aspara Efendi

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloyu incelediğimiz zaman marangozluk sanatının ustalarının 1315 senesi haricinde gayrimüslim ustalardan oluştuğu görülmektedir. Bu da bize gayrimüslimlerin marangozluk sanatında piyasaya hâkim olduklarını düşündürmektedir. Marangozluk dalının 1311 ve 1315 seneleri haricinde mektebin en çok öğrenciye sahip bölüm olduğunu bildiğimiz için marangozluk mesleğinin dönemin en gözde sanatlarından olduğu anlaşılmaktadır.

4.5.2.Kunduracılık

Kunduracılık bölümü mektebin ilk açıldığı yıllarda mevcut değildi. Kunduracılık bölümünün 1298 yılında yeni kurulduğu fakat bu tarihte ne bir hocasının ne de öğrencisinin bulunmadığını 1298 yılı mektebin bölümlerini ve öğrenci sayılarını gösteren arşiv belgesinden öğrenmekteyiz. Kunduracılık bölümü kurulduktan sonra ise öğrencilerin yoğun ilgi gösterdiği bir başka bölüm olmuştu.

Mektebin ekonomik buhran dönemin kunduracılık bölümü de eğitimini sözleşme ile esnaftan ustalara bırakmıştı. Mektebin ekonomik durumu düzeltildikten sonra ise kunduracılık eğitimi tekrardan okul bünyesinde verilmeye başlanmıştı. Mektepte kunduracılık bölümüne ait atölye olduğu gibi deposu da bulunmaktaydı. Üstelik öğrenciler tarafından üretilen kunduraların piyasa değerinin altında halka satıldığı Kemeraltı caddesinde bir de mağazadan bahsedilmektedir. (1304 Aydın Vilayet Salnamesi, 1888)

1326 yılı salnamesinde mektebe eklenen atölye binasının alt katının ön tarafının kısmen kundura hane yapıldığı söylenmektedir. Aynı zamanda ürünlerin ne kadar takdire şayan olduğu, kundura üretiminde ciddi bir ilerleme yaşandığı ve ile kusursuz ürünler üretildiğinden övgüyle bahsedilmektedir. (1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 1908)

Kunduracılık bölümü kunduracılık ve kundura makineciliği olarak iki farklı şekilde öğrenciye eğitim imkânı sunuyordu. 1322 tarihli arşiv belgesinde İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi adına Avrupa'dan getirilen bir sandık kundura kalıbından ve bunların gümrükten, gümrük resmi alınmadan geçirilmesi kararı alındığından belirtmektedir.²⁶ Kunduracılıktan ayrı makineciliği bölümünde hizmet verilmesi mektepte hem klasik hem de modern tarzda eğitim verildiğinin göstergesidir.

1325 yılına ait arşiv belgesi; İzmir Sanayi Mektebinin fahri kundura ustabaşı olan Konderas efendinin mağazasının üzerine mektebin armasının asıldığı ve burada mektebin ürünlerinin satıldığı bildirilmektedir.²⁷

²⁶BOA,ŞD, 595-36,03.01.1322.

²⁷BOA,DH.MKT,1203-45, 24.08.1325

Tablo 4.10

İzmir Sanayi Mektebi Kunduracılık Bölümünün yıllara göre ustaları ve öğrenci sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta
1307	17	Nebi Efendi
1311	15	Seyit Efendi
1315	18	Ahmet Efendi (mektepten yetişme)
1317	15	İsmail Efendi
1323	13	Corcoki Efendi
1326	48	Ahmet Efendi
1330	40	Corci Efendi

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloya bakıldığında kundura öğrenci sayısının 1307 -1323 yılları arasında ortalama 16 olduğunu fakat 1326 yılından itibaren kundura bölümüne gösterilen ilginin arttığı görülmektedir. Kundura öğretmenleri arasında mektebin kendi yetiştirdiği ve sonrasında mektebe usta olmuş Ahmet Efendi dikkat çekmektedir. Bu da bize mektep mezunu öğrencilerin başarısını göstermektedir.

4.5.3.Terzilik

Sanayi mekteplerinin kuruluşunda etkili olan unsurlardan biri de devletin ve ordunun giyim ihtiyacının karşılanması isteğiydi. Sanayi mekteplerinin açılış amaçlarından biri olan dikim işlerinin yapılması için terzilik bölümü oluşturulmuştu. Böylece terzilik bölümü tüm sanayi mekteplerinin temel bölümlerinden biri olmuştur. (Düstur, Tertib II, C. 1, 1911)

İzmir Sanayi Mektebinde kuruluş aşamasında terzilik bölümü bulunmamakla birlikte bölüm 1298 (1881) yılında açılmıştır. 1298 yılında bölüm henüz yeni kurulduğu için usta ve öğrenci bulunmamaktaydı.²⁸ Fakat daha sonraki dönemde terzilik, mektebin en faal bölümlerinden biri haline gelmişti.

İzmir Sanayi Mektebinin ekonomik buhran dönemlerinde terzilik bölümü de esnaftan bir ustaya sözleşme ile verilmişti. Böylece hem bölüm mektebe yük olmamıştı hem de bölüm, öğrencilere eğitim vermeye devam etmişti. (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891).

İzmir Sanayi Mektebinin varidatının artırılmasıyla kendini toparlaması üzerine terzilik bölümü de mektep bünyesine katılmıştı. Mektepte terzilik bölümü için ayrı bir atölye bulunduğu gibi Kemeraltı caddesindeki mağaza ve dükkânlarda söz konusu bölümün mamulâtları da satılmaktaydı. (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894)

Terzilik bölümü ürünleri dükkânlarda halka satışa çıkarılmakla beraber bölümün ürünlerinin en önemli müşterisi devlettir. 1308 Aydın Vilayet salnamesinde mülkiye ve askeriye için her türlü kıyafet dikimi yapıldığı belirtilmekteydi. (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891)

Terzilik bölümünün başarısı ve ürünlerinin kalitesi o kadar iyiydi ki devlet tarafından İzmir Sanayi Mektebi fahri Terzisi Karabet Kokuryan Efendiye başarılı hizmetlerinden dolayı iftihar madalyası verilmişti.²⁹

²⁸BOA, YEE,40-134.

²⁹BOA,DH.MKT,2168-38, 10.10.1316

Tablo 4. 11

Yıllara Göre İzmir Sanayi Mektebi Terzilik Bölümü Usta ve Öğrenci Sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta
1307	20	Jakobaki Efendi
1311	15	Karabet Kokuryan Efendi
1315	15	Mehmet Efendi
1317	16	Mehmet Efendi
1323	15	Vasilaki Efendi
1326	16	Kaliben Demos Efendi
1330	24	Mordehay Efendi

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloyu incelediğimizde terzilik bölümünün öğrenci dağılımının, verilen tarihler arasında istikrarını koruduğu, mevcudu itibarıyla öğrenci tarafından tercih edilen bir bölüm olduğu, aynı zamanda sanat ustalarının çoğunlukla gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir.

4.5.4. Demircilik

Demircilik sanatı, İzmir Sanayi Mektebinin temel sanat dallarından birisidir. Türklerin en eski geleneksel sanatlarından olan demircilik sanatına, mektep yönetimi de önem vermişti. Geniş ürün yelpazesi ile birden fazla ekonomik alana hizmet etmekteydi. Demircilik bölümün temel üretimi ziraata yönelikti. Zirai alet edevat üretimi gerçekleştirmekteydi. Bu yönüyle demircilik sanatı ülke tarımına hizmet etmekteydi. Bundan başka silah yapımı da demirciliğin bir üretim alanıydı. Ayrıca demirden kapı, masa, sandalye gibi yapı malzemeleri de üretilmekteydi. (1306 Aydın Vilayet Salnamesi , 1890)

İlk açıldığı dönemde olmasa da kısa süre sonra faaliyete geçen demircilik bölümü, geleneksel tecrübeyi modern yöntemlerle harmanlayarak üretim yapmaktaydı. 1306 Aydın Vilayet salnamesinde belirtildiği üzere demirhaneye her türlü döküm işleri için on sekiz beygir gücünde bir makine alınmış ve üretim bu şekilde yapılmaya başlanmıştır. (1306 Aydın Vilayet Salnamesi , 1890)

Mektebin buhran döneminde, demircilik bölümü eğitimi de esnaftan bir ustaya sözleşme ile verilmişti. Mektebin kendini toparlamasından sonra demircilik bölümü faaliyetini tekrardan mektepte yapmaya devam etmişti. 1326 yılı Aydın Vilayet salnamesinde yer alan bilgiye göre yeni yapılan atölye binasında demircilik atölyesi de mevcuttu. (1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 1908). Demircilik bölümü öğrencileri sadece mektebin atölyesinde çalışmıyordu. Sanatında iyi olan öğrenciler arasından dokuz öğrenci Kalyon Hamidiye Şirketi fabrikasında istihdam edilerek meslekte ilerlemeleri fırsatı sağlanmıştı. (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891). Demircilik bölümü tarihsel süreç içerisinde işgal döneminde bile kapatılmadan Cumhuriyet dönemine kadar faaliyetini sürdürmeyi başarmıştı.

Tablo 4.12*Yıllara Göre İzmir Sanayi Mektebi Demircilik Bölümü Ustaları ve Öğrenci Sayısı*

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta
1298	37	-
1307	15	Paskalaki Efendi
1311	11	Maksut Ağa
1315	-	-
1317	-	-
1323	23	Patriçe Efendi
1326	10	Salih Efendi
1330	9	Manuvel Efendi

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloya bakıldığı zaman demircilik bölümünün öğrenci sayısının en yüksek olduğu yılın 1298 (1881) yılı olduğu görülmektedir. Bu tarihte 37 öğrencinin olmasıyla birlikte bölümde usta bulunmaması öğrencinin eğitim için dışarıya gönderildiğini düşündürmektedir. Söz konusu tarihten sonra okulda usta olmasına rağmen öğrenci sayısında ciddi bir düşüş yaşayan demircilik bölümünün 1315-1317 yılları arasında kapalı olduğu görülmektedir. 1323 yılında ciddi bir öğrenci sayısına kavuşan demircilik bölümünün bu sayıyı koruyamadığı görülmektedir. Demircilik gibi tüm dönemlerde ihtiyaç duyulan önemli bir bölümün öğrenci sayısındaki bu dalgalanma yönetimin bu bölümü yeteri kadar önemsemediğini akla getirmektedir.

4.5.5. Dökmecilik

İzmir Sanayi mektebinin bir diğer sanat kolu olan dökmecilik bölümü, demircilik bölümü ile birlikte çalışmaktaydı. Bölümün tam adı demir dökmeciliğiydi. Demir atölyesi için eriyik demir sağlıyordu. İzmir sanayi mektebi diğer vilayet sanayi mekteplerine nazaran maden işlemeciliğinde önemli bir noktadaydı. Daha önce belirtildiği gibi alınan on sekiz beygirlik demir döküm makinesi bölümün geliştirilmesi için atılan önemli adımlardandı.

Tablo 4.13

Yıllara Göre Dökmecilik Sanatı Ustaları ve Öğrenci Sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta
1298	18	-
1307	15	Maksut Ağa
1311	11	Maksut Ağa
1315	15	Estapan Ağa
1326	12	-

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloya göre; dökmecilik bölümü tüm yıllarda 11 ve üzeri öğrenci mevcudiyetini korumakta ve istikrarlı bir çizgi çizmektedir. Bazı yıllarda öğrenci mevcudiyetine rağmen usta bulunmaması öğrencilerin eğitime okul dışına gönderildiğini göstermektedir. Yine Maksut Ağanın uzun sayılabilecek bir süre zarfında okulun dökme ustası olduğu görülmektedir.

Müretteplik ve Mücellitlik

İzmir Sanayi Mektebinin en eski bölümlerinden olan Mücellitlik; ciltçilik işleriyle ilgili sanat dalı iken müretteplik; dizgicilikle ilgili sanat dalıdır. Anlaşılacağı üzere mücellitlik ve müretteplik sanatı matbaacılık sektörüne yönelik eğitim vermekteydi. Söz konusu iki sanat dalı birbirleriyle bağlantılı olduğu için çalışmamızda ikisi bir arada verilmiştir. Mücellitlik ve müretteplik ikisi ayrı sanat dallarıdır.

Mücellitlik ve müretteplik bölümleri matbaa ile ilgili bölümler olduğu için bu sanatların öğrencileri eğitim alabilmek için vilayet matbaasına gitmekteydiler. Zaten bu bölümler de vilayet matbaasında çalışacak meslek elemanlarını yetiştirmek için kurulmuşlardı. Bu nedenle vilayet matbaasında çalışan ustalar İzmir Sanayi Mektebinin kendi yetiştirdiği kişilerdi. (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894)

Mücellitlik ve müretteplik öğrencileri vilayet genelinde sektöre hâkim olmuşlardı. Bu durumdan dolayı bir süre sonra Vilayet matbaasının işletilmesi işi İzmir Sanayi Mektebine verilmişti. İzmir Sanayi Mektebinin kendine ait bir matbaasının olduğunu 1319 tarihli arşiv belgesinden öğrenmekteyiz. Belge, İzmir Sanayi Mektebinin matbaasının, üçüncü Ordu-ı Hümayun nizamiye kısmı birinci alayının üçüncü taburunun birinci bölüğü emini olan Rıfat B. Hüseyin Efendiye olan borcunun ödenmesi kararıyla ilgili olup bu belge ile mektebin kendisine ait, mektebin yönettiği bir matbaasının olduğu anlaşılmaktadır.³⁰

³⁰BOA, DH.MKT,2521-12, 25.04.1319

Tablo 4. 14

Yıllara Göre İzmir Sanayi Mektebi Mürettip ve Mücellitlik Bölümü Ustaları ve Öğrenci Sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta /Mürettip	Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta /Mücellit
1298	12	-	1298	25	-
1307	15	M. Neşat Bey	1307	4	Mehmet Efendi
1311	4	Hasan Hüsnü Efendi	1311	2	Hasan Süreyya Efendi
1315	4	M. Neşat Bey/ İshak F.Efendi	1315	2	Mehmet Efendi
1317	5	M. Neşat Bey	1317	4	Mehmet Efendi
1323	?	?	1323	?	?
1326	1	-	1326	-	-
1330	3	-	1330	3	-

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloya bakıldığı zaman Mücellit ve Mürettiplik bölümlerinin her ikisinde de öğrenci sayısında 1298(1881) yılı sonrasında ciddi bir düşüş gözlemlenmektedir. Bunun sebebinin piyasanın doygunluğu olduğu düşünülmektedir. Zaten İzmir Sanayi Mektebinin öğrencilerinin bu sektörlerde belirleyici olduğu düşünülürse mektebin söz konusu bölümlere ihtiyaca göre öğrenci alımı yaptığı tahmin edilmektedir.

Mızıkacılık

Mızıka bölümü, İzmir Sanayi Mektebinde 1886 yılında kurulmuştu. Mızıka bölümünün öğrencileri yalnızca bu bölümde eğitim almazlardı. Yetenekli öğrenciler, sanatlarına ek olarak bir de mızıka bölümünde yer almaktaydılar. Yani birinci sınıftan yedinci sınıfa kadar hangi sanat bölümünde eğitim gördüğü fark etmeksizin yetenekli olanlar öğrenciler bu bölümünde öğrencisi olmaktaydı.

1306 yılı Aydın Vilayet Salnamesinden edindiğimiz bilgilere göre; İzmir Sanayi Mektebi Mızıka takımının modern müzik aletleriyle hem alaturka hem de alafranga her tür eseri başarı ile icra edebilmekteydi. Ayrıca mızıka takımının 100 notadan fazlasına hâkim olduğunu, bölümde 30 nefer bulunduğu ve bunlara ek 16 öğrencinin de yeni yetişmekte olduğu bildirmektedir. (1306 Aydın Vilayet Salnamesi , 1890)

Mızıka bölümü kuruluşu ile birlikte başarıları ile adından söz ettirmeye başlayınca ünü II. Abdülhamit'in kulağına kadar gelmiş ve bunun üzerine II. Abdülhamit İzmir Sanayi Mızıka heyetini İstanbul'a çağırıştır. Bunun üzerine mektebin fahri nazırı Süleyman Bey, müdür Fehmi Efendi ve mızıka heyeti 1891 yılında İstanbul'a giderek konserler vermiştir. II. Abdülhamit çok beğendiği mızıka heyetinden fahri nazır Süleyman Bey ve müdür Fehmi Efendiye mızıka muallimi Ahmet Efendi ve hanende muallimi Santo Efendiye sanayi madalyası vermiştir.³¹

Yönetim mızıka takımının başarıları karşında bölüme yeni müzik aletleri temin etmiştir. 1322 tarihli arşiv belgesinde İtalya'nın Triasta şehrinden hiçbir zahmetten kaçınmayarak iki sandık mızıka alet ve edevatını aldığı ve bu malların mektebe sağlanan gümrük imtiyazı sayesinde gümrükten vergi alınmadan geçtiğinden bahsetmektedir.³²

³¹BOA, İ.DH,1214-95054,14.06.1308

³²BOA, ŞD,596-35,11.11.1322

İzmir Sanayi Mektebinde okurken mızıkta takımında görev almış olan Mustafa Efendi adındaki bir kişi buradan mezun olduktan sonra İstanbul'a giderek *Mızıka-ı Hümayun'a* başvurmuş ve İzmir Sanayi Mızıkta takımında aldığı eğitim yeterli görülerek kabul edilmiştir.³³

İzmir Sanayi Mektebi Mızıkacılık bölümünün başka bir başarılı öğretmeni olan İsmail Efendi de sanayi madalyası alma başarısına ulaşmıştır.³⁴ Aynı şekilde İzmir Sanayi Mektebi mızıkta bölümünde ders vermekte olan fahri muallim olarak görev alan İtalyan asıllı Victor Kaleyan'a da gösterdiği başarılar sonucunda bir sanayi madalyası verilmiştir.³⁵

Mızıkta bölümü öğretmenlerinin de Fransızca öğretmenleri gibi diğer öğretmenlerden fazla maaş aldıkları bilinmektedir. 1311 (1893) tarihli arşiv belgesinde; ailesiyle birlikte ikamet etmek üzere İzmir'e yollanan piyano öğretmeni Hidayet Efendinin II. Abdülhamit'in iradesiyle aylık 2000 kuruş maaş tahsis edilerek İzmir Sanayi Mektebi mızıkta öğretmenliği görevine getirildiği bilgisine ulaşılmaktadır.³⁶

İzmir Sanayi Mektebi mızıkta takımı başarılarını devam ettirerek I. Dünya savaşı arifesinde yine devletten madalya almıştır. 1332 (1913) tarihli arşiv belgesinde Dâhiliye Nezareti, Aydın Vilayetine padişahın iradesiyle İzmir Sultanisi, İzmir Sanayi Mektebi ve Musevi Cemiyeti mızıkta heyetlerine birer kıta gümüş madalya verilmesine ve gereğinin yapılmasını hükmetmiştir³⁷. Bu madalyaların veriliş tarihi itibarıyla Sultan V. Mehmet Reşat'ın Balkan Gezisinde belgede adı geçen mızıkta heyetlerinin, Selanik mızıkasıyla birlikte padişahın geçit töreninde bando takımı oluşturmaları ve padişahı coşkuyla karşılamış olduğu düşünülmektedir.

³³BOA, DH. MKT,1955-90, 05.11.1309

³⁴BOA, MB. İ,152-98, 16.06.1329

³⁵BOA, BEO,513-38403, 09.05.1312

³⁶BOA, İ.HUS,17-95, ,21.04.1311

³⁷BOA, MF. MKT,1193-45, 19.01.1332

Havlu (Çulha) ve Kaşmircilik

İzmir Sanayi Mektebinin en başarılı olduğu bölümlerden bir diğeri de havlu ve kaşmircilik bölümüdür. Bu bölüm mektebin en eski bölümlerindendir. En başta çulhacılık olarak açılan bölüm de çulha tezgâhlarında çeşitli iplikler ve yün kumaşlarla ürünler dokunmaktaydı. Bu bölüm de dokunan en temel ürünler peştamal, havlu takımları olduğu için bu bölüm daha sonra havluculuk adını almıştır.

Söz konusu bölüm kurulduğu tarih itibariyle sürekli olarak mektebe bağlı sanat ustaları tarafından öğretilmiştir. Mektebin ekonomik buhran dönemlerinde dahi kendi bünyesinde, maaşlı sanat ustaları ile eğitim vermeyi başarmıştır. Vilayet salnamelerinde bu bölümün ürünlerinin muntazam işçiliğe sahip olduğundan ve çok kaliteli ürünler elde edildiğinden bahsedilmektedir.

1311 Aydın Vilayet Salnamesinde çulha ve kaşmir hanelerde kaliteli iplikli hamam takımları ve saf yünden (kaşmir) kostüme mahsus elbiselik kumaşlar üretildiğini ve bunların yanı sıra perdelik, döşemelik kumaşlar üretildiği belirtilmektedir. Ayrıca İzmir Sanayi Mektebinin öğrencileri tarafından üretilen bu mamullerin, mektebin Kemeraltı ve Hükümet Konağı caddelerinde bulunan dükkânlarında tüketicilerle buluştuğu söylenmektedir. Aynı zamanda bu ürünlerin kaliteli üstelik piyasa fiyatlarının altında satıldığı buradan elde edilen gelirin öğrenci yararına kullanıldığı da anlatılmaktadır. (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894)

Tablo 4.15

Yıllara Göre İzmir Sanayi Mektebi Havlu(Çulha)- Kaşmir Bölümü Ustaları ve Öğrenci Sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta
1298	3	-
1307	7	Artin Ağa
1311	16	İlyancadi Efendi
1315	12	Halil Ağa
Havlu – Kaşmir		
1317	17	İsmail Efendi (Mektep Mezunu)
1323	21	İsmail Efendi
1326	32	İsmail Efendi
1330	19	İsmail Efendi

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloyu incelediğimizde bölümün ilk zamanlardaki öğrenci sayısının oldukça düşük olduğu fakat 1311 tarihiyle beraber bir toparlanma yaşadığı bölümün en çok öğrenci sayısına 32 öğrenci ile 1326 tarihinde sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu bölümün her dönem kendine öğrenci bulan ve çok uzun yıllar boyunca kendi yetiştirdiği usta tarafından yönetilen bir bölüm olduğu gözlemlenmektedir.

Çorapçılık

İzmir Sanayi mektebinin kurulduğundan itibaren kendi sermayesiyle işlettiği sanat dallarından biri de çorapçılık bölümüdür. Mektebin en başarılı bölümlerinden biri olan çorapçılık için yönetim her türlü sermayeyi sağlamıştı.

1308 yılı Aydın Vilayet Salnamesinde mektebin çorap hanesinde birçok çeşit çorap üretildiği ve mamullerin, Avrupa mamulâtına eş değer kalitede üretildiğinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda mektebe ait dükkân ve mağazalarda mektep de üretilen diğer mamulâtlar gibi üretilen çoraplarında satışa sunulduğu belirtilmektedir. (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891)

İzmir Sanayi Mektebi yönetimi elinden geldiği ölçüde bölüme sermaye sağlamaktaydı. 1324 tarihli arşiv belgesinde İzmir Sanayi Mektebi adına İtalya'nın Triasta şehrinden bin beş yüz lira değerinden bir adet çorap makinesi alındığı ve bu makinenin mektebe sağlanan imtiyaz ile gümrük resmi olmadan geçirildiği belirtilmektedir³⁸. Bu belge bize mektep yönetiminin bölüme yaptığı yatırımların yanında çorapçılık bölümünün modern teknolojiyi kullanarak üretim yaptığını göstermektedir.

İzmir Sanayi Mektebinin çorapçılık bölümü ile ilgili bir diğer arşiv belgesinde ise mektebin Avrupa'dan çorapçılık bölümünde kullanılmak amacıyla altı bin üç yüz kuruş değerinde otuz top çoraplık yün rişte alındığı ve yine mektebe tanınan kolaylık sayesinde gümrükten resim alınmaksızın geçtiği görülmektedir.³⁹

İzmir Sanayi Mektebi 1908 yılında, mektep de öğrenciler tarafından üretilen bir takım ürünleri, ürünlerinin kalitesini göstermek amacıyla dönemin padişahı II. Abdülhamit'e hediye etmişlerdir. Bu hediyelik ürünler arasında bir vazo, iki resimlik çerçeve, on sekiz çift çorap ve dört takım kostüme mahsus elbiselik kumaş bulunmaktaydı.⁴⁰

³⁸BOA, ŞD,599-33, 28.01.1324

³⁹BOA, YA. RES,154-19,07.02.1326

⁴⁰BOA, Y.PRK. UM,81-47, 12.04.1326

Tablo 4.16

*Yıllara Göre İzmir Sanayi Mektebi Çorapçılık Bölümü Ustaları ve Öğrenci Sayısı
(Aydın Vilayet Salnamesi)*

Yıl	Öğrenci Sayısı	Usta
1298	8	-
1307	15	Artin Ağa
1311	15	*Mustafa Neşat Efendi (Mektepten Yetişme)
1315	19	*Rıza Efendi (Mektepten Yetişme)
1317	16	Asım Efendi
1323	16	*İsmail Efendi (Mektepten Yetişme)
1326	39	*İsmail Efendi
1330	19	*İsmail Efendi

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Tabloya bakıldığı zaman çorapçılık bölümünün sanat ustalarının, aynı zamanda havluculuk bölümünün de ustalığını yaptıkları anlaşılmaktadır. Sözü edilen iki bölümün sanat ustaları incelendiğinde ise ustaların önemli bir kısmının mektebin kendi yetiştirdiği ustalar olduğu ifade edilebilir. Özellikle çorapçılık bölümünün kurulduğu ilk zamanlar haricinde sanat ustalarının tamamının mektepten yetişme olduğu açıkça görülmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN MALİ DURUMU

5. İzmir Sanayi Mektebinin Ekonomik Yapısı

İzmir Sanayi Mektebi, 1269 yılında ıslahhane olarak kurulduğunda hem yatılı bir yetimhane hem de sanat eğitimi veren bir kurum olmuştı. Mektebin adı ıslahhaneden sanayi mektebine dönüştürülse de mektebin tarihsel süreci boyunca yetimhane misyonu devam etmişti. Bu nedenle mektebe devlet tarafından birçok arazi, bağ, bahçe vakfedilmişti.

İzmir Sanayi mektebinin aynı zamanda bir yetimhane olması sadece eğitim veren bir mektepten daha fazla masrafının olmasına neden oluyordu. Yatılı bir mektep olduğu için diğer mekteplerin eğitim masraflarına ek olarak yetimhane masrafları vardı. İzmir Sanayi Mektebi, bir takım arsa, arazi, bağ, bahçe, bina, dükkân, otel, hamam gibi akarların mektebe vakfedilmesiyle gelir elde etmekteydi. İzmir Sanayi Mektebi ciddi bir varidata sahipti. Mektebin ekonomik yapısının ele alınacağı bu bölümde söz konusu tüm bu varidatlar ele alınacaktır.

5.1. Mektebin Gelir Kaynakları

5.1.1. Vakıf Arazileri

İzmir Sanayi Mektebi, kuruluşundan itibaren vakıf yoluyla mektebe bırakılan mallar ve gelirler sayesinde varlığını sürdürüyordu. Bu vakıf arazilerinin sayı ve çeşitleri yıllara göre değişiklik göstermekteydi.

İzmir Islahhanesi, Şurayı Devletin havale buyrulan mazbatası üzerine 21 Nisan 1869 yılında kurulmuştur. Islahhane binasının yapımı ve çevre illerden gelecek iki yüz yetim çocuğun bakım ve eğitimi için kuruma Tire kazasındaki emlak-ı miriden olan 3746 dönüm araziye sahip ve bir yük 30.850 kuruş geliri olan *Kadife Kebir Çiftliğinin* gelirinin yarısı ve İzmir merkezde *Mübaayaacı Mağazası* namıyla meşhur olan 12.000 kuruş kira geliri olan mağaza vakfedilmişti ⁴¹. Bu arazi sadece mektebin kuruluş aşamasında kendisine verilmişti. Daha sonraki süreçte mektebin ihtiyaçları doğrultusunda başka arazilerde kendisine vakfedilecekti.

1307/1308 Aydın Vilayet Salnamesinde mektebe vakfedilen araziler arasında Tiredeki *Kadife Kebir Çiftliğinin* yanı sıra Balçova bulunan *Agamemnon Kaplıcaları*'ndan bunun yanı sıra birkaç kıta bağ ve tarladan bahsedilmektedir. Yine aynı salnamede gelir gider eşitsizliğinin giderilmesi için Vali Halil Rıfat paşa çabalarıyla İzmir'e bir saat uzaklıktaki Balçova bölgesinde bulunan *Agamemnon Kaplıcaları*'ndaki maden suyu işletmesinin de mektebe verildiği belirtilmektedir. (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891)

İzmir Sanayi Mektebine gelir olarak vakfedilen arazilerinden biri de 1326 Aydın Vilayet Salnamesinde belirtilen Seferihisar da bulunan *Galyons Çiftliği*'dir. Bunun yanı sıra yine tarla, bağ, bahçelerden de bahsedilmektedir. (1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 1908).

⁴¹BOA, İ.ŞD,14-629, 16.01.1286

5.1.2. Emlak Gelirleri

İzmir Sanayi Mektebinin varidatının bir diğer önemli kalemi emlak gelirleriydi. Söz konusu emlaklar da vakıf yoluyla İzmir Sanayi mektebine gelir olarak bırakılmıştı. Mektebin kuruluşunda ilk olarak İzmir merkezde bulunan *Mübaayaacı Mağazası* namıyla meşhur olan 12000 kuruş kira geliri olan mağaza vakfedilmişti⁴².

1891 yılı itibariyle, İzmir’de bir han, yirmi mağaza ve dükkâna sahip olan İzmir Sanayi Mektebine 1300 liralık gelirlerinin, Vali Halil Rıfat Beyin yardımlarına rağmen 2000 liralık giderlerini karşılamadığı söylenmekteydi. Bu nedenle mektep adına önce belirttiğimiz üzere verilen *Agamemnon Kaplıcaları*’nda bulunan dörder odalı yedi daireden oluşan bir otel, yeterince odaya sahip ve içlerinde muntazam banyoları bulunan dört adet köşk, yine yirmi dört odadan oluşan fukaraya mahsus bir otel ve bu otelde kalanlar için banyolarla, hamamlar, bir gazino ve de bir lokanta ve birkaç dükkân inşa ettirileceği belirtilmekteydi (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891).

Sanat ustalarının gözetiminde öğrenciler tarafından üretilen ürünlerin, müşterilerle buluştuğu İzmir merkezde Kemeraltı ve Hükümet Konağı Caddelerindeki satış mağazaları ve mektebin marangozluk, demircilik gibi sanat bölümlerine ait depolarda mektebin sahip olduğu bir diğer emlaklardı. (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894)

Acem Hanı, Akbaş Hanı ve Küçük Han da İzmir Sanayi Mektebine ait emlaklardandı. Söz konusu hanlarda bulunan dükkânların gelirleri mektebe varidat olarak bırakılmıştı (1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 1908). Ayrıca mektebin sahip olduğu bir diğer emlak geliri ise Fazıl Ahmet Paşa vakfiyesinde bulunan İzmir Sanayi Mektebine kira bedeli verilmiş olan iki mağazaydı.⁴³ Tüm bu emlaklara bakılınca İzmir Sanayi mektebinin ciddi bir emlak geliri olduğu aşikârdır.

⁴²BOA, İ.ŞD,14-629, 16.01.1286

⁴³BOA, MF. MKT,828-13, 20.11.1322

5.1.3.Piyango Gelirleri

Piyango çekilişleri ile hayır kurumlarına para toplama işi Osmanlı devletinde gayrimüslim halk tarafından sıkça yapılan bir uygulama olup Müslüman halkın bu uygulamayı yapabilmesi için meşihat dairesinden izin almaları gerekmekteydi⁴⁴. Bu izin alındıktan sonra Şura-yı Devlet tarafından piyango için ruhsat verilmesi gerekmekteydi⁴⁵. Piyango düzenlemek için ruhsat alındıktan sonra biletler satışa çıkarılıp çekiliş yapılmaktaydı.

İzmir Sanayi Mektebinin gelirlerinin giderlerini karşılamamasından dolayı vilayetçe mektep adına birçok kez piyango düzenlenmişti. Bu piyangoların hâsılatı mektebe kaldığı için mektebin gelir kalemlerinden biri olarak gösterilebilir. Fakat her ne kadar piyangolar mektebin gelir kaynaklarından gösterilse de düzenli bir gelir kaynağı değildi.

İzmir Sanayi mektebi adına ilk piyangoyu Vali Halil Rıfat Paşanın yukarıda sözünü ettiğimiz Balçova'daki *Agamemnon Ilıcaları*'nın mektebin yıllardan beri birikmiş olan borcunun kapatılması için 1306 yılında düzenlediği piyangoydu. Bu piyango hâsılatının 2500 lirası mektebe borçları için bırakılırken bu hâsılat ile söz konusu ılıcanın mektebe verilmesiyle birlikte burada mektebe gelir sağlamak adına binalar inşa edildiği söylenmektedir. (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891)

Aydın Vilayet valisi Halil Rıfat Beyin mektebe tahsis edilen söz konusu ılıcanın civarında bulunan Yenikale bataklığının kurutulması ve ılıca çevresinde içinde otellerin, hamamların, bir gazino, bir lokanta ve birkaç dükkândan oluşan on bir yapının inşasına yönelik projesi söz konusuydu. Yapılacak bu tesislerin altı senelik 2700 lira bedelle ihale edilerek, gelirinin mektebin 1000 kuruş civarındaki açığının, buradan senelik gelecek 450 lira ile 25-30 bin kuruşa düşürülmesi planlanıyordu. Mektebin açığının tamamen kapatılması için de bu ılıcadan sahile kadar iki buçuk kilometre toprağa bir tramvay yapılması ve buradan elde edilecek 500 lira gelikle mektebin açığının tamamen kapatılması tasarlanıyordu. Bu projeyle mektebin açığı kapatıldığı gibi mektebin kasasının fazla vermesi de sağlanacaktı. Bu projenin hayata geçirilmesi için ihtiyaç

⁴⁴BOA, BEO,2773,207971, 10.01.1324

⁴⁵BOA, DH. MKT,1860-11, 12.01.1309

duyulan sermaye yeni bir piyango düzenlenmesiyle elde edilebilecekti. Bu sermayeyi sağlamak için Vali Halil Rıfat Paşa, devletten bir kez daha piyango düzenleme izni istemekle birlikte, yapılacak ılıca projesi ve İzmir Sanayi Mektebine *Hamidiye* isminin verilmesini de talep etmişti ⁴⁶.

Halil Rıfat Beyin bu isteği karşısında, piyangonun yapılması için ruhsat verilmişse de piyangonun Aydın Vilayetinin istediği şekilde değil daha önce Şura-yı Devletin belirlediği şekilde çekilişine devam edilmesi kararı verilmişti. Gerekçede şayet mektebin icrası için paraya ihtiyaç duyuluyorsa vilayete daha önce izin verilen şekilde yapılması düşünüldüğü, İzmir Sanayi Mektebine zaten Hamidiye Vapurlarının hâsılatı ile Mektep-i Sultani binasının verildiği, bu nedenle mektebe bu kadar çok varidatın verilmesinin sakıncalı görüldüğü belirtilmekteydi⁴⁷. Bu nedenle Vali Halil Rıfat Beyin mektebe ciddi bir gelir sağlayacak tramvay hattı projesi gerçekleştirilememiştir.

İzmir Sanayi Mektebi adına düzenlenen bir diğer piyango ise 1318 (1900) tarihli piyangodur. İzmir tarihinin en olaylı piyangosudur. Söz konusu piyango çekilişinden elde edilen 60.000 liranın, 10.000 lirası Aydın Vilayet valisi Mehmet Kâmil Paşanın oğlu Sait Bey tarafından çalınmıştır. Bu nedenle İzmir Sanayi Mektebi yetim öğrencilerinin hakkının aranması için bir tahkikat komisyonu kurulmuş ve bu komisyon soruşturması sonucunda Aydın Vilayet valisi Mehmet Kâmil Paşanın oğlu Sait Beyin suçu ispat edilmiştir. ⁴⁸

İzmir Sanayi Mektebi adına düzenlenen bu olaylı piyangoda, piyango hâsılatının çalınmasına İzmir Sanayi Mektebi Fahri Nazırı Ahmet Esat Beyinde adı karışmıştı. Bu nedenle Ahmet Esat Bey mektepteki görevinden alınıp hakkında hırsızlık suçlamasıyla soruşturma komisyonu kurulması kararı alınmıştı⁴⁹. Bunun üzerine Ahmet Esat Bey hakkında kurulan komisyon kendisini suçlu bulup hakkında hukuk-ı umumiye davası açmıştı. Bunun üzerine Ahmet Esat Bey İstanbul'a bir telgraf yollayarak

⁴⁶BOA, DH. MKT,1860-11, 12.01.1309

⁴⁷BOA, DH. MKT,1861-42, 15.01.1309

⁴⁸BOA, Y.PRK. AZJ,41-16, 12.07.1317

⁴⁹BOA, DH. MKT,2520-33, 25.04.1319

memuriyetinden haksız yere azledildiğinden şikâyet ederek bir an önce kendisine açılan hukuk-ı umumiye mahkemesinin sonuçlandırılması talebinde bulunmuştu⁵⁰.

Yaşanan olumsuz durumlardan dolayı yönetim piyango düzenlemesine kuşku ile yaklaşmaya başlamış ve piyango çekilişlerinin sonlandırılması için adımlar atmıştı. Bu doğrultuda Ticaret ve Nafia Nezareti, Aydın Valiliğine bir tezkere göndermişti. Buna göre; İzmir Sanayi Mektebi ve Musevi Mektebi yararına düzenlenmiş piyangodan ayrılan Hicaz Demiryolu hissesinin verilmesine ve padişahın irade-i seniyye tarihinden sonra düzenlenecek olan piyangoların hâsılatından Hicaz Demiryoluna ait hissenin Maliye Nezareti idaresine alındığı bildirilmiştir. Aynı zamanda muhacirin masraflarına karşılık olmak üzere Ziraat Bankasının piyango düzenlemesine padişahın izin vermesinin başka piyangoların da düzenlenmesine sebep olduğundan ve bu olumsuz durumun adet edinilmesinden dolayı bundan sonra İzmir'deki piyango çekilişinden vazgeçilmesi hükümet tarafından Aydın Valiliğine tebliğ edilmiş ve gereğinin yapılması istenmişti. Ayrıca Bursa ve Selanik'te dahi başlanılmış olan piyangolarında yasaklandığı bildirilmiştir.⁵¹

İzmir Sanayi mektebi adına düzenlenen piyango çekilişinin nahoş olaylara yol açması ve hükümet tarafından zararlı alışkanlık olarak görülmesinden dolayı yönetim bir düzenleme yapmıştı. Piyango yasaklanması adına düzenleme yapılmasında en büyük sebebin ise 1324 yılında İzmir Sanayi Mektebi ve Yahudi Mektebi adına düzenlenecek olan piyango hâsılatının çok yüksek olmasıydı. Tüm bu nedenlerden dolayı sözü edilen piyango iptal edilmiş, bundan sonra piyango çekilişlerinin tümünden yasaklaması kararı alınmış ve bu karar Aydın Vilayetine tebliğ edilerek gereğinin yapılmasını istenmişti⁵². Bu karar alınmadan hemen önce Meşihat Kurumu, İzmir Sanayi Mektebi adına yapılan piyangoya caiz olduğuna dair olur vermeyeceğini açıklamıştır⁵³.

Yasaklanan piyangolar, Meşrutiyet döneminde tekrar düzenlenmeye başlanacak ve bu konu hakkında çalışmanın ileriki bölümlerinde bilgi verilecektir.

⁵⁰BOA, Y.EE. KP,13-1252, 21.02.1319

⁵¹BOA, Y. EE. KP, 27-2643, 17.12.1323

⁵²BOA, BEO,2781-208556,19.01.1324

⁵³BOA, BEO,2773,207971,10.01.1324

5.1.4 Diğer Gelirler

İzmir Sanayi Mektebinin gelirlerinden bir diğeri, Hamidiye Vapur Şirketindeki hissesidir. Hamidiye Vapur Şirketinin imtiyaz sahibi olduğı iskelelerden elde edilen toplam hâsılatından hisse senetlerinin %6 faizinin çıkarılmasından sonra geriye kalan miktarın %15'i mektebe aktarılarak mektebin düzenli gelirleri arasına girmiştir (1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 1908). Söz konusu şirket, 1305 yılına ait arşiv belgesinde kârının %15'ini İzmir Sanayi Mektebine verdiği için devletten özellikle kömür vergisi ve diğer vergilerden muafiyet istemekteydi. Bu belgeden hareketle Hamidiye Vapur Şirketinden elde edilen bu geliri mektebin bu tarihten itibaren aldığını anlaşılmaktadır⁵⁴.

İzmir Sanayi Mektebinin bir diğer önemli geliri de 1311 yılı Aydın Salnamelerinde bahsedilen belediye varidatından mektebe pay verilmesidir. 1308 yılı kayıtlarına göre mektebin varidatı 1700 lira iken, giderlerinin 2000 liradan fazla olmasından ötürü okulun her yıl 500-600 lira açık verdiği ve her geçen yıl bütçe açığı artmaktaydı. Bu sebeple 1309 yılının mart ayından itibaren vilayet merkez ve merkeze bağlı bulunan belediyelerin varidatının %2'si İzmir Sanayi Mektebine gelir olarak bırakılacaktı. Belediyelerin %2 gelirleri 800 liranın üzerinde bir meblağ olduğu için mektebin bütçe açığını kapatmıştır (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894).

İzmir Sanayi Mektebinin bir diğer gelir kalemi de Vilayet Matbaası gelirleridir. İzmir Sanayi mektebinin müretteplik ve mücellitlik bölümlerinin İzmir ve çevresinin matbaacılarını yetiştirdiğinden daha önce bahsedilmişti. Mektebin ilgili bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler Vilayet Matbaasında eğitiliyordu. Zaten Vilayet Matbaası ve şehirdeki diğer matbaacılar mektepten yetişmeydiler. Hükümet, 1326 yılında aldığı kararla daha önce İzmir'de basılan *Ahenk Gazetesi* sahibi Nuri Bey tarafından yönetilen Vilayet Matbaasını hükümet idaresini kendi üzerine almıştı. Bu kararla Vilayet Matbaasının icrası İzmir Sanayi Mektebine, yönetimi ise mektep komisyonuna

⁵⁴BOA, Y.PRK. ASK,49-118,(H) 1305

verilmişti⁵⁵. Bu kararla birlikte Vilayet Matbaası, işletme ve geliri İzmir Sanayi Mektebine ait olmuştu.

İzmir Sanayi Mektebinin bir diğer geliri ise hayırseverlerin yardımlarıydı. Bu yardımlar hayırseverler tarafından nakdi olduğu gibi aynı olarak da yapılmaktaydı. Bir diğer gelir kalemi de mektebin gelirleri için öğrencilerin ürettiği mamulâtın satıldığı mektep binasının bir bölümünün ayrıldığı sergilerdi. (1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 1908) Aynı zamanda bu mamulâtlar Kemeraltı ve Hükümet Konağı Caddelerindeki dükkân ve mağazalarda satılarak mektebin başka bir gelir kalemini oluştuyordu.

Tablo 5. 1 İzmir Sanayi Mektebinin 1322(1906) Yılı Bütçesi Gelir Kalemleri

Gelir Kalemi	Tutarı
Akarat	259.977
Devair Belediye Varidatı	92.570
İmtiyaz-ı İhale Bedelinden	1.296
Şirket-i Hamidiye Hâsılatı	10.000
Toplam	363.843
Devair Belediye ve Akarat Bakayasından	35.149
Sanayihane Üretimlerinin Alacakları	49.507
Genel Toplam	448.499

Kaynak: BOA⁵⁶

Tabloya bakıldığı zaman İzmir Sanayi Mektebinin gelirleri arasında en büyük pay 259.977 kuruş ile akarlara aittir. Onu belediye varidatından (%2'lik kısmı) gelen 92.570 kuruş takip etmektedir. Mektebin sanayi hanesinde öğrenciler tarafından üretilen mamulâtın 49.507 kuruş gelire sahip olarak en fazla gelir getiren üçüncü kalem olması dikkat çekicidir. İzmir Sanayi Mektebinin 448. 499 kuruş toplam hâsılatıyla ciddi bir gelire sahip olduğu aşikârdır.

⁵⁵BOA, BEO,3243-243213, 03.01.1326

⁵⁶BOA, BEO, 2747-213515, 17.04.1324

5.2. Mektebin Giderleri

5.2.1. İdare ve Öğretmenlerin Maaşları

Herhangi bir mektebin temel giderlerinden birisi olan çalışan maaşları İzmir Sanayi Mektebinin de temel gider kalemlerinden biriydi. Daha önce belirttiğimiz üzere mektep çalışanlarının maaşları devlet tarafından değil, mektebin kendi gelirlerinden karşılanmaktaydı. İzmir Sanayi Mektebinin çalışan sayısı, diğer mekteplere göre daha fazla olmalıydı. Çünkü İzmir Sanayi Mektebi hem bir mektep, hem sanayi hane hem de bir yetimhaneydi.

Mektebin çalışanlarına değinilecek olunursa ders öğretmenleri, sanat ustaları, müdür, başkâtip ve kâtipler, dâhiliye ve sanayi memurları, vekil-i harç'dan oluşan idare heyeti ve kapıcı, hizmetli, hademe, aşçı gibi mektep görevlileriydi. 1298 yılına ait arşiv belgesine göre; mektebin idare heyetinde bir müdür, bir başkâtip, üç kâtip, üç dâhiliye ve sanayi memuru, iki tabip ve cerrah, bir ambarcı ve vekil-i harç, bir han tahsildarı, bir aşçı, bir aşçı yardımcısı, on altı hademe olmak üzere toplam otuz çalışan bulunmaktaydı. Bunların haricinde öğretici kadro da bir kimya öğretmeni, bir Kuran-ı Kerim hocası, bir Kavaid hocası, bir usul defteri öğretmeni, bir ilm-i hesap öğretmeni, bir Arabî hocası, bir müzik öğretmeni ve bir Türkçe kıraat öğretmeni olmak üzere toplamda sekiz öğretmen bulunmaktaydı. Usta kadrosunda ise bir saraç, bir çulhacı, bir tababet, bir mücellit, bir mürettip, iki marangoz ve mobilyacı, bir dökmeçi, iki baskı ve litografici, bir demirci, bir çorapçı, bir tornacı, hurufat dökmeçisi olmak üzere toplam on dört usta bulunmaktaydı. Böylece mektebin tüm çalışanlarının sayısı elli ikiydi⁵⁷. Tüm bu saydığımız çalışanların maaşları mektep tarafından karşılanmaktaydı.

⁵⁷BOA, Y.EE,40-134

Tablo 5. 2*İzmir Sanayi Mektebi 1298 Yılı Çalışan ve Öğretmen Maaşları*⁵⁸

Görevli	Aylık	Yıllık
Akaid Hocası	300	3.600
İki Nefer Refiki(yardımcı) Maaşı	400	4.800
Harf ve Kıraat Hocası	300	3.600
Kitabet-i Arabî Muallimi	300	3.600
Fransızca Muallimi (Paristen Gelen Direktör Maaşı)	-	9.000
Muallim-i Sâni	400	4.800
Bevvab (Kapıcı)	100	1.200
Hademe Maaşı	075	900
Türkçe Hocası (tayini gerekli)	300	3.600
TOPLAM	2.175	35.100

Tabloyu incelediğimizde muallimi sâninin aylık maaşının 400, öğretmenlerin aylık 300, yardımcı maaşının 200, bevvab maaşının 100, hademe maaşının ise 75 kuruş olduğu görülmektedir. Bu belgede ve diğer belgelerde sanat ustalarının aldığı maaşla ilgili bir bilgiye rastlanılmamakla beraber ücretleri büyük ihtimalle, üretilen ürünlerin sayısı ve kalitesine göre mektep yönetimi ile parça başına göre anlaşarak belirlenmekteydi. Söz konusu tabloda, Sanayi ustaları hariç adı geçen çalışanlara mektebin kasasından aylık 2.175 kuruş yıllıksa 35. 100 kuruş çıkmaktaydı. “ 1322 yılı İzmir Sanayi Mektebi bütçesinde ise mektebin maaş ödemeleri için kasasından çıkan tutar 134.424 kuruştı. Söz konusu bütçenin yiyecek kaleminden sonra en fazla gider tutarına sahipti”⁵⁹. Yine İzmir Sanayi Mektebinin maaş kaleminin 1914 yılında 217.410 kuruş olduğu bilinmektedir. (Rıfat, 1914)

⁵⁸BOA, Y.EE,40-134

⁵⁹BOA, BEO,2847-213515,1 7.04.1324

5.2.2. Öğrenci Giderleri

İzmir Sanayi Mektebi, hem yatılı okul hem de yetimhane olarak faaliyette bulunduğundan dolayı giderler kalemlerinden en önemlisi öğrenci bakım ve eğitim masraflarıydı. Mektebin öğrenci giderleri öğrenci sayısına göre değişkenlik göstermekteydi.

1317 tarihli Aydın Vilayet Salnamesinde, 1314 yılı Ağustos ayı itibaren mektebin temin edilen bütçesiyle öğrencilere sundukları imkânlardan bahsetmektedir. Buna göre, öğrencilere sabahları çorba, ikişer türlü yemek verilmekte olduğu gibi Cuma ve Pazartesi gecelerinde verilen yemeğe ek olarak tatlı veya meyve de verildiği belirtilmektedir. Bundan başka öğrencilerin giyimi konusunda edinilen bilgiye göre, bir adet dışarıda giymek üzere çulhadan üretilen elbise ve bir adet de mektepte giymek için toplamda iki elbise verilmekteydi. Bunlara ek altı adet mendil ve çorap, üç çift kundura, bir kalpak ile iki senede bir palto verildiğinden söz edilmektedir (1316 Aydın Vilayet Salnamesi, 1898) (1317 Aydın Vilayet Salnamesi , 1900).

İzmir Sanayi mektebinin öğrenci sayısının genel itibariyle 150 ile 200 arasında olduğunu Aydın Vilayet Salnamelerinden öğrenmekteyiz. Fakat İmparatorlukta yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda siyasi hayatın sosyal hayata yansımalarını İzmir Sanayi Mektebinde de hissedilmiştir. Yunanlıların Girit isyanının da yetim kalan çocuklardan bir kısmı İzmir Sanayi Mektebine yerleştirilmişlerdi. 1319 tarihli bir arşiv belgesinde, 1316 tarihinde Girit de yetim kalan elli çocuğun mektebe yerleştirildiği öğrenilmektedir. Söz konusu bu elli çocuğun o yıl ki masrafları 50.000 kuruş tutarında olup, mektep idaresinin bu tutarı Aydın Vilayetinden talep ettiği anlaşılmaktadır. Mektep yönetiminin bu isteği üzerine Aydın Vilayeti sözü edilen 50.000 kuruşun *Muhacirin İdaresinden* havalenamesi çıkarılmıştır⁶⁰.

⁶⁰BOA, A} MKT.MHM,513-11, 01.01.1319

Tablo 5. 3

Yıllara Göre İzmir Sanayi Mektebi Öğrenci Sayısı

	Öğrenci Sayısı	Yıl	Öğrenci Sayısı
1298	230	1316	252
1304	143	1317	255
1306	160	1318	257
1308	136	1320	250
1311	130	1326	264
1315	200	1330	276

Kaynak: Aydın Vilayet Salnameleri

Bu tabloya bakıldığı zaman İzmir Sanayi Mektebinin öğrenci sayısının 1304-1311 tarihleri arasında ortalama 140 olduğunu, 1315 senesinde öğrenci sayısının iki yüze yükseldiği, sonraki süreçte öğrenci sayısının iki yüz ellinin altına düşmediği görülmektedir. 1298 yılındaki öğrenci sayısının yüksek olmasının nedenini o tarihlerde ülkede çok fazla sanayi mektebinin olmamasına bağlayabiliriz.

Giritli öğrencilerin masrafları belgesinden yola çıkarsak elli çocuğun yıllık masrafının 50.000 kuruş olmasından 1317 Vilayet Salnamesi kayıtlarına göre o yıl 255 öğrencinin olduğu bilgisine sahip bulunduğumuzdan düz bir hesaplama her öğrencinin mektebe 1.000 kuruşluk masrafı olduğu düşünülürse söz konusu tarihte öğrenci giderlerinin 255.000 kuruş olduğu söylenebilir.

İzmir Sanayi Mektebi yönetimi için öğrenci giderlerinin tedariki bazı zamanlarda oldukça zor olmaktaydı. Bu yöndeki bir arşiv belgesinde 1324 yılında İzmir Sanayi Mektebinin ekonomik sıkıntı içinde olmasından dolayı mektep yönetiminin, öğrencilerin yiyecek ve giyecek masraflarını karşılamakta zorluk çektiklerini ve bu nedenle Giritli çocukların bütçesinden ve polis elbiselerinin bedelinden mektebin alacağı olan 76.000 kuruşun sabıka-ı sinin bütçesinden karşılanmasını istemişti. Aydın Defterdarlığınca bu ödemenin sabıka-ı sinin bütçesinden yapılmasının mümkün olmadığına bildirilmesi üzerine Aydın Valisi, Sadaret Makamına telgraf çekerek mektebin, öğrencilerinin yiyecek içecek teminatında bile sıkıntı yaşadığını belirterek

mektebin alacağı olan söz konusu 76.000 kuruşun sene-i haliye bütçesinden karşılanması için izin istemişti. Bunun üzerine Sadaret makamı, maliye bakanlığına durumu bildirerek görüşlerini istemişti. Bu süreçte Sadaret Makamından, Aydın Vilayetine gönderilen dilekçede Maliye Nezaretinin soruşturmasının sürdüğünü ve daha bir cevap gelmediğini beklenen cevabın gelmesiyle gerekenin adaletli bir şekilde yapılacağı bildirerek mektebin içinde bulunduğu zor durumun bazı sebeplerini bildirmekte ve bunların düzeltilmesiyle maddi sıkıntıların sona ereceği belirtmekteydi.⁶¹

Sadaret müsteşarının soruşturmasına göre mektepte öğrencilerin yiyecek içecek teminatını bile sıkıntıya sokan bu açığın mektep memurlarının fazla aldıkları maaşların kesilmesi, gereksiz memur istihdamının sonlandırılması, mektep müdürü ve yardımcılarının aracılığıyla satın alınan erzak ve levazımın eksiltilmeden tedarik edilmesi ile tasarruf sağlanacağı bu şekilde mektebin bu zor durumu aşacağı bildirilmiştir⁶².

⁶¹BOA, BEO,2847-213515, 17.04.1324

⁶²BOA, BEO,2847-213515, 17.04.1324

5.2.3. Diğer Giderler

İzmir Sanayi Mektebinin, gider kaleminden biri de eğitim masraflarıydı. Özellikle sanat bölümlerinde öğrencinin sanat öğrenmesi için sermaye gerekiyordu. Ne kadar sermaye yatırılırsa mektebin sanat dalları o kadar çok ilerleme gösterecekti. Diğer mekteplere ek olarak İzmir Sanayi mektebinin bir de sermaye masrafları mevcuttu.

Ekonomik durumu el verdiği zaman İzmir Sanayi mektebi yönetimi mevcut sanat bölümleri için sermaye temin etmekteydi. Hatta yönetim, ihtiyaç halinde sermayeleri Avrupa'dan da getirtmekten geri kalmamaktaydı. 1325 tarihli arşiv belgesinde İzmir Sanayi Mektebi adına Avrupa'dan gelen kumaşlardan bahsedilmektedir. Bu kumaşların toplam tutarının 20.692 kuruş olduğu da belirtilmektedir. Bu kumaşlar elbiselik kumaş olup terzilik bölümünün sermayesiydi.

Sermaye olarak sadece ham madde alımı yapılmamıştır. Mektebin sanat bölümlerinde çağa ayak uydurarak modern üretim gerçekleştirilme çabası olduğundan Avrupa'dan çeşitli makinelerde temin edilmişti. 1321 yılında Avrupa'dan marangozluk bölümü için 1300 liraya *Planya Makinesi* alınmıştı⁶³. Mektepte üretimin devam edebilmesi için tüm bu alet- edevat gerekli olduğu için sermaye kalemi mutlaka para ayırması gereken ve de mektebin tüm giderleri arasında azımsanamayacak tutarları bulan bir kalemdi.

Gider kalemlerinden bir diğeri de yakacak teminiydi. İzmir Sanayi Mektebi, yatılı bir mektep olduğundan yatakhanelerin ısınması, aynı zamanda sanat bölümlerinde makinelerin çalıştırılması için yakacak zaruri bir ihtiyaçtı. Burada yakacak olarak bahsettiğimiz kömürdür. Yakacak kalemi temini zorunlu olan mektebin temel giderlerinden biriydi. 1323 tarihli arşiv belgesinde İzmir Sanayi Mektebi adına Gürcü Kumpanyasından satın alınan kömür bedelinin yaklaşık 1.136 lira olduğu belirtilmekteydi⁶⁴.

⁶³BOA, İ.RSM,18-31

⁶⁴BOA, BEO,2641-198053,10.06.1323

Tablo 5. 4

*İzmir Sanayi Mektebinin Avrupa'dan gümrüksüz aldığı bazı malların fiyat ve miktarının listesi*⁶⁵

Değer	Miktar	Türü	Kalıp Miktarı	Marka	Numara	Kayıtlı pusulasının		
						Cilt	Varak	Tarihi
15400	700 metre	Elbiselik şayâk (pamuklu kumaş)	1 palut	N Ç C	119	622	20	28 Teşrîn-i evvel sene 322
2060	103 kilo	Kavsele-i Flemenk	1 palut					
1012	46 kilo	Bu dahi tahta kavsele-i Flemenk	1 palut	E H	5095/96	622	21	28 minhü
2220	111 metre	Elbiselik şayâk (pamuklu kumaş)	1 palut	S Ç C	121	664	40	17 Teşrîn-i sâni sene minhü
20692	960		4					

Bu tabloda görüldüğü üzere İzmir Sanayi Mektebi, sanayi hanelerdeki üretim için Avrupa'dan mal almaktaydı ve bu da mektebin giderlerine dâhildi. Bu tabloda görüldüğü üzere Ekim ve Kasım 1906 yılında yapılan bu satın alım, toplamda 20. 692 kuruş tutarındadır. Bu gibi ihtiyaçların görülmesinde de ciddi paralar harcanmaktaydı.

⁶⁵BOA, ŞD,600-99, 18.07.1325

Tablo 5. 5*İzmir Sanayi Mektebinin 1322(1905) Yılı Bütçesi Gider Kalemi*

Gider Kalemi	Tutar
Maaşlar	134.424
Mekulat (yiyecek)	170.625
Melbusat (giyecek)	72.000
Mefruşat	7.500
Tenvirat (Aydınlatma)	20.000
Müteferrik (Üretim masrafı)	6.000
Dershane	3.000
Yakacak	2.425
Tamirat	10.000
Toplam	425.974
Duyun (Borçlar)	22.525
Genel Toplam	448.499

Kaynak: BOA⁶⁶

Tabloyu incelediğimizde İzmir Sanayi Mektebinin toplam giderinin 1322 yılı itibariyle 448.499 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. En fazla para ayrılan giderin 170.000 kuruş ile yiyecek kalemi olduğu, onu 134.424 kuruşla maaş kaleminin takip ettiğini görülmektedir. İlk üç gider kaleminin üçüncüsü ise 72.000 kuruşla giyecek kalemidir. Ayrıca aydınlatma kalemi için 20.000 kuruş ayrıldığı görülmektedir. Tabloda mektebin 22. 525 kuruş borcunun olduğu da bildirilmektedir.

⁶⁶ BOA, BEO, 2747-213515, 17.04.1324

5.3. İzmir Sanayi Mektebinin Yıllara Göre Bütçesi Değerlendirmesi

İzmir Sanayi Mektebinin bütçesi, açıldığı dönemden 1911 yılına kadar, varidatlar, devletin ve halkın yardımları ile oluşturulurken 1911 yılındaki düzenlemelerle bu durum değişmişti. Meşrutiyet idaresi döneminde 1911 yılında çıkartılan *İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu* hükmünce artık mekteplerin masrafları (memur, müstahdem maaşları) il özel idaresi bütçesinden karşılanacaktı. Bunun yanı sıra söz konusu kanunla sadece mekteplerin masrafları değil aynı zamanda idareleri de vilayetlere bırakılacaktı⁶⁷. Buradan anlaşılacağı üzere hükümet mekteplerde uygulanacak ders müfredatı, istihdam edilecek memurlar, öğretmenler, genel olarak eğitim idaresini vilayetlere bırakmıştı. Bu durumda İzmir Sanayi Mektebinin idaresini, mektepte uygulanacak ders programlarını, açılacak sanayi bölümlerini artık vilayet belirleyecekti. Böylece sanayi mekteplerinde, II. Abdülhamit dönemindeki merkezden yönetim uygulaması yerini yerelden yönetim uygulamasıyla yerel yönetimlere bırakmıştı.

Sözü edilen yeni dönemle birlikte sanayi mekteplerinin bütçelerinin vilayetler tarafından sağlandığı uygulama, mekteplerin düzenli gelire kavuşmasını sağlayacaktı. Sanayi Mekteplerinin akarlarından gelecek gelirlerin aksama durumu söz konusu olabilmekteyken bu uygulama ile mektep düzenli ve sabit bir gelire sahip olabilecekti. Burada asıl önemli olan söz konusu gelirlerin miktarı ve yeterli olup olmadığıydı. Bu duruma İzmir Sanayi Mektebinin 1881, 1906,1914 ve 1917 yıllarına ait bütçeleri üzerinden değinilecektir.

⁶⁷BOA, MF. MKT,1179-36, 20.05.1330

Tablo 5. 6*İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi 1881(H. 1298)senesi bütçesi⁶⁸*

Varidat	Miktar (frank)	Masraflar	Miktar (kuruş)
Alyans İsrailit Tarafından Bağış ve İhsan Olunan	4.000	Hane Ücreti (Öğrenci sayısının artması durumunda gelecek sene daha fazla gösterilmesi gerek)	5.000
Şam'da Taife-i Musaviye Tarafından İtası Taahhüt Olunan	6.000	Mektebin Küşadında Tavla, Mefruşat ve Diğer Masraflar	6.000
Toplam	10.000 (Frank)	Muallim Maaşları	35.100
Genel Toplam	50.000(Kuruş)	İmtihan Zamanında Yapılan Masrafların Yaklaşık Bedeli	3.000
		Öğrencilere Verilecek Kitap Vesairenin Yaklaşık Bedeli	2.500
		Genel Toplam	51.600

Tablo 5. 7*İzmir Hamidiye Sanayi Mektebinin 1906 (H.1322) senesi bütçesi⁶⁹*

Varidat	Miktar(kuruş)	Masraflar	Miktar(kuruş)
Akarat	259.977	Maaşlar	134.424
Devair-i Belediye	92.570	Mekulat (yiyecek)	170.625
Varidatının %2 si			
.... İmtiyaz İhale	1.296	Melbusat (giyecek)	72.000
Bedelinden			
Şirket-i Hamidiye	10.000	Mefruşat	7.500
Hâsılat Safiyasından			
Toplam	363.843	Tenvirat (aydınlatma)	20.000
Devair-i Belediye ve	35.149	Müteferrik	6.000
Akarat Bakayasından			
Toplam	398.992	Dershane	3.000
Sanayihanelerin	49.507	Yakacak	2.425
Alacaklarından			
Ödenmesi Lazım Gelen			
Açık			
Genel Toplam	448.499	Tamirat	10.000
		Toplam	425.974
		Duyun(borçlar)	22.525
		Genel Toplam	448.499

⁶⁸BOA, Y.EE, 40-134⁶⁹BOA, BEO, 2747-213515, 17.04.1324

Tablo 5. 8*1330(1914) mali senesi Aydın vilayet bütçesinden okullara ayrılan pay (Rıfat, 1914)*

Okul Adı	Bütçe Kalemi	Miktarı (kuruş)
Nehari(gündüzlü) İdadiler	Maaşlar	350.400
Nehari İdadiler	Masraflar	18.400
Leyli (yatılı) Darül Muallimin	Maaşlar	120.600
Leyli Darül Muallimin	Masraflar	230.495
Leyli Darül Muallimat	Maaşlar	46.500
Leyli Darül Muallimat	Masraflar	114.000
Tedrisat-ı İptidaiye	Maaşlar	3.007.422
Tedrisat-ı İptidaiye	Masraflar	129.200
Osmanlı Sanayi Mektebi	Maaşlar	217.410
Osmanlı Sanayi Mektebi	Masraflar	611.817
Osmanlı Sanayi Mektebi	Sanayihane Masrafları	221.710
	Toplam	4.954.068

Tablo 5,6 ‘ya bakıldığı zaman İzmir Sanayi Mektebinin, tam anlamıyla mektep statüsüne yeni kavuştuğu zamanlar olan 1881 yılı bütçesi verilmektedir. Tabloya göre mektebin gelirleri 50. 000 kuruş iken giderleri 51. 600 kuruştur. Burada mektep bütçesinin az da olsa açık verdiği anlaşılmaktadır. Yine bu tabloda o tarihlerde mektebe ait bir mülkün olmadığı görülmektedir.

Tablo 5,7’de ise İzmir Sanayi Mektebinin 1906 yılına ait bütçesi verilmektedir. Bu bütçeye göre mektebin gelirleri ile giderleri denk gösterilerek 448. 499 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bu tabloda sözü edilen miktarla 1881 yılında sözü edilen miktar arasında yaklaşık dokuz kat fark vardır. Bunda Osmanlı Devletinde görülen oldukça yüksek enflasyonun etkisi olduğu gibi öğrenci sayılarındaki artışa paralel olarak mektebin akarlarının ve de devletten aldığı yardımların artması da etkilidir.

Tablo 5,8 ise Meşrutiyet yönetimi döneminde üstelik I. Dünya Savaşı yıllarında Aydın Vilayetinin eğitim giderleri hakkında bilgi vermektedir. Tabloda yer alan bilgilere ek olarak okulların tadilatı veya yeni okul binası yaptırılması gerekliliği ortaya çıkarsa diye bu durumlar içinde bütçeden pay tahsis edilmekteydi. 1914 senesinde maarif bütçesine ayrılan pay 5. 409.943 kuruştur. 1914 yılı Aydın Vilayetinin toplam bütçesi ise 21.621.007 kuruş idi. (Rıfat, 1914)

Tablo 5.8’e baktığımızda Aydın vilayeti maarif bütçesinde vilayette bulunan tüm iptidailerin toplam masrafları 3. 136.622 kuruş ile bütçenin en yüksek kalemidir.

İptidailere yönelik en büyük harcama öğretmen, memur, hizmetli, kapıcı gibi okul çalışanlarının maaşlarına yönelik harcamadır. İptidailerin diğer masrafları ise 129.200 kuruş ile maaşlara ödenen paranın yaklaşık olarak %4,3'üne denktir. İptidailere ayrılan bütçe, toplam maarif bütçesinin yaklaşık %58'ine denk gelmektedir. Görüldüğü üzere iptidailer, maarif bütçesinin en büyük gider kalemidir.

Maarif bütçesinde iptidailerden sonra en yüksek gider kalemi İzmir Osmanlı Sanayi Mektebidir. Mektebin öğretmen ve çalışanlarına 217.410 kuruş, yatılı olan ve kimsesiz öğrencilerinin bakımını üstlenen okulun masraflarına 611.817 kuruş ve de atölye ve üretim için gerekli hammadde, alet edevat gibi giderler için Sanayi hane masraflarına ise 221.710 kuruş ödenmekteydi. Mektebin toplamda 1. 050.937 kuruş olan giderleri maarif bütçesinin yaklaşık olarak %19,5'una denk gelmekteydi.

Vilayetteki idadiler, Darül Muallimin ve Darül Muallimat'ın toplam bütçe giderleri ise 880.395 kuruş olup maarif bütçesinin yaklaşık olarak %16,3'üne denkti. Okullar genelinde Aydın vilayetinin en büyük bütçe ayırdığı okul, İzmir Osmanlı Sanayi Mektebi idi. Bunda okulun yatılı ve kimsesizleri barındırıyor olması ve de sanayi mektebi olmasından dolayı sanayi hanelere ek masraf yapılması etkili olmaktaydı.

Tablo 5. 9

*1917 tarihli irade-i seniyye ile maaşlarında indirimi gidilecek kalemler ve indirim miktarı*⁷⁰

İndirim Yapılacak Kalem	Miktar(kuruş)
Memurin-i Fenniye Maaşları	120.000
Ketebe ve Müstahdemin-i Müteferrika Maaşları	20.000
Tamirci Amele-i Daime Ücretleri	350.000
Mekatih-i İptidaiye Mevcut Maaşları	50.000
Tatbikat Mektebi Masrafları	30.000
Sanayi-i Ziraiye Mektebi Maaşları	30.000
Bakteriyolojihane Memurin ve Müstahdemin Maaşları	20.000
Memur ve Müstahdemlere Verilecek Tahsisat-ı Fevkalade-i Şeriye	150.000
Toplam	770.000

Tablo 5. 10

*1917 tarihli irade-i seniyye ile ödeneği arttırılacak kurumlar*⁷¹

Tahsisatı Arttırılacak Kurum	Miktar(kuruş)
Leyli(yatılı) ve Nehari(gündüzlü) İdadilerin Masrafları	80.000
Leyli Darül Muallimin Masrafları	300.000
Leyli Darül Muallimat Masrafları	80.000
Sanayi Mektebi Masarifi Umumiye –i Daimisi	150.000
İzmir Gureba Hastanesi Masarifi Umumiye Daimisi	110.000
Eşref Paşa Hastanesi Masarifi Umumiye Daimisi	250.000
Buca Hilal Mektebi Masrafları	100.000
Toplam	1.070.000

Tablo 5,9 ve 5,10’da I. Dünya Savaşı yıllarında Aydın Vilayetinde yaşanan bütçe hareketleri hakkında bilgi verilmektedir. Aydın Vilayeti, I. Dünya Savaşının devam ettiği bu zamanda Dâhiliye Nezaretine bir dilekçe göndererek tabloda yer alan mekteplerin ve Gureba Hastanesinin zor durumda olmalarından dolayı söz konusu kurumların bütçelerinin artırılması isteğinde bulunmuştu. Maliye Nezareti, Dâhiliye Nezaretine bütçede bu ödemenin gerçekleştirilmesi için ödenek bulunmadığını bildirmişti. Bu durumda Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey zor durumda olan

⁷⁰BOA, DH. UMVM, 17-58, 17.03.1336

⁷¹BOA, DH. UMVM, 17-58

kurumlara 300.000 kuruşluk yardım yapılmasına ve vilayet bütçesinde bulunan memur ve çalışanların maaşlarında indirim gidilerek buradan tasarruf edilen 770.000 kuruşunda eklenmesiyle 1.070.000 kuruşluk ek ödeneye izin verdiğini bildirmişti.

Tablo 5. 9’da maaşlarında indirim yapılacak memur ve çalışanlar ve indirim miktarları yer almaktayken tablo 5,10’da ise bütçesine zam yapılan mektepler ve Gureba Hastanesi ve bütçelerine ne kadar zam yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Tabloya göre İzmir Sanayi Mektebi bütçesine 150.000 kuruşluk bir zam yapılmıştır. 1914 senesinde İzmir Sanayi Mektebinin bütçesinin 1.050.937 kuruş olduğu bilinmekte olup bu tarihten itibaren bütçesine hiç zam yapılmadığı düşünülürse İzmir Sanayi Mektebinin 1917 yılındaki minimum bütçesinin 1.200.937 kuruş olduğu söylenebilir. Eğer ki 1914’ten 1917’ye kadar ki süreçte bütçeye zam yapılmış ise İzmir Sanayi Mektebinin bu rakamdan daha fazla bütçeye sahip olduğu söylenebilir.

6. BÖLÜM

İŞGAL DÖNEMİNDE İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN DURUMU

6.1. İşgal Sonrası Mektep İdaresinin Görevden Alınması ve Yeni Düzenlemeler

1914-1918 yılları arasında cereyan etmiş olan ve Osmanlı Devletinin de Alman Hükümeti yanında İttifakları safında, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya devletlerinin oluşturduğu İtilaf devletlerine karşı girdiği I. Dünya savaşı sürecinin yaşanması ve Osmanlı Devletinin, bu savaştan yenik ayrılması Osmanlı Devleti için yeni bir sürecin başlangıcı olmuştu. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanması ve mütarekeler döneminin bitmesinin hemen arkasından Osmanlı Devletinin toprakları işgale uğramaya başlamıştı. I. Dünya Savaşının kazananı olan İtilaf devletleri barış anlaşmaları görüşmelerini yapmak amacıyla tarihe *Paris Barış Konferansı* adıyla geçen uluslararası konferansı Ocak 1919 tarihinde başlatmış ve bu konferans Ocak 1920 tarihinde sona ermişti. Paris Barış Konferansı görüşmelerinde, savaştan yenik ayrılan Osmanlı topraklarının paylaşımı yapılırken İzmir ve çevresinin yönetiminin Yunanistan'a bırakılması kararı alınmıştı. Böylece Yunanistan, Paris Barış Konferansı kararlarına dayanarak 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmişti.

İzmir'in yönetimi, yaşanan işgalle birlikte 15 Mayıs 1919 yılı itibarıyla Yunanistan'a geçmişti. Yunanlıların ilk icraatlarından biri bölgedeki tüm resmi kurumları kapatarak idareyi tamamen kendi ellerine almak olmuştu. Yunanistan, İzmir ve çevresini yönetmek için merkeze bağlı olarak *Yunan Fevkalade Komiserliğini* kurmuştu. Yunan Fevkalade Komiserliği İzmir ve çevresinin Aydın Vilayet idaresiyle bağlarını kesmekle işe başlamıştı. Aydın Vilayetinin varidat-ı hususisi için toplanan vergilere vilayetin muhasebesine gelmeden direk Yunan Fevkalade Komiserliğince el konulmaktaydı. Kapatılmayan ama Yunan askerlerince işgal edilen Gureba Hastanesinin çok küçük bir kısmı ve sadece 40 yatak Türk hastalara bırakılmıştı. Üstelik hasta kabulü de belediye dairesinin iznine bırakılmıştı. Gerekli olan ilaç ve gıda ise

askeri kısımdan temin edilecek şekilde bir uygulamaya gidilmiş ve söz konusu hastanenin vilayet idaresiyle ilişkisi kesilmişti.⁷²

Konumuz itibariyle bakılacak olunursa İzmir Maarif İdaresi Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından ortadan kaldırılmış ve İzmir ve çevresindeki hemen hemen tüm okullar kapatılmıştı. Bununla birlikte Yunan idaresinin kapatmadığı iki okul vardı. Bu okullardan biri *Mektep-i İptidai*, bir diğeri ise *İzmir Sanayi Mektebi* idi⁷³.

İzmir Sanayi Mektebinin, Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından kapatılmaması durumunun sebepleri vardı. Bunlardan ilki mektebin yalnız bir eğitim kurumu değil aynı zamanda yetimhane de olması, bir diğeri sebebi ise mektebin sanayi alanında üretim yapıyor olmasıydı. İzmir Sanayi Mektebi, bu bahsettiğimiz nedenlerden ötürü kapatılmamış ama yönetimine Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından el konulmuştu. Böylece İzmir Sanayi Mektebinin yönetimi artık Yunan Fevkalade Komiserliğine bırakılmıştı⁷⁴.

İzmir Sanayi Mektebi, 1921 yılı Ağustos ayının sonuna kadar kısmen Aydın Vilayetine bağlı olarak kalmıştı. Aynı zamanda sözü edilen tarihe kadar işgal öncesinde olduğu gibi mektebin masrafları hükümetçe Ziraat Bankasına yatırılan ödeneğiyle karşılanmaktaydı. İzmir Sanayi Mektebinin vilayete bağlı olma durumu 1921 yılı Ağustos ayının sonunda, Yunan Fevkalade Komiserliğince Maarif Müdürlüğüne tayin edilen, sonrasında ise Mekatip-i İslamiye Nazırı unvanı verilen Belediye Başkanının damadı olan zata, aynı zamanda Sanayi Mektebi Nazırı unvanı verilerek İzmir Sanayi Mektebinin başına geçirilmesi ile son bulmuştu. Bu zata iki görevi için ayrı maaş ödenmekte olup mektebin idaresi için bir de bu zatın emrine müdür tayin edilmişti ve İzmir Sanayi Mektebinin yönetimi bu kişilerin aracılığıyla Yunan Fevkalade Komiserliğine geçmişti.⁷⁵

⁷²BOA, DH. UMVM,3-78,18.05.1340

⁷³BOA, DH. UMVM,3-78

⁷⁴BOA, DH. UMVM,44-73, 17.01.1340

⁷⁵BOA, DH. UMVM,3-78,1340

İzmir Sanayi Mektebinin, 1911 tarihi itibariyle Aydın Vilayetine bırakılmış olan idaresi Ağustos 1921 yılı itibariyle artık Yunan Fevkalade Komiserliğine geçmişti. Yönetimi değiştirilen ve Yunan Fevkalade komiserliğince el konulan mektebin bir yıl önceki kayıtları göz önüne bulundurularak Mekulat vesaire masraflar için bir önceki yıl ayrılan miktar, doğrudan doğruya mektep idaresine peşin olarak verilmiş ve mektep masraflarının buradan karşılanması bildirilmişti. Böylece yönetimi ve idaresi değişen İzmir Sanayi Mektebinin vilayetle hiçbir bağı kalmamıştı⁷⁶.

İzmir'in işgaliyle Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından yönetim ve idare şekli değişen mektebin, aynı zamanda öğretimi de değiştirilmişti. Mektebin Marangozhane ve demirhane hariç diğer bütün bölümleri kapatılmıştı⁷⁷. Yunan Fevkalade Komiserliği kendi ihtiyaçları doğrultusunda bu bölümleri açık bırakmıştı.

Osmanlı yönetimi, son zamanlarda artan savaşlar ve yaşanan toprak kayıpları sonrasında artış gösteren yetim sayısından dolayı *Darül Eytam*'ın yetersiz kalması nedeniyle sanayi mekteplerinin daha çok yetimhane vasfını öne çıkarmıştı. Bu doğrultuda İzmir Sanayi Mektebine çok küçük yaşta çocuklar da alınmaya başlanmıştı. İzmir'in işgaliyle birlikte söz konusu küçük çocuklar Yunan idaresi tarafından *Darül Eytama* gönderilmiş mektepte yaşı büyük olan çocuklar bırakılmıştı. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937)

⁷⁶BOA, DH. UMVM,3-78

⁷⁷BOA, DH. UMVM,3-78

6.2. Mektebin Kapatılıp Yunan Darülfünunu Yapılmak İstenmesi

İzmir Sanayi Mektebinin, Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından el konulup, idaresinin değiştirilip, kendilerine bağlanıldığı işgal döneminde, okulun binasının Yunan Üniversitesi yapılması durumu ortaya çıkmıştı. İlk olarak bu söylentilere konu olan ve İzmir'in merkezi bir bölgesi olan Karataş'ta Karantina caddesinde bulunan mektep binasının hangi koşullar altında İzmir Sanayi Mektebine verildiğini değerlendirilmelidir.

21 Nisan 1869 yılında eğitim hayatına başlayan İzmir Sanayi Mektebi, 1881 yılında, öğrencilerden oluşan mızıkta takımının başarılı bir performanslarıyla dikkatleri üzerine çekmişti. İzmir Sanayi Mektebinin mızıkta takımının başarıları II. Abdülhamit tarafından duyulmuş ve bunun üzerine II. Abdülhamit mızıkta takımını İstanbul'a çağırarak konserler verdirmiş, bizzat kendisi mektebin mızıkta takımını dinlemiş ve İzmir Sanayi Mektebi mızıkta takımını çok başarılı bulmuştu. Bunun üzerine II. Abdülhamit, mektebin fahri nazırı Aydın Vilayeti Defter-i Hakânî Müdürü Süleyman Şevket Beye, mektebin müdürü Fehmi Beye, Mızıkta muallimi Ahmet Efendi ve Hanende muallimi Santo Efendiye birer kıta sanayi madalya vermişti⁷⁸.

II. Abdülhamit'in İzmir Sanayi Mektebi Mızıkta takımının başarısından etkilenmesi üzerine Aydın Vilayeti Valisi Halil Rıfat Paşa, okulun nazırı umumisi olarak, II. Abdülhamit'ten bir istekte bulunmuştur. Halil Rıfat Paşa; 1308(1890) yılında kaleme aldığı tezkeresinde; İzmir, Selanik, Beyrut gibi büyükşehirlerde padişahın emriyle sultani açılması kararı doğrultusunda bundan on iki sene önce vali Ali Paşanın harekete geçtiği belirtilmiştir. Dönemin valisi Ali Paşa, Ziraat nezaretinden izin istemeden menafî sandıkları faizinin üçte ikisini karşılık göstererek Karataş mevkinde mektebi sultani ruhsatıyla 18.000 lira harcanarak sözü edilen binayı inşa ettirmişti. Fakat Sultani için senelik 5-6 bin lira bulunamadığından Sultani açılamamıştı.⁷⁹

Halil Rıfat Paşa, söz konusu mektebin askeri idadi yapılması için Bab-ı Ali ve Bab-ı Seraskeri ile görüşüldüğünü belirtmişse de İzmir'de askeri rüştiyeler olmadıkça

⁷⁸BOA, İ.DH,1214-95054, 14.06.1308

⁷⁹BOA, Y.MTV,47-74, 19.05.1308- BOA, DH. MKT,33-40, 22.10.1310

askeri idadının açılmasının söz konusu olamayacağı cevabını aldıklarını aktarmıştır. Sonraki süreçte mektep binasının askeri rüştiye içinde uygun olmadığını ve zaten hali hazırda İzmir’de mükemmel idadi ve rüştiye mektepleri yapıldığından ve bunlar için başkaca binaya ihtiyaç duyulmadığından sözü edilen binanın inşa olunduğundan beri boş kaldığını ifade etmiştir⁸⁰.

Binanın sonraki süreçte ziraat mektebi yapılması düşünülmüş ise de ziraat mektebinin yakınlarında öğrencilerin uygulama yapacakları arazi olması gerektiği bu binanın ise sahilde ve böyle bir araziye sahip olmaması nedeniyle ziraat mektebi de olamamıştı. Nafia Nezareti, bu durum üzerine ziraat mektebi açılmasına uygun olamayan ve menafi sandıklarının parasıyla yapılmış bu binayı satma kararı almış fakat binanın o dönem için semtsiz ve uygun olamayan bir yerde yapılmış olması ve otel, han, hane, mağaza yapımına uygun olmamasından dolayı binayı satamamıştı.⁸¹

İzmir Sultani Mektep binasına tüm bu girişimlere rağmen boş kalmasından ötürü 1304 yılında askeri hastane yapılınca kadar Asakir-i Şahane Hastanesi taşınmış olsa da İzmir’e 150 yataklı mükemmel bir askeri hastane yapıldıktan sonra mektep binası tekrar boş kalmıştı. Vali Halil Rıfat Paşa, Mektep-i Sultani binasının yine boş kalıp harabe olmasındansa, hâlihazırdaki aynı cadde üzerindeki mevcut binasının da İzmir Sanayi Mektebinde kalacağı şekilde İzmir Sanayi Mektebine bina ve arazisiyle beraber tahsisini istemişti⁸².

Vali Halil Rıfat Paşa gönderdiği tezkerede II. Abdülhamit’e bina ile ilgili tüm bu süreci açıkladıktan sonra iki mektebin birlikte yer aldığı bir fotoğrafta takdim etmiş ve İzmir Sanayi Mektebi öğrencilerinin Mektep-i Sultani binasına yerleştirilerek mektebe Mektep-i Sanayi-i Hamîdi adının verilmesini padişahıtan istirham etmiştir⁸³.

Aydın Vilayet Valisi Halil Rıfat Paşanın, II. Abdülhamit’e istirhamı üzerine II. Abdülhamit’in irade-i seniyyesi ile Mektep-i Sultani binası İzmir Sanayi Mektebine verilmişti. Artık İzmir Sanayi Mektebi olan Mektep-i Sultani binası boş kaldığı sürede bakımsız kaldığı için İzmir Sanayi Mektebi yönetimi tarafından onarıldıktan sonra 15

⁸⁰BOA, Y.MTV,47-74, 19.05.1308

⁸¹BOA, DH. MKT,33-40, 22.10.1310

⁸²BOA, Y.MTV,47-74, 19.05.1308

⁸³BOA, Y.MTV,47-74, 19.05.1308

Ramazan 1308 (24 Nisan 1891) tarihinde yeni binasına taşınmıştı. (1308 Aydın Vilayet Salnamesi, 1891).

II Abdülhamit'in Mektep-i Sultani binasını, İzmir Sanayi Mektebine bağışlamasından sonraki süreçte Aydın Vilayet Maarif Müdürlüğüne merkezden bir tezkire gönderilmiştir. Söz konusu binanın kimin isteği üzerine, ne zaman, ne amaçla, ne kadar masrafla yapıldığının ve maarif namına inşa edilmiş ise tüm bunların bilgisine ulaşmak için araştırılacağı ve buna göre binanın İzmir Sanayi Mektebine verilmesinin onaylanacağı bildirilmiştir⁸⁴.

Aydın Vilayet Valisi Halil Rıfat Paşa, II. Abdülhamit'e yazdığı tezkerede İzmir Sanayi Mektebine bırakılmasını istediği binasının Mektep-i Sultani binası olduğunu belirtmişti. Fakat 1310 tarihli arşiv belgesindeki yazışmalarda söz konusu binanın İzmir Ziraat Mektebi olarak inşa edildiği belirtilmekteydi⁸⁵.

Sadrazamın, Dâhiliye Nazırına yazdığı ilk dilekçede söz konusu binanın araştırıldığında 1300 senesinde *Menafî Sandıkları* varidatından on altı bin liraya bir ziraat mektebi olarak inşa edildiğini ve açılmadığını belirtmiştir. Bu binanın İzmir Sanayi Mektebine verildiğini haber aldıklarını, İzmir'de bir sanayi mektebine dahi lüzum yokken İzmir Vilayetini ticaret merkezi olması arzusuna kavuşturacak usul-i cedide göre eğitim verecek bir ziraat mektebinin kurulması için yapılan binanın İzmir Sanayi Mektebine verilme sebebinin anlaşılamadığı bildirmektedir. Bizzat ziraat varidatıyla yapılan binanın II. Abdülhamit'in iradesiyle söz konusu mektebe verilmesi durumunda elleri kolları bağlı olduğunu bildirerek bu durumun sadarete tarafsız bir şekilde izah edilmesi istemiştir⁸⁶.

Sadrazama, Dâhiliye Nezaretinin verdiği cevaba göre; II. Abdülhamit bundan 12 sene evvel (1880'lerin sonundan bahsedilmekte) Müslüman çocuklarının tahsil-i fen için bölgedeki yabancı okullara gitmesinden rahatsız olmasından dolayı İzmir, Selanik ve Bursa gibi büyükşehirlerde mahallerindeki uygun yerlere birer Selâtin Mektebi kurulmasını emretmiştir. Bunun üzerine İzmir'de *Menafî Sandıkları* bütçesinden Karataş mevkinde bir Mektep-i Selâtin ruhsatıyla on sekiz bin lira masrafla söz konusu mektep inşa edilmiştir. Fakat bu mektebin senede beş- altı bin lirayı bulacak

⁸⁴BOA, MF. MKT,153-26, 10.04.1310

⁸⁵BOA, DH. MKT,33-40, 22.10.1310

⁸⁶BOA, DH. MKT,33-40, 22.10.1310

masraflarının karşılanması mümkün olmadığından dolayı mektebin açılmadığı belirtilmiştir. Daha sonrasında bina askeri idadi yapılmak istense de bölgede askeri rüştiye olmadığından bu mümkün olamamıştı. Sonrasında ziraat mektebi yapılması düşüncesi ortaya çıkmışsa bile mektep binasının bulunduğu arazinin sahilde olduğu ve ziraat mektebi olabilmesi için gerekli araziye sahip olmadığı anlaşılmıştır. Bina menafi sandıklarının parasından yapıldığı için Nafia Nezareti binayı satma kararı alsa da binanın konumu nedeniyle kimse talep göstermemiş bu nedenle satış yapılamamıştır. Bina bir ara sürmekte olan askeri hastane inşaatı bitene kadar askeri hastane olarak kullanılsa da, hastane binası tamamlanınca tekrar boş kaldığı belirtilmiştir⁸⁷.

Menafi Sandıklarından alınarak yapılan ve Nafia Nezaretine ait olan mektep binası, II. Abdülhamit'in iradesi üzerine mevcut binasının eski olması nedeniyle İzmir Sanayi Mektebine verilmiş ve yüz elli öğrenciyle yeni binasına taşınan mektep, Hamidiye İzmir Sanayi Mektebi olarak ilim tahsili ve sanat eğitimi vermeye devam etmiştir⁸⁸.

Binanın yapılması için harcanan paraya karşılık Aydın Vilayeti ve Nafia Nezareti birçok kez konu hakkında yazıştıktan sonra ziraat mektebi için uygun bir çiftliğin nezarete tahsili söz konusu olmuşsa da açılacak mektebin masraflarının vilayetçe karşılanması mümkün olamayacağı için gerçekleşmemiştir. Bu durum üzerine mal sandıklarının parasından yapılan binanın yapım masraflarının vilayetçe ödenmesi kararlaştırılsa da Maliye Nezaretinin buna izin vermemesi sonucunda mal sandıkları para alamamıştır. Zaten II. Abdülhamit'te, İzmir'de bir ziraat mektebi açılması durumu olmadığından binayı İzmir Sanayi Mektebine bedelsiz vermiştir⁸⁹.

İzmir Sanayi Mektebinin yeni binasına taşınması sürecinde yaşanan gelişmelere bakacak olunursa; her şeyden önce sadrazamla padişahın aynı perspektife sahip olmadıkları görülmektedir. Padişahın sanayi mekteplerine verdiği önemi sadrazamın vermediğini, İzmir'de sanayi mektebini gereksiz olarak gördüğünü anlamaktayız. Sadrazamın ziraat mektebine verdiği önemin yerinde olduğunu belirtmekle beraber sanayi mektebinin önemini kavrayamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca devlet organları arasında yaşanan iletişim eksikliği de ayrı bir konudur. Sonuç itibarıyla söz konusu

⁸⁷BOA, DH. MKT,33-40, 22.10.1310

⁸⁸BOA, DH. MKT,33-40, 22.10.1310

⁸⁹BOA, DH. MKT,33-40, 22.10.1310

bina, Mektebi Sultani binası değil de Ziraat Mektebi binası olsa da her iki durumda da her iki mektebin maddi imkânsızlıklar nedeniyle açılammamasından dolayı boş kaldığı için İzmir Sanayi Mektebine verilmiştir. Böylece İzmir Sanayi Mektebi de yeni binasına kavuşmuştur.

İzmir sanayi Mektebinin mevcut binasına geçiş süreci bu şekilde tamamlanmış ve mektep 15 Ramazan 1308 (24 Nisan 1891) tarihinden itibaren bu binada eğitim hayatını devam ettirmiştir. Böyle bir süreçle İzmir Sanayi Mektebine verilen binanın Yunanlılar tarafından el konulacağı söylentilerinin ortaya çıktığı 1920 tarihine kadar mektep, yaklaşık otuz yıldır bu binada eğitime devam etmekteydi.

İzmir Sanayi Mektebi binasının kurulacak olan Yunan Darülfünunu yapılması ve İzmir Sanayi Mektebinin başka bir yere nakledilmesi düşünüldüğü söylentileri çıkınca İzmir Sanayi Mektebi yönetimi bu durumu İstanbul'a bildirmişti. İzmir Sanayi Mektebinin *Mahalli Cemaat-i İslami*'ye bağlı olduğu ve Cemaat-i Müslim'i ye hukukuna tabi olduğunu belirterek İzmir Sanayi Mektebi binasının işgali durumu oluşmaması için yardım talebinde bulunmuştu⁹⁰.

İzmir Sanayi mektep binasının işgal meselesi Umur-ı Mahalli Vilayet müdürlüğü tarafından dâhiliye nezaretine bildirilmişti. Bu gelişme üzerine Dâhiliye Nezareti, İzmir Sanayi mektebinin binasının işgali hakkında İngiltere Fevkalade Komiserliğinden bilgi istemişti. İngiliz Fevkalade Komiserliği bunun üzerine, İzmir'de bulunan İngiliz temsilcisi aracılığıyla Yunanlıların böyle bir niyetlerinin olup olmadığını Yunan Fevkalade Komiserliğine sormuştur⁹¹.

Yunan Fevkalade Komiserliği, İngiliz Fevkalade Komiserliğine verdiği cevapta kendilerinin hiçbir zaman İzmir Sanayi Mektebine ilişmek gibi bir düşüncelerinin olmadığı ve kurulacak olan Yunan Darülfünun'unun İzmir Bahri Baba'da yarım kalmış ve masrafları Yunan hükümeti tarafından karşılanarak bitirilmiş olan binaya yerleşeceğini bildirerek böyle bir durumun olmayacağını temin etmişti. İngiliz Fevkalade Komiserliğinin aldığı cevabı Dâhiliye Nezaretine iletmesiyle gerçek ortaya çıkmış ve Dâhiliye Nezareti böyle bir olayın gerçekleşmeyeceğini Umur-ı Mahalli

⁹⁰BOA,DH.UMVM,78-51,15.04.1339

⁹¹BOA,DH.UMVM,78-51

Vilayet müdürlüğüne haber vermişti⁹². Tüm bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere İzmir Sanayi mektebi binasının işgal edileceği hakkındaki duyurular asılsız çıkmıştı. Böylelikle mektep idaresi ve mektebin öğrencileri yerlerinden edilmeyecekleri için rahat bir nefes almıştı. Buradaki en büyük sıkıntı bu söylentiler doğru çıksaydı hiçbir şekilde buna engel olunamayacağıydı.

6.3. İşgal Sırasında Mektep Çalışanlarının Maaş Durumu

İzmir'in Yunan işgaline uğramasıyla kapatılan okul ve devlet dairelerinde çalışan öğretmen ve memurlar ve diğer görevliler işlerini kaybederek zor durumda kalmışlardı. Bu durum onlarla beraber ailelerini de çok ciddi bir sıkıntıya sokmuştu. Bu nedenle Aydın Vilayeti tarafından yaşanan mağduriyetler İstanbul'a bildirilerek yardım istenmişti. Çünkü daha öncesinde belirtildiği üzere Aydın vilayetinin varidatlarından gelen vergi gelirlerine Yunan Fevkalade Komiserliğince el konulmasından dolayı vilayetin öğretmen, memur ve diğer devlet çalışanlarına maaş verebileceği bir bütçesi bulunmamaktaydı.

İzmir'in Yunan işgaline uğraması ve nerdeyse bütün okulların ve devlet dairelerinin kapatılmış olması sonucunda, buralarda çalışan ve işlerini kaybeden öğretmenler ve memurların yaşananlar karşısında fazla bir seçeneği kalmamıştı. İki seçenek vardı. Ya merkeze İstanbul'a kaçacaklardı ya da İzmir'de kalacaklardı. Her iki durumda da mağdurların tek bir istediği bir şey vardı o da devlet tarafından maaşlarının ödenerek mağduriyetlerinin giderilmesi idi. Çünkü işgaller karşısında devlet tarafından korunmak ve bu güne kadar kendilerinin maaşlarından kesilen emeklilik aidatlarının karşılığını almak haklarıydı.

İzmir'in Yunan işgaline uğraması sonucunda işsiz kalan öğretmenler ve diğer devlet dairelerinde istihdam edilen memurlardan İstanbul'a kaçanlar, hükümete mağdur olduklarını belirterek, maaşlarının ödenmesi için dilekçe yazarak, mağduriyetlerinin giderilmesi talebinde bulunmuşlardı. Bu durumun bir örneğini 1338 (1919) tarihli arşiv belgesinde görebilmekteyiz. Belge, İzmir Sultanisi Arabî öğretmeni olan aynı zamanda

⁹²BOA,DH.UMVM,78-51.

imamlık da yapan Şahin Efendi hakkındadır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve Mektep-i Sultanin kapatılması dolayısıyla İstanbul'a gelen Arabî öğretmeni Şahin Efendi Maarif Nezaretine bir dilekçe yazarak kendisine yeni bir görev verilene ya da İzmir'deki görevine geri dönünceye kadar maaşının ödenmesini talep etmiştir⁹³.

İzmir'den, merkeze gelip bu talep de bulunan birçok memur ve öğretmen ile ilgili arşiv belgeleri mevcuttur. Fakat çalışmada Şahin Efendi örneğini seçilmesinin nedeni dönemin devlet memurları ile ilgili mevzuatı ve buna aykırı davranışlara getirilen yaptırımlarla ilgili olmasıdır. Belgeye konu olan İzmir Sultanisi Arabî öğretmeni Şahin Efendi, 1328 yılında Darülfünun'un İlahiyat bölümünden mezun olduğunu ve ardından Bolu İdadisinde Arabî öğretmeni olarak iki sene çalıştıktan sonra tayininin İzmir Sultanisine çıktığını belirtmiştir. Şahin Efendi burada 800 kuruş maaşla dört yıl boyunca çalıştıktan sonra kendisine mükâfat olarak öğretmenlik görevine ek olarak 300 kuruş maaşla imamlık görevinin de verildiğini böylece maaşının 1100 kuruşa yükseltildiğini ve her iki maaşından da emeklilik aidatı kesildiğini aktarmıştır. İşgal nedeniyle İstanbul'a gelince iki görevinin olduğunu belirterek maaşlarının devletçe kendisine ödenmesini talep etmiştir.⁹⁴

Şahin Efendinin dilekçesi üzerine Tedrisat-ı Maliye dairesince bir araştırma başlatılmış ve yapılan araştırma sonucunda Şahin Efendinin bir memura iki yerden maaş verilmez hükmünü taşıyan *18 Şubat 1326 (3 Mart 1911) tarihli Şurayı Devlet kararına* aykırı olarak maaş aldığı tespit edilmiştir⁹⁵. İttihat Terakki yönetimi, Abdülhamit döneminde yaşanan memuriyet görevlendirmelerindeki keyfilik durumunu ortadan kaldırmak için bu kararı aldırması ve bu durumda Şahin Efendinin, söz konusu Şurayı Devlet kararına aykırı bir şekilde memuriyet yaptığı sonucuna varılmıştır.

1325 senesi *Muvazene-i Umumiye Kanunun* 35. maddesinin bir memuriyette asli olup da aynı zamanda muallimlik görevinde bulunanların aldıkları meblağın ücret kabilinden olacağı Maliye Nezaretinin 9 Kânunusani 1329 tarihli ve 318 numaralı *Tahrirat-ı Umumiye*'sinin 1. bendinde yer almaktadır. Bu doğrultuda Şahin Efendiden Aydın Muhasebe-i Celilesince hem öğretmenlik hem de imamlık aidatı kesilmeyerek

⁹³BOA, ŞD,3157-15, 02.04.1338

⁹⁴BOA, ŞD,3157-15, 02.04.1338

⁹⁵BOA, ŞD,3157-15, 02.04.1338

öğretmenlik görevini dışarıdan ücretli olarak yaptığı esas alınarak her iki görevinden maaş almasına rağmen sadece imamlık aidatı kesildiği saptanmıştır⁹⁶.

Şahin efendi örneğinden anlaşılmaktadır ki; 1325 senesi *Muvazene-i Umumiye Kanunu* ile ve bu yönde yapılan tüm düzenlemelerle öğretmenlik yapan kişiler başka bir işle meşgul olamazlardı. Eğer ki başka bir görev alırlarsa öğretmenlik kadrosundan çıkarılmaktaydılar. Bu kanunun öğretmenlik mesleği için önemli bir gelişme olduğu açıkça ortadadır. Söz konusu düzenleme ile öğretmenliğin başka işlerle meşgul olanların yaptıkları ek iş olmaktan çıkarılarak gerçek bir mesleğe dönüştürüldüğünü anlaşılmaktadır. Böylece öğretmenlik mesleği toplumun gözünde hak ettiği saygınlığa kavuşturulmuştur.

Şahin Efendinin durumuna geri dönecek olunursa; kendisi öğretmenlikten çıkarılarak imamlik kadrosundan aidatı yatırıldığı için, Maliye Nezaretince imamlik görevi üzerinden değerlendirilmiştir. Şahin Efendiye, 1335 yılının Haziran ayında bir fiil görevini yaptığı için tam maaş (300 kuruş) ve Temmuz ve Ağustos ayları için de görevinin başında olmadığı gerekçesiyle memuriyet acilesi olarak yarım maaş (150 kuruş) verilmesine karar verilmiştir⁹⁷.

İzmir'den, İstanbul'a giden öğretmen ve memurine memuriyet-i acile olarak maaşlarının yarısının verildiği bu belgeden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde İzmir'de kalıp işgal nedeniyle dâhile çekilip görevinin başında bulunamayan öğretmen ve memurlarda Maarif Nezaretinden mağduriyetlerinin giderilmesini isteyerek maaşlarının tamamının taraflarına ödenmesi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Maarif Nezareti, 23 Kânunuevvel 1335 (23 Aralık 1919) tarihli tezkere ile Şurayı Devlete durumu bildirmiştir⁹⁸.

Maarif Nezaretinin tezkeresi Maliye ve Nafia Dairesinde görüşülmüştü. Bunun sonucunda; 5 Ağustos 1335 (5 Ağustos 1919) tarihli tezkere-i memuriyet kararı örnek gösterilerek Maliye Nezareti, Maarif Nezaretine sözü edilen öğretmen ve memurlara da yarım maaş verilmesi gerektiğini bildirmişti. Zaten 25 Mart 1335 tarihli kararname ile bu tarihten itibaren işgalden dolayı mağdur olan tüm memurlara yarım maaş verildiğini kendilerinin de aynı haktan yararlandırılmalarını belirtilmişti. Fakat 25 Mart 1335 tarihli

⁹⁶BOA, ŞD,3157-15

⁹⁷BOA, ŞD,3157-15

⁹⁸BOA, BEO,4610-345714, 20.04.1338

kararname de görevinin başında olamayan memurlara tam maaş verilmesine dair bir madde olmadığı için tam maaş talepleri reddedilmişti⁹⁹.

İzmir'in işgali sonucunda görevlerinin başında olamayan öğretmen ve memurlara yarım maaş ödeme yapılması kararına uyan Maarif Nezareti, Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğüne söz konusu ödemenin bütçeden yapılmasını tebliğ etmiştir. Bunun ardından Aydın Vilayeti ile merkez arasında birçok yazışma gerçekleşmiştir. Bu yazışmalarda Aydın Vilayeti verilen talimat üzerine Maarif Nezaretine öğretmen ve memurlara böyle bir ödeme gerçekleştiremeyeceklerini çünkü bütçede böyle bir paranın olmadığını belirtmişti¹⁰⁰.

Aydın Vilayetinden alınan bu tahrirat üzerine Maarif Nezareti durumu Maliye Nezaretine bildirmiş, nezaret bu ödeme için Aydın Vilayetine acilen 10 bin lira gönderilmesine ve ödemelerin geciktirilmeden yapılmasına karar vermişti. Bu durumda Aydın Vilayet Muhasebesinin, Maliye Nezaretinin aldığı karar doğrultusunda her bir öğretmene aylık 200 kuruştan yapılacak birikmiş olan yedi sekiz aylık maaşlarının ödemesini yapması gerekiyordu. Aydın Vilayeti, hazinenin böyle bir parayı tedarik etme ve ödemeye müsait olmadığını ve bu defalık ödense bile bu uygulamanın devamının mümkün olamayacağını, İstanbul'dan gönderilecek paraya ümit bağlanamayacağını ve bir şekilde vilayetin varidat-ı hususiyesinin arttırılması gerektiğini belirtmekteydi¹⁰¹.

Aydın Vilayetinin verdiği bu cevaba Maliye Nezaretinin verdiği cevap açıktır. Maliye Nezareti, öğretmen ve memur maaşlarının ödemesi için farklı zamanlarda birden fazla ödeme yaptığını belirtmişti. Maliye Nezareti, Aydın Vilayetine 1336 yılı içerisinde olağan bütçesine ek olarak şu şekilde ödeme yapmıştır. İlk olarak 20 Kanun-i Sani 1336 (20 Ocak 1920) tarihinde vilayete 15 bin lira yollanmıştır. Ardından 4 Mart 1336(1920) tarihinde 20 bin lira daha gönderilmiş ve gönderilen paranın 15 bin lirasıyla öğretmen ve memur maaşlarına ödemesinin yapılması Aydın Vilayet Defterdarlığına bildirilmişti. En son olarak da 27 Nisan 1336 (1920) tarihinde de Aydın Vilayetinin hazine açığı için

⁹⁹BOA, BEO,4610-345714

¹⁰⁰BOA, BEO,4610-345714

¹⁰¹BOA, BEO,4610-345714

30 bin lira teslim edilmişti. Tüm bu ödemelerden sonra nezaretten daha fazla ödeme yapılamayacağı bildirilmekteydi.¹⁰²

İzmir genelinde işgal nedeniyle görevine son verilen öğretmen ve memurların durumu bu iken, işgale rağmen kapatılmayan İzmir Sanayi Mektebinin açık bırakılan bölümlerindeki öğretmen ve ustalarda maaşlarını alma da zorluk yaşamaktaydı. Daha önce belirtildiği üzere İzmir Sanayi Mektebinin, Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından Aydın Vilayetiyle ilişkisi kesilmiş ve mektep, Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından oluşturulan *Mekati-i İslami*'ye bağlanmıştı. Mekati-i İslami'ye Nazırı olan belediye başkanının damadı olan zat aynı zamanda İzmir Sanayi Mektebinin de nazırı yapılmıştı. Bu durum İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustalarının maaşlarını Aydın Vilayetinden talep edememelerine ve maaşlarını alamamalarına sebep olmuştu.

İşgal sonrasında İzmir Sanayi Mektebinin mali durumunda yaşanan sıkıntılar mektebe ait akarların Yunanlıların mektebe el koyması nedeniyle Sadaret tarafından mektepten alınmasından kaynaklanmaktaydı. Maliye Nezaretinden, Sadarete gönderilen 8 Temmuz 1920 tarihli evrak İzmir'in işgali sonrasında İzmir Sanayi Mektebi ve Gureba Hastanesinin akarlarının ne olacağı konusunu ile ilgiliydi. Önceki süreçte sanayi mekteplerine ait olan ve tasarruf hakkı mektep yönetiminde olan akarlar, Meşrutiyet döneminde İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanununun çıkarılmasıyla birlikte bağlı bulundukları vilayetlerin idaresine bırakılmıştı. Bu kanunla mekteplere ait akarların tapu senetleri, Maarif Encümeni adına düzenlenmiş ve söz konusu akarların tasarruf hakkı vilayet idarelerine bırakılmıştı. İzmir'in, Yunan işgaline uğraması üzerine bölgede eğitim işlerinin Cemaat-i İslamiye'ye bağlanmasıyla birlikte İzmir Sanayi Mektebi ve Gureba Hastanesine ait olan akarlarda Cemaat-i İslamiye idaresine yani Müftülük makamına bırakılmıştı. Maliye Nezareti, bu evrakta Sadaret makamına sözü edilen akarların Cemaat-i İslamiye üzerine geçirilmesi işlemleri sırasında, harç ve vergilerin alınıp alınmayacağını sormaktaydı. Sadaret Makamının, 12 Temmuz 1920 tarihinde Maliye Nezaretine verdiği cevap ise Meclis-i Vükela'da alınan kararlar sözü edilen harç ve vergi bedellerinin akarların gelirlerinden kesilmesi yoluyla alınmasının uygun görüldüğü belirtilmekteydi.¹⁰³

¹⁰²BOA, MF. MKT,1240-76, 20.06.1338

¹⁰³BOA, BEO, 4642-348088

İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustaları, yaşadıkları bu yeni durum karşısında Yunan Fevkalade Komiserliğince okulun bağlandığı kurum olan *Mekatip-i İslami*' ye den maaşlarını talep etmişler. Bunun üzerine İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi 26 Eylül 1337(1921) tarihinde Maliye Nezaretine bir tahrirat yazmıştır. Rahmetullah Efendi yazdığı tahrirat da, Yunan Fevkalade Komiserliğince açıkta bırakılan İzmir Sanayi Mektebinin öğretmenleri ile marangozhane ve demirhane ustalarına karşı nasıl bir tutum sergileneceği, maaş ödemesinin yapılıp yapılmayacağı ve ödeme yapılacaksa ne şekilde ödeneceğini sormuştur¹⁰⁴.

İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendinin tahrirâtı üzerine Maliye Nezareti, 16 Teşrinievvel 1337(16 Ekim 1921) tarihli ilavede İzmir Müftülüğüne, İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustalarının okulun vilayet idaresine bağlı olmamasından dolayı, sözü edilen öğretmen ve ustaların *Muvazene-i Umumiye* dâhilinde olmadıklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda vilayet bütçesinden ancak vilayete bağlı memurlara nakit yardımı ve maaş ödemesi yapabileceklerini bildirmiştir. Yalnız Maliye Nezareti İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustalarının durumunu ve isteklerini Dâhiliye Nezaretine bildireceklerini gelen kararın uygulanacağını söylemiştir¹⁰⁵.

4 Ekim 1921 tarihinde Maliye Nezaretinin, durumu Dâhiliye Nezaretine bildirmesiyle birlikte İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustalarının durumu Dâhiliye Nezareti tarafından değerlendirilmiştir. Bu konuya dair Dâhiliye Nezareti, İzmir Müftüsüne 23 Ekim 1921 tarihli tahrirat göndermiştir. Buna göre; İzmir Sanayi Mektebinin kadrolu öğretmen ve ustalarının vazifelerinin başında oldukları zamanların maaşlarının tam olarak ödenmesi kadro dışı maaş karşılığı çalışanlarınsa görevden alındıkları tarihten 7 Mayıs 1921 tarihine kadar ki dönem için tam maaş yarım fevkalade durum ödeneği verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁶.

Kadro dışı öğretmenler aynı zamanda 7 Mayıs 1921'den itibaren kendilerinin görevden azliye sevk edilmelerini ve bu doğrultuda kendilerine Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararı gereğince; maaşları İdare-i Hususiye den mahsus memurların Dersaadet'e gelmedikçe birikmiş aylıklarının ödemesi maddesinden yararlanma isteğinde

¹⁰⁴BOA, DH. UMVM,44.93, 04.03.1340

¹⁰⁵BOA, DH. UMVM,44/93

¹⁰⁶BOA, DH. UMVM,44/93

bulunmuşlardı. Fakat 23 Ekim 1921 tarihli sözü edilen tezkirede bu durumun mümkün olamayacağı bildirilmiştir¹⁰⁷.

İzmir Sanayi mektebi kadro dışı öğretmenleri hakkında alınan karar, Dâhiliye Nezaretince 5 Kasım 1921 tarihli tezkere ile İzmir Mahkeme-i Şer'iyeye Müşahitliğine yeniden bildirilmiştir. Daha önceden alınan karara uygun işlem yapılması ödemelerin gerçekleştirilmesi vurgulanmıştır¹⁰⁸.

İzmir müftülüğü ile Maliye ve Dâhiliye Nezaretlerinin yaptıkları tüm bu yazışmalardan İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustalarının işgal sırasındaki maaş alma durumunun İzmir genelinde olduğu gibi sıkıntılı olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustaları da Muvazene-i Umumiye Kanunundan yararlandırılmış ve işine son verilen öğretmen ve ustalara kanun kapsamınca yarım maaş ödeme yapılması kararı alınmıştır. Mektep halen açık olduğu için görevi başında bulunan öğretmenlerinse, görevleri başında oldukları müddetçe maaşlarını tam olarak alabileceği belirtilmiştir.

İzmir Sanayi Mektebinde kadro dışı ücretle çalışan ve emeklilik primi kesilmeyen öğretmenlere ise görevlerine son verildiği tarihten 7 Mayıs 1921 tarihine kadar olan maaşlarının ve buna ek olarak da yarım maaş fevkalade durum ödeneği verileceği bu tarihten sonra ise kendilerine herhangi bir ödeme yapılamayacağı kararı alındığını görmekteyiz. Bu şartlarda kadro dışı çalışan öğretmenlerin büyük bir mağduriyet yaşadığı görülmektedir. Bu sıkıntılı süreçte hâlihazırda işgal altında olmaları ve buna ek olarak maaş almakta yaşadıkları sıkıntılarla İzmir ve çevresindeki öğretmenlerin ve genel olarak halkın kendi kaderlerine sevk edildiği aşikârdır. Bir de belirtilmelidir ki İzmir Sanayi Mektebi öğretmen ve ustalarına yapılacak ödemeler mektebin Yunan Fevkalade Komiserliğince, *Mektep-i İslamiye*'ye bağlandığı için bölgedeki diğer okullardaki öğretmenlere yapıldığı gibi Aydın Vilayetinin İdare-i Hususiye bütçesinden değil, İzmir Müftülüğü bütçesinden yapılacağı açıkça belirtilmiştir. Yapılacak olan ödemelerden de İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendinin sorumlu tutulduğu net bir şekilde görülmektedir.

¹⁰⁷BOA, DH. UMVM,44/93

¹⁰⁸BOA, DH. UMVM,44/93

YEDİNCİ BÖLÜM

İZMİR SANAYİ MEKTEBİNİN TOPLUMSAL ETKİLERİ

7.1. İzmir Sanayi Mektebinin Genel Değerlendirilmesi

7.1.1. İzmir Sanayi Mektebi Öğrencilerinin Mektepteki ve Mezun Olduktan Sonraki Durumları

İzmir Sanayi Mektebinde çocukların mektepteki durumları hakkında Aydın Vilayet Salnamelerinde olumlu bir tablo çizilmekteydi. Salnamelere göre 1314 tarihi öncesinde öğrencilerin yiyecek ve giyecek masrafları okul idaresi tarafından değil yardımlardan karşılanırken Ağustos 1314(1898) tarihinden itibaren öğrencilerin bu ihtiyaçları mektep tarafından karşılanmaya başlamıştı. 1317 salnamesinde çocuklara sabah, öğle, akşam olmak üzere günde üç öğün yemek verildiği belirtilmektedir. Sabahları çorba, öğlen ve akşamları iki çeşit yemek verildiği cuma ve cumartesi günlerinde ise yemeklerin yanında meyve verildiği çocukların iyi beslendiği bildirilmekteydi. (1317 Aydın Vilayet Salnamesi , 1900)

Öğrencilerin iç dış giyim ihtiyaçlarını da karşılayan mektep, yine 1317 salnamesinde çocuklara yıllık olarak dışarıda giymek için bir, okul içinde giymek için iki kıyafet verildiği bunun yanı sıra dört adet don ve gömlek, altı adet mendil ve çorap, üç çift kundura ve bir kalpak iki senede bir ise kaput adı verilen bir tür mont verildiği belirtilmiştir. (1317 Aydın Vilayet Salnamesi , 1900)

Öğrencilerin temizliğine yönelik ise on beş günde bir çocukların mektebin akarlarından olan ve okulun önünde bulunan hamamda yıkandıkları belirtilmektedir. Mektebin çocukların çamaşırları için çamaşırcı kadınları çalıştırdığı bilinmektedir. 1311 salnamesinde mektep görevlileri arasında çamaşırcı unvanıyla Vasilika hatun görev almaktaydı. (1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 1894)

Aydın Vilayet Salnamelerinde öğrencilerin mektepteki durumlarına yönelik olumlu ifadelerde bulunulsa da 1903 yılında mektebi teftişe giden heyetin raporu salnamelerden çok farklı bir tablo çizilmekteydi. İzmir Sanayi Mektebinin 5 Ekim 1903 tarihinde teftiş heyeti tarafından denetlendiği ve heyetin gözlemlerini içeren arşiv

belgesinde teftiş heyeti, mektepte kabul edilemez durumlar olduğunu bildirmektedir. Teftiş heyetinin Aydın Vilayetine sunduğu raporda mektebi teftişe geldikleri sırada mektepte kendi ürettikleri mamulât ve dokumaların çeşitlerinin gösteriminin yapıldığı serginin açılmasından dolayı mektebin tatilde olduğundan aynı zamanda sanayi imalatının da henüz başlamadığından bahsederek mektebin eğitim ve üretiminin değerlendirilemediği belirtilmiştir.¹⁰⁹

Teftiş Heyeti, İzmir Sanayi Mektebinde verilen eğitimi değerlendiremeye de yatakhaneler ve mektebin genel durumu hakkında bazı önemli noktalara değinmiştir. Heyet raporu; mektebin yatakhanelerinin temizlikten tamamen uzak olduğu bununla beraber yatak ve yastıkların çok eski olduğundan, pamuklarının dışarı çıktığından, yataklarda çarşaf bulunmadığından, yorganların yağlı ve siyah renkte olduğundan, bunların kullanımının sağlığa oldukça zararlı olduğundan ve bunlarla beraber yatakhanelerde ağır bir kokunun hâkim olduğundan bahsetmektedir.

Teftiş Heyeti, İzmir Sanayi Mektebinin Merkez Belediye Devair varidatından epeyce bir para aldığından ayrıca mektep yararına düzenlenen piyangolardan ciddi bir varidat elde ettiği halde mektebin böyle sefil bir halde olmasının kabul edilemez olduğunu bildirmektedir.

Mektepte yapılması gerekenler konusunda teftiş heyeti şu ifadelerde bulunmuştur. Koğuşların iç dış tamamen temizlenmesi, koridorda yatırılan çocukların yattıkları yerin tuğla olmasından dolayı yataklarının önünün ve yattıkları alanın tahta ile çevrilerek çocukların soğuktan korunması ya da giriş kapısının üstünde memurların bazılarına ayrılmış salona bu çocukların yerleştirilmesi, çocukların sağlığına özen gösterilmesi, vücutlarının, yatakların, yatakhanelerin her zaman temiz tutulması, çocukların yiyecek içeceklerinin sağlık kurallarına uygun olması yönünde talimatlar vermişti. Heyet, Aydın Vilayetine tüm bu yapılması gerekenlerin mektep yönetimine irade ile bildirilmesini vurgulamıştır.¹¹⁰

İzmir Sanayi Mektebinde bulunan öğrencilerin çoğunun yetim ya da kimsesiz çocuklardan oluştuğu ve bu yönüyle kuruluşundan itibaren mektebin yetimhane görevi üstlendiği bilinmektedir. Bununla birlikte Mithat Paşanın ıslahhaneleri ilk kurduğu

¹⁰⁹BOA, ŞD, 1420-6, 12.07.1324

¹¹⁰BOA, ŞD, 1420-6

zamanlarda suçlu çocuklarında cezalarını çekerken bir taraftan da sanat öğrenmelerini sağlama amacıyla ıslahhanelere alınması uygulamasının ıslahhanelerin sanayi mekteplerine dönüştürüldükten sonra da devam ettiğini görmekteyiz. 8 Mart 1902 tarihli arşiv belgesinde merhum Miralay Mustafa Beyin 16 yaşında olan ve cinayetten hüküm giyen oğlu Hamdi ile ilgili annesi bu kadar küçük yaşta bir çocuğun hapishaneye değil ıslahhaneye yerleştirilmesi gerektiğine dair Adliye Nezaretine başvuru yapmıştır. Annesinin başvurusu üzerine Adliye Nezareti İzmir hapishanesinde bulunan Hamdi'nin İzmir Sanayi Mektebine gönderilmesine hükmetmiş sonuç itibarıyla merhum Miralay Mustafa Beyin oğlu Hamdi İzmir Sanayi Mektebinin mezun sınıfına kaydedilmiştir.¹¹¹

İzmir Sanayi Mektebinden mezun olan öğrencilerin sanayi ve imalat sektöründe istihdam edilmeleri durumu incelendiğinde mektepten mezun öğrencilerin piyasada iş bulmada güçlük çekmediği anlaşılmaktadır. İzmir Sanayi Mektebi mezunlarının Osmanlı devlet fabrikalarında istihdam edilmek üzere kalifiye eleman yetiştirmek ve devlete ucuz iş gücü imkânı sağlayan Sanayi Alaylarında görev aldıkları da bilinir. 19 Şubat 1895 tarihli bir arşiv belgesindeki örnek ele alınacak olunursa İzmir Sanayi Mektebini şahadetname alarak bitirmiş Salihlilî Refet isimli gencin Tophane-i Amire Müşirliğine havale edilen Sanayi Alayına kayıt ve kabul talebi gösterilebilir.¹¹²

İzmir Sanayi Mektebi terzilik bölümü mezunu Hüseyin Efendinin, İzmir İdadisine öğrencilerin giyim ihtiyaçlarının karşılanması için aylık 150 kuruş maaşla işe alınması da bu konuda başka bir örnek teşkil etmektedir.¹¹³

Bahriye Nezaretinin ihtiyacı doğrultusunda Tersane-i Amire'nin Haddad(demirci) Bölüklerinde 100 haddad ihtiyacı380'e çıkmıştı. Bu ihtiyaç doğrultusunda nezaret sıbyan taburlarını düzenlemeye gitmiş mevcut haddad sayısına 160 nefer ilave edilerek sıbyan taburunun toplamda 800 nefere çıkarılması ve yeni bir sıbyan taburu oluşturulması kararı almış bu doğrultuda ilgili karar tüm vilayetlere gönderilerek Haddad bölüğünün demirci ihtiyacının karşılanması istenmiştir. Bunun üzerine Aydın Vilayeti İzmir Sanayi Mektebi demircilik bölümünden 43 demircinin Tersane-i Amire'deki Haddad bölüğüne gönderileceğini bildirmiştir.¹¹⁴

¹¹¹BOA, DH. MKT, 2596-67,28.11.1319

¹¹²BOA, DH. MKT,346-28,23.08.1312

¹¹³BOA, DH. MKT,283-11,27.03.1313

¹¹⁴BOA, DH. MKT,1408-11, 04.07.1304

7.1.2. İzmir Sanayi Mektebinde Görev Alan Memurlar ve Durumları

İzmir Sanayi Mektebinin, sanayi mektepleri nizamnamesi uyarınca başında Nazır unvanıyla vilayet valisinin bulunmaktaydı. Mektebin yönetimle ilgili kararlarını ise Nazır-ı Fahri unvanıyla üst düzey bir devlet memurunun başkanlık ettiği ve beş azasının daha bulunduğu bir komisyon heyeti tarafından yürütmekteydi. Bu heyetin yanı sıra bir de mektebin idare heyetinin bulunduğu bilinmektedir. Söz konusu idare heyetinin başında müdür bulunmakta ve müdürün emri altında mektebin işleminde görevli başkâtip ve kâtiplerin, memurların, hademelerin görev aldıkları görülmektedir.

Tablo 7. 1

İzmir Sanayi Mektebi'nin 1881 (H.1298) yılındaki idare heyeti¹¹⁵

Görevlinin Unvanı	Sayısı
Müdür	1
Başkâtip	1
Mektep Zabiti ve Muavini	3
Doktor ve Cerrah	2
Kâtip	3
Ambarcı Vekil-i Harç	1
Han Tahsildarı	1
İmam	1
Berber	1
Aşçı	1
Hademe	16
Aşçı Kadın	1
Toplam	32

1881 yılı verileriyle oluşturulmuş bu tabloda İzmir Sanayi mektebinin geniş bir çalışan kadrosuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihte mektep tarafından 32 kişinin istihdam edilmekteydi. Mektep kadrosunda dâhili mektep zabiti ve muavinlerinin görev alması mektebin ve çocukların güvenliğinin sağlanmasına önem verildiğinin göstergesidir. Bu kişilerin mektebi dışarıya karşı koruduğu gibi mektebin iç

¹¹⁵BOA, Y.E.E., 40-134, 04/02/1298

düzeninin sağlanması ve çocukların mektepten kaçmasını önlemeye yönelik olarak da görevlendirildiği düşünülmektedir. Yine mektepte birer doktor ve cerrahın görevli olması birçok çocuğun bir arada yaşadığı ve salgın hastalıkların görülmesinin mümkün olduğu mektepte çocukların sağlığı açısından oldukça önemlidir. Mektepte 16 hademe istihdam edilmesi ise yatakhanelerin, dersanelerin, atölyelerin, yemekhanenin olduğu bir mektepte olası bir durum olup, mektebin temizlik işlerinin oldukça fazla olduğunun göstergesidir. Yine mektepte bir imam kadrosunun bulunması öğrencilere ibadet ettirildiğini göstermektedir. 1881 yılı idare heyeti kadro bulunmasına rağmen çalışanı olamayan üç memurluk daha vardır. Bunlar kütüphane memuru, dükkân memuru ve mubayaa memurudur.

Tablo 7. 2

İzmir Sanayi Mektebinin 1900 yılındaki idare heyeti (1900 Yılı Maarif Salnamesi, 1900)

Görev	Görevli
Müdür	Mehmet Nuri Efendi
Tabip-i Fahri	Kolağası Ramiz Bey
Başkâtip	İbrahim Ethem Efendi
Dâhiliye Memuru	Hasan Efendi
Vekil-i Harç	Hasan Efendi
Sandık Emni	Sait Efendi
Kâtip-i Sani	Mehmet Kamil Efendi

1900 yılına ait Maarif Salnamesinde, İzmir Sanayi Mektebinin idare heyeti çok ayrıntılı bir şekilde verilmese de mektebin yönetiminde önemli memurluklar ve memurların isimleri verilmiştir. Sözü edilen salnamede bu görevliler haricinde mektepte 4 depo memuru ve mübaşir ile 16 hademenin görev aldığını bildirmektedir.

1900 yılı Maarif Salnamesi ile aynı yıl yayınlanan Aydın Vilayet Salnamesinde de genel olarak aynı bilgiler verilmekle birlikte, vilayet salnamesinde Başkâtip olarak Mustafa Şükrü Efendi isminden söz edilmektedir. Yine sandık emini Sait Efendinin aynı zamanda Sanayi hane Divan Memuru olduğu belirtilmiştir. 1900 yılında İzmir Sanayi Mektebinin Fahri Nazırı ise ismi okulla ilgili yolsuzluklara karışan Ahmet Esat Bey idi. (1317 Aydın Vilayet Salnamesi , 1900)

İzmir Sanayi Mektebi, memurlarından bahsettikten sonra onların özlük hakları ile ilgili şartlardan da bahsetmek gerekmektedir. Bu konu hakkında en güzel örnek İzmir Sanayi Mektebi eski müdürlerinden Hasan Efendinin emeklilik hakkı kazanma mücadelesidir. Meşrutiyet döneminde Tensikat kanunu çıkarılmasıyla birlikte, kanunla sakıncalı görülen kişiler memuriyetten çıkarılmışlardı. Bunlardan biri de İzmir Sanayi Mektebi eski müdürlerinden Hasan Efendi idi. Hasan Efendi hiçbir suçu yokken zorla istifa ettirildiğini ifade etmiş ve kendisinin mağdur edildiğini ileri sürerek, çok uzun süren bir hukuk mücadelesine başlamıştı. Hasan Efendinin başvurusu üzerine Tetkik-i Tenkizat komisyonunca istihdamına onay verilmiş olan eski İzmir Sanayi Mektebi müdürü Hasan Efendi hakkında olunacak muamelenin açıklığa kavuşturulmasını içeren 6 Nisan 1327(19 Nisan 1911) tarihli tahrirat- ı âliye ve eki ile gereğinin yapılması bildirilmişti. Hasan efendi tarafından verilen dilekçe, maliye, maarif ve nafia daireleri tarafından incelenmişti. Fakat sanayi mektebi memurları ve mevcut müstahdemlerinin tenkizat kanuna göre düzenlemelerinin icra edilip edilmediğinin ve adı geçen Hasan Efendinin, İzmir Sanayi Mektebi müdürlüğünde bulunduğu esnada maaşından emekli aidatı kesilip kesilmediği ve de kendisine mazuliyet maaşının ödenip ödenmediğinin bilinmesi gerektiği için Aydın Vilayetinden bu konu hakkında bilgi istenmişti.¹¹⁶

19 Mart 1911 tarihli tezkireye 30 Nisan 1911 tarihinde cevap veren Aydın Vilayeti, Maliye Nezaretine Hasan Efendiye tazminat ya da mazuliyet maaşı verilemeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Hasan Efendi hukuk mücadelesi başlatmıştı. Yaşanan gelişmeler üzerine durum Maliye Nezaretince dosya 3 Mayıs 1911 tarihinde Şurayı Devlete gönderilmiş ve kendilerinin bu durumu araştırmaları istenmiştir.¹¹⁷

Şurayı Devlet tarafından Hasan Efendinin durumunun araştırılması üzerine, kendisinin İzmir Sanayi Mektebinde müdürlük görevinden dolayı herhangi bir hakkının bulunmadığı bildirilmişti. Çünkü sanayi mektepleri, vilayet idaresine alınmadan önce devlet kurumu olmadığından ve buradaki personelden emeklilik aidatı kesilmemiş olduğundan emeklilik hakları bulunmamaktaydı. Hasan Efendiye, İzmir Sanayi Mektebi

¹¹⁶BOA, ŞD, 1440-2, 22.06.1329

¹¹⁷BOA, BEO, 3974-297986, 18.12.1329

müdürlük görevinden önce devlet dairelerinde müstahdem olarak çalıştığı dönem için müstahdemlik maaşı bağlanabileceği bildirilmişti.¹¹⁸

Hasan efendi, müstahdem olarak hizmet verdiği 13 yıl 3 aylık sürede de sıkıntı oluşmuştu. Tensikat Kanunun 6. Maddesine göre memuriyete başlama yaşı 20'ydi. Hasan efendinin doğum tarihine göre üç yıllık hizmetinin söz konusu madde hükmünce 20 yaşının altında olduğu için sayılamayacağından kendisine ancak 10 yıl 3 ay hizmet süresi doğrultusunda maaş bağlanması kararı verilmişti. Şurayı Devlet, bu kararın gereğinin yapılmasını 28 Kasım 1911 tarihinde Aydın Vilayetine bildirilmiş, Dâhiliye Nezaretine havale etmiş ve maliye bakanlığını da bilgilendirilmişti.¹¹⁹

7.1.3. İzmir Sanayi Mektebi Yolsuzlukları

İzmir Sanayi Mektebi, geniş varidatı, öğrencilerin maaş paraları, sanayi hanelerdeki üretimden gelen paralar ve özellikle de piyango çekilişleri hâsılatından gelen yüklü miktarda paranın mektebin kasasına girişi yapıldığı için mektepte bazı zamanlarda yolsuzluk olayları yaşanmıştı.

Bu yolsuzluklardan ilk olarak 1904 yılında yaşanan piyango yolsuzluğundan bahsedilecektir. 1904 yılında piyangodan haksız kazanç elde eden kolektörler hakkında sadrazamlık bir soruşturma başlatmıştı. Sadrazamlık tarafından İzmir Sanayi Mektebi yararına yapılan piyango hâsılatının çalınması olayını incelemek için padişahın emriyle İzmir'e gönderilen Meclis-i Maliye azasından İbrahim Ethem Efendinin araştırmaların sonucu yazdığı rapora göre; İzmir Sanayi Mektebi piyango çekilişine ilk olarak öğrencilerin sünnetlerini yapmak için ve 50.000 kuruş akçe toplamak amacıyla yapılmıştı. Sonraki süreçte her biletin 40 kuruşa satıldığı 7 çekiliş daha yapılmıştı. Bu çekilişlerde biletler satılsın satılmasın genel bedeli itibariyle İzmir Sanayi Mektebinin hissesini vermek kaydıyla piyango hâsılatının %15'i mektebe, %64'ü amorti ya da ikramiye kazanan talihlilere, %21'i kolektörlere verilmekteydi. Eğer ki piyangoda bir

¹¹⁸BOA, BEO, 3974-297986

¹¹⁹BOA, BEO, 3974-297986

zarar ortaya çıkarsa da mektep bu zararın en fazla 150 lirasını ödeyecekti. Bu şartlarla İzmir Sanayi Mektebi Misak Morokyan ile anlaşılmıştı.¹²⁰

Daha sonraları kolektörlere verilen piyango işinde zarar edilmesi durumunda mektebin 25.000 ödeyeceği şekilde düzenlenmiş, mektebin %15 olan hissesi %16'ya çıkarılmış olmakla birlikte bilet fiyatları da 80 kuruşa yükseltilmişti. Her çekilişte bilet fiyatları artırılarak 10. Çekiliş olan şimdiki çekilişte bilet fiyatı 14.000 kuruşa çıkarılmıştır. Fakat mektebin %16 yapılan hissesi resmi hale getirilmediği için kabul edilmeyerek %15'den işlem yapılmaya devam edilmiştir. Bu durumda mektep 700.000 kuruşluk gelirinden edilmiştir.¹²¹

İzmir Sanayi Mektebi piyangosunun düzenlenmeye başlandığı 1. çekilişten 9. çekilişin sonuna kadar toplam hâsılatı 44.393.000 kuruş olduğu ve bu paradan 6.458.750 kuruşu İzmir Sanayi Mektebine, 28.000.097 kuruşu amorti ve ikramiye kazananlara ve 9.836.000 kuruşu ise kolektörlere verilmişti. Ayrıca mektebin öğrenci maaş ve sermayesine karşılık 1. çekilişten 9. çekilişin sonuna kadar kolektörler mektebe ayrıca 243.175 kuruş ödemiştir. Bunlara ek olarak mektep adına alınan piyango biletlerinden 10.037,5 kuruş ve sahipleri tarafından alınmayan ikramiyelerin mektebin hissesine düşen kısmı olan 8.706 kuruş eklenince İzmir Sanayi Mektebinin toplam piyango kazançları 6. 720. 668 kuruştur.¹²²

Rapora göre bu para İzmir Sanayi Mektebinin yararına olacak şekilde harcanmamış tamamının israfa varan gereksiz harcamalarda kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda İzmir Sanayi Mektebi yararına düzenlenen bu piyangolarda kolektörlerin mektepten daha fazla kazanç elde ettiklerine dikkat çekmiştir. Yine bu piyangonun İzmir ve çevresinde yabancılarda dâhil tüm halk tarafından büyük ilgi gördüğünden dolayı piyangonun güvenilir bir heyet ile piyango ilan olunur ve bilet sayısı artırılırsa güvenilir kolektörler aracılığıyla satılırsa, Mektebin hissesi de bir kat daha yükseltirirse mektebe buradan ciddi bir kazanç sağlanacağı vurgulanmıştır. İzmir Sanayi Mektebi hissesinden diğer sanayi mekteplerine de ödenek sağlanırsa bu piyangoya oralardan da katılımın artacağını hatta bu sayede sanayi mektebi olmayan

¹²⁰BOA, YA. HUS, 482-66, 14.10.1322

¹²¹BOA, YA. HUS, 482-66

¹²²BOA, YA. HUS, 482-66

yerlerde de sanayi mektepleri kurulabileceği tüm bunların yapılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir.¹²³

İzmir Sanayi Mektebinin çalışanları tarafından 1906 yılında yapılan yolsuzluk piyango yolsuzluklarına göre küçük çaplı olmakla birlikte İzmir Sanayi Mektebinin Başkâtibi ve Sandık Emininin adlarının karıştığı ve uzun süren bir mahkeme sürecinin yaşandığı bir yolsuzluktu.

Sandık emini Hüseyin Avni ve Başkâtip İbrahim, İzmir Sanayi Mektebi kasasında 15.951.5 kuruşluk açık meydana gelmiş ve bu ikisinin yargılanması söz konusu olmuştur. Mektep kasasının iki anahtarla açılması ve söz konusu anahtarların bu iki zatta bulunması ikisini de bu hırsızlıktan sorumlu yaptığı için ikisi hakkında dava açılmıştır. Davada birbirlerini suçlayan taraflar kendilerinin suçsuz olduğunu bildirmişlerdir. Uzun süren dava sonucunda Başkâtip İbrahim Efendi ve Sandık Emini Hüseyin Avni'nin suçları sabit görülerek kendilerine altı ay memuriyetten uzaklaştırma ve üçer ay hapis cezasının yanı sıra İzmir Sanayi Mektebi açığının bu kişiler ve kefillerinden tahsil edilmesine karar verilmişti.¹²⁴

Mahkeme kararına itiraz ederek kararın iptalini isteyen taraflardan Başkâtip İbrahim Efendinin kefil Teodor Estelyanopulo, kendisinin İbrahim Efendinin resmi kefil olmadığını zamanında mektep resmi kurum değilken İzmir Sanayi Mektebinin bir hayır kurumu olması ve memurların emeklilik haklarının bulunmaması nedeniyle kendisinin bu kişiye kefil olduğunu bildirmişti. Bu nedenle kendisinin kefilliğinin devlete karşı değil sadece mektebin Nezaret-i Fahriyesine verilmiş bir kefalet olması nedeniyle yasal kefil olmadığını bildirerek bu kararın yasa dışı olduğunu belirtmişti. Üstelik şahsın avukatı müvekkilinin mahkemeye çağrılmadığını ve bu nedenle kendisini savunmadığını tüm bu sebeplerden dolayı verilen kararın hükümsüz olduğunu iddia ederek kararın iptalini istemişti.¹²⁵

¹²³BOA, YA. HUS, 482-66

¹²⁴BOA, ŞD,1426-10, 19.08.1327

¹²⁵BOA, ŞD,1426-10

Temyiz mahkemesi kayıtlarında mektebin eski sandık emini Hüseyin Avni'nin mahkemeye sevk edildiği halde sorumluluğu ondan daha fazla olan Başkâtip İbrahim Efendi hakkında bir soruşturma bile yapılmadığı gibi kendisine mahkeme celbi gönderilmesi mahkeme esnasında istenmiş ve mahkeme ilerleyememişti. Tüm bunlara ek olarak mektebin müdürü kadar sorumlu olan Başkâtip İbrahim Efendi sorumluluk açısından Sandık emini Hüseyin Avni ile eşit tutularak ikisine de aynı ceza verilmesinden dolayı mahkeme söz konusu temyiz mahkemesi hükmün feshedilmesine karar vermişti.¹²⁶

7.2 İzmir Sanayi Mektebine Yapılan Mali Destek; Piyangoların Değerlendirilmesi

İzmir Sanayi Mektebi kurulduğu ilk zamanlardan beri ülkenin genel ekonomik durumuna paralel olarak maddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Bunun ülkedeki genel ekonomik sıkıntılarının başka bir nedeni ise mektebe yaşanan savaşlar ve göç olaylarından dolayı oldukça fazla öğrenci alınmasıydı. Fazla öğrenci alımı geliri sabit mektebin gelir dengesini olumsuz şekilde etkilemekteydi.

Mektepte yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi için piyango çekilişi düzenleme kararı alınmış ve İzmir Sanayi Mektebi yararına 1889 tarihinde ilk kez mektebin nazırı da olan Aydın Vilayet Valisi Halil Rıfat Paşanın girişimleriyle piyango düzenlenmişti. Bu tarihten 15 Mart 1906 tarihinde yasaklanana kadar piyango çekilişleri devam etmiş ve bu çekilişlerden İzmir Sanayi Mektebine ciddi miktarlarda paralar aktarılmıştı.

¹²⁶BOA, ŞD,1426-10

7.2.1. Gürcü Kumpanyası ve Vapurlar Meselesi

İzmir Sanayi Mektebi, piyango çekilişlerinden büyük miktarlarda kazanç elde edebiliyordu. Bu paralarla yatırım amacıyla 1904 yılında Gürcü Kumpanyasından üç adet vapur bile satın alabilmişti. Arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre İzmir Sanayi Mektebi adına Aydın Valiliği mektebe gelir getirmesi amacıyla 24.000(bazı belgelerde 25 bin olduğu da yazmaktadır) liraya Gürcü Kumpanyasından sözü edilen vapurları satın almıştı. Bu duruma II. Abdülhamit önce onay vermişse de yapılan araştırmalar sonucunda söz konusu vapurların gerçek değerinin 12 bin lira olduğu anlaşılmıştı. Ayrıca bu satış işleminde *Midilli Bankası* tarafından haksız ve keyfi şekilde 5.000 lira komisyon alındığı ortaya çıkmıştı.¹²⁷

Gürcü Kumpanyasından alınan vapurların satın alım işlemlerinin araştırıldığında yaşanan süreç şu şekilde özetlenmiştir. Mektebe gelir olsun diye kumpanyadan alınan 3 vapur için 24 Eylül 1904 tarihli telgrafta belirtildiği üzere 7 bin peşin verilip 17 bin lirasının da %4 faizle vapurların nakliyat-ı hâsılatı karşılık gösterilerek temin edilerek 3 ay içerisinde ödenecekti. Borç bedelleri ödendikten sonra vapurların mektebe devredilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Bahriye Nezaretine padişahın özel kalem müdürlüğünden gelen 27 Eylül 1904 tarihli telgrafnamede bedelini mektebin ödeyeceği söz konusu 3 vapurun padişahın iradesiyle devlet vapur işletmelerine mal edildiği ve Bahriye Nezaretine gereğinin yapılması bildirilmişti.¹²⁸

Böyle bir gelişmenin yaşanması üzerine Aydın Vilayetinden İzmir Sanayi Mektebinin bu miktarda bir parayı ödeme gücünün olmadığı bu vapurların yararından İzmir Sanayi Mektebi ve Gureba hastanesi mahrum olsa da sözü edilen vapurların, devlet vapur işletmeleri tarafından alınmasının uygun bir iş görüldüğü belirtilmişti. Bununla beraber söz konusu vapurların resmen alınması ve ödemesinin devlet vapur işletmeleri ve Gürcü Kumpanyası arasında kararlaştırılmasının lazım geldiği vurgulanmıştı. Gürcü kumpanyasının Osmanlı temsilcisinin mektebe gönderdiği tezkirede; söz konusu 3 vapura padişahın iradesiyle devlet vapur işletmeleri tarafından el konulduğu için sözleşmenin gereği üzerine İzmir Sanayi Mektebinden kalan paranın

¹²⁷BOA, BEO,2549-191134, 09.08.1322

¹²⁸BOA, Y.EE. KP, 23-2216, 23.08.1322

ödemesinin yapılmasının istendiği hâlbuki mektebin böyle bir nakit parasının olmadığı belirtilmiştir.¹²⁹

Kendisinden böyle bir ödeme yapılması istenen İzmir Sanayi Mektebinin yönetimi ise 300'e yakın öğrenci mevcudu ile bu sıralar iâşe masraflarının karşılanmasında bile zorluk çekildiğini bildirmişti. Bunun üzerine Aydın Vilayeti, gerçekte mektebin söz konusu ücretin ödenmesi için karşılık gösterdiği hâsılatı ulaşamadığından(vapurlara devletin el koyması ve mektebin vapurları işletmemesinden dolayı)vapurları satın alma şartlarına sahip olmadığı belirtilmişti. Ayrıca vilayet, bir takım yabancıyla ilgili bir hakkın yerel yönetime bırakılmasının uygun bir iş olamayacağından söz konusu vapurların bedeli olan 24000 liranın devlet vapur işletmeleri tarafından ödenmesini istemiştir. Buna rağmen yönetim vapurların bedelinin vilayetçe karşılanması konusunda ısrarcı olursa söz konusu borcun ancak askeri teçhizat parasından ödenebileceği söylenerek hangi seçenek uygun görülür ise o yönde padişah buyruğunun çıkarılmasını istemişti¹³⁰.

İzmir Sanayi Mektebinin piyangodan elde ettiği 7.000 liranın vapur işletmeciliği yapılarak değerlendirilmesi ve mektebe kazanç getirmesi düşüncesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Satışta yapılan usulsüzlüklerin tespit edilmesi sonrasında devlet bu satışı iptal etmiş ve vapurları Gürcü Kumpanyasına iade etmişti. Gürcü Kumpanyası da İzmir Sanayi Mektebine ait 7.000 lirayı mektebin banka hesabına iade etmişti. Bu para sonraki süreçte de sorun olmaya devam edecekti.

30 Aralık 1909 tarihli arşiv belgesinde görüldüğü üzere; İzmir Sanayi Mektebine ait bankada bulunan yedi bin lira görülen lüzum üzerine meclis-i mahsusa kararıyla mektebin izni olmaksızın hazineye alınmıştı. Bunun üzerine vilayet bir dilekçe vererek hazinece el konulan paranın geri ödenmesini talep etmişse de maliye nezareti bu paranın geri ödenmeyeceğini bildirmiştir.¹³¹

¹²⁹BOA, Y.EE. KP, 23-2216

¹³⁰BOA, Y.EE. KP, 23-2216

¹³¹BOA, MV, 123-27, 17.12.1326

13 Ocak 1909 tarihli arşiv belgesinde, Aydın vilayeti tarafından İzmir Sanayi Mektebine ait yedi bin liranın mektebin ihtiyacı olduğu için geri verilmesini maliye nezaretinden talep ettiği görülmektedir.¹³²

İzmir Sanayi Mektebine ait olan bu paranın mektebin piyango gelirlerinden elde edildiği ve mektebe gelir getirmesi amacıyla Gürcü Kumpanyasından alınan ve sonra hükümetçe uygun görülmediği için geri verilen üç adet vapurun parası olduğu ve Gürcü Kumpanyasının, Maliye Nezaretine iade ettiği para olduğu anlaşılmıştır. Bu paraya daha sonraki süreçte Maliye Nezaretince, ıslahat çalışmaları yapılan askeriyenin ihtiyaçlarının giderilmesi için el konulmuştur. Aydın valisi, mektebin çok zor durumda olduğunu bildirmiş ve durumu belgelerle kanıtlamış olsa da Maliye Nezareti, söz konusu parayı askeriyenin ihtiyaçlarının her şeyden önce geldiğini ifade ederek mektebe iade etmemiştir.¹³³

13 Ocak 1909 tarihli arşiv belgesinde, Aydın Valisinin 31 Aralık 1908 tarihli dilekçesinde Maliye Nezaretine İzmir Sanayi Mektebi fahri nazırı Esat Beyin mektebin ihtiyaç duyduğu alet edevat için bazı fabrikaları gezerek mektebin ihtiyaçlarını sağlamaya gayret ettiğini buradan mektebin ne kadar zor durumda olduğunu ifade ettiği bildirilmekteydi.¹³⁴

Aydın Vilayeti valisinin bu dilekçesiyle durumdan haberdar olan Dâhiliye Nezaretinin 3 Ocak 1909 tarihli Sadrazam Kamil Paşa imzalı kararnamesinde Maliye Nezaretince izinsiz el konulan İzmir Sanayi Mektebine ait olan paranın düzensiz borç olarak sayılıp söz konusu kararı her iki makama da haber ettiğini bildirmiştir. Bundan sonraki süreci Maliye Nezaretinin ona göre yönetmesini emretmiştir.¹³⁵

Aydın Vilayeti tarafından durumun bildirilmesi üzerine Dâhiliye Nezaretinden, Maliye Nezaretine gönderilen tebligat gönderilmiş, 21 Mart 1910 tarihli tezkerede İzmir Sanayi Mektebinin maliye hazinesindeki alacağının düzensiz borç sayılacağı bildirilmiş olup maliyece bu karara uyulması belirtilmiştir. Söz konusu borcun ödenmesine kadar mektebin mal sandığında bulunduğu halde emlak vergisinden dolayı hükümetçe

¹³²BOA, BEO, 3470-260236, 20.12.1326

¹³³BOA, BEO, 3470-260236

¹³⁴BOA, BEO, 3470-260236, 20.12.1326

¹³⁵BOA, DH. MKT, 2714-75, 28.12.1326

haczedilen mektebe gelir getiremeyen akarlarının emlak vergisinden muaf tutulacağı Dâhiliye Nezareti tarafından Aydın Defterdarlığına beyan edilmiştir.¹³⁶

İzmir Sanayi Mektebine ait paranın düzensiz borç sayılıp sayılmadığını 10 Nisan 1910 tarihinde Maliye Nezareti, Aydın Valiliğine bildirmiştir.¹³⁷

7.2.2. Yasaklanan Piyangoların Tekrar Düzenlemesi Süreci

1906 yılında II. Abdülhamit döneminde yasaklanan piyango çekilişleri Meşrutiyet döneminde 1911 yılında tekrar düzenlenmeye başlayacaktı. Bu piyango çekilişleri Meşrutiyet yönetiminin izni ile İzmir Sanayi Mektebi ve Mekatip-i Umumiye yararına düzenlenecekti.

1913 yılında yeniden piyango çıkmasına tepki gösteren devlet yetkilileri olmuş ve bu konu hakkında Şurayı Devlet, Dâhiliye Nezareti, Maliye Nezareti ve Nafia Nezareti arasında bir takım yazışmalar ve görüş alışverişleri olmuştu.

Aydın Vilayeti, Mekatip-i Umumiye yararına düzenlenen ve daha sonraki süreçte yasaklanan piyangoların, yasaklanmasına itirazda bulunmuştu. Aydın Vilayeti, İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanununun yüz otuz beşinci maddesi icabında bu keyfî kararın kaldırılmasını istemekteydi. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti durumun araştırılması için konuyu Şurayı Devlete havale etmişti.¹³⁸

Şurayı Devlette görüşülen konuya karşı gelenler olduğu gibi İzmir’de Mekatip-i Umumiye yararına ortaya çıkarılmış olan piyangonun Mekatip-i Umumiye için vilâyete terk olunan hissesiyle vilâyet dâhilinde birçok mektebin kurulduğu ve hayırlar işlendiği vurgulanmıştı. Tüm bu mekteplerin ihtiyaçlarının piyango hâsılatından temin edilmesinden dolayı söz konusu piyangonun tekrar düzenlenmesine izin verilmesi, aksi halde Mekatip-i Umumiye’den birçok mektebin kapanması gerekeceğine değinilmiştir. Bu mekteplerin çoğaltılmasına çalışılan bu süreçte mekteplerin ayakta kalmasının ve varlıklarını korumalarının tek kaynağı olan bu piyangoların kaldırılmasının doğru

¹³⁶BOA, BEO, 3755-281566, 15.05.1328

¹³⁷BOA, BEO, 3730-279726, 29.03.1328

¹³⁸BOA, DH. İD, 111-2, 24.06.1332

olamayacağı belirtilmiştir. Bu sebeplerle Şurayı Devletin kararı ile yanlış ve sakıncalı uygulamalara yer verilmeyecek bir şekilde piyango çekilişlerine izin verilmiştir. Yalnız eski uygulamadan farklı olarak piyango hâsılatından alınan Mekatip-i Umumiye hisseleri artık vilayetin varidatına alınmayacaktı. Artık bu paralar vilayetin gözlemleyeceği şekilde vilayet meclisi kararı ile harcanabilecekti.¹³⁹

Şurayı Devletin piyango düzenlenmesine izin vermesi üzerine Maliye ve Nafia Nezaretleri de bu karara uyulacağını belirtmişti. Sözü edile nezaretlerce bu kararın alınmasında Şurayı Devletin de değindiği gibi mekteplerin yararları söz konusu olmakla birlikte aynı zamanda piyangonun yasaklı olmasından dolayı vatandaşın Yunan piyangolarına yönelmesi ve piyangolara izin verilmediği takdirde halkın yabancı piyangolarına ilgisinin giderek artacağından endişe edilmesi de etkili olmuştu. Kararda piyangoların düzenlenmesine izin verildiği fakat halkı piyangoya katılmaları için zorlamamaları gerektiği kendi istekleri doğrultusunda katılmaları gerektiği ve sıkı bir şekilde çekilişlerin kontrol edileceği de belirtilmiştir.¹⁴⁰

7.2.3.İzmir Sanayi Mektebi Adına 1911 Yılında Düzenlenen Piyango

Abdülhamit döneminde İzmir Hamidiye Sanayi Mektebi olan mektebin adı Meşrutiyet döneminde Osmanlı Sanayi Mektebi yapılmıştı. Osmanlı Sanayi Mektebi namına bu dönemde piyango çekilişleri organize edilecekti. 1327 (1911) sene-i maliyesine mahsus takvimde, İzmir Osmanlı Mektebi ve Mekatip-i Umumiye Menafine ait hükümetin izniyle dördüncü kez düzenlenecek piyangonun çekiliş plan ve talimatnamesi yer almaktaydı. Bu talimatnamede piyangonun Osmanlı Sanayi Mektebi ve Mekatip-i Umumiye'ye bağlı okullar için özellikle İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi yararına yapıldığı belirtilmektedir. Bu çekilişi düzenleyenler Osmanlı Sanayi Mektebi Komisyon Reisi ve Maarif Müdürü idi. Bu kişiler aynı zamanda çekilişleri yapacak heyette yer almaktaydılar. Söz konusu heyette ayrıca İttihat ve Terakki Ticaret Mektebi Müdürü, Osmanlı Bankası Şube Direktörü ve vilayetten piyango için görevlendirilen memurlar yer almaktaydı. (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

¹³⁹BOA, DH. İD,111-2

¹⁴⁰BOA, DH. İD,111-2

Osmanlı Sanayi Mektebi Komisyon Reisi ve Maarif Müdürünün altında imzasının olduğu piyango tanıtımında söz konusu piyango, Avrupa'daki piyangolarla karşılaştırılıyor ve bu piyango'nun Avrupa'da düzenlenen piyangolardan daha düzenli, güvenilir ve daha çok ödüllü olduğundan ve de onlara göre bilet fiyatlarının çok daha uygun olduğundan bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu piyango'nun yüce bir görevi üstlendiğini Osmanlı Sanayi Mektebi öğrencileri olan yüzlerce yetim çocuğun bakım ve eğitimleri için yapıldığı vurgulanmaktaydı. Geleceğimizin teminatı evlatlarımızın iyi yetişmesi için halkın desteğinin beklendiği belirtilmekteydi. Ayrıca bu piyango'nun gelirlerinden Osmanlı Sanayi Mektebinin yanı sıra İttihat ve Terakki Ticaret Mektebinin de yararlanacağı bildiriliyordu. (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

1911 yılı piyango çekilişi planına göre; piyango yedi adet çekilişten oluşacaktı. Yalnız yedinci çekiliş, altı kuradan oluşacaktı. Çekilişlerin tarihleri ve verilecek ödüllerin listeleri ilan edilmekteydi. Bu çekilişlerin biletleri Nısıf, Reba ve Samin olmak üzere üç çeşitti. Toplam yirmi sekiz bin adet bilet basıldığı ve bu biletlerin yarısı yani on dört bininin nısıf bilet olduğu belirtilmekteydi. Nısıf biletlerine sahip olanların ikramiye ve amorti kazanma şanslarına ek olarak verilecek on üç mükâfattan birine de sahip olabilmek şanslarının olduğu söylenmekteydi. Nısıf biletlerin üzerinde $\frac{1}{2}$ ifadesi yer almakta ve iki mecdiye fiyatla satılmaktayken, Reba biletlerin üzerinde $\frac{1}{4}$ ifadesi ve AB harflerinden biri ile bir mecdiyeye ve de Samin biletlerse üzerinde $\frac{1}{8}$ ifadesi ve ABCD harflerinden biri ile yarım mecdiyeden satışa çıkarılmıştı. Biletler türlerine göre renk olarak da birbirlerinden farklıydılar. (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

Katılmak istedikleri her çekiliş için bilet sahipleri biletin tutarını ödeyip piyango görevlilerine çekiliş için biletlerini kaydettirmeliydi. Çekilişe kaydı olmayan biletler katılamazdı. Bununla uğraşmak istemeyenler için yedi çekilişin tümüne tek seferde katılabilecek biletlerde çıkarılmıştı. Bu biletlerin fiyatlandırılması nısıf on dört, reba yedi ve samin ise üç buçuk mecdiye şeklindeydi. Bu biletlerin fiyat olarak farkı olmamakla birlikte avantajı kişileri sürekli kayıt yaptırma zahmetinden kurtarmasıydı. Bu şekilde bilet alan kişiler çekilişler tamamlanmadan bir ikramiye ya da amorti kazanırsa, diğer çekilişlere katılamayacak ve katılamadıkları çekilişlerin ücretleri

kazandıkları paraya ilave edilerek kendilerine iade edilecekti. (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

Piyango çekilişleri başladıktan sonra bilet almak isteyenler, bilet alırken önceki yapılmış çekilişlerin de parasını da ödemek zorundaydı. Biletler kolektörlerin idarehanelerinde satılacak ve kazanılan ikramiyelerin ödemesi de biletin satın alındığı idarehanede yapılacaktı. Üstelik bir şikâyet ya da itirazda bulunmak isteyenler yine bileti aldıkları kolektörlere başvuracaktı. Şu da belirtilmelidir ki bilet sahipleri her çekilişten önce biletlerini, İzmir'den katılanlar iki, dışarıdan katılanlarsa dört gün önceden bilet aldıkları kolektöre bilet bedelini ödeyerek onaylatmalıydı. Aksi halde bilet üzerinde hukuki hakları kalmayacak ve biletleri başka kişilere satılacaktı. Biletler hamiline ait olduğundan hacizli olmamak şartıyla her kimin yanındaysa onun sayılacaktı. Bilet sahibi biletini kaybederse çekilişten bir gün öncesine kadar kolektöre bildirirse çekilişte ikramiye kazanırsa, çekiliş tarihinden itibaren üç ay boyunca kimse bileti ibraz etmezse, ikramiyenin bileti kaybeden sahibine yapılacağı belirtilmekteydi. Eğer ki bileti sahibinden başka bir kişi ibraz ederse ikramiye, piyango heyeti ve kolektörün işe el koymasıyla biletin asıl sahibi bulunursa ona verilecekti. (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

Piyango çekilişi, ilan edilen tarihlerde piyango heyetinin huzurunda yapılacaktı. Piyango, basılan yirmi sekiz bin numaranın rakamlarının yer aldığı büyük yuvarlak çarkın döndürülerek içinden el değmeden alet vasıtasıyla bir top düşürülerek üzerinde yazan numaranın memurlar tarafından kaydolunması şeklinde uygulanmaktaydı. Daha önce belirtildiği üzere kaç ikramiye verilecekse o sayıda çekiliş devam ederdi. Her çekiliş sonrasında kazanan numaralar iptal edilirdi. Yani bir çekilişte ikramiye ya da amorti kazanan kişi başka bir çekilişe katılamazdı. (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

Çekiliş yapılmadan önce her çekilişin ikramiyesi kolektörler tarafından Osmanlı bankası şubesine yatırılacaktı. Kazanan biletlerin bedellerinden %20 'si kesilerek geri kalan miktar; mecdiye 20 kuruş, lira 108 kuruş hesabıyla sahiplerine verilecekti. İkramiyeler ve amortiler çekilişten sekiz gün sonra sahiplerine verilmeye başlanacaktı. Eğer kazananlar biletleri ile birlikte en geç üç ay içinde kolektörün idarehanesine gelip ikramiyelerini almazlarsa biletteki haklarını kaybedeceklerdi. (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

Tablo 7. 3

1327(1911) mali senesinde çekilen piyangoların ve verilen ikramiyelerin miktarı (1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip, 1911)

Çekiliş	İkramiye Adedi	Verilen Miktar(kuruş)
1.	1500	482,500
2.	1000	478.500
3.	750	502.500
4.	500	480.000
5.	750	683.000
6.	500	609.500
7.	9000	7.996.000
Toplam	14000	11.232.000

Tabloda görüldüğü üzere 1911/1912 yıllarında dördüncü kez düzenlenen piyango tertibatındaki çekiliş sayısı ve verilen ikramiye adedi ile miktarı hakkında bilgi verilmektedir. Bu Tabloya göre söz konusu piyangoda 7 çekilişte 14000 kişiye toplamda 11.232.000 kuruş değerinde ödül verildiği görülmektedir. Rakamlar incelendiğinde piyangonun ne derece de büyük olduğu anlaşılmaktadır.

7.3. İzmir Sanayi Mektebinin Diğer Sanayi Mektepleriyle Karşılaştırılması

Osmanlı Devletinde, Mithat Paşanın valilikleri sırasında oluşturduğu ıslahhaneler projesi, paşanın İstanbul'a gelip Şurayı Devlet başkanı olmasıyla beraber tüm ülkede yayılmaya başlayacaktı. Sanayi Mekteplerinin ilki ve de en büyük olanı Mektep-i Sanayi idi. Mektep-i Sanayi 1868 yılında Mithat Paşanın eğitimin ekonomiye hizmet etmesi düşüncesinin bir yansıması olarak açılmıştı. Mektep-i Sanayinin açıldığı yıl İzmir başta olmak üzere bazı vilayet merkezlerinde de ıslahhaneler kurulmaya başlamıştı. Mithat Paşanın üretimsel eğitim düşüncesinin ülke genelinde can bulması bu ıslahhanelerin açılmasıyla sağlanmaya çalışılmaktaydı.

Islahhaneler ülke genelinde açılmakla birlikte çoğu maddi gerekçeler, eğitimci eksiklikleri gibi sebeple kapanmıştı. Açıkta kalanların ise çoğunun eğitim standartları düşük, bölüm ve öğrenci sayıları azdı. Ülke genelinde sayılarının her yıl değiştiği sanayi mekteplerini Maarif Salnamelerine göre ve açıldıkları vilayetlerin Vilayet Salnamelerine göre takip etme imkânı bulunmuştur. Söz konusu yıllıklarda yer alan

sanayi mekteplerini, ülkenin en önde gelen sanayi mekteplerinden olan İzmir Sanayi Mektebi ile karşılaştıracamız.

7.3.1. Ülke Genelindeki Sanayi Mektepleri, Öğrenci Sayı ve Milletleri

Tablo 7. 4

1903 Yılı İmparatorluk Genelinde Bulunan Sanayi Mektepleri ve Öğrenci Sayısı (1903 yılı Maarif Salnamesi)

VİLAYET	MEKTEP	ÖĞRENCİ SAYISI
Der Saadet	Sanayi Mektebi	211
Aydın	İzmir Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	250
Edirne	Edirne Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	133
Adana	Adana Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	85
Hüdavendigâr	Bursa Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	150
Kastamonu	Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	70
Selanik	Selanik Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	180
Bağdat	Bağdat Islahhanesi	130
Halep	Mektep-i Sanayi	125
Suriye	Şam-ı Şerif Islahhanesi	135
Kosova	Üsküp Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	80
Manastır	Manastır Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	68
Trablusgarp	Trablusgarp Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	60
Yemen	Sina Sanayi Mektebi	85
Yemen	Hadide Sanayi Mektebi	30

Bu tablodan anlaşılaçağı üzerine 1903 (H.1321) tarihinde imparatorluk genelinde on beş sanayi mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin arasında en fazla öğrenci sayısına sahip olan mektep ise İzmir Sanayi Mektebidir. İzmir Sanayi Mektebinin ardından Dersaadet Sanayi Mektebi 211 öğrencisiyle ikinci sırada yer alırken onu Selanik Sanayi Mektebi 180 öğrencisiyle takip etmektedir. Mekteplerin arasında en düşük öğrenci sayısına sahip olan ise Yemen de bulunan Hadide Sanayi Mektebidir. Dikkate değer bir şekilde Yemen eyaletinde iki adet sanayi mektebi bulunmaktadır.

Tablo 7. 5

İmparatorluk Genelindeki Mektep-i Sanayilerden Bazılarının Öğrenci Dağılışı (1901 (1319) Maarif Salnamesi, 1901) (1903 (1321) Maarif Salnamesi, 1903)

Mektep Adı	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Adana Hamidiye Sanayi Mektebi	66	15	81
Dersaadet Sanayi Mektebi	181	16	197
Diyarbakır Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	28	7	35
İzmir Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	265	30	295
Üsküp Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	81	13	81
Selanik Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	173	7	180

Tabloya göre; tabloda yer alan sanayi mektepleri arasında 1901 yılında en fazla Gayrimüslim öğrenciye sahip okul 30 öğrenci sayısıyla İzmir Sanayi Mektebidir. Onu 16 Gayrimüslim öğrenci sayısıyla Dersaadet Sanayi Merkezi takip etmektedir. En az Gayrimüslim öğrenci ise 7 öğrenci ile Selanik ve Diyarbakır Sanayi Mektepleridir. Burada dikkati çeken İstanbul'un ülkenin merkezi olması ve nüfusunun çokluğuna rağmen İzmir Sanayi Mektebinde, Gayrimüslim öğrenci sayısının Dersaadet Sanayi Mektebinden fazla olmasıdır.

7.3.2. Ülke Genelindeki Sanayi Mekteplerinin Bölümleri ve Sayıları

Tablo 7. 6

1903 Yılı Maarif Salnamesine Göre Sanayi Mekteplerinde Bulunan Bölümler ve Sayıları (1901 (1319) Maarif Salnamesi, 1901) (1903 (1321) Maarif Salnamesi, 1903)

VİLAYET	MEKTEP	BÖLÜMLER	TOPLAM BÖLÜM SAYISI
Edirne	Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Marangozluk- Terzilik- Kunduracılık- Yıldızcılık	4
Adana	Hamidiye Sanayi Mektebi	Mücellitlik-Litografya- Demircilik- Kunduracılık-Marangozluk-Terzilik	6
Aydın	İzmir Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Kunduracılık- Terzilik- Saraçlık- Çorapçılık- Kaşmir ve Havluculuk-Müretteplik- Mücellitlik- Tenekecilik- Demircilik- Mızıkacılık	10
Hüdavendigâr	Bursa Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Kunduracılık- Marangozluk-Terlikçilik- Terzilik- Mücellitlik-Mızıkacılık	6
Kastamonu	Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Dokumacılık- Marangozluk- Kunduracılık- Halıcılık- Boyacılık- Müretteplik- Mücellitlik- Mızıkacılık	8
Selanik	Selanik Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Müretteplik- Litografyacılık- Terzilik- Kunduracılık- Dokumacılık- Marangozluk- Mızıkacılık	7
Bağdat	Bağdat Islahhanesi	Marangozculuk- Kunduracılık- Çulhacılık- Mızıkacılık	4
Halep	Halep Mektep-i Sanayi	Terzilik- Dokumacılık- Çorapçılık- Kunduracılık-	4
Suriye	Şam- ı Şerif Islahhanesi	Terzicilik- Kunduracılık- Demircilik- Mızıkacılık	4
Kosova	Üsküp Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Kunduracılık- Terzilik- Marangozluk	3
Manastır	Manastır Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Marangozluk- Terzilik- Kunduracılık	3
Trablusgarp	Trablusgarp Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisi	Dokumacılık- Marangozluk- Kunduracılık- Kaliçecilik	4
Yemen	Sina Sanayi Mektebi	Marangozluk- Dokumacılık- Demircilik- Terzilik-Kunduracılık	5
Yemen	Hadide Sanayi Mektebi	Demircilik- Dokumacılık- Marangozluk- Kunduracılık- Terzilik	5

Bu tabloya göre en fazla bölüm sayısı on bölümle yine İzmir Sanayi Mektebinde bulunmaktadır. Onu sekiz bölümle Kastamonu Sanayi Mektebi takip etmektedir. En

fazla bölüm sayısına sahip üçüncü okul ise yedi bölümle Selanik Mektebi Sanayidir. En az bölüm sayısına sahip olan okullar ise üç bölüm sayısı ile Kosova ve Manastır Sanayi Mektepleridir. En yaygın bölüm ise on dört mektebin tamamında bulunan kunduracılık bölümüdür. Onu on bir mektepte bulunan terzilik bölümü izlemektedir. En rağbet gören bölümlerin üçüncüsü ise on mektepte bulunan marangozluktur. Edirne Sanayi Mektebinde görülen yaldızcılık, Kastamonu Sanayi Mektebinde görülen boyacılık, Bursa Sanayi Mektebinde görülen terlikçilik ve de Trablusgarp Sanayi Mektebinde görülen kaliçecilik sadece adı geçen mekteplerde olan bölümlerdir.

7.3.3. Sanayi Mekteplerinin Bölümlere Göre Öğrenci Dağılımı

Tablo 7. 7

İzmir Sanayi Mektebi 1899-1900 senesi Öğrenci Dağılımı (1317 Aydın Vilayet Salnamesi , 1900)

Bölüm	Öğrenci Sayısı
Kunduracılık	15
Saraçlık	11
Terzilik	16
Çorapçılık	16
Kaşmir ve Havluculuk	17
Marangozluk	23
Müretteplik	5
Mücellitlik	4
Tenekeci	8
Topçar	8
Mızıkacılık	60
Şube Sınıfı	72
Toplam	255

Tablo 7. 8

Kosova Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisinin Bölümlere Göre Öğrenci Dağılımı (1901 (1319) Maarif Salnamesi, 1901)

BÖLÜM	ÖĞRENCİ SAYISI
Kunduracılık	41
Marangozluk	23
Terzilik	24

Tablo 7. 9

Selanik Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisinin Bölümlere Göre Öğrenci Dağılımı (1901 (1319) Maarif Salnamesi, 1901)

BÖLÜM	ÖĞRENCİ SAYISI
Mürettiblik	15
Litoğrafya	13
Kunduracılık	40
Terzicilik	30
Marangozluk	30
Dokumacılık	20
Mızıkacılık	30

Tablo 7. 10

Kastamonu Hamidiye Sanayi Mektep-i Âlisinin Bölümlere Göre Öğrenci Dağılımı (1901 (1319) Maarif Salnamesi, 1901)

BÖLÜM	ÖĞRENCİ SAYISI
Marangozluk	8
Kunduracılık	7
Dokumacılık	12
Halicilik	15
Boyacılık	3
Mürettip/Mücellit	5
Mızıka	27

7,7-7.10 arasındaki tablolar 1900/1901 yılları arasında İzmir Sanayi Mektebi, Kosova Sanayi Mektebi, Selanik Sanayi Mektebi ve Kastamonu Sanayi Mekteplerinin bölümlere göre öğrenci dağılışı bulunmaktadır. Buna göre; İzmir Sanayi Mektebinde 60 öğrenci mızıka takımında bulunurken marangozluk bölümünün, 26 öğrenci ile en çok öğrencisi bulunan en gözde bölüm olduğu görülmektedir. Kosova Sanayi Mektebinde ise dönem itibariyle üç bölüm bulunmakla beraber en gözde bölüm 41 öğrenci ile kunduracılık bölümüdür. Aynı şekilde Selanik Sanayi Mektebinde de en gözde bölüm

40 öğrenci sayısı ile Kunduracılık bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Kastamonu Sanayi Mektebinde ise en gözde bölümün 15 öğrenci ile halıcılık bölümü olduğu bilinmektedir.

Tablo 7. 11

1313 (1897) yılı Mektep-i Sanayi Bölümleri, Öğrenci Sayısı ve Milliyetleri (Güran, 1997)

Bölümler	İslam	Rum	Ermeni	Yahudi	Diğer	Toplam
Marangoz	35	1	1	1	-	39
Tarz-ı Mimari	45	-	-	-	-	45
Arap						
Marangozluğu						
Demirci	6	-	-	-	-	6
Dökmeci	5	2	-	-	-	7
Tesviyeci	30	7	2	-	1	40
Mürettip ve	5	-	-	-	-	5
Basmacı						
Terzi	11	1	-	-	-	12
Kundura	15	-	-	-	-	15
TOPLAM	152	11	4	1	1	169

Tablo 7. 12

1315(1897)yılı İzmir Sanayi Mektebinin Bölümleri ve Öğrenci Sayısı (1316 Aydın Vilayet Salnamesi, 1898)

Bölümler	Öğrenci Sayısı
Kunduracılık	18
Makineci	8
Çorapçı	19
Çulhacı	12
Kaşımcılık	15
Dökmecilik	15
Marangozluk	16
Terzilik	15
Tenekecilik	8
Kalıçecilik	8
Saraçlık	10
Müretteplik- Mücellitlik	6
Şube Sınıfı	50
Toplam	200

7.11 ve 7.12 tablolarında 1897 yılına ait Mektep-i Sanayi ve İzmir Sanayi Mekteplerinin bölümlere göre öğrenci dağılımı verilmiştir. Bu iki mektep karşılaştırıldığı zaman Mektep-i Sanayide toplam sekiz bölüm olup bu bölümler arasında en fazla öğrenciye sahip olan bölüm kırk beş öğrenciyle tarzı mimarı Arap marangozluğu bölümüdür. En az öğrenciye sahip olan bölüm ise beş öğrenci ile mürettip ve basmacılık bölümüdür. Gayrimüslimlerin en çok talep ettiği bölüm ise yedi Rum, iki Ermeni ve bir diğer uyruklu ile toplamda on gayrimüslim bulunan tesviyecilik bölümüdür. Söz konusu tarihte Mektep-i Sanayide 11 Rum, 4 Ermeni, 1 Yahudi ve 1 diğer uyruklu toplamda 17 Gayrimüslim öğrenci bulunurken aynı yıl İzmir Sanayi Mektebinde 16 ‘sı Rum, 1 Ermeni toplamda 17 Gayrimüslim bulunmaktaydı.

7.3.4. Bazı Sanayi Mekteplerinin Bütçelerinin Karşılaştırılması

Osmanlı Devletinde özellikle 1881 yılından itibaren birçok sanayi mektebi kurulmuş olmakla birlikte bu sanayi mekteplerinin çoğu maddi yetersizliklerden dolayı kapanmıştı. Bununla birlikte Meşrutiyet döneminde yeniden bir sanayi mektebi oluşturma hareketi başlamıştı. Bununla birlikte dönem itibariyle önce Balkan Savaşlarının ve ardından I. Dünya Savaşının yaşanması bu süreci olumsuz şekilde etkilemişti. Sanayi Mekteplerinin karşılaştırılması yapılırken sanayi mekteplerinin ilk kurulanlarından olan üç köklü sanayi mektebinin karşılaştırılması yapılmıştır.

Dersaadet Sanayi Mektebinin 1325(1908) senesi bütçesinde mektebin gelirlerinin Borsa Hanının Maliye Nezaretince işgal olunan Borsa Salonu ve komiser ve heyet odaları kira bedelinden ve Osmanlı Bankasında bulunan mektebe ait paranın faizinden oluştuğu belirtilmektedir. Dersaadet Sanayi Mektebinin yıllık gelirlerinin 970.046 kuruş, giderlerinin ise 968.094 kuruş olduğu ve mektebin bütçesinin 1.952 kuruş fazla verdiği belirtilmektedir.¹⁴¹

Sanayi mekteplerinin bütçe karşılaştırmasında Bursa Sanayi mektebinin 1908 yılında ödeneğinin, bütçesinin aylık yirmi beş bin kuruş olduğu bildirilmektedir.

¹⁴¹BOA, MV,125-62, 21.02.1327

Buradan Bursa Sanayi Mektebinin bütçesinin yıllık üç yüz bin kuruşa denk geldiği anlaşılmaktadır.¹⁴²

İzmir Sanayi Mektebinin 1906 yılındaki bütçesinde ise mektebin gelirlerinin Acem Hanı, Akkaş Hanı, Küçük Han,Tirede bulunan Kadife Kebir Çiftliğinin gelirleri,Seferihisar’da Golyonos Çiftliği ve Narlıdere yakınlarındaki Hamdiye Ilıcaları ve oradaki binalar ve bir takım bağ ve bahçelerden gelen acarlar gibi 22 kalemden oluşan akarattan gelen 259.977 kuruş, Devair-i Belediye varidatının %2’si olan 92.570 kuruş, Hamidiye Vapur şirketinden kârından /15 hisse olan 10.000 kuruş , Devair-i Belediye Akarat bakayasından 35.000 kuruş ve bunlara sanayi hanelerde üretilenlerden gelen para da eklenince toplam 448.499 kuruşluk bir bütçesinin olduğu söylenmektedir.¹⁴³

Tablo 7. 13

1906-1908 yılları verilerine göre Sanayi Mektepleri Bütçeleri

Mektebin Adı	Bütçe/ Gelir(Kuruş)
Dersaadet Sanayi Mektebi	970.046
İzmir Sanayi Mektebi	448.499
Bursa Sanayi Mektebi	300.000

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tabloya göre en fazla bütçeye sahip olan okul Dersaadet Sanayi Mektebidir. Dersaadet Sanayi Mektebinin bütçesinin Bursa Sanayi Mektebinin bütçesinin üç katından daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. İzmir Sanayi Mektebinin bütçesi ise Dersaadet Sanayi Mektebi bütçesinin yaklaşık olarak yarısına denk gelmektedir. Tabloda görülüyor ki sanayi mekteplerinin gelirleri kuruldukları şehirlerin büyüklüğü ile doğru orantılı şekilde artmaktadır. Dersaadet Sanayi Mektebi ve İzmir Sanayi Mektebi en eski köklü sanayi mekteplerinden olup sanayi mektepleri içerisinde en çok bütçeye sahip olanlardır.

¹⁴²BOA, DH. MKT,2694-76, 04.12.1326

¹⁴³BOA, BEO, 2747-213515, 17.04.1324

7.4. İzmir Sanayi Mektebi Kayıt Defteri

7.4.1. İzmir Sanayi Mektebi Öğrenci Kayıtları

İzmir Sanayi Mektebi öğrenci kayıtları hakkında bilgileri okulun öğrenci kayıt defterinden alınmış olup, bu deftere günümüzde Mithatpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi adıyla halen eğitim hayatın devam eden okulun arşivinden ulaşılmıştır. Defterde öğrenci kayıtları eğitim öğretim yıllarına göre değil karışık bir şekilde kaydedilmiş olup söz konusu defterde çocukların fotoğrafları, doğum tarihleri, doğum yerleri, ana baba adları, adresleri, velileri ve çocukların eşkâllerine (boy, göz ve ten rengi, vücutlarında bir maraz olup olmadığına dair) kadar çocuklar hakkında kişisel bilgiler bulunmaktadır.

Defterde ayrıca çocukların okula giriş tarihleri, kaydolduğu sınıf, varsa sanatı ve sanata başlama tarihi, okuldan ayrılış tarihi ve sebebi gibi öğrenim bilgileri de yer almaktadır. Üstelik defterde sicillerine işlenmiş suçu bulunanlarda belirtilmiştir. 1997 yılında Mithatpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde çıkan büyük yangın sonucunda okul hakkında bu değerli bilgileri içeren defterlerin bulunduğu arşiv de yanmış ve geriye sadece üç adet öğrenci kayıt defteri kalmıştır. Bu defterlerden ikisi Cumhuriyet dönemine ait olup yalnızca biri Osmanlı dönemine ait bilgiler içermektedir. Osmanlı dönemine ait sözü edilen defterden çalışmamızın dönem aralığını kapsayan yıllara ait öğrenci kayıtlarından bazıları aktarılacaktır.

Tablo 7. 14

1906-1913 yılları arasında İzmir Sanayi Mektebine kaydolan bazı öğrenciler (İzmir Sanayi Mektebi Öğrenci Kayıt Defteri)

Adı	Doğum Tarihi -Yeri	Velisi	Kayıt Tarihi	Kaydolduğu Sınıf/Bölümü	Bölümü ve Giriş Tarihi	Çıkış Tarihi	Sebebi
Kemal	1900/ Kudüs	Kimsesiz	06.01.1906	İptidai 3. Sınıf	-	1915/16	Firar Kaydı Silinmiş
Ali	1900 /İzmir	Annesi	23.12.1908	İptidai 1. Sınıf	-	8.11. 1919	Devamsız
Ahmet Recai	1903 /Hüdavendigâr	Babası	Mart 1910	İhtiyat 1. Sınıf	-	10.09. 1921	4. sınıfta üstü üste sınıfta kalma
Âlim	1903 / İzmir	Annesi	08.06.1910	İptidai 1. Sınıf	Dökmeci 14.09.1915	16.11.1918	Şahadetname almış
Yanis (Ermeni)	1899 / Kayseri	Annesi	19.11.1910	İptidai 1. Sınıf	Dökmeci	20.01.1916	Şahadetname almış
Nazmi	1902/ Germencik	Üvey Babası	19.10.1910	İptidai 1. Sınıf	-	5.11.1918	Sınıfta kalma tasdikname
Ethem	1900 /Bosna Mostar	-	05.11.1910	İptidai 1. Sınıf	-	-	-
Ali Rıza	1902 /İzmir	Babası	03.11.1910	İptidai 1. Sınıf	Kunduracı 18.03.1914	11.05.1917	Devamsız Kaydı silinmiş
Ohanis Ermeni	1899/ İzmir	Annesi	18.01.1911	İptidai 1. Sınıf	Modelci 18.06.1914	05.05.1918	Şahadetname almış
Celal	1899 /Bozdoğan	Dedesi	05.10.1912	İptidai 3. Sınıf	Kunduracı 18.12.1913	15.09.1919	Şehir Değişikliği
Halit	1899 /İzmir	Abisi	04.06.1912	İptidai 3. Sınıf	Kunduracı 21.01.1914	19.09.1917	Şahadetname almış
Mustafa	1901 /Seferihisar	Annesi	09.02.1912	İptidai 2. Sınıf	Kunduracı 25.01.1915	10.08.1919	Şahadetname almış
Mahmut	1901/ Fethiye	Annesi	11.10.1912	İptidai 2. Sınıf	Marangoz 01.12.1917	25.10.1923	8. sınıfta devamsızlıktan kayıd silinmiş
Mustafa	1903 İzmir	Annesi	05.10.1912	İptidai 1. Sınıf	-	03.11.1920	Tasdikname almış
Abdo	1898 /Girit/ Hanya	Hemşerisi	06.10.1912	İptidai 4. Sınıf	Tesviyeci 25.09.1914	16.12.1916	Şahadetname almış
İbrahim	1903 /Bornova	Annesi	05.11.1912	İptidai 1. Sınıf	-	10.08.1918	İki sene ardı ardına sınıfta kaldığından kayıd silinmiş
Mehmet	1900/İzmir	Annesi	Kasım 1912	İptidai 1. sınıf	Kunduracı 01.09.1917	24.11.1918	İstanbul nezlesine yakalanarak vefat etmiş
Mustafa	1901 /Ödemiş	Babası	04.02.1913	İptidai 1. Sınıf	-	13.09.1921	Babasının isteğiyle kayıd silinmiş
Halim	-Çeşme	Annesi	26.02.1913	Şube sınıfı	-	28.09.1923	Heyet kararı ile kayıd silinmiş
Ziya	1898 /Gördes	Teyzesi	09.06.1913	İptidai 4. Sınıf	Oymacı 21.01.1915	1922	1922 kararnamesi ile kaydı silinmiş
Mustafa	1898 /Manisa	Teyze oğlu	09.06.1913	İptidai 3. Sınıf	Matbaacı 22.01.1916	22.08.1917	Şahadetname 1918'de almış
Basri	1903/ Trablusgarp	-	12.06.1913	İptidai 1. Sınıf	-	22.10.1920	Kayıd silinmiş
Mehmet	1897/ Trablusgarp	Dava vekil İbrahim Bey	23.11.1913	İptidai 2. Sınıf	-	13.09.1917	Devamsız kaydı silinmiş
Halife	1902/ Trablusgarp	Kimsesiz	30.09.1913	İptidai 1. Sınıf	-	16.03.1919	Kaybolduğundan kayıd silinmiş

İdris	1905/	Annesi	18.11.1913	İptidai 1. Sınıf	-	21.10.1917	Sürekli firarından kaydı silinmiş
Abdurrezzak	1900 /Nablus Filistin	Annesi	04.01.1913	İptidai 1. Sınıf	-	10.09.1921	7. sınıfta devamsız kaydı silinmiş

[Tablo 7,14 (Devam) 1906-1913 yılları arasında İzmir Sanayi Mektebine kaydolun bazı öğrenciler]

Tabloda defterde bulunan en eski kayıt yılı olan 1906 yılından başlanarak 1913 yılına kadar ki dönemde okula kayıt yaptırmış bazı öğrencilerin kişisel ve öğrenim bilgileri yer almaktadır. Bu tabloda ilk dikkati çeken okula kayıtlı öğrencilerin ülkenin çok farklı yerlerinden bir araya gelmeleridir. Okulda İzmir’li olan öğrencilerin yanı sıra Filistin’den Trablusgarp’a, Girit’ten Kudüs’e, Bosna’ya kadar ülkenin dört bir tarafından öğrenci bulunmaktadır. Bunun sebeplerinin, okulun İzmir gibi göç alan büyük bir kentte bulunması ve İzmir Sanayi Mektebinin öğrenci kapasitesinin fazlalığından dolayı Aydın vilayeti dışındaki farklı yerlerden gelmiş çocukları da kabul edebilmesi, olduğu düşünülmektedir.

Tabloda yine, çocukların çoğunun babası bulunmadığı görülmektedir. Birçoğunun velisinin annesi olduğu görülmektedir. Bazılarının velileri olarak ise asker, kâtip gibi devlet memurlarının yazıldığı anlaşılmaktadır. Kimilerinin ise velisi gösterilmeden kimsesiz olarak kaydedildiği belirtilmiştir.

Çocukların okuldan ayrılış sebeplerinde ise başarılı olarak şahadetname almış veya başarısız olarak tasdikname almış olmaları gibi normal nedenlerin yer aldığı gibi okuldan firar etme, sürekli devamsızlık yapma ya da tamamen ortadan kaybolma gibi normal kabul edilemeyecek sebeplerinde söz konusu olduğu belirtilmektedir. Bu durumların çok büyük oranda yaşanan savaş şartlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Devamsız, firarda, kaybolmuş ve mektebe geri dönmeyeceği anlaşılmış öğrencilerin kayıtlarının belirtildiği üzere idare heyeti kararıyla silindiği görülmektedir.

Tabloda yer alan öğrencilerin çoğunun iptidai birinci sınıfa kaydolduğu ve yine çoğunun dört yıllık iptidai bölümünü bitiremeden, sanat dersleri almaya başlayamadan okulla ilişkilerinin kesildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 7. 15

1914-1918 yılları arasında İzmir Sanayi Mektebine kaydolan bazı öğrenciler (İzmir Sanayi Mektebi Öğrenci Kayıt Defteri)

Adı	Doğum Tarihi – Yeri	Velisi	Kayıt Tarihi	Kaydolduğu Sınıf/Bölümü	Bölümü ve Giriş Tarihi	Çıkış Tarihi	Sebebi
İsmail	1900/Denizli	Annesi	27.10.1914	İptidai 2.sınıf	-	03.10.1917	Harbiye Nezaretince askere alınmış
Rahmi	1899/İzmir	Mektep torna muallimi	02.10.1914	İptidai 2. sınıf	-	12.08.1919	Memleketine gitmekteyken vefat etmiş
İhsan Rasim	1899/Manastır	Annesinin hemşerisi	28.09.1914	İptidai 4. sınıf	Marangoz 28.01.1915	20.09.1918	Şahadetname almış
Seyfettin	1907/Rodos	Annesi	28.10.1915	İptidai 1. sınıf	-	15.12.1918	Firar Kaydı silinmiş
Şuhayip	1901/İzmir	Dedesi	14.01.1915	İptidai 2. sınıf	-	03.08.1922	Şahadetname almış
Mustafa	1905/Girit	Annesi	19.05.1915	İptidai 1. sınıf	-	05.06.1922	Kayıd silinmiş
Fahrettin	Hanya -/ Dersaadet	Babası	Kasım 1914	İptidai 2. sınıf	-	04.06.1917	Firar/kayıd silinmiş
İsmail	1900/ Denizli	Annesi	5.01.1915	İptidai 1. sınıf	-	02.10.1917	Harbiye Nezaretinin imalathanesine alındığından kaydı silinmiş
Rıfat	1901/Çine	Babası	30.09.1915	İptidai 5. sınıf	Tornacı 20.09.1916	14.07.1920	Şahadetname almış
Mehmet	1901/ Batı Karaağaç	Üvey annesi	30.09.1915	İptidai 5. sınıf	Dökmeci 19.09.1916	10.09.1921	8.sınıftayken devamsızlıktan kaydı silinmiş
Osman	1900/Dedeagaç	Annesi	03.11.1915	İptidai 3. sınıf	-	10.09.1916	Okulu terk ettiğinden kaydı silinmiş
Hasan	1903/Tarhala	Mektep eski Müdürü	06.11.1915	İptidai 2. sınıf	-	20.08.1922	Şahadetname almış
Serkiz	1902/İzmir	Annesi	29.01.1915	İptidai 1. sınıf	-	25.03.1920	Mektep doktoru raporuyla okula devam edemeyeceğinden kaydı silinmiş/15.11.1921'de 4.sınıftan tasdikname almış
Hidayet	1907/Salihli	-	Ağustos 1916	İptidai 1. sınıf	-	05.10.1918	Tekrar eden suçlarından kaydı silinmiş
Ahmet	1902/ Torbalı	Dürlüzade Mustafa	30.01.1916	İptidai 5. sınıf	Tornacı 23.01.1917	12.06.1920	Şahadetname almış
Niyazi	-	-	18.09.1916	İptidai 1. sınıf	-	10.09.1921	1. sınıf öğrencisiyken devamsızlıktan kaydı silinmiş
Hamdi	1899/İzmir	Babası	02.01.1916	İptidai 3. sınıf	-	20.10.1919	Bir senedir firarda kaydı silinmiş

Hayri	1903/Koçona Makedonya	Babası	09.02.1916	İptidai 4. sınıf	Tesviyeci 01.09.1917	29.04.1920	Okul doktorunun hasta ve okula devam edemez raporuyla kaydı silinmiş/16.11.1921 tasdikname almış
Ahmet Rıfat Fazıl	1907/ Bayındır	Hamamcı Naci	15.12.1917	İptidai 5. sınıf	-	-	-
Fazıl	1906/İzmir	Annesi	01.03.1917	İptidai 1. sınıf	-	11.10.1922	1922 kararnamesiyle kaydı silinmiş
Şükrü	1903/İzmir	Teyzesi	11.02.1917	İptidai 2. sınıf	-	12.08.1920	Derslerinde başarısız olduğundan kaydı silinmiş
Ayukali Ermeni Ahmet	1907/Alaşehir	Annesi	05.11.1917	İptidai 1. sınıf	-	06.02.1919	Devamsız kaydı silinmiş
	1909/Malazgirt	Kimsesiz	16.10.1917	İptidai 1. sınıf	-	28.11.1921	Devamsız kaydı silinmiş/ 26.11.1917 hırsızlık suçundan uyarı cezası almış
Rasim	1903/Nazilli	-	22.12.1917	İptidai 4. sınıf	-	15.05.1919	İşgal esnasında şehit düşmüştür.
Hüseyin	1909/İzmir	-	1917	İptidai 1. sınıf	-	10.09.1921	1. sınıf öğrencisiyken devamsızlıktan kaydı silinmiş
Muhittin Muharrem Saffet	1900 1905/Manastır	Kimsesiz Abisi	16.09.1917 26.05.1917	İptidai 5. sınıf İptidai 1. sınıf	Terzi -	02.06.1919 06.10.1918	Şahadetname almış Okulda kalması mahzurlu olduğundan kaydı silinmiş
Mahmut Nedim	1910/Tarsus	Kimsesiz	21.10.1917	İptidai 1. sınıf	-	10.09.1921	1. sınıftayken devamsız kaydı silinmiş
Seyit	1907/Istranca	Annesi	06.02.1917	İptidai 1. sınıf	-	10.09.1921	1. sınıftayken devamsız kaydı silinmiş
Mehmet Naci	1908/ Dersaadet	Mustafa Efendi	01.10.1917	İptidai 1. sınıf	-	14.02.1919	Okul açıldığı ilan edilmiş geri dönmediğinden kaydı silinmiş
Süleyman	1902/Isparta	Annesi	07.01.1917	İptidai 2. sınıf	-	20.08.1922	7. sınıf imtihanlarını vererek şahadetname almış
Mehmet	1907/İzmir	Annesi	08.11.1917	İptidai 1. sınıf	-	14.02.1920	Okul açıldığı halde geri dönmediğinden kaydı silinmiş
Esat	1907/ İzmir	Babası	29.03.1917	İptidai 1. sınıf	-	10.09.1921	2. sınıftayken devamsız kaydı silinmiş
Mahmut Celalettin Nazir	1904/Selanik	-	22.08.1918	İptidai 4. sınıf	-	20.08.1922	4. sınıftan tasdikname almış
	1904/Salihli	Babası	20.03.1918	İptidai 2. sınıf	-	10.01.1922	4. sınıftan tasdikname almış / sicilinde arkadaşına saldırıdan ceza almış
İbrahim Neşet Ekrem İsmail	1910/İzmir	-	07.03.1918	İptidai 1. sınıf	-	12.04.1918	Hastalığından dolayı kaydı silinmiş
	1909/Aydın	Annesi	14.12.1918	İptidai 1. sınıf	-	-	-
	18.09.1909/İzmir	Annesi	21.08.1918	İptidai 1. sınıf	-	05.03.1923	Velisinin isteğiyle tasdikname almış
Salih	1908/Bosna	Hemşerisi	08.10.1918	İptidai 1. sınıf	-	28.06.1923	Kaydı silinmiş

Muhittin	1910/Yanya	Annesi	10.05.1918	İptidai 1. sınıf	-	28.03.1923	Kaydı silinmiş
Ali Rıza	1907/Razlık	Amcası	01.07.1918	İptidai 1. sınıf	-	-	-
Yusuf	1906/Drama	Annesi	02.09.1918	İptidai 2. sınıf	-	-	-

[Tablo 7,15 (Devam) 1914-1918 yılları arasında İzmir Sanayi Mektebine kaydolun bazı öğrenciler]

Tabloda İzmir Sanayi Mektebine 1914-1918 yılları arasında kaydolun öğrencilerin kişisel ve öğrenim bilgileri yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere I. Dünya savaşının ağır şartlarında okuldaki eğitim ciddi anlamda aksamıştır. Öğrencilerin çoğu ya okula devam etmemiş, ya firar etmiştir. Bazı öğrencilerde hastalanarak okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. Öğrencilerin birçoğu kaydoldukları iptidai bölümünden sanat derslerine geçememiştir.

I. Dünya Savaşının ilk yıllarında 1914-1915 öğretim yılında 12 yaşından küçük öğrencilerin evlerine gönderilmeleri, (İzmir Kent Ansiklopedisi Ekonomi, C.2, 2013)bu duruma bir sebep olabilir. Daha sonraki süreçte mektebin açıldığı duyurulsa da öğrencilerin tablodan anlaşıldığı üzere geri dönmediği anlaşılmaktadır.

İzmir Sanayi Mektebi, I. Dünya savaşı dönemlerinde zor zamanlardan geçse de bu dönemde okulla ilgili yeni gelişmeler yaşanmıştır. İlk olarak 1915 yılında okulun programında değişikliğe gidilmişti. Okulun programı; ilk ve orta öğretimin verildiği toplam 9 yıllık eğitim süresine sahip olacak şekilde tasarlanmıştı. Bu değişikliğe ek olarak Sanat okulları nizamnamesi yayınlanmıştı. Söz konusu nizamnameye göre; İzmir Sanayi Mektebi, Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlı, vilayet valisine emanet olup, vilayetçe tayin olan bir müdürün idaresine bırakılmıştı. İzmir Sanayi Mektebinin 9 yıla çıkarılan eğitimi, Maarifin ilkokullar programı doğrultusunda hazırlanan 5 yıllık ilköğretim eğitimi ve Avrupa Sanayi Mektepleri programları doğrultusunda hazırlanan 4 yıllık sanat eğitimi verilecek şekilde düzenlenmişti. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937)

İzmir Sanayi Mektebinin yeni ilköğretim dersleri; Alfabe, Hesap-ı Zihni, Musahabat ve Eşya, Çizgi, Tarih, Coğrafya, Türkçe, Hendese, Hesap, Yabancı Dil, Resim, Kuran-ı Kerim, Malumat-ı Diniye Medeniye, Taganni (Müzik), Elişi, Beden Terbiyesi şeklinde belirlenmişti. Birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar bütün sınıflara haftalık 32 saatlik ders verilmekteydi. Dini içerikli dersler ilk iki yıl boyunca ders

programında yer almazken üçüncü yıl, Malumat-ı Diniye Medeniye dersi haftada bir saat, dördüncü ve beşinci yıllarda ise ikişer saat gösterilmektedir. Kuran- Kerim dersi ise üçüncü seneden beşinci seneye kadar haftada bir saat gösterilmektedir. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937) Programa bakılınca İttihat Terakki döneminde bilim derslerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Din derslerinin ilk iki yıl olmaması çocukların soyutsal kavramlarla kafa karışıklığı yaşayıp, bilişsel zekâlarının gelişmesinin önünde bir engel yaratılmaması açısından olumlu bir tutum olup program hazırlanırken pedagojik eğitimin göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır.

İzmir Sanayi Mektebinin yeni nizamnamesine göre sanat dersleri ise; Hikmet ve Kimya, Hesap, Hendese, Resim, Hıfzıssıhha, Türkçe, Yabancı Dil, Dini ve Milli Malumat, Nazarat-ı Sanayi derslerinden oluşmaktaydı. İzmir Sanayi Mektebinin bölümleri ise; Tornacılık, Tesviyecilik, Kara demircilik, Dökümcülük, Modelcilik, Fenercilik, Marangozluk, Oymacılık, Kunduracılık ve Terzilik olarak güncellenmişti. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937). İzmir Sanayi Mektebinin yeni programına bakıldığı zaman çulhacılık, havluculuk, çorapçılık, gibi okulun en çok üretim yaptığı hafif sanayi bölümleri yerine ağır sanayi üretimine katkı sağlayacak üretim yapıp eleman yetiştirecek bölümlere önem verildiği anlaşılmaktadır.

İzmir Sanayi Mektebinin sanayiye yönelik bu atılımına vilayetten de destek gelmekteydi. Aydın Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezaretine, 27 Kasım 1919 (H.1338) tarihinde yazılan tezkerede vilayetin sene-i haliye fevkalade bütçesinden 1.880.000 kuruşun 1.700.000 kuruşunun İzmir Sanayi Mektebine alet ve edevatı satın almak için ve geri kalan 180,000 kuruşunun ise Gureba Hastanesi ihtiyaçlarının karşılanması için aktarılmasını istemiş, bunun üzerine durum Dahiliye Nezaretince Sadrazamlığa bildirilmiş ve sadrazamın onayı ile Aydın Vilayetinin bu isteği kabul edilmiştir.¹⁴⁴

İzmir Sanayi Mektebinde sözü edilen bu ağır sanayi eğitim ve üretiminin yapılması için gerekli olan makine ve donanımlar I. Dünya Savaşı yıllarında yönetim ve valilik marifetiyle sağlanmaya başlamıştı. Mektebin döküm, tesviye, torna atölyeleri, fabrika bacası ve makine dairesi yeniden inşa edilmişti. Bununla birlikte Alsancak bölgesinde *Rangin Demas* demir imalathanesinin makineleri mektep atölyelerine

¹⁴⁴BOA, DH. UMV, 18-14, 06.04.1338

getirilerek atölyeler modernleştirilmişti. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937) Tüm bu yaşanan gelişmeler İzmir Sanayi Mektebinin, en sonunda sanayi mekteplerinin kuruluş amacına yönelik eğitimi ve üretimi gerçekleştirebileceği anlamına gelmekteydi. İzmir Sanayi Mektebi bu şekilde fabrikaların işletilmesinde hayati öneme sahip kalifiye eleman ihtiyacını karşılayabilecekti.

Yaşanan tüm bu olumlu gelişmeler ve beklentiler I. Dünya Savaşı yenilgisi ardından gelen mütarekeler ve işgaller döneminde anlamını yitirecekti. Yunanlıların İzmir’i işgali ve yaşanan zor süreç okulun işleyiş sistemini bozmuştu. Ağustos 1921 yılına kadar ki dönemde valiliğe bağlı okula sözü edilen tarihten itibaren Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından el konuldu. Marangozhane ve demirhane haricinde bütün bölümler kapatılıp yunanlılarca mektebi doğrudan kendilerine bağladıkları bir idare kurulmuştu.¹⁴⁵

İzmir Sanayi Mektebinde bulunan öğrencilerden atölyeleri kapatılanlar mecburen fabrikalarda çalıştırılmaya başlanmıştı. Tüm gün fabrikalarda çalıştırılan öğrencilerin okul derslerini görmeleri imkânsız hale gelmişti. Söz konusu öğrenciler okula sadece yatmaya gelmekteydi diyebilmekteyiz. Milli mücadelenin kazanılmasının ardından İzmir Sanayi Mektebinde yeni dönem, yeni yönetimle başlayacaktı. İzmir Sanayi Mektebinde 1922 yılı itibarıyla 150 öğrenci bulunmaktaydı. Yeni yönetim bu öğrencilerin yarısını yaşları 12 yaşın altında olmaları nedeniyle Darül Eytam’a göndererek geriye kalan sanayi eğitimi alabilecek yaşta ve yeterlilikte olan öğrencileri ise üç gruba ayırarak eğitimi işgal öncesi programla uyumlu bir şekilde başlattı. İzmir Sanayi Mektebi Cumhuriyet dönemine bu şekilde ilerleyecekti. (İzmir Bölge Sanat Okulu Yıllığı, 1937)

¹⁴⁵BOA, DH. UMVM,3-78, 18.05.1340

SONUÇ

Avrupa’da değişen ekonomi anlayışı ve bunun getirdiği yeni ekonomi politikaları sanayi devrimini doğurmuş ve bu devrimin etkileri tüm dünyayı derinden etkilemişti. Osmanlı Devleti, Avrupa ile yakın ekonomi ilişkisi içinde olan bir ülke olduğu için Sanayi Devriminin etkilerini ilk hisseden ülkelerin başında gelmekteydi. Avrupa’da yaşanan Rönesans, Reform, Hümanizm Akımı, Fransız Devrimi ve de Sanayi Devrimi gibi toplumsal etkileri dünya çapında olan gelişmelerle karşı karşıya kalan Osmanlı Devletinin bir değişim sürecine girmişti.

Osmanlı Devleti, ilk zamanlar Avrupa’da ve dünyada yaşanan söz edilen bu gelişmelere direnip onun dışında kalmaya çalışmış olsa dahi sonrasında, dünyada yaşanan gelişmelerin etkisinin kaçınılmaz olduğunu kabul ederek, bu yeni duruma uyum sağlamaya ve bu şekilde kendini koruma altına almaya çalışmıştı. Osmanlı bürokrasisi, ülkenin varlığını sürdürebilmek için, Avrupa’da yaşanan askeri, ekonomik, siyasal, sosyal, eğitimsel ve kültürel değişikliklere uyum sağlamayı, onları kendi devlet ve toplum yapısı içinde şekillendirmeyi amaçlamıştı.

Girilen yenileşme, modernleşme sürecinde ülkede yaşanan değişimler, devlet ve toplumu şekillendirmeye başlamıştı. Bu değişim, devlet eliyle gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı bürokrasisi başta askeri, adli, siyasal, ekonomik ve eğitimsel olarak başlarda plansız, sonraları ise plan ve programa dayandırılan sistemli bir modernleşme başlatmıştı. Yönetim, ülke modernleşmesini eğitim üzerinden yapılandırma gayreti içerisine girmişti. Eğitimin, ülke gelişiminde rol oynaması fikri bilinçli bir şekilde gelişmeye de bilinçli bir şekilde devam ettirilmişti. Askeri, idari, adli, siyasi tüm alanlarda olduğu gibi ekonomi alanında da yaratılmak istenen çağı yakalama çalışmalarında eğitimden faydalanılmıştı. Osmanlı Devleti için, diğer tüm devletlerde olduğu gibi ekonominin gelişimi sanayileşme demektir. Yetkililer ülkede, Avrupa devletlerinin gücünün kaynağı olan sanayileşme kurulmasını amaçlamaktaydı. Bu nedenle ciddi bütçeler ayrılarak devlet fabrikaları kurulmuştu. Kısa bir süre zarfında yönetim tarafından, sadece yurt dışından makineler getirilip fabrika kurmanın, sanayi devleti olmayı sağlayamayacağı anlaşılmıştı. Bunun için sistemli bir yapı gerekmektedir. Söz edilen yapı içerisinde kurulan fabrikalardaki modern makineleri

işletecek teknik alt yapıya sahip ve üretimi gerçekleştirecek bir işçi sınıfı gerekmektedir.

Bu süreçte, Osmanlı bürokratları arasında eğitim ve sanayi politikalarının birleştirildiği sanayi mektepleri fikri kabul görmüştü. Sanayi mektepleri fikrinin ilk hayata geçirilme girişimi Zeytinburnu Sanayi Mektebi olmuştu. Sözü edilen mektep 1848 yılında kurulsa da faaliyete geçememişti. İlerleyen zamanda Mithat Paşa, eğitim ve sanayileşmeyi birleştirdiği ıslahhaneler projesini hayata geçirmişti. Mithat Paşanın ıslahhanelerinde, küçük sanayi dallarında ihtiyaca yönelik üretim sağlanmaya başlanmıştı. Böylece ıslahhaneler, Avrupa’da yaşanan ekonomik gelişmelere ayak uyduramayarak, rekabet edemeyerek devre dışı kalan ve yok olan lonca sisteminin yerine, üretimi ve üretimde usta-çırak eğitimini sürdürerek sanat dallarının yaşamasında rol oynama misyonu üstlenmişti. Üstelik bu ıslahhanelerde, geleneksel sanatlar modern teknoloji ve yöntemlerle birleştirilip geliştirilecekti. Tüm bunların yanında ıslahhaneler yetim çocuklara hem bir barınak ve okul olacaktı hem de bu çocuklar üretime dâhil edilerek ülke ekonomisine katkıda bulunacaktı.

Mithat Paşanın, dini temellere dayalı halk eğitimini, faydacılık prensibine dayalı olarak, teknik eğitim ile değiştirdiği ıslahhanelerin başarılı olmasıyla beraber İstanbul’da tekrar bir sanayi mektebi açma süreci başlamıştı. Mithat Paşa, ıslahhaneler projesindeki başarısını sanayi mektepleri açarak sürdürmek niyetindeydi. Islahhanelerle sağlanan küçük sanayi eğitim ve üretimini, sanayi mektebi projesinde ağır sanayi eğitimi ve üretimiyle desteklemek istediğiydi. Bu amaçlarla İstanbul’da 1868 yılında Mektep-i Sanayi açılmıştı. Mektep-i Sanayi, Osmanlı devletinin ilk ve en önemli sanayi mektebiydi. Söz konusu mektep, yine ıslahhane mantığında fakat daha geniş alanlarda eğitim vermek için açılmıştı. Islahhanelerde olduğu gibi, Mektep-i Sanayide de hafif sanayiye yönelik eğitim ve üretim gerçekleştirilecek olmakla birlikte, ıslahhanelerden farklı olarak burada ağır sanayiye yönelik eğitim de verilecekti. Buradan sanayi mekteplerinin, ıslahhaneler projesinin bir üst programı olduğu anlaşılmaktadır.

Mektep-i Sanayinin açılmasını, aynı yıl ülke genelindeki önemli vilayet merkezlerine ıslahhaneler kurulması kararı takip etmişti. Alınan karar doğrultusunda İzmir, Bursa, Bosna İşkodra, Trabzon ve Kastamonu’da ıslahhaneler açılmıştı. Sonraki süreçte başka vilayetlerde de ıslahhaneler açılmış ve ülke genelinde ıslahhanelerin

sayısı artırılmıştı. Söz konusu ıslahhaneler 1881 yılı itibariyle Mektep-i Sanayi adını almışlardı.

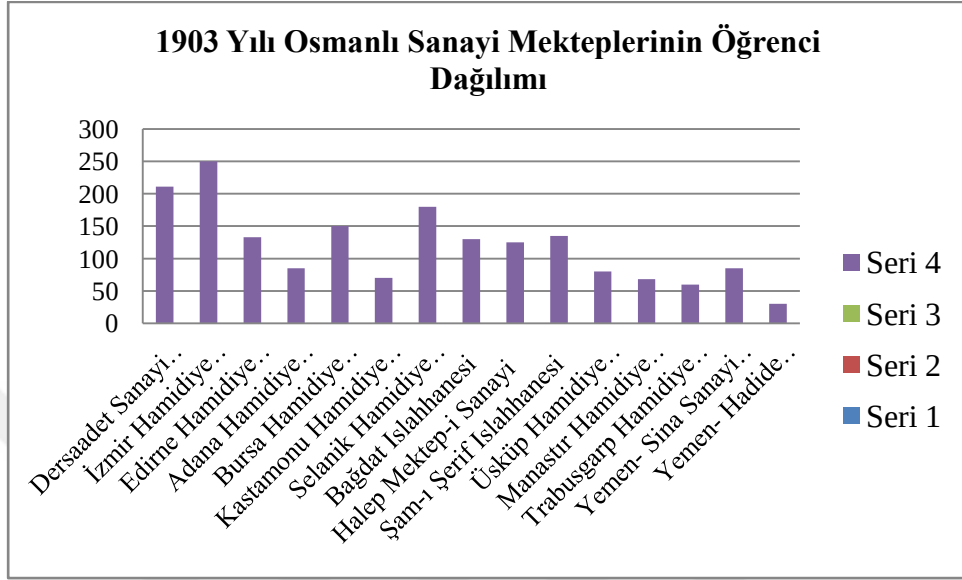
Sanayi mektebine dönüştürülen ıslahhanelerde, Mektep-i Sanayinin nizamnamesi uygulamaya başlanmıştı. Islahhanelerin, sanayi mektebi adını alması, bu mekteplerin eğitim ve üretiminin sanayi mektebi seviyesine getirildiği anlamına gelmemektedir. Mekteplerin isimlerinin değiştirilmesine rağmen hemen hepsi yine ıslahhane seviyesinde kalacaktı. İzmir Sanayi Mektebi gibi önemli birkaç sanayi mektebinde eğitim seviyesi geliştirilmekle birlikte üretim seviyeleri amaçlandığı gibi sanayi mektebi düzeyine çıkarılamayacaktı. Bunun en büyük sebebi, sanayi mektebi olmanın en önemli koşulu olan ağır sanayi eğitim ve üretiminin, devletin maddi imkân sunmamasından dolayı kurulamamasıydı.

***Sanayileşme politikalarının eğitime bir yansımasının bir sonucu olarak ortaya çıkan sanayi mekteplerinin tarihsel süreci İzmir Sanayi Mektebi üzerinden değerlendirilmiştir. Eğitim politikalarıyla sanayileşme politikalarının birleştirildiği sanayi mektepleri projesinden, yönetimin beklentilerini ve bu beklentilerin karşılanıp karşılanmadığını, sanayi mekteplerinin eğitimsel, ekonomik ve kültürel olarak değerlendirilmesi İzmir Sanayi Mektebi üzerinden yapılmıştır.

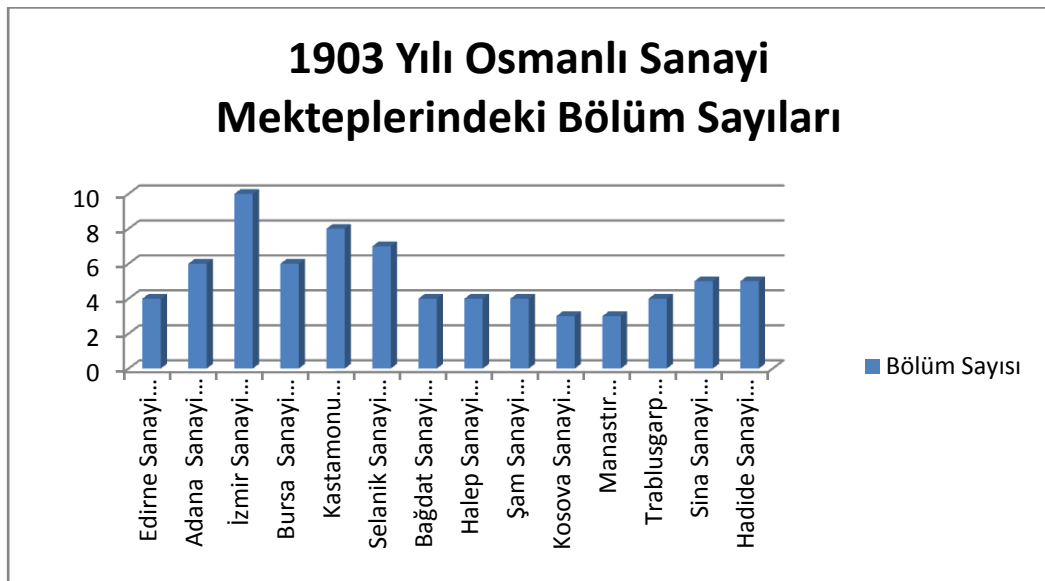
Tüm bu değerlendirilmelerin İzmir Sanayi Mektebi üzerinden yapılmasının nedenlerinden en önemlisi, söz konusu mektebin taşra sanayi mektepleri içinde bulunması ve bu projenin taşrada ne şekilde hayat bulduğunu açıklama niyetidir. Mektebin açıldığı tarihten itibaren küçük bir mola yaşamasının haricinde varlığını sürdürmeye devam etmesi, özellikle devletin son zamanlarında tüm sanayi mektepleri içinde en fazla öğrenci mevcuduna sahip olması, İstanbul Mektep-i Sanayisinden sonra ülkenin en büyük sanayi mektebi olması diğer sebeplerdir. İzmir'in bulunduğu konum itibariyle toplumun farklı kesimlerinin bir arada yaşadığı gelişmiş bir kent olması, sanayi kuruluşlarının da şehirde bulunması yine önemli sebepler arasındadır.

İzmir Sanayi Mektebi, eğitim hayatına 1868 yılında başlamış sonrasında 1872'ye kadar kısa bir süre kapandıktan sonra 1872 yılında tekrar eğitim hayatına dönmüştü. 1881 yılına kadar ıslahhane adını alan mektep 1881 yılından itibaren İzmir Sanayi Mektebi adını almıştı. Mektep, açılış amacına yönelik olarak birçok meslek

dalında eğitim vermeye başlamış ve aynı yıllarda eğitim veren diğer mekteplere göre sahip olduğu bölüm ve öğrenci sayısı bakımından üstünlük kurmuştur.

Şekil 1: 1903 yılı Osmanlı sanayi mekteplerinin öğrenci dağılımı

Şekil 2: 1903 yılı Osmanlı sanayi mekteplerindeki bölüm sayıları

İzmir Sanayi Mektebi, tarihsel süreci içerisinde sürekli olarak kendini geliştirmeyi başarmıştı. Bölümlerinin çeşitliliği farklı sektörlerde eleman yetiştirmesini sağlamıştı. Mektebin mücellit ve mürettip bölümleri Vilayet Matbaasını işletmekteydi. Vilayet Matbaasında mektebin öğrencilerinin hem eğitim görmesi hem de baskı yapması nedeniyle vilayet meclisi tarafından bu matbaanın işletilmesi mektebe verilmişti. Mücellit ve mürettiplik bölümü öğrencileri eğitim görürken matbaada çalıştıkları gibi mektepten mezun olduktan sonra da matbaanın çalışanı olarak devam etmekteydiler. Bu durum sadece Vilayet Matbaası için değil İzmir'deki tüm matbaalar içinde geçerliydi. Şehirdeki tüm matbaa çalışanları nerdeyse İzmir Sanayi Mektebi mezunuydu. Denilebilir ki İzmir matbaacılık sektörü İzmir Sanayi Mektebinin yetiştirdiği öğrenciler sayesinde varlığını sürdürmekteydi. Bu örnek İzmir Sanayi Mektebinin yöredeki sektörleri beslediğini ve sektörlerin devamlılığını sağladıklarının bir ispatıdır.

İzmir Sanayi Mektebi, öğretim verdiği sanat dallarında ciddi başarılar imza atmıştı. Mektebin mızıkla bölümü bunun bir göstergesidir. Mızıkla bölümü ülkede ün yapacak II. Abdülhamit'e konser verecek, Balkan Gezisine çıkan padişah Mehmet Reşat için Selanik'e davet edilip geçit töreninde çalacak kadar iyi bir mızıkla takımına sahiptir. Birçok Alaturka ve Alafranga eser seslendirdikleri ve başarılarından dolayı birçok kez madalya aldıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra İzmir Sanayi Mektebi mızıkla bölümü öğrencilerden Muzıkla-i Hümayun'a kabul olmuş olanlar bulunmaktaydı.

Marangozluk bölümünde de önemli başarıları olan mektep, halkın ihtiyaçları yönelik olup ve mektebe ait mağazalarda satışı yapılan mobilyalar üretmekteydi. Bu nedenle bölümde üretilen ürün yelpazesi genişti. Mektep marangozluk sanatının devamlılığına, usta yetiştirmesi yönüyle katkı sağladığı gibi mektepte üretilen ürünlerle piyasanın ihtiyaçlarını da karşılamaktaydı. İzmir Sanayi Mektebinin en ünlü mobilyası mektebin ön cephesinin şeklinde yapılan ve II. Abdülhamit'e takdim edilen kütüphanedir.

Kaynak: İTÜ, Abdülhamit Eserleri Koleksiyonu

İzmir Sanayi Mektebi, dokumacılık alanında da önemli başarılar göstermişti. Mektebin çulhacılık, havluculuk, dokumacılık, çorapçılık bölümlerinde üretilen ürünler geniş bir çeşitlilik içermekle beraber, mektebe ait mağazalarda satışı yapılmaktaydı ve üstün kalitesi ve uygun fiyatları nedeniyle oldukça talep gören ürünlerdi. Sözü edilen bölümler, üretimde Avrupalı mallarla rekabet edebildiği gibi her zaman için canlılığını koruyan bölümlerdi. Özellikle çorapçılık bölümü ürünleri modern ve kaliteli üretimiyle Avrupalı ürünlerle oldukça iyi rekabet edebilmekteydi.

Terzilik ve kunduracılık alanlarında askeriye, polislere yönelik üretim yaparak ordunun ve devletin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Kunduracılık mektebin ilk kurulduğu andan itibaren var olan ve her zamanda varlığını koruyan bölümü olarak gerek el işçiliğine dayanan üretimlerle klasik gerekse de makine üretimine dayanan modern ürünleriyle talebi karşıladığı gibi bölümden yetişen ustalar sektörü canlı tutmaktaydı.

İzmir Sanayi Mektebinin bir diğer bölümü olan demircilik, dökmeçilik bölümü demir içerikli her türlü ürün ürettiği gibi bu bölümün öğrencileri mektepte eğitim görmelerinin yanı sıra İzmir fabrikalarında istihdam edilmekteydi. Bu durumda sanayi mekteplerinin ana kuruluş amaçlarından biri olan fabrikalara kalifiye eleman yetiştirme görevinin mektebin ağır sanayiye yönelik bölümlerinde yerine getirildiği söylenebilir.

İzmir Sanayi Mektebi ve diğer sanayi mektepleri anlaşıldığı üzere daha çok, fazla sermaye gerektirmeyen hafif sanayi üretimine yönelik eğitim vermekte ve bu alanlarda tüketim odaklı üretim yapmaktaydı. Bunun nedeninin devletin söz konusu mekteplere ağır sanayi üretimi yapacak sermaye ve de bunların üretim yeri olan fabrikaları sunamamasıydı. Bu doğrultuda İzmir Sanayi Mektebi ve öğrencileri onlara sunulan imkânlar doğrultusunda üretim yaparak sanayileşme ve sanayi elemanı yetiştirme görevini genel olarak başarılı denilecek bir şekilde yerine getirmişti.

İzmir Sanayi Mektebinin, olumsuz ülke şartları içinde ciddi mali zorluklar yaşadığı ve bazı dönemlerde sadece yetimhane şekline bürünerek sanayi mektebi olma vasfından uzaklaştığı dönemleri olmuştur. Bunun sebebi, ülkenin içine düştüğü savaş dönemlerinde yetim çocukların artması ve mektebin kapasitesinin üstünde sayıya sahip çocukların sanayi mekteplerine yönlendirilmesi idi.

Mektep, Darül Aceze ve Darül Eytamın açılmasıyla birlikte fazla nüfusundan kurtulabilmişse de çoğu kez devletin sunduğu ödenekler mektebin işletilmesine yetmemekteydi. Bu nedenle devletin izniyle İzmir Sanayi mektebi yararına birçok piyango çekilişi düzenlenip ciddi miktarlarda paralar toplanmış ve mektebe katkı sağlamıştı. Mektebe ciddi miktarlarda piyango paralarının aktarılması, maalesef her zaman için söz konusu paraların mektep ve öğrencilere harcanması demek değildi. Mektep yönetiminden müdürüne, vekil-i harcına, sandık emminden, mubayaa memuruna kadar birçok çalışan tarafından mektep paraları çalınmış ya da gereksiz yere harcanan paralar çocuklar için kullanılmamıştı. Hatta İzmir Valisi Mehmet Kamil Paşanın oğlu bile mektebin 10.000 lirasını çalmış ve mektebin piyango gelirleri sürekli olarak bir hırsızlık silsilesi yaşanmasına sebep olmuştu. Bu hırsızlık olaylarının sebebinin vilayet ve devlet yönetimi tarafından yeteri kadar önlem alınması olduğu anlaşılmaktadır. Eğer ki yetkililer tarafından yeterli önlem alınsaydı bu hırsızlık olayları sürekli tekrar etmezdi.

Sonuç olarak İzmir Sanayi Mektebinin kuruluş amacına uygun bir şekilde fabrikalarda istihdam edilecek kalifiye ara elemanlar yetiştirdiği, vilayetin ihtiyaç duyduğu ustaları yetiştirdiği, mevcut bölümlerinde genel olarak piyasadaki arz talep dengesini sağladığı görülmüştür. Sanayi sektöründe sürdürülebilirlik açısından oldukça önemli bir yere sahip olan meslek okullarının sanayileşme ağının kurulması için önemli bir şart olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı yönetiminin geniş bütçeler ayırarak, Avrupa'dan makineler getirerek kurduğu fabrikaların üretimi gerçekleştirecek eleman bulunamamasından dolayı işletilememesi bunun bir göstergesidir.

Tüm bu söylenenlere dayanarak genel olarak; sanayi mektepleri ağır sanayi elemanı yerine hafif sanayi elemanları yetiştirmiştir. İzmir Sanayi mektebinde ve diğer mekteplerde üretilen mallarla daha çok devletin, askeriye'nin ve halkın ihtiyaçlarının giderildiği söylenebilir. Özel olarak ise; İzmir Sanayi Mektebi, mesleklerin sürdürülebilirliği ve yerli üretimin sağlaması açısından ülke ekonomisine katkıda bulunmuştur. Yetim çocukların barındırılması, ihtiyaçlarının karşılanması, eğitimlerinin verilmesi, sünnetlerinin yaptırılması, mektebe halkın birçok kesimi tarafından bağış yapılması, halkın mektep için imece usulüyle çalışması, mektebin halkın toplumsal ve sosyal ilişkilerini güçlendirdiğini göstermektedir. Yine mektep yararına sergiler düzenlenmesi, tiyatro oyunları sergilenmesi ve de Avrupa'da düzenlenen piyangoların mektep yararına İzmir'de de düzenlenmesi ise kültürel açıdan topluma etkilemiştir. Tüm bu gelişmeler üzerine İzmir Sanayi Mektebinin, halkı sosyal, toplumsal, kültürel açılardan olumlu yönde değiştirdiğini ve halkın sosyal sorumluluğunu geliştirdiği söylenebilir.

Sanayi Mektepleri, bu yönleriyle topluma, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan katkı yapması ve bunu yaparken de yetim çocuklara sahip çıkması açısından sosyal devlet olma bilincini uyandırmaktaydı.

Genel olarak Sanayi Mektepleri diğer eğitim kurumları gibi devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi zorluklardan dolayı yeterince desteklenememişti. Sanayi mektepleri projesinde öngörüldüğü gibi bu mekteplere destek sağlanabilseydi üretim çeşitliliği ve miktarı artar ve ara mal üretiminden ağır sanayi üretimine kadar geniş ölçekli bir üretim ağı oluşturulabilirdi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. (H 22.3.1331). A.} DVN. MKL,54-24.

BOA. (H 06.11.1284). A.} MKT. MHM,401-14.

BOA. (H 01.01.1319). A} MKT. MHM,513-11.

BOA. (H 09.08.1322). BEO 2549-191134.

BOA. (H 10.06.1323). BEO,2641-198053.

BOA. (H 10.01.1324). BEO,2773,207971.

BOA. (H 19.01.1324). BEO,2781-208556.

BOA. (H 17.04.1324). BEO, 2747-213515.

BOA. (H 03.01.1326). BEO,3243-243213.

BOA. (H 20.12.1326). BEO, 3470-260236.

BOA. (H 29.03.1328). BEO, 3730-279726.

BOA. (H 15.05.1328). BEO, 3755-281566.

BOA. (H 18.12.1329) BEO, 3974-297986.

BOA. (H 20.04.1338). BEO,4610-345714.

BOA. (H 25.10.1338). BEO,4642-348088.

BOA.(H. 04.07.1304). DH. MKT,1408-11.

BOA. (H.12.01,1309). DH. MKT,1860-11.

BOA. (H.15.01.1309). DH. MKT,1861-42.

BOA. (H. 05.11.1309). DH. MKT,1955-90.

BOA. (H.22.10.1310). DH. MKT,33-40.

BOA. (H.23.08.1312). DH. MKT,346-28.

BOA. (H. 27.03.1313). DH. MKT,283-11.

BOA. (H. 10.10.1316). DH. MKT,2168-38.

BOA. (H. 25.04.1319). DH. MKT,2520-33.

BOA. (H.25.04.1319). DH. MKT,2521-12.

BOA. (H 28.11.1319). DH. MKT, 2596-67.

BOA. (H 24.08.1325). DH. MKT,1203-45.

BOA. (H 04.12.1326). DH. MKT,2694-76.

BOA. (H 28.12.1326). DH. MKT, 2714-75.

BOA. (H 29.05.1333). DH. MKT,8-6.

BOA. (H 24.06.1332). DH. ID,111-2.

BOA. (H 17.03.1336). DH. UMVM, 17-58.

BOA. (H 06.04.1338). DH. UMVM, 18-14.

BOA. (H 15.04.1339). DH. UMVM,78-51.

BOA. (H 17.01.1340). DH. UMVM,44-73.

BOA. (H 04.03.1340). DH. UMVM,44/93.

BOA. (H 18.05.1340). DH. UMVM,3-78.

BOA. (H 14.06.1308). Î.DH,1214-95054.

BOA. (H 21.04.1311). Î.HUS,17-95.

BOA.(H 21.09.1280). Î.MVL, 502-22735.

BOA. (H 26.10.1284). Î.MVL,584-26270.

BOA. (H 12.08.1321). Î.RSM,18-31.

BOA. (H 16.01.1286). Î.ŞD,14-629.

BOA. (H 18.05.1318). Î. TAL, 225-11.

BOA. (H 16.06.1329). MB. Î,152-98.

BOA. (H 05.11.1292). MF. İBT, 7/31.

BOA. (H 10.04.1310). MF. MKT,153-26.

BOA. (H 14.09.1315). MF. MKT, 385-20.

BOA. (H 23.02.1319). MF. MKT,563/26.

BOA. (H 20.11.1322). MF. MKT,828-13.

BOA. (H 20.05.1330). MF. MKT,1179-36.

BOA. (H 19.01.1332). MF. MKT,1193-45.

BOA.(H 20.06.1338). MF. MKT,1240-76.

BOA. (H 17.12.1326). MV, 123-27.

BOA. (H 21.02.1327).MV,125-62.

BOA. (H 03.01.1322). ŞD, 595-36.

BOA. (H 11.11.1322). ŞD,596-35.

BOA. (H 28.01.1324). ŞD,599-33.

BOA. (H 12.07.1324). ŞD, 1420-6.

BOA. (H 18.07.1325). ŞD,600-99.

BOA. (H 19.08.1327). ŞD,1426-10.

BOA. (H 22.06.1329). ŞD,1440-2.

BOA. (H 02.04.1338). ŞD,3157-15.

BOA. (H 27.07.1319).Y. A. HUS, 421-113.

BOA. (H 14.10.1322). Y. A. HUS, 482-66.

BOA. (H 07.02.1326). Y. A. RES,154-19.

BOA. (H 24.06.1286). Y. EE, 112/6.

BOA. (H 04.02.1298). Y.EE,40-134.

BOA. (H 21.02.1319). Y.EE. KP,13-1252.

BOA. (H 23.08.1322). Y.EE. KP, 23-2216.

BOA. (H 17.12.1323). Y. EE. KP, 27-2643.

BOA. (H 19.05.1308). Y.MTV,47-74.

BOA. (H 1305). Y.PRK. ASK,49-118.

BOA. (H 12.07.1317). Y.PRK. AZJ,41-16.

BOA. (H 12.04.1326). Y.PRK. UM,81-47.

Salnameler

- (1879). *1296 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1881). *1298 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1886). *1303 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1888). *1304 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1890). *1306 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1891). *1308 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1894). *1311 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1898). *1316 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1900). *1317 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1905). *1323 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1908). *1326 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1911). *1330 Aydın Vilayet Salnamesi*. İzmir: Aydın Vilayeti
- (1911). *1327 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim, Dördüncü Tertip*. İzmir: Mizan'ül Hukuk Matbaası
- (1900). *1317 Yılı Maarif Salnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire
- (1901). *1319 Yılı Maarif Salnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire
- (1903). *1321 Yılı Maarif Salnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire

Kitaplar

- Akkutay, Ü. (1984). *Enderun mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları
- Akyüz, Y. (2018). *Türk eğitim tarihi M.Ö 1000- M.S 2018*. Ankara: Pegem Akademi.
- Avni, H. (1937). *Türkiye'de sanayi inkişafı* . İstanbul .
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI yüzyıllarda osmanlı medreseleri 1* . İstanbul : M.Ü. İlahiyat Vakıf Yayınları.
- Bayram, M. 1991). *Ahi evren ve ahilik teşkilatının kuruluşu*. Konya: Damla Matbaacılık
- Berkes, N. (2016). *Teokrasi ve laiklik*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (2019). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (1995). *Türk bilim ve matbaacılık tarihinde mühendishane-mühendishane matbaası ve kütüphanesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Burke, P. (2013). *Bilginin toplumsal tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cevat, M. *Maarif-i umimiye nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çağatay, N. *Ahiliğin türk ekonomisine getirdikleri'ahilik ve esnaf* . İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanaatkarlar Derneği Yayınları
- Duru, K.N. (1942). Lise nedir? yurtbilgisi mevzuatlarının işlenişi büyüğümüzün büyük sözleri ismet inönü. *Yeni Kültür* , 1-32.
- (1289). *Düstur, Tertib I, C.1*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- (1289). *Düstur, Tertib I, C.2*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- (1289). *Düstur, Tertib II, C. 1*. İstanbul: Matbaa-i Amire
- (1330). *Düstur, Tertib II, C. 1*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Ecevit, B. (2009). *Mithat paşa ve türk ekonomisinin tarihsel süreci*. İstanbul : İş Bankası Kültür Yayınları.

- Eldem, V. (1994). *Osmanlı imparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik* . Ank
Ankara:T.T.K.
- Enç, M. (2005). *Üstün beyin gücü* . Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık .
- Engin, V. (2003). *Mekteb-i sultani*. İstanbul : Galatasaraylılar Derneği.
- Ergin, N. (1999). *Yıldız sarayında müzik abdülhamit II. dönemi*. Ankara: Kültür
Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, N.O. (1977). *Türkiye maarif tarihi. C. 1-2*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, N.O. (1977). *Türkiye maarif tarihi. C. 3-4*. İstanbul : Eser Matbaası.
- Ergin, N.O. (1977). *Türkiye maarif tarihi. C. 5*. İstanbul : Eser Matbaası.
- Ergin, N.O. (1995). *Mecelle-i umur-ı belediyye. C.II*. İstanbul: İ.B.B. Yayınları.
- Goodwin, G. (2011). *Yeniçeriler*. İstanbul : Doğan Kitap.
- Güllülü, S. (1977). *Sosyoloji açısından ahi birlikleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı devletinin ilk istatistik yillığı 1897 tarihi istatistikler dizisi. Cilt:5*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- İnalcık, H. (2007). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. İstanbul: YKY .
- İnalcık, H. (2009). *Osmanlı imparatorluğu toplum ve ekonomi* . İstanbul : Eren
Yayıncılık .
- (1937). *İzmir bölge sanat okulu yillığı*. İzmir.
- (2013). *İzmir kent ansiklopedisi ekonomi, C.2*. İzmir: İzmir Büyükşehir
Belediyesi.
- *İzmir sanayi mektebi öğrenci kayıt defteri*. İzmir: Mithatpaşa Mesleki ve Teknik
Anadolu Lisesi.
- Kafadar, C. (1981). *Yeniçeri-esnaf relations: Solidarity and Conflict Unpublished MA
Dissertation*. Canada: McGill University.
- Kafadar, O. (2016). *Türk eğitim düşüncesinde batılılaşma*. İstanbul: Vadi Yayınları.

- Karal, E.Z. (1940). *Tanzimattan evvel garphılaşma hareketleri (1718-1839)*. İstanbul : Maarif Vekaleti.
- Karal, E.Z. (2010). *Osmanlı tarih. C.4*. Ankara : T.T.K.
- Kıray, E. (2008). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2000). *Anadolu'daki amerika (kendi belgeleriyle 19. yüzyılda osmanlı imp.'ndaki misyoner okulları)*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Koçer, H. A. (1967). *Türkiye'de öğretmen yetiştirme problemi (1848-1967)*. Ankara : Yargıçoğlu Matbaası.
- Koçer, H.A. (1987). *Türkiyede modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. Ankara: Uzman Yayınları.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK.
- Koyuncu, M. (2008). *18. yüzyılın ikinci yarısında osmanlı esnafı (bursa ve istanbul örnekleri)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniveristesi.
- Köprülü, F. (1988). *Osmanlı devletinin kuruluşu*. Ankara : T.T.K.
- Köprülü. F. (1991). *Osmanlı devleti'nin kuruluşu*. Ankara: T.T.K.
- Kurt, Y. (2008). *Koçi bey risalesi*. Ankara: Akçağ Kitabevi.
- Kütükoğlu, M.S. (2018). *Osmanlı'nın sosyo- kültürel ve iktisadi yapısı*. Ankara : T.T.K.
- Lewis, B. (1993). *Modern türkiye'nin doğuşu*. Ankara: T.T.K.
- Mantran, R. 1991). *Osmanlı imparatorluğu tarihi I*. İstanbul : Say Yayınları.
- McGowan, C. (2004). *Tüccar ve zanaatkar, osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi. C.II:1600-1914*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Mithat, A.H. (1909). *Mithat paşa: hayat-ı siyasiyesi, hidematı, menfa hayatı*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Okumuş, E. Cihan, A., & Avcı, M. (2006). *Osmanlı devleti'nde eğitim hukuk ve modernleşme*. İstanbul : Özgü Yayınları.

- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat dönemi osmanlı sanayii ve sanayileşme politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özalp, A. A.-R. (1977). *Türk milli eğitim sisteminde düzenleme teşkilatı*. İstanbul : Milli Eğitim Basımevi.
- Özalp, R. (1982). *Milli eğitimle ilgili mevzuat (1857-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özcan, A. (1992). “*Tanzimat döneminde öğretmen yetiştirme meselesi*” 150. yılında tanzimat. Ankara: T.T.K.
- Öztürk, C. (2005). *Türkiye’de düünden bugüne öğretmen yetiştiren kurumlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı .
- Pamuk, Ş. (1988). *100 soruda osmanlı- türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme 1820-1913*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Portakal, H. (2002). *İbn-i rüşt din - felsefe tartışması*. İstanbul : Cem Yayınevi.
- Quataert, D. (2016). *Osmanlı imparatorluğu (1700-1922)*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Refik, A. (2019). *Osmanlı’da hoca nüfuzu*. İstanbul: Mavi Çatı Yayınları.
- Rıfat, H. (1914). *Aydın vilayeti 1330 sene-i maliyesi ticaret rehberi*. İzmir.
- Sakaoğlu, N. (2018). *Türkiye eğitim tarihi*. İstanbul : Alfa Yayınevi.
- Smith, P. (2001). *Rönesans ve reform çağı bir sosyal arkaplan çalışması* . İstanbul : Türkiye İş Banakası Kültür Yayınları.
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *Milli iktisat- milli burjuvazi türkiyede ekonomi ve toplum 1908-1950*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, O. (2010). *Selçuklular zamanında türkiye. 18. Basım*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Unat, F. R. (1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. İstanbul: M.E.Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti teşkilatından kapukulu ocakları I*. Ankara: T.T.K.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı* . Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Ülgener, S. (1981). *Zihniyet ve din- islam- tasavvuf ve çözülme devri iktisadi ahlakı*. İstanbul : Derin Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünver, S. (1946). *Fatih külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Vahapoğlu, M. (2005). *Osmanlı'dan günümüze azınlık ve yabancı okulları*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Yi, E. (2018). *17. yüzyıl istanbul'unda lonca dinamikleri* . İstanbul : İş Bankası Kültür Yayınları.

Makaleler

- Akyüz, Y. (1990). Darülmuallemîn'in ilk nizamnamesi (1851), önemi ve ahmet cevdet paşa. *Milli Eğitim, Sayı:95* , 3-20.
- Akyüz, Y. . (2000). Öğretmenlik mesleği ve osmanlıda kadın öğretmen yetiştirilmesi. *Tarih ve Toplum, C.33, Sayı: 195* , 95-99.
- Alkan, M. Ö. (2008). Osmanlı imparatorluğunda modernleşme ve eğitim . *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt:6, Sayı:12* , 9-84.
- Apaydın, M. (2001). Ziya paşa'nın emil çevirisinin önsözü . *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 7 (7) , 141-164.

- Atay, H. (1981). Medreseleın gerilemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.24 S.1 , 15-56.
- Barkan, Ö. L. . (1942). İstila devirlerinin kolonizatör türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi* , 279-304.
- Barkan, Ö. L. (1943). Tarih, felsefe ve içtimaiyat; osmanlı imparatorluğunun teşekkülü meselesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.I, Sayı:2* , 343-356.
- Baskıcı, M. M. (2014). Mekteb-i mülkiye'den siyasal bilgiler fakültesi'ne 150 yılın kronolojisi. *Mülkiye Dergisi* , 33 (265) , 249-276.
- Bilgin, A. E. (2007). "Bir kimliğin dönüşümü; askerlikten asker- esnafığa". *Akademik İncelemeler Dergisi* 2/1 , 215-229.
- Çağatay, N. . (1988). Anadolu türklerinin ekonomik yaşamları üzerine gözlemler (bu alanda ahiliğin etkileri) C. 52. Sayı:203. *Belleten* , 485-500.
- Çakın, İ. (2004). Müteferrika matbaasının düşündürdükleri ve avrupa'da basımcılığın etkileri: Gelecek İçin Geçmiş Anlamak. *Bilgi Dünyası* , 153-167.
- Çetin, A. (2011). Maarif nazırı ahmet zühtü paşa'nın osmanlı imparatorluğu'ndaki yabancı okullar hakkındaki raporu . *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* , 189-219.
- Danacıoğlu, E. (2000). Osmanlı imparatorluğunda amerikan board okulları ve ermeniler. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, 3 (10)* , 132-145.
- Davison, R. H. (1987). Osmanlı türkiye'sinde batılı eğitim. *Belleten, Cilt:51,Sayı:200* , 1031-1044.
- Demir, C. (1999). Türk eğitim sisteminde zorunlu eğitimin tarihi gelişimi. *AKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Cit1, Sayı:2* , 155-170.
- Demirel, M. (2009). Bezmiâlem valide sultan school: darülmaârif. *Middle Eastern Studies* 45(3) , 507-516.
- Doğan, M. (2014). Osmanlı imparatorluğunda esnaf yeniçeriler. *Hacattepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 31, S.1* , 137-152.

- Ferlibaş, M. B. (2013). Bir sosyal sorumluluk projesi: tuna vilayeti ıslahhaneleri. *Belleten, C.77, Sayı:279* , 573-636.
- Giz, A. (1969). "Belgelerle sanayi tarihi istanbul'da ilk sanayi mektebinin kuruluşu". *İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Yıl:3, Sayı:35* , 20-22.
- Göyünç, N. (1982). Mithat paşa'nın niş valiliği hakkında notlar ve belgeler . *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı:12* , 279-316.
- Haydaroglu, İ. (2008). Osmanlı devletinde yabancı okullarda denetim ve cumhuriyet dönemine yansımaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi* , 149-160.
- Kâhya, E. (1987). 18. ve 19. yüzyıllarda genel çizgileriyle osmanlılarda bilim. *Erdem Cilt.3, Sayı:8* , 491-517.
- Kal'a, A. (2003). Osmanlı esnafı ve sanayisi üzerine yapılan çalışmalarla ilgili genel bir değerlendirme. *Türkiye Arştırmaları Literatür Dergisi C.I, S.I* , 245-266.
- Kaya, M. K. (2013). The dilemma of the ottoman state: establishing new gedik or abolishing them . *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/5* , 441-463.
- Koç, B. (2007). Osmanlı ıslahhanelerinin işlevlerine ilişkin bazı görüşler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6(2)* , 36-50.
- Koç, B. (2010). Osmanlı devletinde ıslahhane ve sanayi mekteplerinin kuruluş sürecine dair bazı gözlemler . *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.7, S.2* , 199-217.
- Koç, B. (2017). Tuna vilayeti göçmenleri ve mithat paşa. *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi, Vol.2, No:4* , 55-70.
- Ortaylı, İ. (1986). Mithat paşanın vilayet yönetimindeki kadroları ve politikası. *Uluslararası Mithat Paşa Semineri : Bildiriler- Tartışmalar 8-10 Mayıs 1984* (s. 227-234). Ankara : TTK.
- Quataert, D. (2004). 19. yüzyıla genel bakış ıslahatlar devri 1812-1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2* , 885-1041.

- Semiz, Y.K. (2004). Osmanlıda mesleki teknik eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi* , 275-295.
- Sungu, İ. (1941). Mekteb-i maarif-i adliye'nin tesisi. *Tarih Vesikaları,Sayı:3, Cilt:1* , 212-225.
- Taeschner, F. (Ekim 1953/ Temmuz 1954). İslam ortaçağında futuvva (fütüvvet teşkilatı). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.14 No:1-4* , 3-32.
- Yıldırım, M.A. (2014). Abdülhamid devrinde mesleki-teknik eğitimin gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri . *Sultan II. Abdulhamid Sempozyumu, Selanik, 20-21 Şubat 2014, Bildiriler C.II, T.T.K* , 217-234

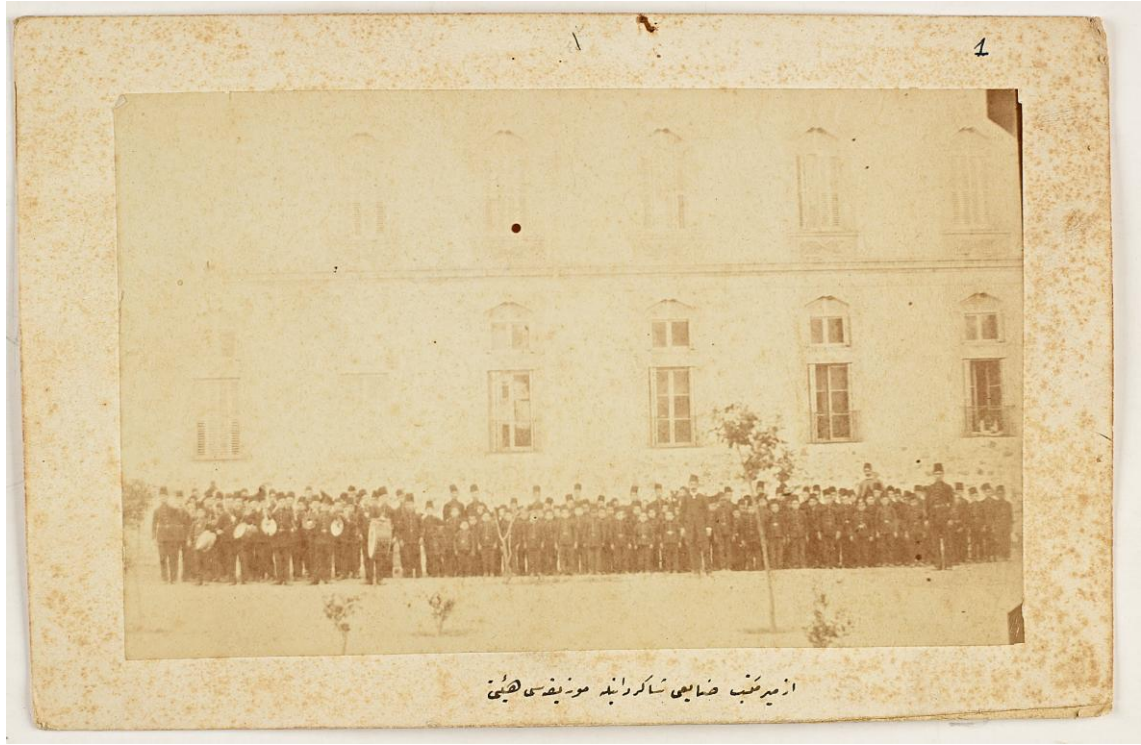
EKLER

Resimler

Resim 1. İzmir Sanayi Mektebi (İTÜ Abdülhamit Dönemi Eserleri Arşivi)

Resim 3. İzmir Sanayi Mektebi Mızıka Takımı (İTÜ Abdülhamit Dönemi Eserleri Arşivi)

Resim 4. İzmir Sanayi Mektebinin Avlusunda Mektebin Öğrencileri (İTÜ Abdülhamit Dönemi Eserleri Arşivi)

Resim 5. İzmir Sanayi Mektebi Mızıka Takımı Öğrencileri (İTÜ Abdülhamit Dönemi Eserleri Arşivi)

Resim 6. İzmir Sanayi Mektebi Mızıka Takımı Öğrencileri (İTÜ Abdülhamit Dönemi Eserleri Arşivi)

Resim 7. İzmir Sanayi Mektebi Mızıka Takımı Öğrencileri (İTÜ Abdülhamit Dönemi Eserleri Arşivi)

Resim 8. İzmir’de Öğretmenler (İTÜ Abdülhamit Dönemi Eserleri Arşivi)

Resim 9. İzmir Sanayi Mektebi Atölyelerinde Kullanılan Aletler (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

Resim 10. İzmir Sanayi Mektebi Atölyelerinde Kullanılan Aletler (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

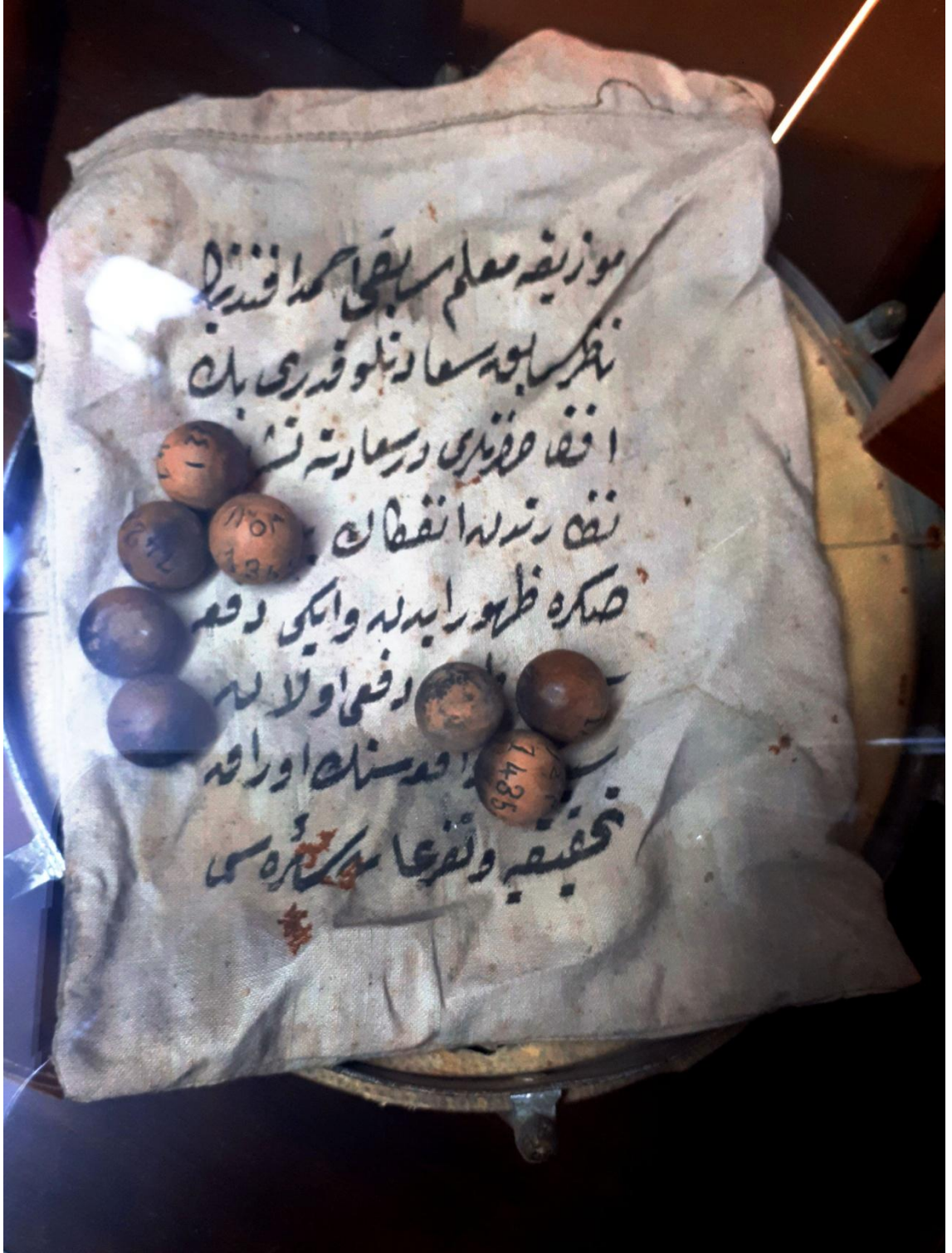
Resim.11 İzmir Sanayi Mektebi Atölyelerinde Üretilen Eserler (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

Resim 12. İzmir Sanayi Mektebi Atölyelerinde Üretilen Eserler (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

Resim 13. İzmir Sanayi Mektebi Yararına Düzenlenen İlk Piyangonun Topları (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

Resim. 14 İzmir Sanayi Mektebi Yararına Düzenlenen Piyango Çekiliş Bileti (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

Y. ARK. MF. 1322.R2

3. Classe le 13 Juin 1904. ۳ بجى كشيده ۲ - زران ۱۳۲۰

Dans le cas le plus heureux 70,000 ۷۰۰۰۰ غروش اولانلره

1 Prime	5/7	Ps. 15000	۱۵۰۰۰ غروش	۱	۱۰۰۰۰	۱
Lot 1		» 55000	۵۵۰۰۰ »	۱	۵۰۰۰۰	۱
» 1		» 10000	۱۰۰۰۰ »	۱	۸۰۰۰۰	۱
» 1		» 8000	۸۰۰۰ »	۱	۷۰۰۰۰	۱
» 1		» 6000	۶۰۰۰ »	۱	۶۰۰۰۰	۱
» 2 - 3300		» 6600	۶۶۰۰ »	۲	۳۳۰۰۰	۲
» 2 - 2500		» 5000	۵۰۰۰ »	۲	۲۵۰۰۰	۲
» 4 - 1800		» 7200	۷۲۰۰ »	۴	۱۸۰۰۰	۴
» 3 - 1200		» 6000	۶۰۰۰ »	۵	۱۲۰۰۰	۵
» 8 - 800		» 6400	۶۴۰۰ »	۸	۸۰۰۰۰	۸
» 275 - 360		» 99000	۹۹۰۰۰ »	۱۷۵	۳۶۰۰۰	۱۷۵

L. 300 et 1 prime P. 224200 عدد ۳۰۰ و ۱ مكافات غروش ۲۲۰۳۰۰

Resim 15. İzmir Sanayi Mektebi Mızıka Takımının Müzik Aletleri (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

Resim 16. İzmir Sanayi Mektebi Mızıka Takımının Müzik Aletleri ve Fesleri (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

Resim 17. İzmir Sanayi Mektep Binası ve Sokağının Resmi (Mithat Paşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Arşivi)

